

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**І.ЖАНСУГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
ЖЕТЫСУСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И.ЖАНСУГУРОВА**

«XXI ҒАСЫР: ҒЫЛЫМ МЕН ИННОВАЦИЯ»

*жас ғалымдар мен білімгерлердің республикалық
ғылыми-тәжірибелік конференция*

МАТЕРИАЛДАРЫ

3-4 сәуір

МАТЕРИАЛЫ

*республиканской научно-практической конференции
молодых ученых и студентов*

«XXI ВЕК: НАУКА И ИННОВАЦИЯ»

3-4 апреля

Талдықорған, 2020

ӘОЖ 37.0(063)
КБЖ 74.00
Ж 66

Редакция алқасы:

Редакционная коллегия: Қ.М. Баймырзаев (бас редактор), Е.С. Андасбаев (бас редактордың орынбасары), А.С. Бахтаулова, Е.К. Утегенов.

«XXI ҒАСЫР: ҒЫЛЫМ МЕН ИННОВАЦИЯ» атты жас ғалымдар мен білімгерлердің республикалық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдары.
– Талдықорған: І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, 2020. – 212 б.

Ж 66

«XXI ВЕК: НАУКА И ИННОВАЦИЯ» материалы республиканской научно-практической конференции молодых ученых и студентов. – Талдықорған, ЖГУ имени И.Жансугурова, 2020. – 212 с.

ISBN 978-601-216-641-5

Жинақ материалдары білім беру мен ғылым саласында инновациялық зерттеу жұмыстарымен айналысатын ғалымдарға, докторанттарға және магистранттарға арналған.

Материалы сборника предназначены ученым, докторантам и магистрантам, занимающимся исследованиями инноваций в образовании и науке.

ӘОЖ 37.0(063)
КБЖ 74.00

ISBN 978-601-216-641-5

**І. Жансүгіров атындағы
Жетісу мемлекеттік университетінің ректоры,
география ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым
академиясының құрметті академигі
Қ.М. Баймырзаевтың
АЛҒЫ СӨЗІ**

Құрметті конференцияға қатысушылар!

Жас ғалымдар ғылымның және жалпы қоғамның кадрлық және зияткерлік резервін ұсынады. Мемлекеттің инновациялық дамуының модернизациясы мен перспективалары, сондай-ақ ғылыми-техникалық даму процесі қазіргі қоғамның жас буындарымен тікелей байланысты. Жастарды ғылыми зерттеулер саласына тарту мемлекет үшін басым міндет болуға тиіс.

Қазіргі әлемде студенттер мен жұмыс берушілердің жоғары білімге деген талаптары үздіксіз өсуде. Университет үшін негізгі міндет – ресурстарды тиімді басқару, материалдық, қаржылық, еңбек, зияткерлік және білім беру мен ғылыми зерттеулердің жоғары сапасын қамтамасыз ету болып табылады.

ЖОО-да оқу процесі ғылыммен тығыз байланысты, онда студенттік ғылымға ерекше көңіл бөлінеді. Студенттік ғылым өзінің шынайы мағынасында – бұл жастардың ғылыми зерттеулер жүргізуге және техникалық әзірлемелерді орындауға формальды қатысуы ғана емес, бұл қазіргі заманғы маманның кәсіби даярлығының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл жас адамға терең, тұтас, әртүрлі ғылыми салалар мен бағыттардың түйісуінде, пәндік саланы зерделеуде әлемнің қазіргі заманғы бейнесін көрсетуге мүмкіндік беретін құзыреттілікті дамыту. І. Жансүгіров атындағы ЖМУ-дың басты міндеттері – жемісті еңбегі үшін жоғары білікті кадрлар даярлау, кеңістік үшін кәсіби өсуіне, ғылыми алмасу мен университет студенттерінің ынтымақтастықтығын нығайту. Университетте студенттік ғылыми қоғам құрылды, әр факультетте ғылыми үйірмелер мен проблемалық топтар жұмыс істейді, жыл сайын старт-ап жобаларының аймақтық байқауы өткізіледі.

Қазақстанда 2020 жыл жастардың жаппай, конструктивті және барынша тиімді қозғалысы ретінде еріктілікті дамытуға бағытталған. Университетте жоғары оқу орнының 800-ден астам оқушысын қамтитын 20-дан астам волонтерлік топ жұмыс істейді.

Конференция – бұл жаңа және перспективалы көкжиектерді ашу жолындағы ерекше қадам, ол бізге жаңа міндеттер жүктеп, жаңа міндеттер қояды, оларды орындау практик-мамандар мен ғылыми қауымдастық ынтымақтастығының берік базасында жауапты күш-жігерді талап етеді, күмәнсіз, біздің алдымызға ғылыми процесті жетілдірудің жаңа жолдарын ашады. Конференцияға қатысушылардың барлығына жемісті жұмыс, шығармашылық нәтижелі пікірталас, белсенділік және достық байланыстар тілейміз. Жоғары деңгейдегі мамандар мен ғылыми қауымдастық өкілдері арасында сындарлы диалог пен тәжірибе алмасу үшін жағдай жасауға тырысамыз. Басты міндет – жинақталған әлеуетті жоғалтпау, білім берудегі ең жоғарғы деңгейді сақтау, мамандар даярлаудағы сапаның төмендеуіне жол бермеу. Тағы да және тағы да біз: ғалымдардың, оқытушылардың, студент жастардың таланты, жаңа идеялары мен білімі бұл – жоғары мектепті жаңғырту негізі.

УДК 94(574.2)

ТОПОНИМО - ОНОМАСИЛОГИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ И СВЯЩЕННЫХ МЕСТ КАРАТАЛЬСКОГО РАЙОНА

Абсеметов А.А. магистрант

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г.Талдыкорган

E-mail: abdel.absemetov@mail.ru

В данной статье рассматриваются основные термины ономазиологии и топонимики. Что они изучают, и их направления. Так же рассматривает топонимо – ономазиологическое пространство Каратальского района.

Ключевые слова: ономазиология, топоним, номинация, район, язык

Мақалада ономазиология мен топонимика ғылымының бағыттары туралы, бұл ғылым нені зерттейтіндігі туралы айтылады. Қаратал ауданы аумағында орналасқан жер-су атауларының тарихына ономазиологиялық және топонимикалық тұрғыда қарастырылады.

Тірек сөздер: ономазиология, топоним, номинация, аудан, тіл

This article discusses the basic terms of onomasiology and toponym. What they study and their directions. It also considers the toponym – onomasiological space of the Karatal region.

Key words: onomasiology, place name, category, district, language

Каждая область знаний в начале обучения будет систематизировать терминологию и ее язык для улучшения анализируемых элементов и компонентов. Первые шаги в изучении конкретного вопроса относятся конкретно к терминологии, потому что только путем улучшения концептуальной сферы науки ее сущность может быть выяснена.

Сегодня ономазиология и топонимика как наука являются одними из быстро прогрессирующих, перспективных разделов лингвистики, которые помогают выявить происхождение самого языка, особенности восприятия мира различными народами, отраженные в специфике языковой картины мира.

Задачам ономазиологии в ситуации языкознания уделялось большее забота с античных лет, когда античные мудрецы пробавли отыскать ответ на вопрос о происхождении языка. на самом деле, на данный вопрос до сих времен нет ответа, потому что в его арсенале есть долговечная база для гипотез. Современные научные работники воспринимают язык как данность, который берет свое начало в миропонимании тех или же других людей, которые воспринимают вселенная сквозь призмособственных нравственных основ, культурных традиций и языковых обыкновений. Конечный складывается под воздействием первого. В лингвистики урок о ономазиологии и о топониме узко связны, друг с товарищем. Людская жизнь плотно связаны с различными пространствами, которые классифицируются при поддержке особых текстов – географических заглавий или топонимов.

Две выше произнесённые науки лингвистики довольно просторны, ономазиология исследуется со времен античности. Перед тем как озвучить кто исследовал эти направленности в вселенской науке, например же и в Казахстане, в начале надо раскрыть тему собственно что это ономазиология и топонимика.

Первое, собственно что это ономазиология? Собственно что она изучает? Ономазиология - наука о именах, доктрина номинации; один из двух разделов семантики, противопоставленный семасиологии по направленности изучения. В случае если

семасиология идёт от обозначения к значению, то ономасиология ведёт изучения от багаж или же появления к думы об данной багаж, явлении и к их обозначению языковыми способами.

В лингвистике термины, касающиеся ономасиологии, понимаются и трактуются по-разному. О.И. Блинова ещё на конференции 1971 года поднимала вопрос о ее терминологии: «К огорчению, вдали не все ономасиологические мнения и надлежащие им определения довольно очерчены и отнесены. Нуждаются, к примеру, в детерминации эти мнения, как основы номинации, методы номинации, система номинации, способы номинации»[1].

Не обращая внимания на то, собственно что с тех времен урок о номинации реалий находящегося вокруг мира шагнула вдали вперед, неувязка ее метаязыка остается до сих времен животрепещущей, нерешенной в абсолютной мере. Визави, с выходом в свет свежих изучений в данной области все более делается трактовок, определений, личных воззрений сравнительно ведущих определений ономасиологии. Ученые не один обращались к этому вопросу с всевозможных точек зрения, с разной степенью конкретизации такого или же другого термина.

Центральным мнением ономасиологии считается номинация. Номинация - неоднозначный термин. Им означают: 1) процесс названия, 2) итог сего процесса, само название, 3) раздел лингвистики, исследующий структуру актов названия наименования. Под номинацией знают еще номинативную функцию текста.

В ономасиологии именно номинации разделяются на некоторое количество обликов. В зависимости от разновидности базисных текстов номинация распределяется на первичную и вторичную. Изначальная номинация – обозначение составляющих реальности (как на предметном, например и на событийном уровне) с поддержкой непроемких текстов. Непроемкими соглашаются текста, которые в синхронном проекте осознаются носителями языка как первообразны, то есть не интеллектуальные от иных текстов. Они означают куски находящейся вокруг нас реальности именно, символически, немотивированно. Изначальная номинация в этом осознании - в высшей степени редчайшее появление в передовых языках, потому что изначальный лексический состав всех языков уже устоялся в направлении множество веков. К примеру, главные односложные корневые текста - моносиллабы тюркских языков, отражающие первообразное видение картины мира тюрков, считаются древним пластом древнетюркской лексики.

Исследованием изучение вопроса именования фрагментов находящейся вокруг реальности как с поддержкой текстов, например и с поддержкой цельных выражений с середины XX в. увлекается ономасиология (В.Н. Телия, А.А. Уфимцева, Е.С. Кубрякова, Э.С. Азнаурова, Н.Д. Арутюнова, Л.С. Ковтун, Г.В. Колшанский, Б.А. Серебренников, В.Г. Гак, В. Матезиус).

Будучи направленной на изучение единиц языка, а как раз символов различных структур и системной трудности - от текстов до услуг [2] – с точки зрения выполнения ими номинативной функции, ономасиологическое учение подразумевает обсуждение номинации в отношении к реальности [3]. Впрочем номинация изучается не лишь только как процесс образования языковых единиц, называющих те или же другие феномены, но и как итог трудного процесса «опредмечивания человека беспристрастной действительности», при помощи вербализации «образцов мысли /patternsofthoughts» в важные языковые единицы.

Обзору направлений казахстанской лингвистики (большой частью – русистики) конца XX - начала XXI века приурочены к отдельные публикации (Сулейменова 2001; 2009; Жаналина 2006; Шаймерденова 2007). Л.К. Жаналина что: «В лингвистике Казахстана господствуют те же научные принципы, которые утвердились в мировой науке, - это принципы системности и функциональности в сочетании с принципами

экспансионизма, антропо-этноцентризма, экспланаторности, когнитивизма, психонетичности, дискурсивности, прагматизма, аксиологичности (2006, 226-227)».

Второе, остановимся на науке о топониме. Собственно что это топонимика? разделонамастики, исследующий географические наименования (топонимы), их происхождение, смысловое значение, становление, прогрессивное положение, написание и произношение.

Топонимика считается интегральной научной дисциплиной, которая располагается на стыке науки обширно применяется в всевозможных областях познаний: лингвистике, географии, зодчестве, ситуации и что-то аналогичное.

Исследованием географических заглавий, выявлением их своеобразия, ситуацией появления и анализом первичного смысла значения текстов, от коих они образованы, увлекается топонимика один из секторов экономики языкознания, или же лингвистики.

Как фиксировал белорусский топонимист С.Н. Басик, «ни одна из наук не обязана владеть, монополией на топонимику. Навык зарекомендовал, собственно что плодотворные топонимические изучения имеют все шансы развиваться при применении способов и достижений всех трех наук. Ведущее значение и ключевое предназначение географического наименования - фиксация пространства на плоскости Земли. На Генеральной конференции ЮНЕСКО 16 ноября 1972 года было принято заключение (подписанное и СССР): «не допускать преломления и переименования исторических топонимов»[4].

Топонимика – это ветвь лингвистики, изучающая ситуацию сотворения, переустройства и функционирования географических заглавий. Исторический составляющую в топонимике обязателен. Но это не ситуация стран и народов, а ситуация языка. Ни одно историческое мероприятие не отображается в языке именно. Отпечатки его имеют все шансы быть только косвенно были выявлены в отдельных словах, потому что язык дает собой довольно автономную систему, с трудом подвергающуюся по собственным личным законам. Не стоят в стороне от данных законов и топонимы, но их становление имеет возможность быть и довольно независимыми, не всякий раз согласующимся с совместными тенденциями предоставленного языка.

Изучая эти два направления ономастиологию и топонимику, мы узнаем много интересных фактов о Каратальском районе. Так как, до сегодняшнего дня ни один ученый не исследовал ономастиологию и топонимику как язык местности Каратальского района. Названия рек, гор, населенных пунктов, города данного района тесно связаны с природными явлениями, так же с историческими деятелями. Все священные места этого района относятся к археологическим памятникам местности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Блинова О.И. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии // Вопросы изучения лексики русских народных говоров. Диалектная лексика. Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сорокалетова. – Л., 1971. – С. 98.
2. Телия В.Н. Номинация // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд., доп. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 231 с.
3. Кубрякова Е. С. Ономастиология // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд., доп. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 345 - 346.
4. Басик С.Н. Общая топонимика. Учебное пособие для студентов географического факультета. – Минск: БГУ, 2006. – 200с.

УДК 376

**ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫМЕН
ДЕФЕКТОЛОГТЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ-БАҒЫТТАЛҒАН ӨЗАРА ӘРЕКЕТІ****Абылкакова Д.А.** студент, **Ауесханова М.М.** студент,**Есмолда Е.Қ.** студент

Ғылыми жетекші: Майлыбаева Г.С. PhD философия докторы., қауымдастырылған профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

Қазіргі заманның талабы ерекше қажеттілігі бар балаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу болып табылады. Ерекше қажеттілігі бар балаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу кезінде ата-аналарымен дефектологтың тұлғалық-бағытталған өзара әрекеті басты мәселе.

Бұл мақалада ерекше қажеттілігі бар балаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу кезінде ата-аналар мен дефектологтың тұлғалық-бағытталған өзара әрекеті қарастырылады, сондай-ақ педагогикалық қызмет саласында олардың мәнін ашатын негізгі ұғымдардың анықтамалары келтіріледі. Баланың дамуы үшін біртұтас кеңістік құру үшін дефектологтар мен ата-аналардың бірлескен күш-жігерінсіз мүмкін емес. Табысты жұмыс үшін ата-аналар мен дефектолог баланың отбасымен тығыз байланыста болуы керек. Түзету жұмыстарында ата-аналар тек олардың одақтастары ғана емес, сауатты көмекшілері екендігі баяндалады.

Тірек сөздер: *ерекше қажеттілігі бар балалар, ата-аналар, отбасы, отбасылық тәрбие, дефектолог, тұлғалық-бағытталған әрекет.*

Требования современности являются социальной адаптацией детей с особыми потребностями. Главная проблема личностно-ориентированного взаимодействия дефектолога с родителями при социальной адаптации детей с особыми потребностями.

В данной статье рассматриваются личностно-ориентированное взаимодействие родителей и дефектолога при социальной адаптации детей с особыми потребностями, а также приводятся определения основных понятий, раскрывающих их сущность в сфере педагогической деятельности. Невозможно без совместных усилий дефектологов и родителей для создания единого пространства для развития ребенка. Для успешной работы родители и дефектологи должны быть тесно связаны с семьей ребенка-дефектолога. В коррекционных работах рассказывается, что родители являются не только их союзниками, но и грамотными помощниками.

Ключевые слова: *дети с особыми потребностями, родители, семья, семейное воспитание дефектолог, личностно-ориентированная деятельность.*

Modern requirements are social adaptation of children with special needs. The main problem of personality-oriented interaction of the defectologist with parents in the social adaptation of children with special needs. This article examines the personal-oriented interaction of parents and a defectologist in the social adaptation of children with special needs, and also provides definitions of the main concepts that reveal their essence in the sphere of pedagogical activity. It is impossible without joint efforts of defectologists and parents to create a single space for the child's development. For successful work, parents and defectologists must be closely connected with the family of the child-defectologist. In correctional works, it is told that parents are not only their allies, but also competent assistants.

Key words: *children with special needs, parents, family, defectologist, personality-orientation.*

Қазіргі заманның талабы ерекше қажеттілігі бар балаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу болып табылады. Ерекше қажеттілігі бар балаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу кезінде ата-аналарымен дефектологтың тұлғалық-бағытталған өзара әрекеті басты мәселе.

Елімізде мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға әлеуметтік қолдау көрсетуге байланысты «мүмкіндігі шектеулі балалар» және «мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды әлеуметтік қорғау» туралы бағдарламалар әзірленген. Аталған бағдарламалардың негізгі мақсаты мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың мәселелерін кешенді түрде шешу, әлеуметтік ортаға бейімдеу, әлеуметтік-экономикалық қолдау көрсету, түзете-дамыту шараларын ұйымдастыру. Педагог-дефектологтар ерекше қажеттілігі бар балалармен ғана жұмыс істеп қоймайды, сонымен қатар, дефектолог қызметіне қатты күйзеліске ұшыраған, үміттерін үзген, қиын жағдайда өздерін түрлі ұстайтын ата-аналармен жұмыс жүргізу кіреді.[1]

Дефектолог маманының бойында қандай қасиеттер болуы қажет? Ең алдымен, бұл – кәсіпқойлық. Педагог – дефектолог ерекше білім алуды қажет ететін баланың қиындықтарын бірден тауып, оны компенсациялау (орнын толықтыру) тәсілдерін іздестіре білуі маңызды. Екінші, балаларды жақсы көру, оларды өз қалпында қабылдай алуы керек. Баланың тыныш отыруы қалыпты емес емес. Ол белсенді болуы тиіс, оның қызығушылықтан жанары жанып тұруы тиіс. Маман баланың досына айналуы тиіс, сол кезде ғана бала сізге сенеді. Ұжымда жұмыс істей алу өте маңызды. Төзімділік пен ашуға берілмеу дефектолог маманның бойынан табылуға тиіс қасиеттер болып табылады.

Дефектологтың баланың отбасымен ынтымақтастығы балаға түзете – дамыту әсерінің маңызды шарты болып табылады. Бала үшін оның жақындарының көмегі мен қолдауы міндетті және құнды. Себебі, біріншіден, ата-ана бала үшін беделді тұлғалар, және олардың пікірі бала үшін маңызды. Екіншіден, баланың күнделікті жинаған білімі мен дағдыларын күн сайын бекіту мүмкіндігі тек ата-анасында бар. Сол себепті, бұл үдеріске отбасының саналы түрде қатысуы маңызды. Осыған орай, бірлескен жұмыстың мақсаты: ата-аналарға білікті көмек көрсету; үлкендердің балаға қолайлы, ыңғайлы орта құруына көмек көрсету; ата-аналардың балаларының тәрбиелеу, оқыту жұмыстарына қатысуына ыңғайлы шарттар құру; үлкендермен бала арасында жақсы қарым-қатынас орнатуға көмектесу.

Әр түрлі мамандардың балаларды бақылау барысында, олардың даму ерекшеліктерінің деңгейін анықтайды. Сол мәліметтерге жүгіне отырып түзету-педагогикалық жеке бағдарлама құру; ата-аналар мен мамандар және бала арасындағы ынтымақтастық қағидасы. Ата-аналар мамандардың көмегіне мұқтаж болатынын атап өту қажет. Мамандар ата-аналарды өздерінің серіктесі ретінде көрсе, онда ата-аналар олардың барлық тапсырмаларын орындайды, тыңдайды; қызығушылықты есепке алу қағидасы. Басқа сөзбен міндеттерді шешу принципі. Бұл қағиданы баламен қалай қолданса, ата-аналарменде қолдану қажет. Әдетте, ата-аналар мамандардың кеңес алу кезінде балаға көмектесуді қалайды (мысалы: сөйлеу тілін дамыту, есту қабілетін қалыптастыру т.б.). Мамандар «ол бала оқуға жарамсыз немесе қолынан келмейді» деп ешқашан айтпауы қажет. Бұл жағдайда ата-аналар мамандармен жұмыс жасағысы келмейді. Сол себепті педагог-дефектолог басқа шешімдер тауып, қолдануы қажет. Сол арқылы ата-анамен мамандар арасындағы қарым-қатынас жолында негізгі қадам пайда болады; жетекші қызмет қағидасы. Әр түрлі мамандардың түзету қызметіндегі әрекеттерді үйлестіру қажет.[2]

Міндеттеріне келер болсақ, баланың отбасымен серіктестік қарым-қатынас орнату, эмоционалдық қолайлы орта қалыптастыру мәселесінде ата-аналардың психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін арттыру, олардың баланы тәрбиелеу мен дамытуға деген қызығушылығын арттыру, баланы бақылауды және сол бақылаудан оң нәтиже шығара білуін қалыптастыру, ата-анаға бала үшін отбасындағы жағымды және қолайлы жағдай қалыптастыру қажеттілігін түсіндіру. Баланы тәрбиелеудегі тыныш және сенімді стильді қалыптастыруға және мүмкіндігі шектеулі балаға медициналық сүйемелдеу қажеттілігін

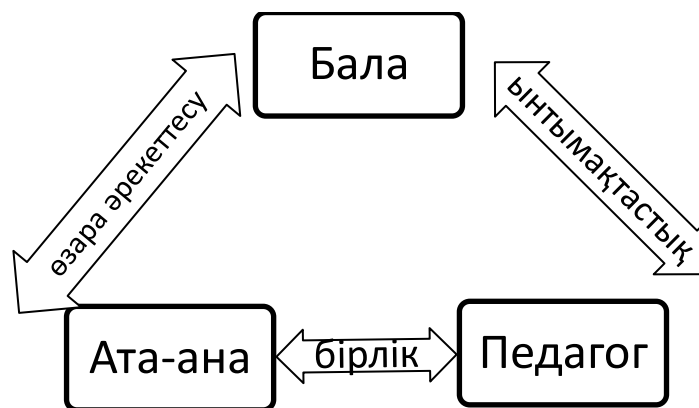
дұрыс және нақты түсіндіру.

Дефектологтың ата-анамен дұрыс ұйымдастырылған жұмысы:

1. Дефектолог пен ата-аналардың өзара сенімділік қарым-қатынастары оңды бағытталған, бірігіп ықпал етудің шешуші және алғашқы шарты болып табылады. Ата-аналардың тәрбиеге көзқарасын жандандырып, табысқа жетуге қажеттілік және өз күшіне сенімділік тудыру үшін дұрыс байланыс орнатудың маңызы зор.

2. Дефектологтың неғұрлым маңызды міндеттерінің бірі - ата-аналарды педагогикалық білім мен дағдыларын жетілдіру, түсінік беру, баламен жеке жұмысын жетілдіруге көмек көрсету. Ата-ана мен дефектолог жұмыла жұмыс жасауы өз баласының белсенділігіне, жетістігіне әкеледі. Педагог-дефектолог пен ата-ана әріптестер ретінде бірін-бірі толықтырады.[5]

Мұғалім-дефектолог ата-анамен бірлесе әрекет етуін ұйымдастыру: ата-анамен тығыз қарым-қатынас орнату үшін, олардың психологиясын, мінез-құлқын зерттеу; өз балаларын тәрбиелеуге қажетті ата-аналардың адамгершілік әлеуметтік мүмкіндіктер принципіне қарай отбасыларын топтарға бөлу; педагог-дефектолог пен ата-аналардың бірлесе әрекет ету бағдарламасын құру; өзара тәрбие қызметіндегі ағымдағы және ақырғы нәтижелерді зерттеу болып табылады. Осы ретте, ерекше қажеттілігі бар балаларды әлеуметтік ортаға бейімдеуде педагог-дефектолог пен ата-аналардың бірлестігін төмендегі суретте ұсынамыз.

Сурет 1. Педагог-дефектолог пен ата-аналардың бірлестігі

Ата-аналарының бір тобы баланың келешегі үшін күресуге дайын емес, баласынан үмітін үзеді, енді бірі белсене ат салысып, балаға пайдадан гөрі зиянын тигізіп жатады. Кейбір ата-аналар балаларын өздері тәрбиелей бастайды, бірақ баладан ешқандай нәтиже шықпағанын көріп, әрекетсіздікке көшеді. Баласының кемістігінен ұялып, баласын әлеуметтік ортадан оқшау ұстайды. Ондай ата-аналар мамандардың көмегіне бірден жүгінбейді. Ата-аналардың екінші бір тобы баласының келешегіне шектен тыс алаңдайды. Олар барлық қиындықтарға шыдамды, батыл болады. Ондай ата-аналар бірден мамандардың көмегіне жүгініп, кеңестер алып, болашаққа сенім артады.

Мұғалім-дефектолог барлық ата-аналарға көмек көрсетуі қажет. Дефектолог өзінің ісімен, жұмысымен, жетістіктерімен ата-аналарға үміт сыйлайды. Баланың болашақта жетістікке жетуі үшін, алдымен педагог-дефектолог ата-анаға жүйелі, дұрыс жұмыс жүргізу жетістік әкелетініне сенім ұялатуы қажет. Ал, екіншісіне дұрыс бағыт ұстамайтынын, балаға деген көзқарасын өзгертуге, баласының болашағына сенімділігін арттыруға, әлеуметтік ортадан шектемеуге, бала мен ата-ана арасындағы қарым-қатынасын түбегейлі өзгертуге ат салысады. Үшіншісіне, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс мықты шыдамдылықты, ұзақ уақытты, еңбекті қажет ететінін, сәтсіздікке ұшырағанда үмітін үзбеуге, балаға немқұрайлықпен қарамауға бағыт-бағдар береді.

Ата-аналарға арналған кеңестер өткізудің ерекшеліктерін төмендегі ретте береміз. Әдетте отбасына кеңес беруде мүмкіндігі шектеулі баланың денсаулығының мүмкіндіктерімен қатар, дефектолог маманның кеңестері мен ұсыныстары, оны оқып-үйрену тәртібі де ескерілген. Отбасылармен кеңес жүргізу бірнеше кезеңдерден тұрады.

Бірінші кезеңі: Таныстық. Байланыс орнату. Түсіністік пен сенімнің қажетті деңгейіне жету формалары. Маманмен танысу кеңестің нәтижесіне және зерттеу жүргізуге әсер етеді. Әр адам бөлек тұлға болғандықтан, дефектолог ата-анамен және баламен қарым-қатынас орнатуда, олардың жас ерекшеліктерін және тұлғалық ерекшеліктерін ескере әрекет етуі маңызды. Алғашқы фразаның айтылуы, қимыл мен мимиканың нақтылығы, күлімсіреу – бұл дефектологтың ата-ана мен баланың қиындықтарының әлеміне толықтай енуі үшін орнатылатын қарым-қатынастың вербалды емес құралдары болып табылады. Бала және ата-аналар алғашқы сәттен-ақ белгілі бір қысымды сезінуі мүмкін. Бет мимикасы, позициялар, көтерілген немесе төмендетілген дауыс ырғақтары осыған куә болады. Баланың отбасы үшін бұл кеңес шындықты және тыныштықты іздеудегі кезекті сынақ екендігін ұмытпаған абзал. Сондықтан, маманның ұйымдастырған позитивті әңгімелесуі, оның сәлемдесуі («Қайырлы күн! Қал-жағдайларыңыз қалай? Отбасы мүшелерін толықтай көрген қандай керемет!») қысымды жеңіп, проблеманы шешуге бағытталған іс-әрекетке кірісуге тиімді әсер етеді.

Екінші кезең: Ата-ананың немесе басқа да заңды өкілдерден жағдайды толық сұрастыру. Алдымен дефектолог кеңеске келген отбасының барлық мүшелерімен әңгімелесіп, оларды алаңдататын мәселені талқылайды. Ол ата-ана мен баланы мұқият тыңдайды, бақылайды және нақты мәліметтер жинақтайды. Кейін, әңгіме баланың қатысуынсыз, тек ата-аналармен жалғаса алады. Алайда, кеңес баланың анасымен және әкесімен міндетті түрде жүргізіледі.

Көп жағдайда ата-ананы мүмкіндігі шектеулі баланың денсаулығына қатысты келесі сұрақтар мазалайды:

1. Баланы оқыту мен тәрбиелеуде туындайтын қиындықтар (мысалы, оқыту бағдарламасын меңгерудегі қиындықтар);
2. Баланың тәртібіндегі адекватты емес қылықтары (агрессия, негативизм, қорқыныштары мен ата-анаға деген агрессивті қарым-қатынас);
3. Құрбыларымен қарым-қатынасының дұрыс болмауы (ұялуы, мектепте немесе аулада күлкіге қалуы, басқа балалардың саусағымен нұсқап, тесіле қарауы);
4. Жақын туыстарымен адекватты тұлғааралық қарым-қатынаста болмау (кей жағдайларда туыстары баланы аяйды, шектен тыс қамқорлық танытады, кейбір отбасы мүшелері баламен қарым-қатынас орнатқысы келмейді, бала қаталдық немесе агрессия танытуы мүмкін);
5. Баланың білімін бағалауда ата-ана мен мамандардың пікірінің сәкес болмауы (ата-аналар тәрбиешіні дұрыс бағаламайды деп санайды);
6. Баланың ата-анасы арасындағы қарым-қатынастардың бұзылуы;
7. Баланы ата-ана қамқорлығынан айыру, әкесі немесе анасы тарапынан эмоционалдық қараусыз қалуы;
8. Отбасы мүшелерінің «ерекше» немесе қалыпты балаға адекватты емес қарым-қатынас танытуы (қызғаныш, агрессия, ашулану сезімдерін таныту).

Дефектолог ата-анамен жүргізілетін жеке әңгімесінде отбасының әлеуметтік жағдайы жайлы толық мағлұмат жинайды. Ол отбасының тарихымен, оның құрамы мен баланың туылуы мен даму анамнезін анықтайды және ата-аналардың кеңеске алып келген құжаттарын зерттейді (психологиялық-педагогикалық және клиникалық сараптама нәтижелерін, білім беру мекемелерінің берген сипаттамаларын, баланың шығармашылық және бақылау жұмыстарын зерттейді). Осы кезеңде маманда баланың және оның отбасының проблемалары туралы түсінік қалыптасады (баланың үлгерімі нашар, өзін-өзі ұстауы нашар, педагогтардың көпетеген сауалдары бар, ата-анасы алдағы уақытта қандай

әрекет етерін білмейді).

Үшінші кезең: баланың күйінің диагностикасы. Осы кезеңде баланың интеллектуалды-тұлғалық ерекшеліктерінің диагностикасы жүзеге асады және оның білім алуудағы мүмкіндіктері айқындалады. Баланың танымдық қабілеттері күрт төмендеген жағдайда, дамудың психофизикалық кемістіктері айқын көрінеді және диагностика жақындарының қатысуымен немесе олардың көмегімен жүзеге асырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – жүйелі психологиялық-педагогикалық диагностика. Ол мінез-құлықты анықтап, баланың бұзылыстарының дәрежесін анықтауды біріктіреді (ата-ана мен мамандардың қорытындыларымен сәкес келеме жоқ па); баланың эмоционалды, тұлғалық және интеллектуалды, эмоционалды-ерік сферасын талдау; тәртібі мен өзін-өзі ұстау адекваттылығы, қоршаған ортадағы тұлғалармен қарым-қатынасы, ата-ана мен бала арақатынасы, ата-ананың немесе маманның ескертулеріне деген пікірі қарастырылды. Ата-ана баласының психологиялық зерттеу нәтижелерімен таныса алады.

Төртінші кезең: отбасының нақты қиындықтарын анықтау. Аталған кезең диагностика мен кеңес кезеңдерінің жалғасы. Ол ата-ана мен дефектологтың отбасы мен баланы психологиялық-педагогикалық зерттеуі барысында анықталған нақты проблеманы талқылауға арналады. Дефектолог проблеманы анықтайды, қажет болған жағдайда оны қайта құрады. Дефектологтың басты міндеті ата-ананың назарын проблеманың күрделі және маңызды жақтарына аудару. Ол отбасы мүшелеріне қиындықтан шығудың болжаулы әдісін ұсынады. Әрбір жағдайда маман «кішкене қадамдар» әдісін таңдайды. Бұл кеңестің ең ауыр бөлігі. Ата-ананы райынан қайтару немесе көндіру әркез оңайға соқпасы анық. Сондықтан, ата-аналарға уақыт беріп, ортақ шешім қабылдауларына мүмкіндік беру маңызды.

Бесінші кезең: қиындықтардың шешілу жолдарын айқындау.

Ерекше білім алуды қажет ететін баланы тәрбиелеп отырған отбасылардың негізі қиындықтары келесі тәсілдері қолдана отырып шешіледі:

- Түзете-дамыту және білім беру бағдарламаларын дұрыс таңдау;
- Үй жағдайында түзету жұмыстарын ұйымдастыруға арналған орта қалыптастыру;
- Ата-ананы мүмкіндігі шектулі балаларды тәрбиелеудің түсініктерімен және дағдыларымен таныстыру;

• Балаға отбасының мүшелерімен және басқа да тұлғалармен қарым-қатынас орнату дағдыларын қалыптастыру;

- Ата-ананың баланың нәтижесіз дамуы туралы түсінігін өзгерту;
- Отбасында жағымды психологиялық орта орнату.

Дефектолог ата-аналарды жоғарыда аталған бағыттардың әрқайсысымен жеке таныстырады. Дефектолог ата-аналарды барлық қиындықтарды жеңуге және түзетуге болатындығын және белгіленген бағыт бойынша әрекет етпейтін болса, жағдайдың қиындауы мүмкін екендігіне сендіруі тиіс. Ата-ананың ауыртпалығы мол және қиын еңбегінің нәтижесі оң болатындығына деген сенімді ұялату маңызды. Олардың баласы өзіне қызмет етуді толықтай немесе жартылай меңгеріп, отбасына қажетті, пайдалы әрі сүйікті болатындығына сендіру.

Алтыншы кезең: қорытынды шығару, ата-аналардың дефектологтың проблема туралы қалыптастырған түсініктерін бекіту. Кеңес соңында дефектолог отбасы қиындықтарын қайта қалыптастырып, оның шешу жолдарын нұсқайды. Ата-аналардың проблеманың шешімін тауып, толықтай түсінуі уақытты қажет етеді. Қиындыққа деген жаңа көзқарас оларда уақыт өте келе қалыптасады. Тіптен алғашқы уақытта ата-аналар кеңестің нәтижелеріне риза болмауы әбден мүмкін. Мұндай жағдайда ата-ана немесе ата-ана мен бала қосымша кеңеске шақырылып, түзету шаралары жалғастырылады.[3]

Қорыта келгенде, ерекше білім алуды қажет ететін балаларды түзете-дамытуда ата-аналар мен дефектолог маманының бірлесіп жұмыс істеуінің маңызы мен ерекшеліктерін зерттеу және дефектологтың көмегімен ата-ана баласының жеке және жас ерекшеліктерін

ескере отырып дұрыс қарым-қатынас жасауға, бала тәрбиесінде оған үлгі болатындай өзін-өзі ұстау тәсілдерімен таныстырады. Маман ата-анаға кеңес беру арқылы баланы үй жағдайында дамытуға, құрбыларымен араласып, ортаға кірігуіне қажетті мәлімет береді, бала мен ата-ана арасындағы «кедергіні» болдырмаудың амалын ата-анаға ұсынады.

Ерекше білім алуды қажет ететін баланы түзете-дамытуда дефектолог пен ата-ананың бірлескен әрекеті баланың психикалық үрдістерінің жетілуіне, әлеуметтік ортаға бейімделуіне, тұлға ретінде қалыптасуына, нәтижелі білім алуына септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1000001118>
2. Сулейменова Р.А. Социальная коррекционно-педагогическая поддержка как путь интеграции детей с ограниченными возможностями //Сб. мат. Респ. семинара «Проблемы включения детей со специальными образовательными потребностями в общеобразовательный процесс». - Алматы: Паритет, 2012.
3. <https://nsportal.ru/shkola/korreksionnaya-pedagogika/library/2015/12/30/statya-vzaimosvyaz-raboty-uchitelya-defektologa>
4. Работа детского сада с семьей. Осипова Л.Е.
5. Взаимодействие с родителями в детском саду. Г.А. Прохорова

ӘОЖ 343.98

ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІН ЖҮРГІЗУДЕ КРИМИНАЛИСТИКА САЛАСЫНДАҒЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Алдабергенов И.А. магистрант

Ғылыми жетекшісі: Е.Ж. Беисов, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент)
І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: beisov_erbol@mail.ru

Бұл ғылыми мақалада бүгінгі таңда өзекті болып табылатын қылмыстарды тергеу кезінде криминалистикалық әдістемелерді қолдану барысында жаңа компьютерлік технологияларды қолданудың құқықтық негіздері қарастырылған.

Тірек сөздер: *тергеу, компьютерлік технология, криминалистика*

В данной научной статье рассмотрены правовые основы применения новых компьютерных технологий для расследования преступлений используя методы расследования преступлений криминалистики.

Ключевые слова: *следствие, компьютерные технологии, криминалистика.*

This scientific article discusses the legal basis for the use of new computer technologies for crime investigation using forensic crime investigation methods.

Key words: *investigation, computer technology, forensics.*

Қазақстанда құқықтық мемлекеттің қалыптасуы әлеуметтік-экономикалық жағдайдың өзгерістерімен қатар жүргізіліп отыр. Осындай түбегейлі өзгерістер әлеуметтік шиеліністермен, қылмыстылықтың өсуімен қатар жүретінін тарих көрсетіп отыр.

Мұндай жағдайларда заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуда заң ғылымының, соның ішінде, басты мақсаттарының бірі табылатын қазіргі заманғы ғылым мен техниканың жаңа жетістіктерін пайдалана отырып қылмыстарды ашу әдістемесін одан әрі жетілдіру, оларды қолданудың заңдылығын негіздеуге байланысты негізделген ұсыныстарды әзірлеу және ғылыми тұрғыдан талдау болып табылатын криминалистиканың рөлі арта түседі.

Сонымен қатар, атап өтерлік жайт, ғылыми-техникалық құралдарды қолдануды құқықтық реттеудің қолданыстағы жүйесі қылмыстарды ашу мен тергеудегі ғылыми-техникалық прогресті ынталандырудың орнына, оны тежеп отыр. Қылмыстық істер жүргізу кодексінің жаңа жобаларында сонау 1960 жылғы ҚІЖК ұсынған қылмыстарды ашудың ғылыми-техникалық құралдарды пайдалану жүйесінің сақталғандығы да сақтықты қажет етеді. Қылмыстылықтың ұйымдасқандығы мен қатігезділігінің өсуі, оның тергеуге қарсы әрекет етуі жағдайында қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың «жеке көрсетулері» қылмыстық әсер етудің аса тұрақсыз объектісіне айналады, ал бұл, өз кезегінде, олардың бұдан әрі өзгеруіне, яғни бастапқы дәлелдемелік мәнді іс жүзінде жоғалтуға жағдай жасайды. Бұл мәселені шешу көбіне қылмыстарды ашуда ғылыми-техникалық прогрестің қазіргі заманғы жетістіктерін кеңінен пайдаланудың және тиісті құқықтық және ұйымдастырушылық қамтамасыз етудің негізінде дәлелдеудің объективтенуімен байланысты.

Соңғы жылдарда ғылыми-техникалық прогрестің әсерінен ғылыми-техникалық құралдардың сапалық құрамының арта түсуі ақпараттармен жұмыс жүргізудің жаңа мүмкіндіктерін ашты, криминалистиканың алдына ақпаратты өңдеудің ескі әдістемелерін жетілдіре отырып, жаңа әдістерін әзірлеу міндетін қойды.

Компьютерлік технологияларды тергеу тәжірибесінде пайдаланудың жеткілікті дәрежеде болашағы зор болып табылады. Олар күрделі зертханалық процестерді қолданбай-ақ, ақпаратты қысқа мерзімде өңдеуге және бекітуге мүмкіндік береді. Сондықтан да, дәл осы компьютерлік технологиялар ақпараттармен жұмыс жүргізуді жоғарғы деңгейге көтереді.

Олардың осы қасиеттерінің құқық қорғау органдарының тәжірибедегі мамандарынан жоғары баға алуы кездейсоқ емес.

Тергеу тәжірибесі компьютерлік технологияларды криминастикалық маңызды ақпаратты өңдеуде және бекітуде пайдалануға қатысты белгілі бір оңды тәжірибелер жинақтады, объективтік шындықты анықтау кезінде олардың көмегімен белгілі бір нәтижелерге қол жеткізді [1, 88].

Сонымен қатар ақпаратпен жұмыс істеудің жаңа деңгейіне ауысу тәжірибелік жобаларды терең ғылыми зерттеуді, тергеу барысында бұл технологияларды қолданудың әлдеқайда жетік, ғылыми негізделген әдістемелерін дайындауды, сонымен қатар компьютерлік техниканы пайдалану арқылы бекітілген және өңделген ақпараттың дәлелдемелік мәнімен байланысты бірқатар мәселелерді реттеуді қажет етеді.

Қылмысты жасаған әрбір тұлға жауаптылыққа тартылып, бірде бір кінәсіз тұлғаны жазаламау мақсатында қылмыстық сот өндірісінің міндеттерін шешу үшін, яғни оған қатысатын жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, қылмыстарды жылдам және толық ашу, кінәлілерді тауып, заңдардың дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету үшін тергеуді жүргізетін тұлғалар тек қылмыстық және қылмыстық іс жүргізушілік құқық саласындағы білімдерді ғана емес, сонымен қатар криминастикалық маңызды ақпаратпен жұмыс істеу дағдысын да игеруі тиіс. Басқаша айтар болсақ, тергеудің субъектісі белгілі бір дәлелдеуші ақпаратты заң шеңберінде, уақтылы және толық анықтауға, алуға, зерттеуге, бағалауға және пайдалануға мүмкіндік беретін «еңбек құралдарын» иеленуі тиіс.

Ал дәлелдеуші ақпаратпен жұмыс істеудің әдістерін, құралдарын, ұсыныстарын және технологияларын өзінің теориясы мен әдістемесіне негізделе отырып,

криминалистика ғылымы жасайды.

Біздің ойымызша, тергеу процесінің құқықтық және ғылыми мәліметтермен тығыз байланыста болуы мұндай қызметтің күрделілігін және өзіне тән ерекшеліктері бар екендігін көрсетеді. Мұны ескеріп отырған себебіміз, қылмыстарды тергеу қылмыстылықпен күресудің тиімділігін арттыру мақсатында бұл процесті тұрақты түрде және жан-жақты жетілдіруді талап етеді.

Қылмыстарды тергеудегі жағдайларды жақсартуға жедел қажеттіліктің аса дәлелдеуді талап етпейтіні белгілі. Өйткені, қылмыстылықтың деңгейінің өсуі, әсіресе, оның ұйымдасқан нысанының кең таралуы, ашылмаған қылмыстардың саны туралы мәліметтер көпшілікке аян. Бұған дәлел ретінде статистиканы айтуға болады, бұл туралы мемлекеттік қайраткерлер, тиісті органдардың басшылары айтуда.

Қандай да бір қызметтегі оң өзгерістер оны тиісті қамтамасыз еткен жағдайда ғана орын алуы мүмкін. Бұл ретте атап өтерлік жайт, қызмет қаншалықты ауыр болған сайын, оны қамтамасыз ету соншалық толығырақ болуы тиіс. Қылмыстарды тергеу күрделі және көпжақты қызмет түріне жататындықтан, оны қолайлы қамтамасыз етудің қажеттігі туралы сөз қозғау артық болмас.

Қылмыстарды тергеуді қамтамасыз ету мәселесі криминалистердің назарынан тыс қалмауда. Тіпті, қылмыстарды тергеуді, тергеу тәжірибесін қамтамасыз ету мәселелерін зерттеу соңғы жылдары белсенді түрде жүргізілуде. Қылмыстарды тергеуді қамтамасыз ету және оларды зерттеу жиілігі мәселелерінің қиындықтарын криминалистикада осы мәселелерді зерттеуге қатысты түрлі тәсілдердің қалыптасқандығынан байқауға болады. Әсіресе, бұл жекелеген ғылыми мектептердің, соның ішінде Қазақстан Республикасы мен Ресейдің ғылыми зерттеулерінің бағыттарынан көрініс табады [2, 108].

Қазақстан Республикасында тергеу және сараптамалық тәжірибесін қамтамасыз ету негізінен ақпараттық, ғылыми және ғылыми-әдістемелік көзқарастар тұрғысынан қарастырылады. Ресейде, ақпараттық қамтамасыз ету мәселелерімен қатар, қылмыстылықпен күресті криминалистикалық қамтамасыз ету мәселелерін зерттеу де кең таралған.

Сонымен қатар, тергеуді ақпараттық қамтамасыз ету мәселелерін қарастыру кезінде көптеген жағдайларда авторлар тергеуді ақпараттық қамтамасыз ету қылмыстық әрекеттер арқылы қалыптасқан ақпаратты іздеу және пайдалану деген көзқарасты ұстанады. Алайда, біз атап өткендей, қылмыстарды тергеу дәл осы ақпаратты алудың және зерттеудің сенімді құралдарысыз мүмкін емес. Яғни, тергеуді қызметтің белгілі бір құралдарымен қамтамасыз ету қажет. Сонымен, қылмыстарды тергеудің ақпараттық жағы тек қылмыстың нәтижесінде пайда болған ақпаратты анықтаумен, бекітумен, алумен, зерттеумен, бағалаумен және пайдаланумен ғана байланысты емес.

Яғни, тергеу тәжірибесін одан әрі жетілдіру қажеттігі криминалистерді қызметті қамтамасыз етудің тағы да бір бағытына – қылмыстарды тергеуді ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету мәселесіне жүгінуіне итермеледі.

Ғалымдардың қылмыстарды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді түсінуге қатысты көзқарастарын талдау ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету – бұл тәжірибеге ғылым мен техниканың жетістіктерін енгізу үшін жағдай жасауды білдіреді, бұл, өз кезегінде, жағдайларды сынақтан өткізіп көруден, нақтылаудан және әдістемелік ұсыныстарды немесе нұсқауларды жасау, қолдану тәртібінен, қолданушыларды дайындаудан және т.б. тұрады деп айтуға негіз болады.

Дәлелдемелермен жұмыс істеудің құралдарын, әдістерін, тәсілдерін криминалистика қалыптастыратындықтан, қылмыстарды тергеуді криминалистикалық қамтамасыз ету туралы айтуға болады. Бұл ретте қылмыстарды ашудың, тергеудің және олардың алдын алудың тиісті құралдарын тәжірибеге қолайлы түрде енгізумен байланысты көптеген факторларды, мән-жайларды ескеруден тұратын кешенді қызмет туралы сөз қозғалып отыр. Біздің ойымызша, криминалистика ғылымы қылмыстарды

тергеудің техникасы, тактикасы және әдістемесі үшін жалпы тәсілдерді, қағидаларды, жалпылама кестелерді жасайтындықтан және тергеушілерге қажетті тәжірибелік құралдарды ұсынатындықтан, мұндай қамтамасыз еуді жай ғана ақпараттық деп емес, криминалистикалық қамтамасыз ету деп қарастырған жөн.

Айтылғандарды ескере отырып, қылмыстарды криминалистикалық қамтамасыз етуді дербес, ерекше қызмет ретінде қарастыруды жөн көрдік. Осыған орай, ақпараттық, ғылыми және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді қылмыстарды тергеуді криминалистикалық қамтамасыз етудің құрамдас бөлігі ретінде қарастыру дұрыс болар. Бұл мәселе төменде жан-жақты қарастырылады.

Алайда, тергеуді криминалистикалық қамтамасыз ету криминалистика үшін жаңа болып табылады деп санау дұрыс емес болар еді.

Криминалистикалық мәселелерді зерттеушілердің басым көпшілігі тәжірибені криминалистикалық қамтамасыз етумен белгілі бір дәрежеде айналысты. Өйткені, қылмыстылықпен күресуде криминалистикалық білімдерді пайдалануға байланысты мәселелердің басым көпшілігін зерттеу қарастырылып отырған тақырыппен тығыз байланысты болып келеді. Мысалы, бұл қылмыстарды тергеуде адамның функционалдық белгілерін пайдалану мүмкіндігіне немесе тергеу барысында алдыңғы жетістіктерді қолдануға, тергеу тәжірибесінің қажеттіктерін анықтауға, тергеудеге аяқ астылыққағидасының рөлін анықтауға, тергеу тактикасын ғылыми криминалистикалық қамтамасыз етудің ерекшеліктерін айқындап көрсетуге, немесе сот-сараптамалық қызметтің қылмыстылықпен күресу тәжірибесін ғылыми негізделген, тексерілген, тиімді техникалық криминалистикалық тәсілдермен, құралдармен және әдістермен қамтамасыз етуге бағытталған мәселелерін зерттеуді ұйымдастырудың және жүргізудің ерекшеліктеріне қатысты [3, 37].

Ғылыми зерттеулерді талдау көрсеткендей, криминалистер өздерінің ізденістері барысында тәжірибені криминалистикалық қамтамасыз етудің маңызды жақтарына тоқталып өткен, алайда осымен байланысты мәселелерді диссертацияларды, монографияларды, оқулықтарды және мақалаларды дайындау барысында әрбір ғалымның алдына қойылған нақты міндеттерді ескере отырып шешкен.

Сол себепті де, соңғы кезге дейін тергеу тәжірибесін криминалистикалық қамтамасыз ету мәселелері кешенді деп танылмаған және тиісінше ғылыми түрде зерттелмеген. Бұл қылмыстарды ашу мен тергеуді криминалистикалық қамтамасыз ету мәселесенің кешенділігі ғана аса көкейкесті мәселелердің бірі болып табылады және теориялық және тәжірибелік тұрғыдан өзіндік зерттеуді қажет етеді деп айтуға негіз болады.

Сонымен қатар, криминалистиканың түрлі бөлімдерін қарастырып отырған аспектіден зерттеу де аса қажет. Яғни, біздің ойымызша, қылмыстарды тергеуді криминалистикалық қамтамасыз етудің барлық емес, аса маңызды аспектілерін зерттеу ұмтылысы дұрыс болып табылады. Олардың қатарынан жалпылап алғанда «криминалистикалық қамтамасыз ету» түсінігінің өзін түсіндіруге және анықтауға қатысты теориялық мәселелерді және соның ішінде қылмыстарды тергеуді техникалық криминалистикалық қамтамасыз ету мәселелерін де атауға болады.

Қылмыстық сот өндірісін криминалистикалық қамтамасыз етудің мәні қылмыстылықпен күресті кәсіби түрде жүргізетін құқыққорғау органдарының лауазымды тұлғаларына игеруі және пайдалануы осындай өнімді тұтынушылардың алдында тұратын міндеттерді шешудің тиімділігін арттыруға жағдай жасайтын, криминалистика саласында жасалынып жатқан ғылыми өнімдерді ұсынуудан көрініс табады.

Криминалистикалық қамтамасыз етудің біз үшін таныс алғашқы анықтамалардың бірі ретінде оң қабылдай отырып, оның жекелеген ережелеріне қатысты кейбір күмәндарымызды атап өткіміз келеді. Шынында да, криминалистикалық қамтамасыз етуді құқыққорғау органдарының лауазымды тұлғаларына криминалистика саласында

жасалынып жатқан ғылыми өнімді ұсыну ретінде қарастыруға болады. Алайда, тәжірибеге тек криминалистикамен тікелей жасалып жатқан ғана емес, сонымен қатар криминалистикамен жасалмаған, бірақ қылмыстылықпен күрестің қажеттіктері үшін бейімделген, білімнің түрлі салаларында бұрыннан бері белгілі құралдар, әдістер, технологиялар, тәсілдер де ұсынылады.

Сонымен қатар, қамтамасыз етуге анықтама беру кезінде автордың «ұсыну» терминін қолдануымен де келісу қиын. Мұндай жағдайда өнімді жасаушылар мен тұтынушылар арасындағы белгілі бір алшақтық байқалады, ғылымның өз жетістіктерін одан әрі пайдалануға қызығушылығы жоқтығы туралы пікір-ой, тіпті теорияның тәжірибеден бөлектігі туындайды.

«Енгізу» термині әлдеқайда нақтырақ болып табылады. Бұл термин тек криминалистика үшін ғана тән емес, бұрыннан бері пайдаланыста және өнімнің тұтынушыларын ақпараттандырумен, қажет болған жағдайда оларды оқытумен, нақты новеллаларды тікелей қолдану кезіндегі белгілі бір ғылыми-әдістемелік көмекпен байланысты жан-жақты қызметті білдіреді [4, 28].

Ұсынған анықтамада криминалистикамен жасалған және бейімделген ғылыми-техникалық құралдардың нақты кімге арналғанын анықыталуы да артықтау болған сияқты. Криминалистиканың жетістіктерін қылмыстылықпен күресті кәсіби түрде жүргізетін құқыққорғау органдарының лауазымды тұлғалары ғана қолданбайтыны белгілі. Оларды білімнің әртүрлі салаларының мамандары да пайдаланады. Мысалы, криминалистикалық идентификациялау әдісі өнертану, әдебиеттану, археология және т.б. қызмет салаларында да қолданылады. Сондықтан, біздің ойымызша, анықтамада криминалистикалық қамтамасыз етудің нақты тұлғаларға қатысты ұсынылатыны дұрыс емес, өйткені бұл өзге адресаттарды белгілі бір түрде шектеу ретінде түсінілуі мүмкін.

Қорыта келгенде, орындалған зерттеулер компьютерлік технологиялардың тергеу әрекеттерін жүргізу барысында криминалистикалық маңызды ақпаратты бекіту үшін толығымен қол жетерліктей және мақсатқа сай екендігі туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Оларды бұл мақсатта пайдалану ақпаратты бекіту үрдісін жоғары сапалы деңгейге қойып, оның жеделдігін және сенімділігін жоғарылатады. Оларды криминалистикалық маңызды ақпаратты бекіту үшін қолданудың мақсаттылығын анықтайтын ең маңызды фактор болып оған дәлелдемелік мәртебесін беру үшін вербалдық әрі графикалық нысанда бекіту кезінде іс жүргізушілік нысанды сақтау үшін жағдайлар жасау табылады.

Жұмыста берілген криминалистикалық маңызды ақпаратты анықтаумен және бекітумен байланысты ақпараттық үрдістердің қысқаша сипаттамасы, сонымен қатар оны зерттеу барысында түрлерге жіктеу, ақпаратты енгізу және шығару құралдары арқылы компьютермен өңдеудің кезекті үрдістері, санаттық аппараттың мазмұнын анықтау жұмыста қылмыстарды тергеу және тергеу әрекеттерін жүргізу барысында криминалистикалық маңызды ақпаратты бекіту үшін компьютерлік технологияларды пайдалану мақсаттылығының теориялық негізділігін жасауға мүмкіндік берді. Мұндай қадамның тергеуді ақпараттандыру үрдісі кезеңдерінің бірі болып табылатындығы атап өтілді.

Тергеушінің қызметін оңтайландыру және оның жұмыс орнын ұйымдастыру тиімділігін артыру дәлелдемелерді жинаудың, зерттеудің және бағалаудың реттелген тәртібінің болуын көздейді. Жұмыста алынған әдістемелік нәтижелер төмендегідей мәселелерді шешуге бағытталған:

- оқиға болған жерді қарау хаттамасына олардың көріністерінің графикасын енгізе отырып хаттаманы жасау әдістемесі;
- оқиға болған жерді қарау хаттамасына компьютерлік технологияларды пайдалана отырып, толықтыру ретіндегі сызбалар мен жоспаларды жасау әдістемесі;
- бейнежазба материалдарындағы графикалық көріністерді оқиға болған жерді

қарау хаттамасына енгізу үшін алу және өңдеу әдістемесі;

— «далалық жағдайда» криминалистикалық маңызды ақпаратты бекіту үшін мобильдік жиынтықтарға қосу қажет ғылыми-техникалық құралдардың оңтайлы санын анықтау және ұсыну [5, 218].

Осыған орай зерттеліп тұрған өзекті мәселенің құқықтық негіздеріне тиянақты қорытынды беру үшін келесі тұжырымдар мен ұсыныстарым бар:

1. Орындалған зерттеулер компьютерлік технологиялардың тергеу әрекеттерін жүргізу барысында криминалистикалық маңызды ақпаратты бекіту үшін толығымен қол жетерліктей және мақсатқа сай екендігі туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Оларды бұл мақсатта пайдалану ақпаратты бекіту үрдісін жоғары сапалы деңгейге қойып, оның жеделдігін және сенімділігін жоғарылатады. Оларды криминалистикалық маңызды ақпаратты бекіту үшін қолданудың мақсаттылығын анықтайтын ең маңызды фактор болып оған дәлелдемелік мәртебесін беру үшін вербалдық әрі графикалық нысанда бекіту кезінде іс жүргізушілік нысанды сақтау үшін жағдайлар жасау табылады.

2. Жұмыста берілген криминалистикалық маңызды ақпаратты анықтаумен және бекітумен байланысты ақпараттық үрдістердің қысқаша сипаттамасы, сонымен қатар оны зерттеу барысында түрлерге жіктеу, ақпаратты енгізу және шығару құралдары арқылы компьютермен өңдеудің кезекті үрдістері, санаттық аппараттың мазмұнын анықтау жұмыста қылмыстарды тергеу және тергеу әрекеттерін жүргізу барысында криминалистикалық маңызды ақпаратты бекіту үшін компьютерлік технологияларды пайдалану мақсаттылығының теориялық негізділігін жасауға мүмкіндік берді. Мұндай қадамның тергеуді ақпараттандыру үрдісі кезеңдерінің бірі болып табылатындығы атап өтілді.

3. Тергеушінің қызметін оңтайландыру және оның жұмыс орнын ұйымдастыру тиімділігін артыру дәлелдемелерді жинаудың, зерттеудің және бағалаудың реттелген тәртібінің болуын көздейді. Жұмыста алынған әдістемелік нәтижелер төмендегідей мәселелерді шешуге бағытталған:

— оқиға болған жерді қарау хаттамасына олардың көріністерінің графикасын енгізе отырып хаттаманы жасау әдістемесі;

— оқиға болған жерді қарау хаттамасына компьютерлік технологияларды пайдалана отырып, толықтыру ретіндегі сызбалар мен жоспаларды жасау әдістемесі;

— бейнежазба материалдарындағы графикалық көріністерді оқиға болған жерді қарау хаттамасына енгізу үшін алу және өңдеу әдістемесі;

— «далалық жағдайда» криминалистикалық маңызды ақпаратты бекіту үшін мобильдік жиынтықтарға қосу қажет ғылыми-техникалық құралдардың оңтайлы санын анықтау және ұсыну.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жәкішев Е.Ғ., Исаев Ә.А., Найманова Г.Х.Криминалистика. Оқулық.- Алматы: Жеті жарғы, 2006.- 520 б.

2. Б.Салаев, Ш.Әмитов, М.Сатыбалдинов, Ә-С.Айдарқұлов.Криминалистикалық техника тарауы бойынша қысқаша дәрістер жинағы. Әдістемелік оқу құралы.- Алматы: Жеті жарғы, 2005.- 144 б.

3. А.Ғ. Абуов. Криминалистика негіздері. Оқу құралы. - Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 256 б.

4. А.Ғ. Абуов.Қазақша-орысша, орысша-қазақша қысқаша криминалистикалық сөздік. - Алматы: Данекер, 2004.- 74б.

5. Р. Белкин.Криминалистика.Учебник для вузов. 2-е изд. — М.: Норма, 2004. — 992 с.

ӘОЖ 37.016:51

ОҚУШЫЛАРДЫ ҚОЗҒАЛЫСҚА АРНАЛҒАН МӘТІНДІ ЕСЕПТЕРДІ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ӘДІСПЕН ШЕШУГЕ ҮЙРЕТУ

Алихан С.Б., Қоскелова Г.

Ғылыми жетекші: Тұяқов Е.А., п.ғ.к., доцент

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

E-mail: serik12_95@mail.ru, koskelova.gulbanu@mail.ru

Мектеп математика курсына оқушылар әдетте мәтінді есептерді арифметикалық және алгебралық әдістермен шешуге дағдыланады. Алгебра курсына геометриялық әдіс әртүрлі есептердің қосымша моделін құруда немесе көрсетуде пайдаланғанымен, нақты түрде қарастырылмайды. Мақалада «алгебралық мәтінді есептерді геометриялық әдістермен шешу» ұғымына анықтама беріліп, нақты мысалдармен оқушыларды қозғалысқа арналған мәтінді есептерді геометриялық әдіспен шешуге үйрету тәсілдері көрсетілген.

Тірек сөздер: алгебралық мәтінді есептер, геометриялық әдіс, геометриялық фигуралар, геометриялық қатынастар, графикалық әдіс, сызықтық функцияның графигі.

Обычно в школьном курсе математики у учащихся формируется навык решения текстовых задач арифметическим и алгебраическими способами. В курсе алгебры геометрический метод используется для построения или изображения дополнительных моделей. В статье дано определение понятия «геометрический метод решения алгебраических задач». На конкретных примерах показано применение геометрического метода для решения алгебраических текстовых задач на движение.

Ключевые слова: алгебраические текстовые задачи, геометрический метод, геометрические фигуры, геометрические соотношения, графический метод, график линейной функции.

Usually, in a school mathematics course, students develop skills in solving text problems in arithmetic and algebraic ways. In the course of algebra, the geometric method is used to construct or image additional models. The article defines the concept of "geometric method for solving algebraic problems." The concrete examples show the use of the geometric method for solving algebraic text problems on motion.

Keywords: algebraic text problems, geometric method, geometric figures, geometric relationships, graphical method, graph of a linear function.

Жаңартылған білім беру мазмұнында оқушының тұлға ретінде дамуына база назар аударылып отыр. Осыған орай, оқушыға математикалық білім беруде іс-әрекеттік тәсілдерді тиімді пайдалану қажет. Іс-әрекеттік тәсіл оқушылардың ой өрісін дамытуға, өз бетінше жаңалықтар ашуға, оларды дәлелдеуге, есептерді шығаруға және т.б. амалдарды үйретуге бағытталған. Оқушыларды жаңашылдыққа үйретудің бірден-бір жолы –мәтінді есептерді шешумен тығыз байланысты. Математиканы оқытуда іс-әрекеттік тәсілдің мақсаттары: есепті шығару және есептің шешімін іздестіру амалын, оның әртүрлі әдістерін игеру. Осыған байланысты мұғалімдердің математика курсынан есептерді шешудің, оның ішінде мәтінді есептерді шешудің әртүрлі тәсілдерін меңгеруі тиіс деп білеміз[1].

Алгебралық мәтінді есептер шешуде геометриялық әдістерді қолдану оқушыларға математиканы оқытуда тұлғалық іс-әрекеттік тәсілдерді жүзеге асыруға мүмкіндіктер береді. Сонымен қоса, есептер шығаруда геометриялық әдістерді пайдалану оқушының

шығармашылық жұмысын дамытуға ықпал етеді. Яғни, оқушының шығармашылық ойлау дәрежесін көрсеткішінің бірі – оның берілген ақпаратты геометриялық білімі арқылы талдау жасап көрсете алуы. Әсіресе алгебралық мәтінді есептерді шешуде оқушының геометриялық әдістерді пайдалануы оның логикасы мен елестету қабілетін терең байланыстырады.

Геометриялық әдіс Евклидтің (б.з.д. III ғ.) заманында пайда болып, тек геометрияда ғана емес алгебрада да пайдаланған. Ол кезде алгебралық есептерді шешудің ерекшелігі: есепті тек қана салулар мен геометриялық заңдылықтар арқылы шешу қарастырылған, аналитикалық тәсілдер қолданылмаған. Осыдан геометриялық алгебра дамыған [2].

Біз алгебралық мәтінді есептерді геометриялық әдіспен шешу деп геометриялық фигуралар (нүкте, кесінді, үшбұрыш, тіктөртбұрыш және т.б.) мен олардың қасиеттерін, геометриялық қатынастар (теңдік, ұқсастық, теңшамалы және т.б.), геометриялық шамалар (ұзындық, аудан) мен аналитикалық әдістердің элементтерін (теңдеулер, арифметикалық өрнектер және т.б.) қолданып шешуді айтамыз. Алгебралық мәтінді есептің шартын геометриялық тұрғыда беруді осы есептің геометриялық моделі деп түсінеміз.

Сонымен, алгебралық мәтінді есептерді геометриялық әдіспен шешу келесі кезеңдермен жүзеге асады: 1) есептің геометриялық моделін салу, яғни есептің шартын геометриялық тілге аудару; 2) алынған геометриялық есепті шығару; 3) табылған жауапты геометриялық тілден табиғи (бастапқы) тілге аудару [3].

Енді осы кезеңдердің жүзеге асуын алгебралық мәтінді есептерді, оның ішінде қозғалысқа арналған мәтінді есептерді геометриялық әдіспен шешуді қарастырамыз.

Қозғалысқа арналған есептердің негізгі түрлері: 1) түзу сызықты жолдың бойымен қозғалысқа арналған есептер: бір нүктеден бір бағыттағы, екі нүктеден бір-біріне қарама-қарсы бағыттағы қозғалыстар; 2) шеңбер бойымен қозғалысқа арналған есептер; 3) судың бойымен қозғалысқа арналған есептер [4].

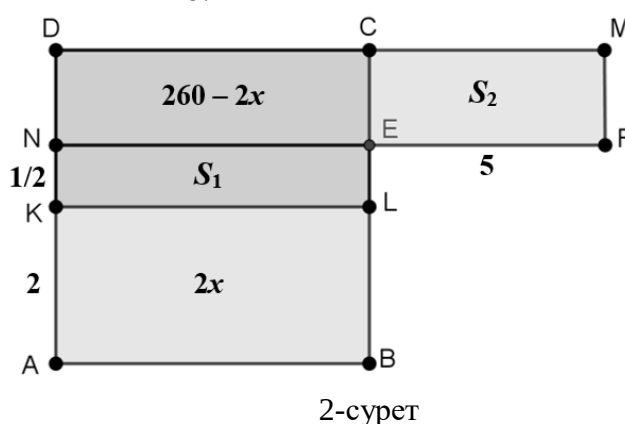
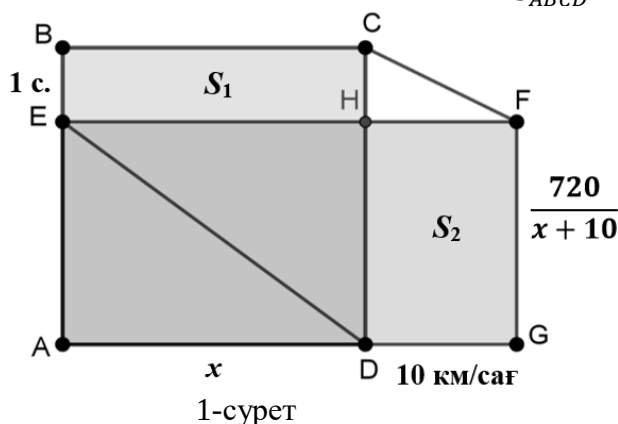
1-мысал. Пойыз 720 км жолда 1 сағат кешігуін жою үшін кесте бойынша жүру жылдамдығын 10 км/сағ-қа арттырды. Пойыздың кесте бойынша жүру жылдамдығын табыңдар.

Шешуі. 1-тәсіл. Алгебралық әдіспен есепті шешу мынадай теңдеуді құрастыру арқылы іске асады: $\frac{720}{x} - \frac{720}{x+10} = 1$, мұндағы x (км/сағ) – пойыздың кесте бойынша жылдамдығы.

2-тәсіл. Геометриялық әдіс (1-сурет). Есептің шарты бойынша қозғалыс бірқалыпты болғандықтан, пойыздың жүрген жолы оның жылдамдығы мен уақытының көбейтіндісіне тең болады. Сондықтан оны тіктөртбұрыш ретінде қарастырып, оның қабырғалары ретінде пойыздың жылдамдығы мен уақытын аламыз.

$ABCD$ тіктөртбұрышын салайық. $AD = x$ – пойыздың кесте бойынша жылдамдығы (км/сағ), AB – пойыздың кесте бойынша жүру уақыты (сағ) болсын. Сонда,

$$S_{ABCD} = AB \cdot AD = 720.$$

Пойыз жылдамдығын 10 км/сағ-қа арттырғандықтан AD кесіндісінен шартты түрде 10 км/сағ-ты кескіндейтін DG кесіндісін қосамыз. Арттырылған жылдамдықпен пойыз 1 сағ жылдамырақ жүргендіктен AB кесіндісінен шартты түрде 1 сағ-ты кескіндейтін BE кесіндісін алып тастаймыз. Пойыздың жүрген жолдары бірдей болғандықтан, $ABCD$ және $AEFG$ тіктөртбұрыштарының аудандары тең болады, яғни $S_{AEFG} = S_{ABCD} = 720$.

Сызбада $ABCD$ және $AEFG$ тіктөртбұрыштарының теңшамалы екенін көрсету үшін теорема бойынша $CF \parallel ED$ жүргіземіз.

$$S_1 = S_2 \text{ болады, өйткені } S_{EBCN} + S_{AEND} = S_{DHFG} + S_{AEND}.$$

$$S_1 = BE \cdot EN = 1 \cdot x = x, \text{ ал } S_2 = DG \cdot GF = 10 \cdot GF, GF = \frac{S_{AEFG}}{10} = \frac{720}{10}.$$

$$S_1 = S_2 \text{ болғандықтан, келесі теңдеуді аламыз: } x = 10 \cdot \frac{720}{10}, x^2 + 10x - 7200 = 0.$$

Осы теңдеуді шешіп, оның түбірлерін табамыз: $x_1 = 80, x_2 = -90$. Сонымен, пойыздың кесте бойынша жылдамдығы 80 км/сағ-қа тең болады.

Бұл есепте 1-суреттегі геометриялық қатынастарды (теңшамалы тіктөртбұрыштар, кесінділердің ұзындықтарының теңсіздігі, үшбұрыштардың ұқсастығы және т.б.) пайдалана отырып, әртүрлі теңдеулерді құрастыруға болады.

$$\text{Мысалы, } AB - AE = 1, \text{ ал } AB = \frac{720}{x}, AE = GF = \frac{720}{x+10}. \text{ Осыдан: } \frac{720}{x} - \frac{720}{x+10} = 1.$$

$$S_{ABCD} = S_{AEFG} \text{ теңдігін пайдаланып, басқадай теңдеуді аламыз: } x \cdot \left(\frac{720}{x+10} + 1 \right) = 720.$$

DAE және FHC үшбұрыштарының ұқсастығын қарастыратын болсақ, онда келесі теңдік шығады: $\frac{x(x+10)}{720} = \frac{10}{1}$.

Оқушыларға теңдеуді құрастырудың барлық тәсілдерін көрсеткен пайдалы және бастапқы мен соңғы теңдеулерге назар аударған дұрыс, өйткені олар квадрат теңдеуге жылдам көшеді. Барлық жағдайда да $x^2 + 10x - 7200 = 0$ теңдеуін шешеміз.

Көбінесе оқушылар үшін қозғалысқа арналған мәтінді есептерді шешу кезінде қозғалыста «кешігу» немесе «тоқтау» болған жағдайларда қиындықтар туғызады.

2-мысал. A және B қалаларының арақашықтығы 260 км. Автобус A қаласынан B қаласына шыққан соң 2 сағаттан кейін 30 минутқа тоқтады. Сондықтан кесте бойынша B қаласына уақытылы жету үшін ол жылдамдығын 5 км/сағ-қа арттырды. Автобустың бастапқы жылдамдығын табындар.

Шешуі. Есептің шарты бойынша геометриялық моделін салғанда үш тіктөртбұрыштың аудандарын пайдаланамыз. Біріншісі автобустың 2 сағатта жүріп өткен жолын (S_{ABLK}), ал екіншісі - автобустың тоқтап тұрған уақытында жүретін жолын (S_{KLEN}), үшіншісі - автобустың жылдамдығын арттырғандағы жүрген жолын (S_{NFMD}) көрсетеді (2-сурет). Мұның барлығы есепті шешудің бірінші кезеңінде, яғни мәтінін талдау кезінде айқындалады. Кейін есептің шартын геометриялық тілге аудару іске асады. Тіктөртбұрыштарға белгілеулер енгізіліп, олардың аудандары x айнымалысы арқылы өрнектеледі. Екінші кезеңде S_1 мен S_2 аудандарының теңдігін орнату іске асады. Олар тең болады, өйткені автобустың тоқтап тұрған уақытында жүретін жолын (S_1) ол жылдамдығын 5 км/сағ-қа арттырып S_2 жол жүріп қуып жетеді.

$S_1 = S_2$ теңдігін және $S_1 = \frac{1}{2}x$, $S_2 = 5 \cdot FM$, $FM = \frac{260-2x}{x+5}$ екенін ескеріп мынадай теңдеуді аламыз: $\frac{x}{2} = 5 \cdot \frac{260-2x}{x+5}$, мұндағы x (км/сағ) – автобустың кесте бойынша жылдамдығы. Осы теңдеуді шешіп, автобустың кесте бойынша бастапқы жылдамдығын табуға болады.

3-мысал. Арақашықтығы 80 км болатын A қаласынан B қаласына велосипедші тұрақты жылдамдықпен шықты. Екінші күні ол кері қарай B қаласынан A қаласына алдыңғыға қарағанда 2 км/сағ-қа артық жылдамдықпен жүрді. Жол бойында 2 сағат тоқтады. Нәтижесінде кері қайтқанда A қаласынан B қаласына жүрген уақытты жұмсады. Велосипедшінің A қаласынан B қаласына жүрген жылдамдығын табындар.

Шешуі. Велосипедші кері қайтқанда жылдамдығын 2 км/сағ-қа арттыра отырып,

тоқтаған 2 сағат уақытын қуып жетеді. Сондықтан 3-суреттегі геометриялық моделді пайдаланып, мынадай теңдікті жазуға болады:

$$S_1 + S_2 = S_3, \text{ осыдан } 2t_1 + 2t_2 = 2x,$$

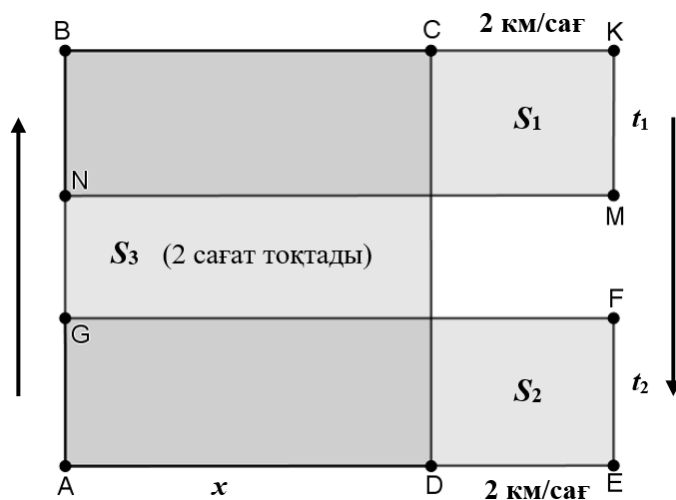
мұндағы x (км/сағ) – велосипедшінің A қаласынан B қаласына жүрген жылдамдығы, ал $(t_1 + t_2)$ – велосипедшінің кері қайтқанда жүрген уақыты.

Велосипедшінің кері қайтқанда жүрген уақыты $\frac{80}{x+2}$ -ге тең.

Қорыта келе, мынадай теңдеуді аламыз: $2 \cdot \frac{80}{x+2} = 2x \Leftrightarrow x^2 + 2x - 80 = 0$.

Соңғы теңдеуді шешіп, түбірлерін табамыз: $x_1 = 8, x_2 = -10$. Сонымен, велосипедшінің A қаласынан B қаласына жүрген жылдамдығы 8 км/сағ-қа тең болады.

Мектеп математика курсына судың бойымен қозғалысқа арналған есептер жиі кездеседі. Оларды да алгебралық және геометриялық әдістермен шешуге болады.

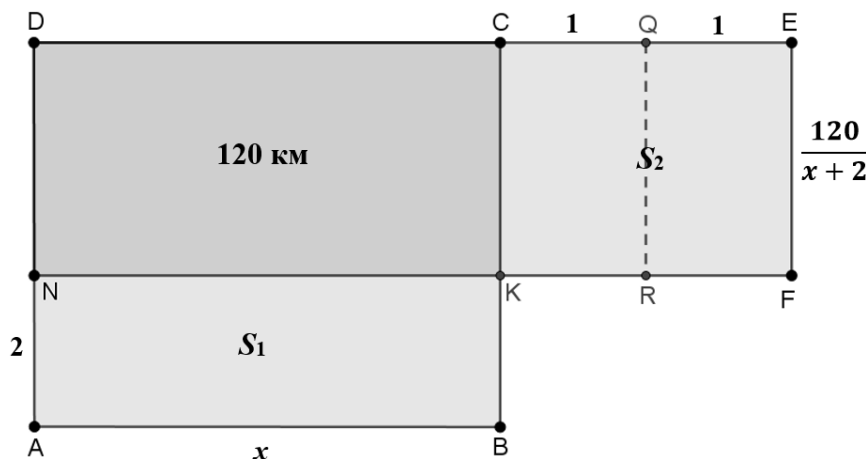

3-сурет

4-мысал. Моторлы қайық өзен ағысына қарсы 120 км жүзіп, бастапқы шыққан орнына кері қайтып келді. Кері қайтарда барған уақыттан 2 сағат аз жұмсады. Өзен ағысының жылдамдығы 1 км/сағ болса, қайықтың тұнық судағы жылдамдығын табыңдар.

Шешуі. Есептің геометриялық әдіспен шешейік, яғни шешу кезеңдерін қарастырамыз.

1-кезең. Геометриялық моделін құру. $AB = x$ (км/сағ) – қайықтың өзен ағысына қарсы жылдамдығы болсын (4-сурет). Сонда $ABCD$ тіктөртбұрышының ауданы қайықтың өзен ағысына қарсы жүрген жолын анықтайды, яғни 120 км.

4-сурет

Кері қайтқанда (өзен ағысы бойымен) қайықтың жылдамдығы 2 км/сағ-қа артық болды. Сондықтан DC кесіндісіне $CE = 2$ кесіндісін қосамыз. $DEFN$ тіктөртбұрышының ауданы қайықтың өзен ағысы бойымен жүзіп өткен жолын көрсетеді.

2-кезең. Есепті геометриялық тілде шешу. Қайық жылдамдығын арттыра отырып бастапқы орнына 2 сағат ерте келгендіктен, $S_1 = S_2$ болады, яғни

$$2x = 2 \cdot \frac{120}{x+2} \Leftrightarrow x = \frac{120}{x+2} \Leftrightarrow x^2 + 2x - 120 = 0.$$

Соңғы теңдеуді шеше отырып, оның түбірлерін табамыз: $x_1 = 10, x_2 = -12$. Осыдан $AB = 10$ екенін аламыз.

3-кезең. Табылған жауапты геометриялық тілден табиғи көшіру. Қайықтың өзен ағысына қарсы жылдамдығы 10 км/сағ, ал тұнық судағы жылдамдығы 11 км/сағ болады.

Алгебралық мәтінді есептерді шешу кезінде графикалық және графикалық-геометриялық әдістерді қолдануға болады. Графикалық әдіс функциялардың нақты графиктерін салуды талап етеді және бұл жағдайда есептің жауабы сызбаға қарап анықталады. Графикалық-геометриялық әдіс сызықтық функциялардың графиктерін схемалық түрде салуды және геометриялық қатынастар арқылы есептің аналитикалық шешімін алуды көздейді. Алдымен оқушыларды мәтінді есептерді графикалық әдіспен шешуді үйрету керек. Кейін геометрия курсына геометриялық фигураларды және олардың қасиеттерін (мысалы, ұқсас үшбұрыштардың қасиеттерін) өткеннен кейін графикалық-геометриялық әдісті үйреткен жөн.

Алгебра курсына оқушылар сызықтық функцияны және оның графигін салуды, екі айнымалысы бар сызықтық теңдеулер жүйесін графикалық тәсілмен шешуді меңгереді, ал физика курсына бірқалыпты процестердің графиктерімен танысады. Сондықтан алгебра курсына мәтінді есептерді графикалық әдіспен шешуді көрсетуге барлық жағдайлар бар.

Графикалық әдістің алгебралық әдіске қарағанда артықшылығының бірі – есеп шешімінің көрнекі түрде берілуі болып табылады.

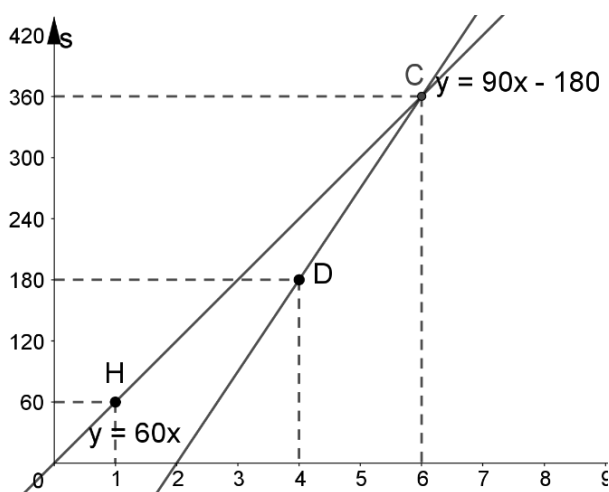
5-мысал. А қаласынан жылдамдығы 60 км/сағ жүк машинасы шықты. 2 сағаттан кейін оныңартынан 60 км/сағ жылдамдықпен жеңіл машина шықты. Жеңіл машина жүк машинасын А қаласынан қандай қашықтықта қуып жетеді?

Шешуі. Есептің мәтінін талдау кезеңінде оқушылар келесі сұрақтарға жауап береді: есепті шешу үшін неше қозғалыс графиктерін салу керек? Бұл графиктер нені көрсетеді? Координаталар осінде қандай масштабты алған дұрыс? Қозғалыстардың графиктерін салу үшін неше нүкте алу керек және оларды қалай таңдап аламыз?

Осыдан кейін сызба салынады. Есептің шарты бойынша жүк машина мен жеңіл машинаның қозғалыстарының графиктерін тікбұрышты координаталар жазықтығына саламыз. Ох осі уақытты, ал Оу осі жүретін жолды көрсетеді.

Алдымен координаталар басы ретінде жүк машинаның жолға шығу мезетіналып, оның графигін саламыз. Жүк машинаның қозғалыс графигі $y = 60x$ функциясының графигіне сәйкес келеді. Жеңіл машинаның жолға шығуын 2 сағ-тан кейін болғандықтан, координаталар жүйесін оң жаққа екі бірлік жылжыта отырып, оның сәйкесінше графигін саламыз. Оның қозғалыс графигі $y = 90x - 180$ функциясының графигіне сәйкес келеді (5-сурет). Екі графиктің қиылысу нүктесінің координаталары $C(6; 360)$ болғандықтан, жеңіл машина жүк машинасын А қаласынан 360 км қашықтықта қуып жететіні анықталды.

Сонымен, алгебралық мәтінді есептерді геометриялық әдіспен шешу есептің шартын

көрнекі түрде бейнелеуге мүмкіндік береді. Кейде есептерді аналитикалық есептеулер жасамай-ақ, есептің схемалық моделін құрастыру арқылы да шешуге болады. Бұл жағдайда мұғалім оқушыларды олардың ойлау қабілеттеріне (логикалық және бейнелік) сәйкес жеке ерекшеліктерін ескере отырып саралап оқытуды ұйымдастыруына болады. Кейбір оқушылар мәтінді есептерді алгебралық, кейбірелері геометриялық әдіспен шығара алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әбілқасымова А.Е. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: дидактикалық-әдістемелік негіздері. – Алматы: Мектеп, 2014. – 224 б.
2. Гусев В.А. Методика обучения геометрии. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 368 с.
3. Капкаева Л.С. Геометрический метод как средство реализации деятельностного подхода в обучении школьников решению алгебраических задач //Актуальные проблемы преподавания математики в школе и педвузе: Межвузовский сборник научных статей. – Москва: МПГУ, 2015. – С.79-86.
4. Әбілқасымова А.Е., Тұяқов Е.А. Жалпы білім беретін мектепте математикалық есептерді шығаруды оқытудың әдістемелік негіздері. - Алматы: Мектеп, 2019. – 340с.

УДК 37.02

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ ТЕТІГІ

Аман АА. студент, **Жакипбекова С.С.** философия докторы (PhD)

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Akbope.aman@mail.ru, sauleskorpion@mail.ru

Білім беру жүйесіндегі басым бағыттарының бірі оқыту үрдісін технологияландыра отырып, білімнің кепілдік нәтижелеріне қол жеткізу. Оқыту үрдісін өзгерте отырып, мұғалімнің шығармашылықпен жұмыстануы. Жаңа технологияның басты мақсатының бірі баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру. Инновациялық технологияны пайдалану – өмір талабы.

Тірек сөздер: инновациялық оқыту, педагогика

Аннотация: Одним из приоритетных направлений в системе образования является достижение гарантийных результатов образования с технологией процесса обучения. Творческая работа учителя, изменяя процесс обучения. Одной из главных целей новой технологии является обучение ребенка, формирование его воли, активности, привитие навыков самостоятельного решения. Использование инновационных технологий-требование жизни.

Ключевые слова: инновационное обучение, педагогика

One of the priority directions in the education system is to achieve guaranteed results of education with the technology of the learning process. Creative work of the teacher, changing the learning process. One of the main goals of the new technology is to educate the child, form his will, activity, and instill skills of independent decision-making. The use of innovative technologies is a requirement of life.

Key words: innovative training, pedagogy

Педагогикалық қызметке талпынысы жоғары, білім беру саласындағы үнемі жаңарып

отыратын өзгерістерге икемді, инновациялық технологияларды оқу – тәрбие процесінде қолдана алатын педагогқа ғана қоғамдағы өзгерістерге бейім әр оқушының жеке ерекшелігін қалыптастыруда түйінді тұлға бола алады. Қазіргі уақытта білім беруде ең басты міндет алуан түрлі әдіс – амалдарды, инновациялық технологияларды қолдана отырып білімгерлердің пәнге деген ынталарын, қызығушылықтарын еселу және білім беру сапасын күшейту.

Елбасының жолдауында «Білім беру жүйесі реформасының орталық буыны осы заманға білім беру үрдістерін, ақпараттық технологияларды жаппай енгізу, бұл кезеңде назарда оқушылардың біліктілін арттыруына аудару қажет» дегеніндей, біз инновациялық оқытуды тәжірибемізде қолданып, ойлау ерекшеліктерін жаңашылдық – нақтылы құрал, ал барынша мүмкін дәрежеде жаңа енгізімнің табысқа жетуіне анықтама беруі тиіс инновациялық үрдіс деп жаңалықты жасау, меңгеру және оны пайдалану және тарату бойынша жүргізілетін кешенді іс әрекетті айтады бүгінгі таңда жаңаша ғылыми, тәжірибелік білімді жасау және оларды білу мен жүзеге асыруды жаңа тұрғыдан қарастыруға болады.[1] Назарбеу Н.Ә. «Қазақстан-2030» Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстанхалқына Жолдауы // Білім. - 1997. - 176 б.

Педагогикалық технология оқу әрекетімен, яғни білім беруші мен білімгердің арасындағы оқу әрекетімен, оның құрлысымен, құралдарымен, әдістері мен және түрлерімен бүтіндей байланысты. Инновациялық технологияны игеру мұғалімнен асқан шеберлікті, арнайы дайындықты және ізденісті, білімділікті талап етеді. Жаңа оқыту білімді сапасын жоғарлату мен қатар білімгерді оқу процесіне жетелеп оқушылардың оқуға деген қызығушылығын мұғалім қазіргі әлем тану саясатына сай инновациялық технологияны өз еркіне және пәніне лайықтап пайдалануы тиіс сабақты әсерлі өткізу және білімгерлердің білім алуға деген ынталарын арттыру үшін әр сабақты түрлендіріп өткізу шарт, ол үшін тек қана бір технологиямен және әдістермен шектелмей әр түрлі технологияның әр алуан элементтерін қолданып отыруы тиіс. Сабақта мәселелік оқыту технологиясының басты мақсатының бірі –білімгерді өз еркімен ізденуіне үйрету, білімгерлердің танымдылығы мен шығармашылық қабілеттерін арттыру. Ерекшеліктері: оқу әдістерінде баланы қызығушылығын оята алатындай құпиялы бір мәселе туғызу. Инновация көп салалы, кең қолданыста. Педагогика саласында өзіндік категориясы болмасада, зерттеуші ғылымдар білім беру процесіне жаңалық енгізу деп қолданып жүр. Инновация ұғымы ең алғаш мәдениет танушылардың зерттеулеріне енгізілді, бүгінгі таңда барлық салада кең ауқымда қолданыста.[2]

Алдағы уақытта ұрпаққа яғни оқушыларға қоғам ағымына сай білім беріп және тәрбиелеу мұғалімдердің инновациялық іс – әрекетінің ғылыми – педагогикалық негіздерінбілуі – маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Сол себептен білімгерлердің ойлау қабілетін, ой өрісін кеңейтіп және ұлттық мәдениетін, ұлттық рух пен сана – сезімін дамытып, білімді ұрпақтарды қалыптастыруда тәрбие жүйесіндегі инновациялық іс – әрекеттерді қолдануы үлкен жетістіктерге жетелейді. Қазіргі мақсатта әрбір білімгерлерге мәдениетті білім беруменқатар білімгерлердің жан – жақты дамуына қолайлы жағдау жасау. «Халық пен халықтың теңдәрежеде болуы - білім» - деп қазақтың атақты жазушысы Мұхтар Әуезов айтқандай,біздің басты мақсатымыз алғыр білімгерлерді тәрбиелеу. Сол себептен жаңашылдықтардан қалмай жаңалық жаршысы болуымыз керек. Жақсы жетістіктерге жету үшін педагог маманының ізенісі және тәжірибесі жаңашылдықты, яғни инновациялық технологияларды қолдану қажеттілігін туғызады. Инновациялық технологияларды оқу барысында қолдануы баланың таным әрекеттерін нығайтудың ең ұтымды барысы. Инновациялық технологияның басты мақсаты – оқу барысында оқытудың дәрежесін, өнімділігін арттыру. Жаңа технологияларды білім беру барысында қолдану бірнеше даыту кезеңдері арқылы жүзеге асады олар: оқуды меңгеру, өмірге енгізу, оқып үйрену және де дамыту кезеңдері арқылы

Инновациялық білім беру білімді тереңдете ғана қоймай сонымен қатар, оқушыны

оқу процесіне жетелеп, оқушылардың білім алуға деген құлшынысын арттырады. «Инновация» ұғымын қарастырсақ, көптеген ғалымдар әр – түрлі анықтама берген. Инновация сөзін латынша тілінен аударғанда «жаңа», «жаңалық», «жаңарту» деген мағынаны береді немесе «инновация» - алдыға қойылған нақты бір мақсатқа жетуге талпынатын ойға алынған жаңа. Нақты қойылған мақсатқа қандай әдіс – тәсілдер көмегі арқылы жетуге болады. Оқу барысының мақсатында жүйесіне берілген мақсаттың басты категорияларын қолдана отырып, педагог маманы өзінің жасалған жұмыстарының, еңбектерінің нәтижелері жөнінде мағлұмат алуға мүмкіндік туады. Демек, мақсат пен нәтиже – жаңалыққа бет бұрудың кілті. Инновациялық үрдістің негізі – жаңалықтарды қалыптастыру, оларды қолдану және жүзеге асырудың негізгі бірегейлі қызметі. Қолданылатын жаңа әдіс жеке сондай ақ уақытша жоспарға жатады. Бұл яғни, педагог маманы үшін қолданылатын жаңа әдіс, жаңалық басқа мұғалім үшін өтілген материал тәрізді. Инновация білім беру ол білім берудің деңгейін арттыруға қолайлы жағдай туғызады. Алдағы уақыттарда көптеген ғалымдап өздерінің зерттеулерінде оқу тәрбие барысында жаңалықтарды енгізіп оларды тарату мәселелерін қарастыруда. Қазіргі оқу орындары мен педагогикалық ұжымдарға ұсынылып отырған әр түрлі нұсқалыққа байланысты өздерінің қалауынша сәйкес кез келген үлгі бойынша қызмет етуіне мүмкіндік алды. Бұл бағытта білім берудің әр түрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар бар. Сол себептен жаңа технологияларды меңгеру барысында оқытудың мазмұны мен балалардың жас ерекшеліктері мен психологиялық ерекшеліктерін тәжірибе барысында ескере оырудың маңызы зор. Қазіргі таңда білім беру процесінде жаңа технологияларды озық меңгермейінше, жан – жақты және сауатты маман болуы мүмкін емес. Инновациялық технологияларды меңгеруі мұғілдердің тиімділііне артады, педжагог маманының интеллектуалдық, кәсіптік, рухани, азаматтық, адамгершілік, сонымен қатар басқа да адами қабілеттерінің қалыптасуына үлкен үлесін қосады, өзін- өзі дамытып, оқу – тәрбие процесін ұтымды ұйымдастырып пайдалануына көмектеседі. Жаңа педагогикалық технологиялар оқушының шығармашылық қабілеттерін арттыруға өз үлесін қосады. Инновациялық технологиялардың педагогикалық негізгі бірнеше қағидаларының бірі: балаға ізгілік тұрғысынан қарау; оқыту мен тәрбиенің бірлігі; баланың танымдық деңгейін қалыптастыру және оны дамыту; баланың өз бетімен жұмыс жасау әрекеттерін меңгерту; баланың танымдылық және шығармашылық қабілеттерін дамыту; әр оқушыны оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту; барлық оқушылардың дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу; білім беру барысында оқушының сезінуі.

Қазіргі уақытта білім берудің ұлттық жүйесі өте маңызды, қарқынды өзгерістердің сатысына тұр. Қазіргі кезде қоғам дарынды, қабілетті адамдарды қажет етеді. Сол себептен де қазіргі таңда мамандықтардың бәрі дерлік бейімділікті, ептілікті, ерекше ой қызметін ғана емес, мектеп ұжымынан үлкен жауапкершілікті, қызу белсенділікті талап етеді. Білім беру процесінде алға қойылған мақсатқа жету үшін басқаруға ықпал жасайтын педагог мамандар мен мектеп оқушылары және өзінің басқарушы ішкі жүйесі әкімшілік, педагогикалық ұжым біртұтас жүйе болғандықтан, инновацияға үнемі орын табылады. Жаңа технологияны, ұйымдастыруды үнемі жаңарту барысында ғана ұстап тұрып қана мектеп өз бағытын нығайта алады. Жаңашылдықты енгіз кез келген білім беру мекемесінің алда болуы мен жоғары жетістіктерге қолжеткізудің басты факторы болып табылады. Білім беру қоғамдық процес ретінде қоғамға өзгеріс ізін қалдырады. Жалпы, білім беруде енгізілген жаңалық тек педагогикалық қана емес, ол қоғамдық та мәселе болып табылады, білім беру қызметі қоғам үшін бұл саладағы жаңалыққа қоғамның мүдделі екенін де айтуымыз керек. Білім берудегі жаңалық пен қоғамдағы жаңалықтың басты мақсаттыры бір, олар даму мен прогрестің қабілетін арттыруы керек. Дәл сол себептен қоғам құрлымындағы әрбір маңызды өзгеріс өзімен бірге білім беру жүйесін де жаңалыққа тартады. Қазіргі таңда ғылым және жаңа техникаларының көптеп дамуымен әлеуметтік өмір деңгейі де өзгеріп отырады. Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту жөніндегі тұжырымдамасының басты негізі – ол білім берудегі үздіксіз жүйесінің негізгі идеялары мен қағидаларын XXI ғасыр талаптарына

сәйкестендірудің және оны әлемдік білім кеңістігінің даму заңдылықтарына ұштастырудың жолдарын көрсетуге арналып отыр. Бұл тұжырымдаманың басты мақсаты мен айырмшылығы білім берудің ұлттық жүйесін қайта жаңарту принципті жаңа идеяларын қолдануы болып отыр. Білім берудің мақсаты, оның ұйымдастырушылық құрылымы, технологиялық жағымен қамтамасыз етуін, оқыту әдістемесі қоғамның сұранысынан туындайды. Бұғанға дейін білім беру үрдісінің негізгі бөлшектері: мақсат – мазмұн – форма – әдіс – оқыту көрнекілігі болса, бүгінде жаңа оқыту технологиясы бойынша оқып үйрену – меңгеру – өмірге ендіру – дамыту болып өзгерген. Инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар оқушының оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын оятады. Инновациялық технология – бұл қандай да болсын істегі, шеберліктегі, өнердегі амалдардың жиынтығы деген ұғымды білдіреді. Қазіргі кезде көптеп айтылып және қолданылып, талқыланып жүрген жаңалықтарды оқыту процесінде енгізу, яғни, инновациялау. Инновациялық үш негізгі бөлімнен тұрады: 1- бөлім Кәсіби шеберлік, 2- бөлім Біліктілік дағдылары, 3 –Жүзеге асыру яғни қолдана білу.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Поташник М.М. Инновационные школы России: становление и развитие.-М.: Новая школа, - 1996. - С. 320.
2. Полат Е.С. Новые педагогические технологии - М.: - 1997.
3. Лернер П.С. Инновационные образовательные технологии. - 2006. - №6.- 155 б.
4. Қоянбаева С. Танымдық қызығуды белсендіру // Қазақстан мектебі. - 2003. - №6. - 20 б.
5. Дамитов Б.К., Фредман Л.М. Физические задачи и методы их решения. -Мектеп, 1987. – 160 б.
6. Назарбеу Н.Ә. «Қазақстан-2030» Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы // Білім. - 1997. - 176 б.
7. Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность школьника в обучении. – М, 1980.
8. Шарипова А. Ж., Тапаева А. П., Абдуллаев Н. Б., Каримов К. Ы., Картанбай А. Т. Инновациялық технологияларын қолдану арқылы білім сапасын арттыруды жүзеге асыру жолдары // Молодой ученый. — 2014. — №20.1. — С. 57-59. — URL <https://moluch.ru/archive/79/14191/> (дата обращения: 01.02.2020).

УДК 628.16

ИЗУЧЕНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ АВТОТРАНСПОРТА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ТАЛДЫКОРГАНА)

Асенов А. А.

Научный руководитель: Идрисова А.Е. к.т.н.

Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган,

E-mail: aei_64@mail.ru

Мақалада автокөліктің қоршаған ортаға әсері қарастырылады, соның ішінде Талдықорган қаласында, көміртек тотығының мөлшері бойынша автомобильдердің шығынды газдармен ауаны ластануының есебі келтірілген.

Тірек сөздер: ластану, мөлшер, шығын, тотық, тазарту

В статье рассматривается воздействие автотранспорта на окружающую среду, в том числе в городе Талдыкорган, приведен расчет загрязнения воздуха отработанными газами автомобилей по концентрации окиси углерода.

Ключевые слова: *загрязнение, концентрация, выброс, окись, очистка*

The article deals with the impact of motor transport on the environment, including in the city of Taldykorgan, the calculation of air pollution by car exhaust gases is given by the concentration of carbon monoxide

Key words: *the contamination, the concentration, the release, the oxide, the cleaning*

Улучшение качества окружающей среды требует осуществления целого комплекса мероприятий технологического, технического, градостроительного и других направлений.

К данному комплексу относятся также следующие мероприятия:

- развитие системы наблюдений, оценки и прогноза состояния окружающей среды, т.е. мониторинга;
- борьба с выхлопными газами автотранспорта;
- оценка автомобилей по токсичности выхлопов;
- перевод автотранспорта на природный газ;
- совершенствование двигателей внутреннего сгорания;
- оснащение автомобилей нейтрализаторами, т.е. устройствами, снижающими токсичность;
- перевод автотранспорта на электротягу;
- совершенствование системы управления автотранспортом;
- градостроительные мероприятия, направленные на снижение концентраций выхлопных газов в зоне пребывания человека [1].

Следует выделить группы мероприятий по охране окружающей среды:

- группа санитарно-технических мероприятий: герметизация технологического и транспортного оборудования, установка газо-пылеочистительного оборудования;
- группа технологических мероприятий: создание новых технологий, основанных на частично или полностью замкнутых циклах, создание новых методов подготовки сырья, очищающих его от примесей до вовлечения в производство, замена исходного сырья;
- группа контрольно-запретительных мероприятий: установление предельно-допустимых концентраций загрязнителей, предельно-допустимых выбросов, запрещение производства отдельных токсичных продуктов, автоматизация контроля за выбросами [2].

Транспорт относится к неблагоприятным факторам, воздействующим на состояние окружающей среды. Почти все виды транспорта загрязняют окружающую среду, в особенности воздух, а также и воду, почву, вызывают значительный шум и вибрацию. Используются земельные ресурсы и для транспортной инфраструктуры: автомобильных, железных дорог, морских и речных портов и т.д.

Транспортная инфраструктура создает значительные по площади техногенные ландшафты. Значительное количество природных ресурсов расходуется на производство автомобилей и сооружение элементов транспортной инфраструктуры. Все виды транспорта представляют реальную опасность для жизни и здоровья людей [3].

Город Талдыкорган расположен в 250 км северо-восточнее города Алматы на левом берегу реки Каратал. Средняя многолетняя температура воздуха составляет 6,9⁰С, абсолютный максимум (+43⁰С), абсолютный минимум (-43⁰С), амплитуда колебания температуры воздуха составляет 86⁰С. Средняя температура самого холодного месяца – января (-11,4⁰С), средняя температура самого жаркого месяца – июля (+22,8⁰С). Расчетные параметры наружного воздуха для отопления 28⁰С, для вентиляции: летняя (+28,6⁰С), зимняя (-17⁰С). Продолжительность отопительного периода 180 суток, средняя температура отопительного периода 4,1⁰С. Годовое количество атмосферных осадков по городу

Талдыкоргану колеблется от 131 до 347 мм. Среднее многолетнее значение равно 242 мм.

Нормативная глубина промерзания грунтов равна 120 см. Максимальная глубина промерзания почвы под естественным снежным покровом 151-200 см.

Преобладающими ветрами данного района являются ветры восточных направлений. Наиболее часто наблюдаются северо-восточные ветры. Среднегодовая скорость ветра равна 2,6 м/сек, в зимнее время – 2,1 м/сек, в летний сезон – 2,7 м/сек. Район города относится к зоне 7-балльной сейсмичности.

Климат района континентальный. Особенностью климата равнинной части области и бассейна реки Каратал являются большие суточные и годовые колебания температуры воздуха, сравнительно холодная зима и продолжительное жаркое и сухое лето.

По городу Талдыкорган количество загрязняющих веществ, выброшенных в атмосферу, в 2016 году составляло 5625,5 тонн, в 2017 году – 6278,2 тонны. Увеличение количества загрязняющих веществ в 2017 году равно 652,7 тонн по сравнению с 2016 годом.

В 2016 году выброшено в атмосферу без очистки 3815,2 т, в 2017 году – 4629,7 т. Увеличение выброшенных без очистки загрязняющих веществ в 2017 году составило 814,5 т.

В 2016 году поступило на очистные сооружения 1756,6 тонн, в 2017 году – 1972,6 тонн. Из них удалено и обезврежено в 2016 году всего 1324 т/год, в том числе утилизировано 856,8 тонн, в 2017 году удалено и обезврежено 1455,3 т/год, в том числе утилизировано 1015,8 тонн.

Увеличение поступивших на очистные сооружения загрязняющих веществ в 2017 году составило 216 тонн, из них увеличение очищенных и обезвреженных загрязнений равнялось 131,3 тонн, в том числе увеличение утилизированных выбросов - 159 т/год.

Из общего объема выброшенных в атмосферу загрязняющих веществ твердые выбросы составили в 2016 году 2066,5 т, в 2017 году - 2201,3 т. Увеличение выбросов твердых веществ составило 134,8 т.

Газообразные выбросы составили в 2016 году 3559 т, в 2017 году - 4076,9 т. Увеличение выбросов газообразных веществ составило 517,9 т.

Из газообразных веществ сернистого ангидрида выброшено в 2016 году 1652,6 т, в 2017 году - 1774,7 т. Увеличение выбросов сернистого ангидрида составило 122,1 т. Сероводорода выброшено в 2016 году 23,1 т, в 2017 году - 50,4 т. Увеличение выбросов сероводорода составило 27,4 т.

В 2016 году окиси углерода выброшено 1332,1 т, в 2017 году - 1639,9 т. Увеличение выбросов окиси углерода составило 307,8 т.

Из газообразных веществ окислов азота в 2016 году выброшено 369,9 т, в 2017 году – 384,1 т. Увеличение выбросов окислов азота составило 14,2 т.

Аммиака в атмосферу выброшено в 2016 году 6,4 т, в 2017 году – 8,7 т. Увеличение выбросов аммиака составило 2,3 т.

Источников выбросов вредных веществ в атмосферу в 2016 году зарегистрировано 570, в 2017 году – 640 т.

В 2016 году организованных источников выбросов в атмосферу было 269, оборудованных очистными сооружениями - 75, подлежащих оснащению очистными сооружениями - 45, с установленными нормативами предельно-допустимых выбросов - 175, с временно-согласованными выбросами - 6.

В 2017 году организованных источников выбросов в атмосферу было 277, оборудованных очистными сооружениями – 86, подлежащих оснащению очистными сооружениями – 54, с установленными нормативами предельно-допустимых выбросов – 189, с временно-согласованными выбросами – 34.

В городе Талдыкорган выбросы в атмосферу от автотранспорта составили 264 тонны в 2016 году, 286 тонн в 2017 году. От легковых автомобилей выбросы равнялись 210 тоннам в 2016 году, 232 тоннам в 2017 году, от грузовых автомобилей соответственно 12 и 16 тонн, от автобусов – 28 и 31 тонну, от дизельных грузовых автомобилей – 14 и 17 тонн.

От легковых автомобилей выбросы угарного газа составили в 2016 году 126 т, в 2017 году – 139,2 т, углеводородов соответственно 21 т и 23,2 т, диоксида азота - 8,4 и 9,28 тонн.

От грузовых автомобилей выбросы угарного газа составили в 2016 году 7,2 т, в 2017 году – 9,6 т, углеводородов соответственно 1,2 т и 1,6 т, диоксида азота – 0,48 и 0,64 т.

От автобусов выброшено угарного газа в 2016 году 16,8 т, в 2017 году – 18,6 т, углеводородов соответственно 2,8 т и 3,1 т, диоксида азота - 1,12 и 1,24 т.

От дизельных грузовых автомобилей выбросы угарного газа составили в 2016 году 1,4 т, в 2017 г – 1,7 т, углеводородов соответственно 1,4 т и 1,7 т, диоксида азота – 0,56 и 0,68 т.

Всего выбросы автотранспорта составили в 2016 году 151,4 т, в 2017 г – 169,1 т, углеводородов соответственно 26,4 т и 29,6 т, диоксида азота – 10,56 и 11,84 т.

Загрязнение атмосферного воздуха отработанными газами автомобилей удобно оценивать по концентрации окиси углерода в мг/м³ [4].

Магистральная улица города Талдыкорган – проспект Н.Назарбаева (угол улицы И.Жансугурова) с многоэтажной застройкой с двух сторон характеризуется в момент исследования следующими показателями:

- продольный уклон 4°;
- скорость ветра 5 м/сек;
- относительная влажность воздуха 90 %;
- температура 20°C.

Оценка концентраций окиси углерода (K_{CO}) определяется по формуле [5]:

$$K_{CO} = (0,5 + 0,01 \cdot N - K_T) \cdot K_A \cdot K_y \cdot K_c \cdot K_B \cdot K_{II},$$

где 0,5 - фоновое загрязнение атмосферного воздуха нетранспортного происхождения, мг/м³;

N - суммарная интенсивность движения автомобилей на городской дороге, автомобиль/час;

K_T - коэффициент токсичности автомобилей по выбросам в атмосферный воздух окиси углерода;

K_A - коэффициент, учитывающий аэрацию местности;

K_y - коэффициент, учитывающий изменение загрязнения атмосферного воздуха окисью углерода в зависимости от величины продольного уклона;

K_c - коэффициент, учитывающий изменения концентрации окиси углерода в зависимости от скорости ветра;

K_B - коэффициент, учитывающий изменения концентрации окиси углерода в зависимости от относительной влажности воздуха;

K_{II} - коэффициент увеличения загрязнения атмосферного воздуха окисью углерода у пересечений.

Коэффициент токсичности автомобилей определяется как средневзвешенный для потока автомобилей по формуле:

$$K_T = \sum P_i \cdot K_{Ti}$$

где P_i - состав автотранспорта в долях единицы,

K_{Ti} определяется по таблице 1.

Таблица 1. Значения коэффициента K_{Ti}

Тип автомобиля	Коэффициент K_{Ti}
Легкий грузовой автомобиль	2,3
Средний грузовой автомобиль	2,9

Тяжелый грузовой (дизельный)	0,2
Автобус	3,7
Легковой	1,0

Подставив значения получаем:

$$K_T = 0,1 \cdot 2,3 + 0,1 \cdot 2,9 + 0,05 \cdot 0,2 + 0,05 \cdot 3,7 + 0,7 \cdot 1 = 1,41$$

Значение коэффициента K_A , учитывающего аэрацию местности, определяется по таблице 2.

Таблица 2. Значения коэффициента K_A

Тип местности по степени аэрации	Коэффициент K_A
Транспортные тоннели	2,7
Транспортные галереи	1,5
Магистральные улицы и дороги с многоэтажной застройкой с двух сторон	1,0
Жилые улицы с одноэтажной застройкой, улицы и дороги в выемке	0,6
Городские улицы и дороги с односторонней застройкой, набережные, эстакады, виадуки, высокие насыпи	0,4
Пешеходные тоннели	0,3

Для магистральной улицы с многоэтажной застройкой $K_A = 1$.

Значение коэффициента K_y , учитывающего изменение загрязнения воздуха окисью углерода в зависимости от величины продольного уклона, определяем по таблице 3.

Таблица 3. Значения коэффициента K_y

Продольный уклон, °	Коэффициент K_y
0	1,00
2	1,06
4	1,07
6	1,18
8	1,55

Коэффициент изменения концентрации окиси углерода K_c в зависимости от скорости ветра определяется по таблице 4.

Таблица 4. Значения скорости ветра и коэффициента K_c

Скорость ветра, м/с	Коэффициент K_c
1	2,70
2	2,00
3	1,50
4	1,20
5	1,05
6	1,00

Значение коэффициента K_v , определяющего изменение концентрации окиси углерода в зависимости от относительной влажности воздуха, приведено в таблице 5.

Таблица 5. Значения коэффициента K_v

Относительная влажность	Коэффициент K_v
100	1,45
90	1,30
80	1,15
70	1,00
60	0,85
50	0,75

Коэффициент увеличения загрязнения воздуха окисью углерода у пересечений K_n приведен в таблице 6.

Таблица 6. Значения коэффициента K_n

Тип пересечения	Коэффициент K_n
Регулируемое пересечение:	
- со светофорами обычное	1,8
- со светофорами управляемое	2,1
- саморегулируемое	2,0
Нерегулируемое:	
- со снижением скорости	1,9
- кольцевое	2,2
- с обязательной остановкой	3,0

Значения коэффициентов подставляем в формулу:

$$K_{co} = (0,5 + 0,01N \cdot K_T) \cdot K_A \cdot K_y \cdot K_c \cdot K_v \cdot K_n,$$

Предельно-допустимая концентрация выбросов автотранспорта по окиси углерода равно 5 мг/м^3 .

На магистральной трассе по проспекту Н.Назарбаева (угол улицы Жансугуров) города Талдыкорган загрязнение воздуха автотранспортом превышает норматив на $0,93 \text{ мг/м}^3$:

$$K_{co} = (0,5 + 0,01 \cdot 110 \cdot 1,41) \cdot 1 \cdot 1,07 \cdot 2 \cdot 0,75 \cdot 1,8 = 2,051 \cdot 2,889 = 5,93 \text{ мг/м}^3.$$

На улице Алматинской загрязнение воздуха автотранспортом составляет:

$$K_{co} = (0,5 + 0,01 \cdot 70 \cdot 1,41) \cdot 1 \cdot 1,07 \cdot 2 \cdot 0,75 \cdot 1,8 = 1,487 \cdot 2,889 = 4,3 \text{ мг/м}^3.$$

Из данного расчета можно сделать вывод, что загрязнение воздуха автотранспортом на улице Алматинской ниже норматива на $0,7 \text{ мг/м}^3$.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Собрин К.Т. Охрана окружающей среды. - М.: Наука, 2012.
2. Владимиров А.М. Охрана окружающей среды. – СПб.: 2009.
3. Михеев А.В. Охрана природы. – М.: Высшая школа, 2015.

4. Бегма Р. Оценка концентраций веществ. – М.: 2011.
5. Шаповалов Ю. Определение содержания веществ в воздушной среде. – М.: 2012.

ӘОЖ 9(571) 333.16

СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ОҚУ ҮРДІСІНЕ ЕНГІЗУ

Әскербаева Ж. магистрант

Ғылыми жетекші: Сантаева К.Т. т.ғ.к., доцент

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: juldyz_96_kz_96@mail.ru

Мақалада сын тұрғысынан ойлау стратегияларын оқу үрдісіне енгізу және қолдану қарастырылды. Білімгерлердің пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда мына өмірде тиімді пайдалана білуі талқыланды.

Тірек сөздер: жеті модуль, сын тұрғысынан ойлау, білім беру.

В статье рассматриваются вопросы внедрения и применения стратегий критического мышления в учебном процессе. Были обсуждены вопросы развития у студентов способности к глубокому пониманию предмета, умение эффективно использовать полученные знания во внеурочное время, в любой ситуации.

Ключевые слова: семь модулей, критическое мышление, образование.

The article discusses the implementation and application of critical thinking strategies in the educational process. They discussed the development of students' ability to deeply understand the subject, the ability to effectively use the knowledge gained outside school hours, in any situation.

Key words: seven modules, critical thinking, education.

XX ғасырдың басында өмір сүрген ғұлама ғалым, ағартушы Ахмет Байтұрсынұлының «Заманына қарай амалы» деген сөзі бар. Мұның мағынасы – заманның түріне қарап іс- істеу. Төңірекке қарасақ, түнерген-түнерген бұлттар көрінеді, түбі қандай белгісіз, не боларын білмейміз. Нұр болып жауып, жерімізді көгертіп, несібемізді молайтар ма? Болмаса, дауыл болып соғып, үйімізді жығып тастар ма? Көзіміз бұған жетпейді. Жалаң аяқ, жалаң бас, жеңдеріміз қиюсыз, етектеріміз жиюсыз ашылып, шашылып қамсыз жатқан халықпыз. Күннің не боларына ешкімнің көзі жетпейді. Дауылды жауын ету қолымыздан келмейді, үйлеріміздің қирамай қалуына амал ету керек.[1,4-6.]. Сол амалға кіруге жұртқа мұрындық болатын нәрсенің бірі - газет десе, бүгінгі күннің қаруы білімде.

Сондықтанда бүгінде заман талабына сай білім беру саласында үлкен өзгерістер болуда. Ол - уақыт талабы. Солардың бірі - Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттырудың деңгейлі бағдарламасының негізінде әзірленген педагог кадрларды даярлайтын жоғары оқу орындарының бітіруші курс студенттеріне қосымша кәсіби білім беру бағдарламасы болып табылады. Ондағы мақсат- әрбір ел үшін маңызды болып табылатын рухани, мәдени және адамгершілік құндылықтардың негізінде жастарды өз елінің мәдениетін құрметтеуге тәрбиелеу; екіншіден, (бұл да маңызды аспект) жастарды жылдам өзгеріп жатқан әлемде өзіне сенімді және табысты болуға мүмкіндік беретін дағдылары мен түсініктерін дамытуға, өмірлік жағдайларда өз білімдерін қолдануға ықпалын тигізетін сын тұрғысынан ойлауға үйретуді қамтиды. Ал бағдарламаның негізгі

міндеті болашақ мұғалімдерге қосымша кәсіби білім беру болып табылады. Біліктілікті арттыру бағдарламасының негізгі мазмұны жеті модульге негізделген. Ондағы жеті модульде қарастырылған идеялар сабақта пайдаланылатын жекеленген стратегиялар мен тәсілдер сияқты бір-бірімен өзара байланыста болады. Менің түсінгенім, бұл жеті модульді бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Себебі, сабақ беру барысында олар бірін-бірі толықтырып отырады.

Бүгінде білім беру жүйесінде әлемдік жоғары деңгейге қол жеткізген анағұрлым танымал оқыту әдістемелері арасында «сындарлы оқыту теориясына» негізделген тәсіл кең тараған. Бұл сындарлылық теориясына негізделген оқытудың мақсаты – оқушының немесе білімгерлердің пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда мына өмірде тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету. Біз мақаламызда сын тұрғысынан ойлау стратегияларын оқу үрдісіне қалай енгізуге болады деген мәселелерді қарастырамыз. Сын тұрғысынан ойлау – Қазақстандағы білім беруді дамыту үшін маңызды болып табылатын қазіргі ең басты педагогикалық түсінік. Сын тұрғысынан ойлау бақылау, тәжірибе, толғану және пайымдау нәтижесінде алынған ақпаратты ұғыну, бағалау, талдау және синтездеуде қолданылатын әдіс болып табылады[2]. Сын тұрғысынан ойлау мәнмәтінді есепке ала отырып бақылау мен тыңдау арқылы дәлелдер жинастыру және шешім қабылдау үшін талапқа сай өлшемдерді қолдану сияқты дағдыларды дамытуды қарастырады. Мәселенің байыбына бару үшін тарихты оқытуда білімгерлер суреттер, фотосуреттер, естелік жазбалары сияқты дәлелдерді жинақтайды топтастырады. Дерек көздеріне сүйенеді, қорытындылар мен бастапқы тұжырымдар жасай отырып негізгі дереккөздерді бір-бірімен салыстырып талқылайды. Сын тұрғысынан ойлау модульінде оқытушы білім мен зерттеу үдерістерін басқармай, бағыттап отыру үшін өздерінің ролдерін қайта қарауы керек, бірақ бұрынғы қалыптасқан дағдымен бағыттаудан көрі басқаруды көп қолданып кетеміз. Бұған дәлел өзімнің бір жүргізген дәріс сабағымда білімгерлер менің түсіндіргенімді қаламады өзіміз талдаймыз деген өтініш айтты.

Үш апталық университетте жүргізген сабақтарымда сын тұрғысынан ойлауға үйрету модульінің элементтерін енгіздім. Біз осы курсты өту барысында жеті модульді қарастырдық. Менің түсінігімше жеті модульді бір бірінен ажыратып қарауға болмайды, олар бір бірімен тығыз байланысты және барлық сабақтарда қолданамыз.

Сыни ойлау оқушылардың ойлау дағдыларын дамытып, оларды оқу мен осы өмірде туындайтын проблемаларды/мәселелерді өздігімен шешуге бағыттайды. Сыни тұрғысынан ойлау арқылы сыни ойлау білімгерлердің ақпаратпен жұмыс жасауға, жан-жақты тұрғыдан кез келген мәселелерді жайттарды/жағдайларды талдауға, бағалауға, таңдау жасап, шешім қабылдауға баулиды немесе соның шешімін табудың жолдарын көрсетіп, соған жету үшін іс әрекет етеді. Білімгерлер осы нәтижелерге жету үшін, осы жұмыстарды жасау нәтижесінде өздеріне және өзгелерге жанындағы білімгерге толассыз сұрақтар қойып, оларға жауап іздеп, өз жауаптарын ұтымды дәлелдермен айғақтайды, дербес өздері шешімдер қабылдайды.

Студенттердің негізгі идеяларды қаншалықты жақсы түсінгенін әр сабақта байқадым. Әр сабақты сыни ойлау тұрғысынан бастадым. Университетте жүргізген сабағымның бірінде сергіту сәтін осы сыни тұрғысынан ойлауға байланысты тақтаға «Адами құндылықтар дегеніміз не?» деген сұрақтар қойдым осы сұраққа аудиториядағы әр студент жауап іздеді оған жауап беріп өз ойын білдірді, әр білімгер әртүрлі жауап беріп ойға қалды. Айтылған жауаптардың ішінен ең маңызды деген үш сұрақ таңдап алынып білімгерлерді үш топқа бөлдім. Осы бөлінген топпен білімгерлер қызу жұмысқа кірісті. Алдымен топқа тақырып бойынша мәтіннің әр бөлігі таратылып берілді. Дәріс мәтіні үш проблемаға сұраққа бөлініп таратылды. Одан кейін білімгерлер өз оқығандарын жұп болып бөлініп бір-біріне сұрақтар қою арқылы проблеманың шешу жолдарын іздестірді. СТО модульінің тарихшылар үшін ерекше орыны бар. Сондықтанда студенттерге мәселені шешу үшін тарихқа қатысты қойылатын сұрақтардыңда үлгілерін көрсеттім. Мысалы қандай да

болмасын оқиғаның себеп салдарларын ашып көрсету үшін Неліктен?, ...не түрткі болды?, ...ықпалы қандай болды? ... қалай әсер етті? деген сұрақтар қойылуын айтып өттім, ондағы мақсат мәселенің шешімін табуда көп көмек көрсететігінде. Мысалы өзімнің бір жүргізген сабағымда кіші жүздегі Сырым Датұлы бастаған ұлт азаттық көтерілістің өзгеруіне не түрткі болды? Ол қаншалықты көтеріліске тез әсер етті деген сұрақтар қойғанда студенттер ойланып қалды. Ендігі жерге осы проблеманы шешу үшін топ болып жұмыс жасап ортаға әр қайсысы талдау жүргізіп сыни тұрғыдан ойлауға итермеледі. Бірақ осы кезде білімгерлерге «сыни ойлау» ұғымында «сынау», яғни «кемшіліктерді айқындау» мағынасы жоқ екендігін, сыни ойлаудың мәнін «байыбына үңілу», «терең бойлау», «зерделеу», «екшеп текшеп», жан жақты қарастыру», «өзіңе сұрақ қойып, соның жауабын іздестіру» [3] деп білімгерлерге түсіндіріп кеттім.

Менің Тарихи демография сабағында жүргізген «Отбасы және неке» деген тақырыптың аясындағы проблемаларды шешу үшін мәтінді топпен жұмыс жасап талқыға салып одан кейін ол мәселелердің байыбына бару үшін өздері әкелген тақырыпқа байланысты бейнежазба көрсетілді, бұдан кейін білімгерлердің көзғарастары өзгеріп тағы да сұрақтар туа бастады. Қоғамдағы ажырасудың себептері қандай деген де білімгерлер өздері алдын ала дайындаған интервьюлерін оқып ортаға талқыға салу арқылы осы жоғарыдағы сұрақтың жауабын толықтыра түсті. Алған жауаптарды дәлелдеу үшін білімгерлер ҚР конституциясындағы баптағы ата аналардың міндетті мен әр он сегізге келген азаматтың міндеттерін айтып шықты, сонымен бірге "Неке және отбасы кодексіндегі негізгі баптарға тоқталды" осы мәліметтерді келтіре отырып білімгерлер қоғамдағы ажырасудың бір аспектісі заңды білмеуде деген тұжырымға келді. Бұл дегеніміз студенттер өз білімдерін дәлелдер арқылы анықтай түсті және өзіндік пікір қалыптастырды. Ендігі жерге студенттер алған білімдерін постерға түсіріп оны қорғады. Қоғау барысында сұрақтар қойылып ойларын пысықтады. Әр топ қабырғада ілінген постерға өздері жазған стикерлер арқылы қалып қалған ойларды толықтырып бір-бірін өзара бағалады. Білімдерін одан әрі шыңдау үшін Т кестесін пайдаландым. Т кестесі бір-біріне қарама қарсы («ия/жоқ», «келісемін/келіспеймін», «қарсымын/ жақтаймын», «ішкі /сыртқы», «себебі/салдары», «маңызды/маңызды емес», «себебі/ салдары») немесе салыстыруға болатын ақпарат пен пікірлерді келтіруге арналған жазу кестесі. Осы кестені пайдалана отырып, білімгерлерге түрлі түсті А4 қағаздар таратылып берілді. Білімгерлер оның дәл ортасынан бөліп бір жағына «Ажырасудың себептерін», екінші жағына «Отбасын сақтаудың жолдарын» жазу тапсырылды. Студенттер алдымен берілген тапсырма бойынша өз ойларын қағазға түсіріп жеке жұмыс жасады, содан соң олар жұптасып одан кейін шағын топ ішінде жазғандарын салыстырып, пікірлеседі, бір бірімен ой бөліседі, әңгімелеседі, содан соң жазғандарын өздері толықтырады. Әр қайысы өз жазғандарын ауызша топқа оқып береді. Келесі сәтте, тақтаға (немесе постерға) бүкіл аудиторияға ортақ кесте құрастырдық. Әр жұп/ топ бүл кестеге ең негізгі, құнды деген үш пікірін ұсынды. Т кестесі арқылы қандай нәтижеге жеттік десек студенттердің білімдерін одан әрі жетілдіруге, толықтыруға мүмкіндік берді. Сонымен бірге осы жоғарыдағы сұрақтарға жауап бере отырып өз өмірлеріне қажетті деген мәліметтерді алды деп ойлаймын және мен білімгерлеріме осы сабақтың барысында өмірге қажетті мәліметтерді молынан алдындар деп менің білімгерлерім тек отбасын сақтаудың ұйтқысы болады ажырасу деген болмайды оны болдырмауға сендердің ақылдарың жетеді деп әр студенттің көкейіне сенім ұялаттым. Сабақтың тиімді өткенін бір студент осыған байланысты өзінің өлеңін оқып берді. Білімгерлер тән риза болды.

Кері байланыс арқылы білімгерлер өткен сабаққа өздерінің іс әрекеттеріне баға берді. Келесі бір сабағымда кері рефлексия арқылы аудиториядағы алған білімді тағы да дамыту үшін үйге тапсырма берілді онда негізгі деректер мен жұмыс жасап келу тапсырылды. Оларды талдап, тұжырым жасап, қортындылап келу тапсырылды. Бұл идеяны түсінгенін қайдан білсем білімгерлер сабақ соңында риза болып әр сабақты осы тәсілде өткізуді өтінді. Бұған дәлелдер бейнежазба, фото суреттер, сабақ жоспарлары.

Мен осы тәжірибеден үйренген ең құнды дүнием бұл студенттердің үйренуге деген талпынысы. Бұл маған өз іс әрекетіме, білімгерлерге, білім берудің жолдарына деген көзқарасыма басқаша қарауға көмектесті. Менің ойымша, оқытудың жеті модульмен оқытушы да білімгерде зор пайда көреді. Осы бағытта жұмыс істеуді жалғастыру үшін мен көп еңбектенуге тырысамын. Мен білімгерлердің өз бетінше білім алуына өз пікірін айтуға өздігінен шешім қабылдауға баса назар аударамын, себебі ол уақыт, заман талабы.

Қорыта айтқанда бұл бағдарлама аясында үшінші деңгейлік курсты оқу барысында түсінгенім-білім алу арқылы адами құндылықтарға, «адам» болуға тәрбиелеу, жас ұрпақтың жан-жақты саналы азамат боп өсуіне әрекет ету. Өз заманында көне қытай ғұламасы Конфуций: «Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең – есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң – үйренемін» [4.24б.] дегендей, бұл бағдарламаның басты идеясы осында. Сондықтанда біздің мақсат - әрбір жас ұрпақты өз бетінше шешім қабылдайтын, өз пікірін ашық айтатын, өз идеясы бар жеке тұлға ретінде қалыптастыру.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Қазақ» газеті / Құрастырушылар: Сұбханбердина Ү., Дәуітов С., Сақов Қ.- Алматы: Қазақстан, 1998. -560 б.
2. Тренерге арналған нұсқаулық – 36 бет. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, 2015.
3. Әлімов А.Қ. Интербелсенді әдістерді жоғарыоқу орындарында қолдану. Оқу құрал Алматы. 2009. – 328 бет
4. Әлімов А.Қ. Интербелсенді оқу әдістемесін мектепте қолдану. Оқу құрал – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы. 2014. – 188 бет

УДК 58.009

АРЕАЛЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ВИДОВ РОДА СОССЮРЕЯ (SAUSSUREA SP.) НА ТЕРРИТОРИИ ЖЕТЫСУСКОГО АЛАТАУ

Байгулжа Д.

Назарбаев Интеллектуальная Школа ФМН, г. Талдықорған

Научный руководитель: Бахтаулова А.С.

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдықорған

E-mail: bahtaulova@mail.ru

Жоңғар Алатауында 76-дан астам эндемиялық өсімдіктер кездеседі, оның ішінде Қызыл кітапқа енген соссюрея (Saussurea sp.) туысы бар. Соссюрея негізінен теңіз деңгейінен 2800 - 4000 биіктікте өседі. Қазақстанның таулы аймақтары белдеудің таралуымен, биоалуантүрлілігімен, өсімдіктер дүниесінің молдығымен ерекшеленеді.

Тірек сөздер: *өсімдік-эндемик, ареал, шөп тұқымдас өсімдік, соссюрея (Saussurea sp.)*

В Джунгарском Алатау насчитывается более 76 видов растений-эндемиков, в том числе виды рода соссюрея (Saussurea sp.), занесенные в Красную книгу. Соссюрея растет, в основном, на высоте 2800 – 4000 над уровнем моря. Для горных районов Казахстана характерно поясное распределение, высокое биоразнообразие, богатство растительности и специфичность флоры.

Ключевые слова: *растение эндемики, ареал, травянистое растение, соссюрея (Saussurea sp.).*

In the DzungarianAlatau, there are more than 76 species of endemic plants, including species of the genus Saussurea (Saussurea sp.), Listed in the Red Book. The Saussureya grows mainly at an altitude of 2800 - 4000 above sea level. The mountainous regions of Kazakhstan are characterized by belt distribution, high biodiversity, rich vegetation and specificity of flora.

Key words: endemic plant, habitat, herbaceous plant, Saussure (Saussureasp.).

Введение. Во флоре Жонгар – Алатауский государственный природный парк насчитывается более 1200 видов растений, характеризующих видовой состав территории Северного Тянь–Шаня. Растительность распространена по всему вертикальному поясу в соответствии с климатическими и почвенными условиями. В Джунгарском Алатау насчитывается более 76 видов растений – эндемиков, в том числе виды соссуреи (*Saussureasp.*), занесенные в Красную книгу РК[1-3]. Род соссурея относится к семейству Астровые, растет в основном, на высоте 2800 – 4000м над уровнем моря.

В Казахстане соссурея встречается в центральной части долины Жонгар, Или (Талгар, Шелек), Кунгей Алатау (Чон - Аксу), в Терскойском Алатау. Род распространен и за пределами Казахстана, в Кыргызии (Иныльчик–долинный древовидный ледник в центральнойТянь-Шяни, Мраморлы, Сарыжаз) и Западном Китае (Синьцзян). Ранее виды распространялись на юге Сибири и Монголии. Впервые соссурея(*Saussureasp.*) была описана натуралистами отцом и сыном Соссюр (*Saussure*) [1]. Изучение рода соссурея представляет большой интерес как перспективное противогельминтное средство растительного происхождения. [2].

Соссурея(*Saussureasp.*) многолетнее травянистое растение, со сложным цветочным букетом, состоящим из полости толщиной до 3 см и концентрированным соцветием. При цветении соцветие покрывается большим количеством цветков (до 17) и светлыми желто–зелеными плоскими листьями (до5–7 см). Многочисленные стебли с расщепляющейся корой имеют паутинисто-войлочное опушение. Их высота не превышает 60 см. Ланцетовидные и сидячие листья темно-зелёного оттенка обладают цельным краем. Розово-фиолетовые цветки появляются в июне или в июле. Плод представлен буровой сеянкой с довольно длинной летучкой. Соссурея растет небольшими, индивидуально или маленькими группами [3].Видовое разнообразие рода соссурея (*Saussureasp.*) на территории Казахстана представлено 41 видом [по данным Арыстангалиева С.А.], однако в настоящее время недостаточно изученных ареалы распространения и биологические особенности. В связи с этим, нами проведены исследования видового разнообразия растений данного рода в условиях высокогорья Джунгарского Алатау, их распространение и фитоценотическая характеристика [4].

Методика и объект исследования. В качестве объекта исследования служили дикорастущие виды рода соссурея (*Saussureasp.*), произрастающие на территории Джунгарского Алатау, а предметом исследования - свежесобранные и гербаризованные растения данного рода и их вегетативные и генеративные органы. Для выполнения экспериментальной работы применены апробированные методики сбора, гербаризации, морфологического описания растений, фитоценозов, сравнительного анализа полученных результатов с данными научной литературы [5].

Работа выполнялась маршрутным методом, была исследована территория природного парка трех государственных учреждений: Тополевского, Сарканского, Лепсинского. Маршруты были проложены с охватом всех растительных сообществ (Рисунок 1). По маршрутам были составлены рабочие списки видов семейства с указанием местообитания, фитоценотического значения, собран гербарий и выполнено фотографирование растений. Изученные фитоценозы одноразового и постоянного наблюдения расположены высоко -, средне- и низкогорных склонах, лугах и долинах горных рек. Ботанические экспедиции охватывали изучение флоры лесных, субальпийских, альпийских и нивальных поясов.

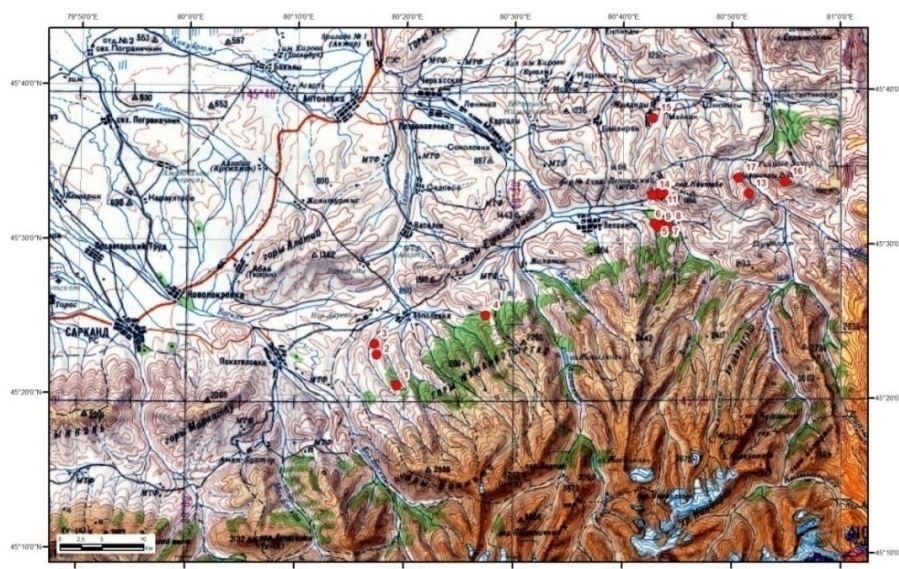

Рисунок 1. Карта точек обследования видов сосюрея на территории Жонгар-Алатауского ГНПП

Географические координаты (ширина, долгота, высота над уровнем моря) определяли с помощью GPS-навигатора ETREX (Garmin).

Статистическую обработку данных проводили с использованием прикладных программ Microsoft Excel.

Результаты. В ходе исследований изучены особенности распространения популяций видов рода сосюрея (*Saussurea* sp.) на территории Жонгар – Алатауского национального природного парка. Эндемичные виды сосюрея Залемана (*Saussurea salemannii* C. Winkl.), сосюрея Нины (*Saussurea ninae* Iljin (= *S. dshyngarica* Iljin p.p)) и сосюрея увенчатая (*Saussurea coronata* Schrenk (*S. dshyngarica* Iljin p.p)) на территории парка встречаются довольно часто маленькими группами в высокогорье Джунгарского Алатау. Сосюрея обвернутая встречается на территории парка в трех ущельях: Карасырык (Сарканский филиал ЖАГНПП), Жылкысай (Лепсинский филиал ЖАГНПП), Большой Жылысай (Алакольский филиал ЖАГНПП). Самый большой ареал представлен в ущелье Карасырык. Этот вид редко встречается и находится на грани исчезновения.

Исследования, проведенные на 17 участках трех филиалов природного парка, включают 17 геоботанических описаний фитоценоотического разнообразия растительных сообществ, включающие виды рода сосюрея, выполнены на северном макросклоне Жетысуского Алатау, в окрестностях с. Лепсинск, на перевале Крутой, в ущельях Чернова, Никонова грива, Кокжота, Шымбулак, Киыкбай, Кайракты, Жамантас. В результате обследования изучены видовой состав, обилие видов, проективное покрытие, высота основной массы травостоя и др. (Таблица 1).

Таблица 1. Характеристика ключевых участков с участием видов рода сосюрея

Точка GPS, Дата	Координаты	Высота над ур.м	Название сообщества	Основной вид
033 03.06.2018	N45°20'42.9" E80°19'16.5"	1489	Злаково-разнотравное	Сосюрея увенчатая (<i>Saussurea coronata</i> Schrenk)
035 03.06.2018	N45°22'41.6" E80°17'25.7"	1608	Осоково-разнотравное	Сосюрея Шангиновская (<i>Saussurea schanginiana</i> Fisch)
036	N45°23'23.5"	1765	Разнотравно-	Сосюрея изящная (<i>Saussurea</i>

06.07.2018	E80°17'13.3"		злаково- соссюрейное	<i>elegans Ledeb.)</i>
038 09.07.2018	N45°25'17.2" E80°27'24.6"	1826	Злаково- разнотравное	Соссюрея грязноцветковая (<i>Saussurea sordida Kar. & Kir</i>)
039 14.07.2018	N45°31'17.9" E80°42'53.8"	1718	Злаково- разнотравно- соссюрейное	Соссюрея широколистная (<i>Saussurea latifolia Ledeb</i>)
041 20.07.2018	N45°31'13.9" E80°43'44.9"	1574	Хохлатково- злаковое с жимолостью	Соссюрея увенчатая (<i>Saussurea coronata Schrenk</i>)
042 24.07.2018	N45°31'12.7" E 80°43'58.0"	1783	Разнотравно- злаковое	Соссюрея изящная (<i>Saussurea elegans Ledeb.)</i>
043 28.07.2018	N45°31'06.0" E80°44'11.4"	1895	Разнотравное	Соссюрея сушеницевидная (<i>Saussurea gnaphaloides (Royle) Sch. Bip</i>)
045 01.08.2018	N45°31'03.9" E 80°43'15.0"	1752	Очитково- соссюрейно- злаковое	Соссюрея Шангиновская (<i>Saussurea schanginiana Fisch</i>)
046 01.08.2018	N45°33'14.5" E80°43'43.2"	1516	Полынно- очитковое	Соссюрея широколистная (<i>Saussurea latifolia Ledeb.)</i>
047 04.08.2018	N45°33'12.3" E80°44'24.1"	1605	Соссюрейно- полынно- очитковое	Соссюрея широколистная (<i>Saussurea latifolia Ledeb.)</i>
050 10.08.2018	N45°31'03.9" E 80°43'15.0"	1952	Разнотравно- фиалковое	Соссюрея сушеницевидная (<i>Saussurea gnaphaloides (Royle) Sch. Bip</i>)
053 16.08.2018	N45°33'15.2" E 80°42'51.2"	1859	Разнотравное	Соссюрея ледниковая (<i>Saussurea glacialis Herd.)</i>
054 17.08.2018	N45°33'09.5" E80°42'39.0"	1638	Петрофитно- кустарниковое	Соссюрея Шангиновская (<i>Saussurea schanginiana Fisch</i>)
056 18.08.2018	N45°38'06.7" E80°54'46.5"	1722	Разнотравно- злаково- яблоневое	Соссюрея серебристолистная (<i>Saussurea leucophulla Schrenk</i>)
058 31.08.2018	N45°34'01.2" E80°54'54.0"	1803	Разнотравно- мятликовое	Соссюрея увенчатая (<i>Saussurea coronata Schrenk</i>)
060 01.09.2018	N45°34'16.4" E80°50'37.5"	1714	Злаково- разнотравное	Соссюрея серебристолистная (<i>Saussurea leucophulla Schrenk</i>)

В результате проведенных исследований объектов на мониторинговых площадках, где встречаются виды соссюреи, установлено, что на территории ущелья Желдикарагай Аманбоктерского инспекторского участка Сарканского филиала был установлен фитоценоз № 1, где соссюрея увенчатая (*Saussurea coronata Schrenk*) занимает ярус С высотой в среднем 63 см в фазе начало цветения и соссюрея изящная (*Saussurea elegans Ledeb*) высотой 82 см в фазе почкования.

На территории Сарканского филиала Аманбоктерского инспекторского участка ущелье Киикбай был установлен фитоценоз №2, где поверхностная экспозиция представлена плоской долиной. Растения фитоценоза имеют желто-зеленый цвет, биотическое покрытие составляет 95-100% от общего покрытия. В состав фитоценоза входят растения вида соссюрея Шангиновская (*Saussurea schanginiana Fisch*) высотой в

среднем 42 см в фазе почкования в ярусе С.

На территории ущелья Карасырык инспекторского участка Тополевка Сарканского филиала был установлен фитоценоз №3, где ценопопуляция характеризуется потемнением песчаного грунта, поверхностная экспозиция западная. Биологическое покрытие составляет 80-85% от общего покрытия. В состав фитоценоза входят растения вида соссурея широколистная (*Saussurea latifolia* Ledeb) высотой в среднем 71 см в фазе начала цветения в ярусе С.

В Сарканском филиале инспекторского участка Тополевка, ущелье Карасырык был установлен фитоценоз №4 с координатами: N45°3'19,03"; E079°58'17,46"; над уровнем моря 2793 м. Флористический состав содержит вид соссуреи обвернутой (*Saussurea involucreata* (Kar. Et Kir.) Sch. Bip).

На территории филиала Лепсинск, инспекторского участка Жаланащ, ущелье Жылкысай был установлен фитоценоз №5, где почвенная характеристика ценопопуляции отличается черным цветом, глинистым составом почвы. В состав фитоценоза входит вид соссурея сушеницевидная (*Saussurea gnaphaloides* (Royle) Sch. Bip), представленный маленькими растениями высотой лишь 5 см в фазе начала цветения.

Ареал распространения соссуреи широколистной (*Saussurea latifolia* Ledeb) находится на территории ущелья Жамантас Алакольского филиала парка. В высоких и средних горах Жонгар Алатау и на каменистых склонах гор встречаются соссурея Нины *Saussurea ninae* Iljin (= *S. dshybgarica* Iljin.p), соссурея увенчатая (*Saussurea coronata* Schrenk (= *S. dshybgarica* Iljin.p), соссурея Залемана (*Saussurea salemanii* C. Winkl).

Заключение. В ходе исследований изучены особенности распространения популяций видов рода соссурея (*Saussurea* sp.) на территории Жонгар – Алатауского национального природного парка. Эндемичные виды соссурея Залемана, соссурея Нины и соссурея увенчатая на территории парка встречаются довольно часто маленькими группами в высокогорье Джунгарского Алатау.

Соссурея обвернутая встречается на территории парка в трех ущельях: Карасырык (Сарканский филиал ЖАГНПП), Жылкысай (Лепсинский филиал ЖАГНПП), Большой Жылысай (Алакольский филиал ЖАГНПП). Самый большой ареал представлен в ущелье Карасырык. Этот вид относится к реликтам, редко встречается и находится на грани исчезновения.

Ареал распространения соссуреи широколистной (*Saussurea latifolia* Ledeb) находится на территории ущелья Жамантас Алакольского филиала парка. В высоких и средних горах Жонгар Алатау и на каменистых склонах гор встречаются соссурея Нины *Saussurea ninae* Iljin (= *S. dshybgarica* Iljin.p), соссурея увенчатая *Saussurea coronata* Schrenk (= *S. dshybgarica* Iljin.p), соссурея Залемана (*Saussurea salemanii* C. Winkl).

В высокогорье на высоте 2800-3500 метров из рода соссурея встречаются такие виды как соссурея сушеницевидная, соссурея обвернутая, соссурея серебристолистная. В горно-луговом и лугово-степном поясе произрастают виды соссурея Шангиновская, соссурея грязноцветковая, соссурея широколистная.

ЛИТЕРАТУРА:

1. «Қазақстанның Қызыл кітабы» - Ботаника және фитоинструдукция институты, 2014.
2. Голоскоков В.П. «Флора Джунгарского Алатау» - Алма – Ата, 1984 г.
3. Кокорева И.И. «Жоңғар және Іле Алатауында қорғауды қажет ететін өсімдіктер» - Алматы, 2007ж.
4. Арыстанғалиев С.А. Қазақстан өсімдіктерінің қазақша орысша-латынша атаулар сөздігі. - Алматы: «Сөздік-Словарь». – 2002. – 288 б.
5. «Иллюстративный определитель растений Казахстана» 2 том – Алма – Ата, 1972 ж.
6. Жизнь растений в шести томах. Том 5, Цветковые растения. Под редакцией академика АН СССР А.Л.Тахтаджяна. Москва «Просвещение», 1981 г.

АТА-АНАЛАР МЕН БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ ТӘРБИЕ ЖЕТІСТІГІНІҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ

Байдилданова М.С. магистрант

Ғылыми жетекші: Майлыбаева Г.С. қауымдастырылған профессор, PhD доктор

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

Қазіргі заманның талабы берік отбасыларының болуын, онда бала тәрбиесінде жұмыла қызмет атқаратын ұжымдық бастамаларды қажет етеді. Отбасының ең негізгі функциясы бала тәрбиесі болып табылады. Отбасы тәрбиесі басқа тәрбие институттарындағы тәрбиеге қарағанда анағұрлым эмоционалды, өйткені оның негізінде өз кезегінде балалардың ата-анаға деген сүйіспеншілігін туғызатын ата-ананың балаға деген сүйіспеншілігі жатыр.

Сол себепті бұл мақалада отбасының рөлі және балалар мен ата-ана арасындағы қарым-қатынастың негізгі түрлерін, қарым-қатынас қабілеттерін қалыптастыру ерекшеліктері, балалардың әлеуметтік бейімделу құралы болып табылатын жас ерекшеліктері қабілеттері қарастырылады, сондай-ақ педагогикалық қызмет саласында олардың мәнін ашатын негізгі ұғымдардың анықтамалары келтірілгені. Қарым-қатынас стильдерін орнату арқылы отбасының тәрбиелік қызметін арттыру жолдары да қарастырылған. Отбасында орын алатын қарым-қатынастың психология тұрғысынан өзектілігі көрсетілген.

Сонымен қатар бастауыш мектеп жасында қарым-қатынастың балалардың жеке тұлға ретінде дамуында алатын орны, рөлі және қарым-қатынастың даму ерекшелігін анықтауға арналған зерттеулер ғылыми негізі ретінде алынып, қарым-қатынасты зерттеген көптеген ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалған.

Тірек сөздер: ата-ана, бала, отбасы, отбасылық тәрбие, қарым-қатынас, қарым-қатынас түрлері, қарым-қатынас мәдениеті, тәрбие, тәрбие стилі, баланың міне-құлқы.

Современные требования требуют наличия крепких семей, в которых объединяются коллективные инициативы в воспитании детей. Основной функцией семьи является воспитание ребенка. Семейное воспитание более эмоционально, чем воспитание в других воспитательных институтах, так как на его основе лежит любовь родителей к ребенку, которая, в свою очередь, вызывает любовь детей к родителям.

Поэтому в данной статье рассматриваются роль семьи и основные формы общения детей и родителей, особенности формирования коммуникативных способностей, возрастные способности детей, являющиеся инструментом социальной адаптации, а также приведены определения основных понятий, раскрывающих их сущность в сфере педагогической деятельности. Также предусмотрены пути повышения воспитательной деятельности семьи путем установления стилей общения. В семье показана актуальность общения с точки зрения психологии.

Кроме того, в начальном школьном возрасте был проведен обзор трудов многих ученых, изучающих отношения, которые были использованы в качестве научной основы для определения роли, роли общения и особенностей развития общения.

Ключевые слова: родители, дети, семья, семейное воспитание, общение, формы общения, культура общения, стиль воспитания, поведение ребенка.

Modern demands require strong families that bring together the collective initiatives in the education of children. The main function of the family is to raise a child. Family education is more emotional than education in other educational institutions, because it is based on the love of

parents for the child, which, in turn, causes children to love their parents.

Therefore, this article examines the role of the family and the main forms of communication between children and parents, the features of the formation of communicative abilities, age-related abilities of children, which are a tool for social adaptation, and also provides definitions of the main concepts that reveal their essence in the sphere of pedagogical activity. There are also ways to increase the educational activity of the family by establishing communication styles. The relevance of communication in the family is shown from the point of view of psychology.

In addition, at the primary school age, a review of the works of many scientists studying relationships was conducted, which were used as a scientific basis for determining the role, role of communication and features of communication development.

Key words: parents, children, family, family education, communication, forms of communication, culture of communication, parenting style, child behavior.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан-2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл ауқатының артуы» атты халыққа Жолдауында: «Біз бүгінгі кезеңнің міндеттерінен өзге қазіргі ұрпақтың келер ұрпақ алдында орасан зор жауапкершілік жүгін арқалайтын, әкелер мен аналардың, аталар мен әжелердің өз балалары мен немерелері алдындағы жауапкершілігін күнделікті есте ұстауға тиіспіз» және «...Біз әрі ішкі, сыртқы жағдайға сай болатын мәдени қоғамның қазақстандық үлгісін жасауымыз керек» деп, қазіргі отбасының әлеуметтік, мәдени, қоғамдық қызметі белсенділігінің маңызын жоғары бағалап, Республикадағы отбасылардың алдына қомақты міндеттер жүктеп, жеке тұлғаны отбасында дамытуды көздесе [1], «Еліміздің болашақта гүлденуі бүгіннен басталады» деген баяндамасында «Отбасының беріктігі, жұбайлардың бір-бірінің ең бастысы балалардың алдындағы жауапкершілігіне де көп нәрсе байланысты. Ата-аналар балаларына, ал балалары қартайған ата-аналарына қамқор болуға тиіс» деген болатын [2]. Мұның өзі отбасындағы өмірді ұйымдастыру, ең алдымен ата-аналар бір-біріне деген қарым-қатынасы мен өзара сыйластығы негізінде қалыптасатындығын көрсетеді.

Қазіргі педагогикалық ғылымда баланың тұлғалық дамуы үшін отбасы тәрбиесінің даусыз басым болып келетіндігін дәлелдейтін көптеген айғақтары бар. Сол себепті отбасы тәрбиесі және отбасының бала тәрбиесіндегі жауапкершілік мәселесі бүгінгі таңда педагогика, психология ғылымдарындағы көкейкесті мәселердің бірі болып отыр.

Отбасы тәрбиесі қай кезеңде болмасын өз маңыздылығын жоғалтқан емес. Отбасының өзіндік даму тарихы бар. Яғни, адамдардың өндіріс тәсіліне сәйкес отбасы да әлеуметтік топ ретінде тарихи дамып отырады. Дүниежүзіндегі әрбір халықтың өзіне тән отбасы тарихы бар. Олар бір-бірінен қалыптасу тарихы тұрғысынан ерекшеленеді.

ТМД ғалымдары В.С. Библер, М.М. Бахтин, Г.С. Батищев, М.С. Каган, И.Т. Фролов және басқалар, республикамыздың ғалым философтары Ж.М. Әбділдин, Қ.Ә. Әбішев, Қ.Ш. Нұрланова, А.Қасабеков, Д. Кішібеков, т.б. өзара қарым-қатынастың философиялық негізін зерттесе, отандық психологиядағы Л.П. Буюева, А.А. Леонтьев, Б.Д. Парыгин қарым-қатынастың әлеуметтік төңірегінде зерттеулері, Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев, Л.И. Божович, И.С. Кон, А.А. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, В.Н. Мясичев, С.Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, Н.Н. Обозов, Я.Л. Коломинский және басқалар тұлғаны дамытудағы ұжымдағы өзара қарым-қатынас мүмкіндіктерін қарастырды [3].

Жоғарыда аталған авторлардың еңбектерінде отбасы тәрбиесінің қалыптасуы мен даму тенденциялары, отбасы тәрбиесі мәселелерінің бүгінгі қоғамдық талаптарына сай даму ерекшеліктерінің теориялық, педагогикалық және психологиялық тұстары, отбасы ішіндегі қарым-қатынастың даму заңдылықтары қозғалған. Сонымен қатар отбасындағы бала тәрбиесін жетілдіру, сезімдерін аялай, адамгершілік әдеттерін, өз бетімен әрекет ету, ойлау белсенділіктерін қалыптастыру туралы пікірлерді айтылған.

Американдық психолог Хаим Г.Гинот соңғы он бес жыл бойы отбасылық тәрбиені,

ата-аналармен және балалардың арасындағы қарым-қатынасты негізге ала отырып, психотерапиялық сеанстарды жүргізіп, тәжірибе нәтижесін «Воспитай счастливого ребенка. Развитие личности от 3 до 12 лет» – атты еңбегінде көрсетті. Ол бұл практикалық нұсқаулығында күнделікті өмірде ата-аналарға кездесетін психологиялық мәселелер мен жағдайларды шешу үшін нақты шешімдер ұсынады [4].

Бүгінгі таңда жас ұрпақ тәрбиесін жаңаша жүргізу үшін жаңа Қазақстан құру жағдайында рухани және жан-жақты дамыған тұлға қалыптастырудың маңызы зор. Отбасы – адамның өте маңызды, өте жауапты жан ұясы, отбасы адамға бақыт, толық мәнді тыныс-тіршілік әкеледі. Отбасы қоғамдық өкұрылымның кіші тобы, алғашқы ұясы.

Отбасындағы ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас мәселесін В.С. Мухина мен Л.А. Венгер де ғылыми тұрғыдан зерттеді. В.С. Мухинаның айтуынша адамдар арасындағы қарым-қатынастар барысында балада әр түрлі тәртіп формалары қалыптасады. Бұл жерде бала үшін ең бастысы – ата-ана тарапынан ұйымдастырылған жағымды қатынас. Ата-ана сенімі мен махаббаты балада оптимизм, жақсы, үлгілі болуға деген тілекті қалыптастырады. Баланың жан-жақты дамуына отбасының әсерін көрсете келіп, ол жердегі тәрбиелік ықпалдардың дұрыс ұйымдастырылмауы, қарым-қатынасқа қанағаттанбау, ұжымда өз орнын дұрыс сезінбеу, отбасындағы кикілжің жағдайлар, осылардың бәрі бала тәртібінде біраз қиындықтар тудырады деп көрсетеді.

Яғни, отбасындағы жағымды қарым-қатынас балада жауапкершілік, ынтымақтастық, бірлік сияқты қасиеттерге негіз болса, керісінше жағдайдағы қарым-қатынас (ұрыс-керіс, қақтығысушылық) баланың көңіл-күйіне, еңбекке қабілеттілігіне үлкен зиян келтіреді.

Бала тәрбиесінің негізі – бұл оның отбасы. Осы шағын әлеуметтік топ – бала үшін өмір мектебі. Отбасындағы ата-ана – баланың өмірлік ұстазы және тәрбиешісі. Ата-ананың балаға деген қарым-қатынасы оның жеке-тұлғалық және мінез-құлықтарының қалыптасуына біршама әсер етеді. Баланың тұлғасы оның өмірі өтетін барлық қоғамдық қарым-қатынастарының әсерінен қалыптасады. Алайда, ата-ананың адамгершілік мәдениетінің деңгейі, олардың өмірлік жоспарлары мен мақсаттары, әлеуметтік байланыстары, отбасылық салт-дәстүрлер, осының барлығы жас тұлғаның дамуына айтарлықтай әсер етеді. Отбасында бала қоғамдағы қалыпты өмірге қажетті өзіндік нақты ұстанымдар, қоғам мақұлдайтын өз-өзін ұстай білу қабілеттерін қалыптастырады. Баланың болашағы, білімі, мәдениеті отбасындағы ата-ананың сіңірген еңбегіне, тәлім-тәрбиесіне байланысты. Сондықтан, әрбір ата-ана өзінің баласын білімді, мәдениетті, жан-жақты етіп тәрбиелеуге міндетті [5].

Отбасы – қоғамның бастапқы ұясы болғандықтан, ол әлеуметтік дамуда маңызды рөл атқаратын құрылымдардың бірі. «Отан отбасынан басталады» деген даналықты айтқан халқымыз үшін отбасының қоғам өмірінде алар орны ерекше. Отбасы – тек бала-шаға дүниеге келіп, оларды тәрбиелейтін қоғамдық және рухани ошақ емес. Отбасында бала әлем жайлы алғашқы білімді алады, оның мінезі, жүріс-тұрысы, қажеттіліктері, қызығушылықтары, құндылықтары, адамгершілік идеалдары мен түсініктері, өзгелерге деген қарым-қатынасы қалыптасады.

Отбасы баланы алғашқы әлеуметтендіру институты. Ол қоғамның даму үздіксіздігін, адамзат ұрпағының жалғасын, заман байланысын қамтамасыз етеді. Отбасындағы тәрбиенің, баланың жақындарымен эмоционалды-жағымды толыққанды қарым-қатынасының, баланың ерте жаста үйлесімді дамуын анықтайтындығы белгілі.

Бала отбасындағы тәрбие үрдісінде қоғамдық мәдениетті қабылдайды. Ата-анасының үлгі өнегелеріне қарай қарым-қатынас, қоғамдық ортада өзін-өзі ұстау, өзін-өзі жетілдіру мен жүзеге асыруы қалыптасады. Әділдік, әсемдік, сыпайылық, сыйластық, ар-намыс және абырой сияқты жоғарғы сезімдері байиды. Ол алдына қойған маңызды мақсаттарына қол жеткізу үшін кездескен қиындықтардан қашпай, табандылық көрсетіп, көздегеніне жетеді. Өмірдің сынақтары кезінде күйзеліске түспей, үлкен шыдамдылық пен

қайраттылық танытады. Өз табыстары мен ұтылыстарының себебін басқадан көрмей, жауапкершілікті өзіне ала біледі. Күрделі өмір жағдайларында жауапкершілікті жоғары ұстап, тәуекелдікке бел буып, бастаған ісін абыроймен аяғына дейін жеткізеді. Көңіл-күйі тұрақты, әсемдік пен әдемілікке құштар, рухани дүниені сезімталдығымен танып білетін саналылығымен ерекшеленеді. Өз қадір-қасиетін құрметтей білумен бірге, үнемі өзіне сырттай көз жіберіп, бағалауға бейім, өзін-өзі шығармашылық жағынан жетілдіріп отырады, қарым-қатынаста орынды әзіл қолданып, сөйлеу мәдениетін танытады.

Қарым-қатынас бала психикасының және оның мінез-құлқының мәдени, саналы түрде қалыптасуы мен дамуында үлкен рөл атқарады. Баланың психикалық дамуы қарым-қатынастан басталады. Мұны психология ғылымында тұлғаның «Мен концепциясы» деп атайды. Тұлғаның «Мен концепциясы» өмір үрдісінде, яғни ата-ана мен бала қарым-қатынас негізінде пайда болады [6].

Отбасындағы тәрбиенің тиімді болуы ондағы қарым-қатынас түрлерінің орнығуына байланысты. Соның ішінде ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың бірнеше тәсілдері белгіленеді:

- а) отбасы тәрбиесіндегі авторитарлы тәсіл;
- б) отбасы тәрбиесіндегі демократиялық тәсіл;
- в) отбасы тәрбиесіндегі немқұрайлы-ымырашыл тәсіл;

Отбасы тәрбиесіндегі авторитарлы тәсіл – баланың отбасында үлкендер талабына шартсыз түрде бағынуы. Бұл жағдайда бала енжар күйде болады. Қарым-қатынаста ата-ана баланы манипуляциялау барысында, отбасында балаға психологиялық қысым көрсете отырып, бір тәртіпке бағындырады. Бұл жағдайда бала ата-анасынан сескеніп, қорқа бастайды. Нәтижеде, бала өз тәртібін реттеп, меңгеруде қиналады, жаңа ортада тәртіп бұзуға икем келеді.

Отбасы тәрбиесіндегі демократиялық тәсіл – өзара достық сипаттағы қарым-қатынас. Бұл тәсіл ата-ана мен бала бір жағдайға қойып, ортақ әрекетке жұмылдырады. Оларда «біз» деген сезім пайда болады. Демократиялық тәсіл балада өзіне деген сенім, жағымды көңіл-күй тудырады. Ондай бала түрлі жағдайда өз тәртібіне дұрыс жауап беріп, кез-келген ортаға бейімделгіш келеді.

Отбасы тәрбиесіндегі немқұрайлы-ымырашыл тәсіл – отбасындағы ата-ананың балаға деген немқұрайлы, шала қатынасы. Бұл жағдайда әр бала өзінше, бей-берекетсіз әрекет жасайды, бала өзінің міндеттерін толық түсінбейді. Отбасында осы қатынас барысында тәрбие алған балада ұйымдастырушылық, жауапкершілік сияқты мінез-құлық сапалары өте өмен болады [7].

Әр отбасында түрлі қарым-қатынас қалыптары көрініс береді. Кейбір отбасында отбасы мүшелерін өз бетімен жібереді, мұндай жағдайда ешқандай қарым-қатынас болмайды. Ал кейбір отбасында бедел орын алған қарым-қатынас орнайды. Оның өзіндік ерекшеліктері бар. Онда біреудің басқаларға басымдылық танытуы, бұйыруы баланың тұлғалық қасиетінің дамуына жағымсыз ықпал етеді.

Тұлға дамуындағы маңыздың бірі – отбасы тәрбиесі болып табылады сөзсіз. Ата-ананың балаға деген қарым-қатынасы оның мінез-құлықтарының және жеке-тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына әсер етеді. Бала тұлғасы оның өмірі өтетін барлық қоғамдық қарым-қатынастарының әсер етуінен қалыптасады. Бірақ, ата-ананың адамгершілік мәдениетінің деңгейі, олардың өмірлік жоспарлары мен мақсаттары, әлеуметтік байланыстары, осының барлығы жас тұлғаның дамуына айтарлықтай әсерін тигізеді. Отбасында баланың қалыпты өмірге қажетті өзіндік нақты ұстанымдары, өз-өзін ұстай білу қабілеттері қалыптастырылады. Дәл осы отбасында баланың жеке-даралығы мен оның ішкі әлемі жоғары деңгейде байқалады. Ата-ананың балаға деген махаббаты оның өмірінің рухани және интеллектуалдық, эмоционалды аймағын байытуға көмектеседі.

Қорыта айтқанда, барлық ата-аналар балаларының бақытты, батыл, өзіне сенімді, өз іс-әрекетіне жауапты болуын, бақытты өмір сүруін қалайды. Ол үшін біз баламен

қарапайым және тиімді тәсілдер арқылы жағымды қарым-қатынасты орнатуымыз керек. Ал, отбасында орныққан қарым-қатынас түріне байланысты баланың тұлғалық қасиеттері қалыптасады. Себебі бала әрқашанда ата-анадан жүрек жылуын, мейірімділікті қажет етеді, ол ата-анасын өмірдің тірегі деп санайды. Бала үшін ата-ана игілік жасаушы, үлгі-өнеге көрсетуші және ақыл-кеңес беруші болып танылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Казахстан - 2030 Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана 1997 г. http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030_
2. Статья Главы государства: «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» 12 апреля 2017 г. http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya
3. П.ғ.к., доцент Танирбергенова А.Ш., магистрант Кырыкбаева А. «Тұран-Астана» университеті, «Қарым-қатынас мәселесінің философиялық, педагогикалық, психологиялық әдебиеттерде қарастырылуы» http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2013/Psihologia/3_15_3387.doc.htm
4. Хаим Гинот. Воспитавай счастливого ребенка. Развитие личности от 3 до 12 лет. Москва: Центполиграф, 2004. – 140с.
5. «Ата-ана тәрбиесі стилінің баланың тұлғалық дамуына әсері». Әдістемелік ұсыныстар – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 16 б.
6. Каирова Б.К. «Отбасылық өмір психологиясы»: оқу құралы / Б.К. Каирова, Д.С. Тойымбетова. – Қостанай: ҚМПИ, 2016. – 144 б.
7. Капенова А.А. Қазақ отбасындағы мектеп жасына дейінгі баланың отбасындағы қарым-қатынас мәдениеті. Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған кандидаттық дисс. Авторефераты. – А. 2004, – 30 б.

ӘОЖ 910.3

КӨЛДЕР ЖҮЙЕСІ – ТАБИҒИ НЫСАН ЖӘНЕ РЕСУРС

Бекмухамбетов С.Д. магистрант, **Нуркеев Е.С.** докторант

Ғылыми жетекші: Боранкулова Д.М. г.ғ.к., аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

E-mail: sabir_94.10@mail.ru

Көлдер жүйесі – қазіргі география ғылымының зерттеу нысандарының бірі. Көлдер жүйесін табиғи нысан және ресурс ретінде олардың қазіргі динамикалық жағдайын зерттеу маңызды мәселе.

Тірек сөздер: көл, көлдер жүйесі, табиғи нысан, ресурс, Солтүстік Қазақ жазығы, емдік-сауықтыру туризмі.

Озерная система является одним из объектов современного географического научного исследования. Важно изучить систему озер как природного объекта и их современное динамическое состояние.

Ключевые слова: озеро, система озер, природный объект, ресурс, Северо-Казахстанская равнина, лечебно-оздоровительный туризм.

The lake system is one of the objects of modern geographical scientific research. It is

important to study the system of lakes as a natural object and their current dynamic state.

Key words: lake, lake system, natural object, resource, North Kazakhstan plain, health tourism

Көл – гидросферакомпоненті және құрлық бетіндегі табиғи сулы ойыс. Құрлық суының ең маңызды бөлігі *көлдер жүйесі* болып табылады. Көлдер жүйесі – қазіргі география ғылымының зерттеу нысандарының бірі. Оларды зерттеу кезеңдері адамзат қоғамының қажеттіліктері мен сұраныстарына негізделген [1, 6-196.] және олар ғылыми қызығушылықты дамыту барысында палеогеографиялық, литолого-геохимиялық, гидробиологиялық, биогеографиялық бағыттар белгілі.

Көл, көлдер жүйесін, олардың негізгі сипаттамаларын, қазіргі динамикалық процестерін, эволюциясын зерттеу маңызды мәселе. Ғылыми көлтанудың алғашқы негізін қалаушы Швейцария ғалымы Ф.А. Форель. XIX ғасырдың соңында қазіргі лимнологияның негізін салушы швейцариялық ғалым Франсуа-Альфонс Форель «Көл деп тікелей теңізбен байланыспайтын, Жердің депрессиялық ойысында жиналған тұрақты су массасы» деп көл ұғымына анықтама берді. Ресей лимнологы С.В. Рянжинның еңбегінде көптеген көлдер бұл анықтамаға сай келмейтіндігі туралы айтылған [2, 18-256.]. Мысалы, Ресейдің солтүстік-батысындағы Ладожское көлінен Нева өзені Балтық теңізіне құяды. Сонымен қатар теңізбен байланыспайтын, Орталық Қазақстанның белгілі бір жерлерінде жыл сайын көктем мезгілінде қардың еруіне байланысты көлдер пайда болып, жаздың соңында құрғап кетеді. «Осындай табиғи құбылыстарды анықтамаға сәйкес көл деп айтуға бола ма?», - деген сұрақтар әлі де күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Сонымен қатар, көлдер басқа да табиғи құбылыстар сияқты пайда болады және барлық өмір сүру кезеңдерінен өтеді.

Қазақстандағы көл, көлдер жүйесінің пайда болуы туралы және лимнология ғылымына байланысты зерттеулер *үш негізгі кезеңді* бөліп қарастыруға болады. *Бірінші кезең* – XIX ғасырдың 90 жылдарына дейінгі кезең. Теориялық материалдар жинау белгісі тән және батиметриялық өлшемдер жүргізілді. *Екінші кезең* – 1890 жылдан 1917 жылға дейінгі кезең. Көлдердің арнайы биологиялық, гидрологиялық және гидрохимиялық көрсеткіштері қарастырылды. *Үшінші кезең* – Қазан революциясынан кейін басталып (1917ж.), қазіргі уақытқа дейінгі аралық. Судың ағысын реттеу, құрылыс пен ірі бөгендерді пайдалану мен гидроэлектростанцияларды ретке келтіру жұмыстары басталды [3, 1596.]. Қазақстандағы көл, көлдер жүйесінің пайда болуы туралы және лимнология ғылымына байланысты зерттеулер жүргізіліп, көлемді ғылыми мәліметтер жинақталған [4, 149-1596.].

Қазіргі таңда еліміз бойынша «үлкен» және «шағын» көлдер қатарына жататын 48262 табиғи көл бар. Көлдерінің географиялық таралуында табиғат зоналарында біркелкі таралмауы және олардың топтасып шоғырлануы, жасының әр түрлі болу ерекшеліктері бар [5, 1696.]. Елімізде табиғат ерекшеліктеріне байланысты шағын көлдер үлесі көп. Оларды зерттеп білу болашақта ғылымның әр түрлі салаларының дамуына септігін тигізеді. Көлдердің топтасып шоғырлану ерекшеліктері Қазақстанның солтүстігінде Орал тауларынан Алтайға дейін жіңішке жолақ түрінде көрініс беретін және оңтүстіктен солтүстікке қарай еңісті келген Солтүстік Қазақ жазығына тән. Көл – күрделі және динамикалық жүйенің элементі ретінде зерттелу аумақтың географиялық ерекшеліктеріне, яғни климатқа, геологиялық құрылысы мен жер бедеріне, топырақ және өсімдік жамылғысына тығыз байланысты.

Солтүстік Қазақ жазығы палеозойдың қатпарлы-жақпарлы фундаментін көмкеріп жатқан палеогеннің теңіздік және неогеннің құрлықтық шөгінділерінен тұрады. Кайнозой эрасында теңіз тартылып, жазықтың қазіргі жер бедері қалыптасқан. Зерттелу аумағы геологиялық құрылысы мен жер бедерінің ерекшелік сипатына қарай Есілдің жазық орманды даласы, Тобыл-Обағанның жазық даласы, Есіл-Ертіс даласы және Ертіс-Құланды жазығына бөлінеді. Біркелкі тегіс жер бетінде тұйық шұңқырлар ұшырасады. Олардың көбін тұзды көлдер алып жатыр. Көлді жазықтың жер бедер элементі – көл

казаншұңқырлары.

Көлдер жүйесін табиғи нысан ретінде түбегейлі зерттеулер жүргізілді. Көлдің пайда болуы, пішіні мен мөлшері оның қазаншұңқырының қалыптасуымен тығыз байланысты. Жоғары көлдік әлеуетке ие Солтүстік Қазақ жазығының көлдер жүйесін А.Г. Поползин, Г.Т. Муравлев, П.П. Филоненко, Т.Г. Омаров, В.А. Николаев, Н.П. Белецкая, Ю.М. Коломин және т.б. ғалымдар зерттеген [4, 149-159б.].

Н.П. Белецкая және т.б. ғалымдар зерттелу аумағы көлдері қазаншұңқырларының пайда болуына қарай эндогендік, экзогендік және техногендік типін ұсынады. 1) Эндогендік. Тектоникалық көлдер - *ойпаң-грабен* (Сілетітеңіз, Теке), *ойпаң-мұльда* (Шағалалытеңіз); 2) Экзогендік. *Ескі арна көлдері* (Балықты, Ұзынкөл). *Қазіргі арна көлдері* (Пестрое, Алуа, Полковниково). *Қалдық көлдер* (Келтесор). *Өзенаралық көлдер* (Сумное, Круглое, Питное, Обалыкөл). 3) Техногендік. Ғалымдар көлдер жүйесін әр аумақтың өзіне тән табиғат ерекшеліктеріне және жіктеу типіне қарай жіктейді.

Көлдер жүйесін зерттеу су шаруашылығы, балық шаруашылығы, рекреациялық мақсаттар үшін маңызды, бірақ көл экожүйесін сақтау өзекті мәселе. Себебі зерттелу аумағының тұйық көлдері су жинау алабымен қамтамасыз етілген, бірақ көптеген көлдер жоғары дәрежеде деградацияланған және олардың өзін-өзі қалпына келтіру функциялары төмендеген.

Көл – ландшафтың құрамдас бөлігі, геожүйе ретінде өзінің су жинау алабымен бірге гидрологиялық (физикалық, гидрохимиялық, гидробиологиялық және т.б.) процестер өзара әрекеттесетін күрделі және қоршаған ортаның жай-күйі туралы палеогеографиялық және палеоэкологиялық ақпаратты сақтайтын табиғи жинақтаушы бірыңғай жүйе ретінде қарастырылады. Көлдік шөгінділер қалыптасу және даму кезеңдерімен байланысты табиғи процестердің өзгерістері туралы бірегей «деректер банкі» қалыптасады. Көлдік геожүйелердің маңызды қасиеті палеоэкологиялық жағдайлар туралы ақпаратты жинақтап сақтау, климаттың және жалпы ылғалдылықтың қазіргі өзгерістер мен жағдайлардыңды индикациялау үшін және жалпы геоэкологиялық болжау мақсатында тиімді пайдаланылуы мүмкін.

Қазақстандық ғалымдар көл шөгінділерін тыңайтқыш ретінде қолдануды ұсынады. Көлдер жүйесі мелиоративтік жұмыстарды жүргізуді қажет етеді. Бір жағынан суды тазарту көлдердің жандануына ықпал етеді, екінші жағынан-балық шаруашылығының дамуына қолайлы әсер етеді, сонымен қатар алынған шөгінділерді топырақты тыңайтқыш ретінде пайдалануға болады. Солтүстік Қазақ жазығы еліміздің егіншілік дамыған аймақтарының бірі ретінде органикалық тыңайтқыштарды қолдану арқылы топырақ жамылғысын жақсартып, өнімділікті арттыруға әсерін тигізеді [6].

Көлдер жүйесінің шөгінділері тыңайтқыш ретінде қолданылуымен қатар, олар киелі нысандар қатарынан көрініс береді. *Әрбір халықтың, әрбір өркениеттің баршаға ортақ қасиетті жерлері болады.* Мысалы, Солтүстік Қазақстан облысының көлдері киелі нысан болып табылады. Киелі де қасиетті нысандар тізіміне Мамлют ауданындағы Меңкесер тұзды көлі, Ертіс алабындағы ащы көл – Теке көлі енген.

Көлдердің негізгі ресурсы – су. Көл суларының жоғары сапалы, жоғары қоректендіру базасына бай биологиялық ресурстарға ие болу мүмкіндігі емдік-сауықтыру туризмін дамытудағы ерекше табиғи нысан [7]. Меңкесер тұзды көлі емдік әлеуеті Қазақстанның емдік-сауықтыру туризмін дамытуға септігін тигізетін бірден-бір рекреациялық және бальнеологиялық нысан ретінде пайдаланылуы мүмкін. Қазіргі таңда көлдер жүйесі гидроминералдық ресурс ретінде емдік-сауықтыру туризмінің жаңа бағытына айналуы мүмкін.

Қазақстанның табиғат ерекшеліктеріне байланысты шағын көлдер үлесі көп. Қазіргі кезде көлтану және лимнология салаларын зерттеу, шаруашылық пен күнделікті өмірге қолданысқа өте үлкен пайдасын әкелуде. Оларды зерттеп білу, алдағы уақытта ғылымның әр түрлі салаларының дамуына септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Таиров А., Маденова Ф. Көлдер экожүйесін зерттеу және оңтайландыру // География және табиғат. -№6, - 2011. -6-19 бб.
2. Рянжин С.В. Много ли на Земле озёр? Ежемесячный естественнонаучный журнал РАН «Природа», 18 № 4, 2005. -С.18-25.
3. Жуманғалиева З.М. Озерный фонд Казахстана. Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук. Санкт-Петербург, 2014. -159 с.
4. Белецкая Н.П., Назарова Т.В., Пашков С.В. Генетическая классификация озерных котловин Северо-Казахстанской равнины // География. Геология. Том 5 (71). № 3. 2019. С. 149-159.
5. Бейсенова Ә.С. Қазақстанның физикалық географиясы: оқулық. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, «Ұлағат» баспасы, 2013. - 328 б.
6. Белецкая Н.П., Фомин И.А., Назарова Т.В. Использование органоминеральных накоплений озер Северо-Казахстанской области в качестве удобрения// Сельское, лесное и водное хозяйство. 2012. № 6 [Электрондық ресурс]. URL:<http://agro.snauka.ru/2012/06/442> (қаралған күні: 15.03.2020).
7. Жанибекова А.Б., Исмагулова С.М. Меңгесер көлі ресурстарының шипалы қасиеттері мен оларды тиімді пайдалану жолдары [Электрондық ресурс]. repository.pkzu.kz/6597(қаралған күні: 15.03.2020).

ӘОЖ 378

БАЛА ТІЛІНІҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ БИЛЛИНГВАЛЬДІ ҚАТЫСЫМДА ТІЛДІК АҚАУЛЫҚТАР МӘСЕЛЕСІ

Ержан Г.К.

Ғылыми жетекші: Бакраденова А.Б. п.ғ.к., қауымдастырыған профессор
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: erzangylim@mail.ru

Мақала авторлары мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілінің биллингвальді ортада қалыптасуы және дамуы туралы мәселені қарастырған. Қазіргі балалар ақпараттық технология әлемінде тәрбиеленеді, олардың ана тілінде коммуникативтік-сөйлеу шеберлігі мен дағдылары жеткілікті қалыптаспайды. Осыған орай, үлкендер баланың сөйлеу тілін дұрыстауға қатысты шарттарды білуі қажет.

Тірек сөздер: *әңгімелеу, сөйлем құрау, сөйлеу тілі, тілдік жаттығулау, тілдік кемшілік, қабілет, дағдылар*

Авторы статьи рассмотрели вопрос о формировании и развитии речи детей дошкольного возраста в биллингвальной среде. Современные дети воспитываются в мире информационных технологий, недостаточно формируются коммуникативно-речевые умения и навыки на родном языке. В связи с этим, взрослые должны знать условия, касающиеся коррекции речи ребенка.

Ключевые слова: *Рассказывание, составление предложений, разговорная речь, речевые упражнения, речевые недостатки, способность, навыки*

The authors of the article examined the problems of the formation of speech of preschool children in a billing environment. Today's children are brought up in the world of information technology, they have insufficiently developed communication and speech skills in their native

language. In this regard, adults need to know the criteria for correcting a child's speech.

Key words: *Storytelling, compilation of sentences, colloquial speech, speech exercises, speech deficiencies, ability, skills*

Қазіргі заман талабы – жаңғыртылған бағдарламаларға ғылыми негіздеме болатын теориялық зерттеулердің маңызын практика жүзінде қолданысқа енгізу. Мектеп жасына дейінгі баланың танымы мен ойын жеткізіп сөйлеу белсенділігін қалыптастыру үшін болашақ маманға тіл дамыту әдістемесін ғылым ретінде таныту өзекті мәселелерінің бірінен саналады. Мамандардың кәсіби дайындығы балалар тілін дамыту теориясын меңгеруді және сөйлеу тілін дамыту процесін тәжірибе жүзінде басқара білуді қамтиды. Курстың негізгі ұғымдарына сүйену, баланың даму ерекшеліктерін, нақты педагогикалық жағдайларды түсіну, теориялық білімді практикада қолдану маманның педагогикалық ойлауын қалыптастыру негізін құрайды.

Кәсіби дайындық деңгейлері фактологиялық (практикалық), теориялық және рефлексивті болып бөлінетіні белгілі. Бірінші деңгей белгілі бір білім қорын меңгеруді және өз мамандығының барлық эмпирикалық базасында бағдарлануды көздесе, екінші деңгей объектілердің жұмыс істеу принциптері туралы білімді меңгерумен байланысты, ал үшіншісі осы принциптердің пайда болуы туралы білімді, оқытылатын пән алдында тұрған проблемаларды түсінуді талап етеді. Қазір балалар ақпараттандыру, компьютерлендіру заманында биллингвальді қатысым ортасында өмір сүруде.

Оқу орындарында оқытылатын пәндер барысында байқалатын жайт: осы үш деңгейлі білім бағажының арасында пәндерді оқытуда алшақтық байқалады. Мәселені «Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесі» және «Логопедия» пәндерінің төңірегінде алып қарастыралық.

Қазақстан және ТМД елдерінің көрнекті ғалымдарының баланың сөйлеуін психолингвистикалық (тілдік) негізде қарастырған зерттеулерін салыстыра келіп, «баланың танымдық және тілдік даму қабілеттері көптілді ортада түрлі кедергілерге, тежелістерге ұшырау арқылы ана тілінің тиісті деңгейде дамымауына ықпал етуде» деген болжам жасауымызға негіз болды. Мысалы, бала үш жасынан табиғат құбылыстарын, оны қоршаған әлеміндегі жеке заттарының басты ерекшеліктерін, қасиеттерін қабылдау барысында білім ала бастайды. Оның айналыны қызыға тамашалап қабылдауы баланың танымдық әрекеті болып табылады. Ортаны сезіммен қабылдауы, ойлауы сөздік логикалық формада жалпылау формасына ауыса бастайды. Дегенмен, бүгінгі үлкендер мен балалардың, немесе олардың өзара қарым-қатынасында байқалатын жайт: бірнеше тіл араласқан ортада балалардың ана тілінде сөйлеуінде анатомиялық-физиологиялық кемшіліктердің байқалуы. Кейбір баланың әңгімелеу, сөйлем құрау қабілетінде тежелістер болатындықтан, олардың тиісті деңгейде ойды байланыстырып жеткізуі қалыпты нормада дамымай қалады. Мектеп табылдырығын аттаған кезде ондай балалар жаттанды сөздермен сөйлеуге икемделіп алады.

Мемлекеттік құжатта: «Білім берудің мектепке дейінгі сатысы дайындық кезең ретінде орта білім алудың үздіксіз жүйесіне енетінді, - делініп, - тәрбиелеу мекемелерінің әр типтілігіне қарамастан, олардың ортақ функциялары – баланың денсаулығын, психикалық санасын жетілдіру және қорғау, баланың ақыл ойы мен тұлғасының дамуын қамтамасыз ету» деп нақты атап көрсетілген [7]. Бұл құжат сана-сезімі ұлттық психология негізінде қалыптасқан, дені сау, білімге деген қызығушылығы жоғары, өздігінен іс әрекет жасау дағдыларын меңгерген тұлға даярлап шығару мектепке дейінгі мекемелердің міндеті екенін көрсетеді.

Балабақша педагогтарының сауатты, бірлескен жұмысының нәтижесінде ғана балалардың сөйлеу тілін дамыту жұмыстары тиісті нәтижеге жетеді. Балабақша ішіндегі барлық мамандардың (медициналық персонал, логопед, меңгеруші, тәрбиеші, дене тәрбиесі жетекшісі, музыкант т.б.) бірлескен жұмыстарының арқасында баланың жаны таза, дені сау

болып өседі. Педкеңестерде семинар өткізу, тәжірибемен бөлісу, кеңес беру, шеберлік сыныбы, бірлескен отырыстар, талқылауларда баланың сөйлеу тілінің дамуының жетістігіне қол жеткізуге болады. Ал бұл жұмыстар әр маманның төмендегідей білім салалары бойынша теориялық білімін талап етеді. Мұны сызбада көрсетсек:

Кесте1 – Балалар тілін дамыту әдістемесінің теориялық негіздері

Ғылым түрлері	Әдістеменің негізгі ғылыми-тұжырымдары
Философия	Тіл-қоғамдық-тарихи дамудың өнімі. Тіл-адам қарым-қатынасының маңызды құралы. Тіл мен ойлаудың байланысы туралы ережелер. Тіл байланысы және таным процесі туралы ережелер.
Анатомия және физиология	Адамның жоғары жүйке қызметінің екі сигналдық жүйесі туралы ілім. Сөйлеу аппаратының құрылысы және сөйлеу орталықтары және олардың жұмыс істеуі туралы ережелер
Психология	Сөйлеу және сөйлеу әрекетінің теориясы. Сөйлеудің сыртқы және семантикалық (ішкі) сипаттамасы. Балалардың сөйлеуді меңгеру ерекшеліктері (заңдылықтары) Психикалық үрдістердің даму ерекшеліктері және олардың сөйлеумен байланысы
Мектепке дейінгі педагогика	Мектепке дейінгі балаларды оқытудың және дамытудың педагогикалық жағдайлары туралы ережелер. Мектепке дейінгі балаларды оқытудың дидактикалық негіздері
Лингвистика	Тілдің фонетикалық лексикалық грамматикалық, жүйелері туралы ережелер. Сөйлеу формалары туралы деректер. Ауызекі сөйлеудің стильдік қабаттары.
Психолінгвистика	Сөйлеу қызметі, оның құрылымы туралы ережелер
Әдебиеттану	Әдеби шығармалардың құрылымы, шығарманың формасы мен мазмұнының бірлігі, әдеби жанр түрлері мен әрбірінің мәнерлі әдеби құралдары туралы ғылыми түсініктер.

Кестеде көрініп тұрғандай, әрбір ғылым саласының бірі-бірімен тығыз байланысы байқалады. Мысалы, «Сөйлеуді дамыту»бойынша ҰОІӨ-ті құру үшін педагогика талаптарын білу, әр баланың ойлау қабілетін ескеру, сөйлеу аппаратының, жалпы денсаулығының қалыпты жағдайда болуын ескеру, психологиялық ерекше хал-күйін есепке алу, сол оқыту үрдісінде берілетін тілдік құралдардың заңдылықтарын сақтау, мәтіндерді жанр жағынан ажырата алу, әр шығарманың құрылысын, тілдік-танымдық маңызын ескеру талап етіледі.

Баланың айналадағы өмірді танып білудегі басты жәрдемшісі – тіл. Бала тілінің белсенді де табиғи дамуы оның сана-сезімін, ой-өрісін жетіле түсуіне негіз болады. Баланың сөйлеу тілі сөздік қорының молая бастауына негізделеді. Тіл дамытудың бірден-бір көзі бала айналасындағы адамдар, құрбылас балалары екендігін ескерсек, ол тілдік орта таза ана тілінде болуы тиіс. Сонда ғана бала белсенді түрде олармен коммуникативтік, тілдік қарым-қатынас жасайды. Өмірдегі түрлі іс-әрекет жайын білуге құмарта түседі. Өзі түсінген түрлі жайттар туралы әңгімелейтін болады.

Сөйлеуге үйретудің дер шағы туралы физиологтар жақсы анықтаған. Қазіргі таңда балаға ата-ананың басқа тілде сөйлеуі көптеген қиындықтар туғызуда. Тілі туғаннан дұрыс жетілуі үшін балаға ана тілінде сөйлеу керек. Ана тілін дамытудың дер шағы деп туғаннан тілді ана тілінде естіп қабылдауын, әсіресе 3 жас кезеңінде басқа тілдің араласпауын айтамыз. Ал ана тілінде материалдардың жеткілікті болуы тілдің сапалы деңгейіне жеткізу құралдары болмақ. «Алғашқы сатысында (1-3 жас аралығында) баланың сөйлеуіне ерекше

назар аудару маңызды, өйткені осы кезде баланың миы жедел өсіп, оның қызметі қалыптасады. Орталық нерв жүйесінің қызметі оның табиғи қалыптасу кезеңінде оны жаттықтыруға оңай бейімделетіні физиологтарға белгілі. Оны физиолог ғалым маманның мына тұжырымынан байқаймыз. «Тіл үшін,- деп жазады профессор М.М. Кольцова,- дамудың мұндай қиын-қыстау кезеңі бала өмірінің алғашқы үш жылы болып табылады: осы кезге қарай негізінен мидың анатомиялық сөйлеу желісінің жетілуі аяқталады, бала ана тілінің басты грамматикалық формаларын меңгереді, мол сөз қорын жинайды. Егер алғашқы үш жылында сәбидің тіліне тиісті назар аударылмаса, кейін олқылықтың орнын толықтыру үшін қыруар күш-жігер жұмсауға тура келеді». Адамның сөйлеу қызметі – ең алдымен мидың көптеген саласының үйлескен қызметінің нәтижесі. Мида естіген сөзді ұғынады, онда дыбыстар мен тілдік дыбыстардың тіркесінің артикуляциялануы үшін қажетті қозғалыс программасы қалыптасып, осы жерден сөйлеу бұлшық еттеріне бұйрық жолданады» [5.,5 бет]. Күнделікті жаттықтырусыз ана тілінде табиғи түзілетін сөйлеу қызметінің дамуы тежелетіні белгілі. Баланың айналадағы дүниеден алған әсерін әрі қарай кеңейте отырып, ана тілінде бір арнаға келтіру балабақшада арнайы өтетін ойын, еңбек, режимдік кезеңдердегі сөйлесуде, арнайы ұйымдастырылған оқу-тәрбие әрекеттерінде тәрбиешінің басшылығымен іске асады. Балаға бағдарламалық материал негізінде білім беруге баса назар аудару қажеттілігі тәрбиешіге баланың ана тілін дамытудың әдіс-тәсілдерін жақсы білуді талап етеді. Ал бала тілін дамытудың жеті міндеті: сөздік қорды дамыту, бала тілінің дыбыстық, грамматикалық жақтарын жетілдіру, байланыстырып сөйлеу тілін қалыптастыру, көркем әдебиетпен таныстыру, сауат ашу негіздеріне үйрету жұмыстарының әрқайсысына ауадай қажет заңдылықтар, ережелер, әдіс-тәсілдер, жаңа технологиялар бар. Оларды тәрбиеші жүйелі, сапалы, толыққанды жазылған оқу құралдарынан оқу орындарында оқып-үйренуі тиіс.

Сөз араласпаса, бала өмірді түсінбейді. Таным психологиясында жазылғандай, қоршаған өмір туралы білім адамның санасына ауызша түрде жетеді. Баланың айналыны қабылдауы туралы А.Н. Леонтьев: «Ол сөздік формаға ие болуына байланысты. ...адам заттармен құбылыстарды сөзбен атай отырып, өзінің алған әсерлеріне есеп беруге мүмкіндік алады. ...көріністің кез келген түрі секілді, саналы көрініс те, айналадағы заттар мен құбылыстардың әсері негізінде мида пайда болғанымен, алайда мұның өзі, әсер етер құбылыстар қалай болғанда да адамның сөзінде (сырттай немесе іштей, яғни оймен) айтылған жағдайдағана мүмкін болады.» деген [2.,31бет]. Демек, баланың Л.И. Божович айтқан табиғи танымдық «табысқа жету инстинкті» (бұл да сонда) қоршаған ортаны тану құралы болып табылатын ана тілін үйренуді қажетсінуі екен. Ақпарат құралдары басқа тілде болып тұрғанда, бала санасы өзге тілде болып, ал ана тіліне қажеттілік азаюда. Сөйлеу қабілеті – сөйлеу дағдыларын дамыту нәтижесінде мүмкін болатын адамның ерекше қабілеті екендігін өзге ғалымдар да дәлелдеген. Сондықтан үлкендерге жүктелер міндет зор.

Ғалымдар, педагогтар, ізденушілер, күнделікті бала тіліне бақылау жасайтын тәрбиешілер зерттеудің әрі теориялық, әрі эмпирикалық әдістерін қолдану арқылы өздері нысанға алған тақырып бойынша топ балаларының сөйлеуіне зерттеу жүргізе отырып, тілдік ақаулықтарды айқындай алады

Бұл үшін тақырыпқа орай мониторинг жасалатын құралдар пайдаланылады. Ең бастысы тандап алған тақырыбына орай ізденушілер жаңа технологияларымен жұмыс жасайтын алдыңғықатарлы тәрбиешілердің қызметін сараптап, ол технологияны оқу-тәрбие үдерісінде тиімді пайдаланып отыр ма, әлде олардың кейбір түрлерінің нәтижелеріне көз жеткізбей қолдануда ма, осы бағытта жұмыстарына сипатама береді де, олардың бала жасына қарай сөзді дұрыс қолдануына баға береді. Эксперименттік зерттеулер бүкіл балабақшаның оқу үдерісіне жасалғанда, олардың мақсатына қарай белгілі бір топтың оқу іс-әрекетін жаңғырту үшін модельдеу технологиясы қолданылады. Модельдеу дегеніміз – алдыңғы қатарлы әдістемені басқаларға тұтас күйінде көрсету, көшіру. Қазіргі таңда балалардың іс-әрекеті арқылы топта зерттеу элементтері («Су неге

мәлдір?», «Тас неге ауыр?» т.б.) енгізілуде, ал тәрбиешілердің зерттеушілік қабілеттері жобалау әдісі арқылы тәжірибеге алуан түрлі әдістемелер орнығып келеді.

Мысалға Н.А. Зайцевтің технологиясын алып қарастырылып көрелік: Бұл әдістеменің басты құндылығы денсаулық сақтау қызметінің басымдылығы болып табылады. Мұның себебі бала дамуының табиғи заңдылығына қатаң сүйене отырып құрастырылғандығында деп айтуға негіз бар. Өйткені бала әлемді ойын түрінде, іс-әрекет арқылы, үнемі қимылда жүріп танып біледі. Ол бәрін қолмен ұстап көріп, зерттеп, тыңдап жүретін дербес, белсенді әрекет етуші рөлінде болады.

Балабақшадағы оқу және тәрбие мақсаттары үшін белгілі ғалымдардың, адамдардың атымен аталған әдістемелер жасалған. Олар: «Никитиндердің әдістемесі», «Монтессори әдістемесі» және осы «Зайцев әдістемесі» деп аталатын мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілін эксперименттік зерттеу мектептері баланың тілдік, әрі танымдық деңгейлерін тиімді анықтауға мүмкіндік береді.

Н.А. Зайцев технологиясы ерекшелігі: оқу үдерісінде балалардың табиғи мүмкіндіктерін ескере отырып, жан-жақты дамыту, баланың миының танымдық белсенділігін, яғни сезім мүшелері оның ішінде тыңдай білу, есті білу, көру арқылы арттыру. Бұл технология логопедтік жұмыстарда да жақсы әсерін тигізуде.

Еркіндікке негізделген оқу үдерісінің негізгі ережесі бойынша Н.А. Зайцевтің орталығындағы сабақта балалар көп қозғалады: торларды толтырудан текшелермен ойнауға, текшелерденен тақтаға қарай бала үйренісе бастайды, өздері қол жеткізген нәтижелерге қолдарын шапалақтайды, аяқтарымен топылдатады, яғни қуанады. Мұның барлығын олар жан-дүниесімен жасайды, Бірақ бұл жай демалу үшін жасалатын сергіту сәті емес. Әдістеме бойынша оқыту – ойын арқылы оқыту деген сөз. Кез келген ойынның негізгі ізденіс пен өзіндік көңіл қалауынан тұрады[1].

Мектепке дейінгі педагогиканың ұстанымы: нақты бейнеден көрнекілікті әрекеттікке, кейін сөздік-логикалық оқытуға көшу. Баланың ақпаратты барлық сезім мүшелерімен: дыбыстық, моторикалық, кинестетикалық, түстерді ажырату сияқты түрлерін қолдану арқылы еркін қабылдауына мүмкіндік жасау керек. Тәжірибе жүргізуші тиімді көрнекіліктерді кеңінен қолданып, олармен түрлі әрекет етуге жағдаятты дұрыс құрса, балалар өз қалауынша, жеткілікті вербальді құралдармен сөйлей бастайды, ұғымға жаңа сөздік атаулар беруге кіріседі. Қарапайым тілмен түсіндіргенде Зайцев әдістемесі: «Жүз рет естігенше-бір рет көр» деген қағидаға дұрыс келеді. Тиімді әдістің мұндай ерекшелігін 3-жастан жаңа асқан балалардың ауызекі сөзге ауыса бастағанынан және сөйлеуін тіл кемістігі бөгепп тұратын балалардың бұрын айтпаған сөздерді құлшына айта бастауынан байқауға болады.

Баланың коммуникативті қабілеттерін бақылаған әдіскер зерттеушілер

М.А. Никифорова, А.М. Щетининалар «Мектепке дейінгі балалардың коммуникативтік қарым-қатынастық қабілеттерінің ерекшеліктерін бақылау» және «Балалардың өзара диалогке түсу қабілеттерін диагностикалау» карталарын әзірлеп, бақылау нәтижелерін соларға түсіріп отырған. Әр баланың сұрақты тыңдауы (шыдамдылық танытуы, сөзді бөлуі, тыңдамауы); тақырыпты қабылдауы (келісімге келуі, келмей, тоқтап қалуы, мүлде қатыспауы); әңгімелесушіге ілесуі (экспрессивті тез ілесуі, үлкеннің көмегімен, ұялып сөйлеспей қалуы) белгіленіп, осы жағдаяттардың себептері анықталған [3,4].

Лингвистиканың бір саласы болып табылатын, ең жас ғылым онтолингвистикалық ғылым қазіргі көптілді ортадағы заманауи қазақ баласына қажет болып тұр. Бала тілі баланың айналасы туралы өзінің танымына негізделумен қатар, түрлі әлеуметтік-тұрмыстық жағдайларға және бала тілінің физиологиялық-анатомиялық жетілісіне өте байланысты. Жалпы атауларды жеке аталымдармен шатыстыру, қажет дыбысты түсіріп айтудан сөз мағыналарын дұрыс жеткізбеу, жануарларды шығаратын дауыстарына қарай атау ойдан етістік тұлғаларын жасап алу баланың өзіндік танымдарынан туындайды.

Осындай фонетикалық және сөйленімде ұшырасатын морфологиялық, синтаксистік ауытқуларды түзету үшін үлкендер мынандай шарттарды ұстанғаны жөн:

- табиғи түрде өтіп жататын танымдық жағдаяттарды (ойын, еңбек, сурет, бейнежазба, серуендегі нысандарды қарастыру, т.б.) баланың жас ерекшелігіне қарата таза ана тілінде ұйымдастырып отыру;

- баланы қызықтыратын, білгісі келетін сұрақтарына бала тілімен, дер кезінде түсінікті жауап беру, үйренген жаңа сөзді, не сөздегі қиын құрылымды қайталатып айтқызып, бекітіп отыру;

- байқалған патологиялық кемшілікті, сөз екпініндегі, сөйлеу әуезіндегі нормадан ауытқушылықты есепке алу;

- баланың әңгімесінде өзге тілдің құрылымына еліктеу байқалған жағдайда немесе тұтынушылық, психологиялық тосылу салдарынан болып жататын кемшіліктер айқындалғанда, ол балалардың сөйлеуін, мінез-құлқын бақылауға алып, ата-ана, логопедтердің көмегімен арнайы, психологиялық-лингвистикалық зерттеулер арқылы таза тілдік ортада тілдік қарым-қатынасқа түсіру жолдарын қарастыру;

- қазіргі интербелсенді әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, арнайы тілдік зерттеулер жүргізу, әсіресе, баланың танымдық білімі бар тілін ана тілімен салыстыра бақылау бала танымын дамытудың бірден-бір жолы екенін еске ұстау.

Жинақтап айтқанда, тәрбиешіге, үйдегі ата-анаға баланың сөйлеу қабілетін жас ерекшелігіне қарай қалыптасуына және оның біртіндеп тіл дыбыстарын дұрыс онтогенездеп, ана тілінде байланыстырып сөйлеп кетуіне ықпал етуде баланың сөйлеу тіліндегі кемшіліктерді айқындау міндетті іс және оқыту-тәрбиелеу жүргізілетін тілдің тамырын тереңге жіберу болыптабылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Аралбаева Р.К. Мектепке дейінгі педагогика. Астана: 2012.
2. Мектепжасына дейінгі балалар тілін дамыту методикасы. Алматы, «Мектеп», 1981. (Авторлары: Л.П. Федоренко, Г.А. Фомичева, Г.А. Лотарев)
3. Онтогенез речи как предмет научного изучения. / Отв. ред. Г. Ю. Козловская. – М., 2007.
4. Диагностика в детском саду. Содержание и организация диагностической работы в дошкольном учреждении. Содержание и организация диагностической работы в дошкольном учреждении. – Ростов н/Д, 2003.
5. Кольцова М.М. Ребенок учится говорить / М.М. Кольцова. – М., 1973. 134 бет.
6. ҚР МЖМБС 1.001-2009. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. Негізгі ережелер.

ӘОЖ 37

ЖАҢАРУ – ТАБЫСТЫ БОЛУ КЕПІЛІ

Есботанова Л.У. мектеп директоры, **Байтокова Г.А.** биология пәнінің мұғалімі

Туткабаева С.С. информатика пәнінің мұғалімі

Талдықорған қаласы «МДШО бар №9 орта мектеп» КММ, Талдықорған қ.

E-mail: Taldschool9@mail.ru

Мақалада мұғалімнің құзіреттілігін арттыру, жолдары, зерттеушілік жұмыстары, зерттеу жұмыстарындағы кедергілер, одан шығу жолдары қарастырылған. Жалпы мақала түйіні: оқудағы оқушының білім сапасын көтерудегі

нақты құралдың бірі – білім, біліктілігі, кәсіби шеберлігін арттырудағы нақты қадамдар көрсетілген.

Тірек сөздер: *lesson study, зерттеу сұрағы, стратегия, бірлескен жұмыс, бақылау, динамика.*

В статье рассматриваются пути повышения квалификации учителя, решения проблем в ходе исследовательской работы. Основная идея статьи: показаны пути повышения творческого мастерства, квалификации и образования учителя, способствующие повышению качества знаний учащихся.

Ключевые слова: *lesson study, вопрос исследования, стратегия, совместная работа, контроль, динамика.*

In article ways of increase teacher qualifications, solution of problems are considered during research. Main idea of the article: shows ways to improve the creative skills, qualifications and education of the teacher, promoting improvement of quality knowledge of pupils.

Key words: *lesson study, research question, strategy, collaboration, check, dynamics.*

Адамзат қоғамы технологиялық, экономикалық, әлеуметтік дамудың терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келеді.

Бұл- әрине білім беру сапасын арттыруға, мазмұнын жаңартуға назар аударуды қажет ететін кезең. Қазақстандық білім беру жүйесінің алдында оқыту сапасын арттыру, сұранысқа ие білім мен дағдыларды меңгерту, сын тұрғысынан ойлау арқылы қоғамдық сананы жаңғырту, функционалдық сауаттылық пен үштілділікті дамыту міндеті қойылған. Осы міндеттерді шешу жолында Талдықорған қаласындағы «МДШО бар № 9 орта мектеп» ұжымы 2019-2020 оқу жылында «Функционалды сауаттылықты қалыптастыру арқылы оқушы білімінің сапасын арттыру, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген тұлға тәрбиелеу» тақырыбында оқыту үдерісін жүзеге асырып жатыр.

Шынайы өзгерістерге әрбір мектеп нәтижеге бағытталған нақты мақсаттар мен оларды шешу жолдарын айқындап, іске асыруға қатысты қолжетімді шешімдер қабылдау арқылы қол жеткізеді. Сондықтан мектеп ұжымы әрбір оқу жылын қорытындылау кезеңінде «Қандай нәтижеге жеттік? Енді неге назар аудару қажет? Қай мәселені кейінге қалдыруға болады?» деген сұрақтардың шешімін табуға тырысады. Оны жүзеге асырудың негізгі жолдарының бірі - мектептің даму жоспары.

Мектептің даму жоспары- білім беру сапасын арттыруға негізделген өзгерістердің қалай, қашан, кімдер арқылы шешілетіндігін белгілейтін іс-шаралар жүйесі. Мектептің даму жоспарын әзірлеу барысында басымдықтарды анықтау үшін «Оқушының мектептегі ролі. Оқушыны бағалау. Қауіпсіз және жайлы орта құру. Оқушы үлгерімін жақсарту» бағытында сауалнама ұйымдастырылды. Сауалнама нәтижесінде анықталған кедергілер: критериялды бағалауда туындайтын қиындық-тардың себебін анықтау және түзету; білім алушылардың өзара оқу жетістіктерін бағалауын ұйымдастыру; оқу тапсырмаларын таңдау және ойластыру; сабақ барысын басқару күзінеттілігі(сабақты жоспарлау, оқушының нәтижелі жұмысын ұйымдастыру, олардың мүмкіндіктеріне сәйкес жұмысты саралау, оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін таңдау).

Аралық және қорытынды бақылау, сыртқы бақылау нәтижелерін сараптау барысында мектеп мүмкіндіктерін оңтайлы ұйымдастыру қажеттілігі де назардан тыс қалмады. Мектептің білім сапасы 58 – 62% құрайды. Жекелеген сыныптарда 45 - 52% көлемінде. Білім сапасын саралай отырып жоғарыда көрсетілген кедергілердің ықпалы осы жағдайдың орын алуына әсер етіп отыр деп шештік.

2018 - 2019 оқу жылында мектепте қызмет атқаратын ұстаздардың 10% пайызы жас мамандар, 15% жаңадан келгендер, 22% пайызы жаңартылған білім мазмұны курстарынан өтпеген ұстаздар екендігі де ескерілді. Демек, мұғалімдердің кәсіби дамуы мектеп үшін күн

тәртібіндегі өзекті мәселелердің бірі болып тұрғандығы анық болды.

2017-2020 оқу жылдары «Сабақты зерттеу (LS)» тобы мүшелері оқушыға білім берудегі ұтымды тәсілдерді жетілдіруді көздеген, бір мақсатқа жұмылған ұстаздар шеберханасын құрды.

Сондықтан Сабақты зерттеу үдерісі жоғарыда айтылған мұғалімдердің үзіліссіз білім алып, үздіксіз өз тәжірибелерін жетілдірудің бірден-бір жолы деп өз тәжірибемізге сүйеніп, сеніммен айта аламыз.

Зерттеу сабағын талдау барысында мұғалімдерде бақылаудағы оқушының болжамды жауабын оның сабақ барысында берген нақты жауабымен, сұхбат арқылы алынған пікірімен салыстырып, ортақ қорытынды шығару біліктілігі артады. Өткізілген сабақты жан-жақты талдау арқылы келесі сабақтарын сапалы өткізуге, оқушыларды оқытудың оңтайлы, тиімді әдістерін дамытып, өз тәжірибелеріне енгізуге бағыт алады, бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттырады, ол өз кезегінде білім сапасын арттыруға ықпал етеді. Білімдерін жинақтап, қорытынды шығару кезеңінде мұғалімдер өз тәжірибелеріне терең рефлексия жасайды, оқушылардың даму траекториясын дұрыс құрып, оларға қолдау көрсетуді ұйымдастыру жолдарын меңгереді. Бұл – Сабақты зерттеу үдерісінің оқу сапасын арттыру үшін белгілі бір тәсілді қалай дамытуға болатындығын анықтау мақсатында оқушылардың оқу үдерісін зерделеу арқылы мұғалімдердің кәсіби біліктілігін арттыру тәсілі екенінің дәлелі.

Осы мақсатта 2018-2019 оқу жылында № 9 орта мектепте сабақты зерттеу бойынша 6 топ құрылса, 2019-2020 оқу жылында зерттеу топтары 11-ге жетті. Сонымен қатар осы оқу жылындағы ерекшелік зерттеу сабақтары мектептің даму жоспарына енгізілді.

Зерттеу үдерісі мектеп ұжымына жаңалық болып отырғандықтан, мұғалімдерге сабақты зерттеуді іске асырудың алғы шарттары мен алгоритмдерін үйретуден бастадық.

Сабақты зерттеуді (LS) ұйымдастырудың алгоритмі:

1. Топ құру
2. Сынып таңдау (зерттеу объектісін белгілеу)
3. Зерттеу сұрағы айқындау. Стратегия таңдау
4. Жүргізілетін сабақтар, кездесулер кестесі

Сабақты зерттеуді ұйымдастыру барысында топ құру, зерттелетін сыныпты анықтау кедергілер тудырмағанымен, зерттеу сұрағынтұжырымдау барысында қиындықтар туындады. Кедергілерді шешуде Талдықорған қаласындағы ПШО тренері А.А. Ошакбаева, мектеп үйлестірушілері Т. Ибраева, Г. Байтоқова, Г. Кудагельдиновалар қолдау көрсетті.

Сабақ кезеңі мен практикада қолдану арасындағы интервал кезінде стратегияны пайдалану жолдарын үйрену әрекеті іске асты. Осы аралықта 3 кәсіби кездесу ұйымдастырылып, сабақ жоспары үнемі жетілдіріліп отырды. Сабақ жоспарлауда бірлескен әрекеттің тиімділігіне көз жеткізілді. Дегенмен, оқушының болжамды жауаптарын жазуда бақылаушылар қиналды. Алғашқы болжамды жауапты құрастыру және олардың бұған дейінгі білімдерін анықтау мұғалімнің оқушыны тереңірек білуін, үлкен ізденістерін қажет етті.

Зерттеу сабақтарының алғашқы циклін өткізген кезде күнделікті сабақта ескере бермейтін оқушы әрекеттерін байқадық. Мысалы, бақылаудағы А,В,С оқушыларының сабақ кезеңдерінде белсенділіктері өзгертінді, көңіл-күйі үнемі өзгеріп отыратындығы біз үшін жаңалық болды. Зерттеу сабақтарының соңғы сабақтарда өтілуі еңбек өнімділігін төмендететіндігін, ойлары шашыраңқы, шаршайтындықтарын, оқуға деген мотивациясының әлсірейтіндігін оқушы үнін тыңдау барысында түйіндедік, аңғардық.

Қорыта келе, сабақты зерттеу мұғалім тәжірибесін жетілдірудің таптырмас құралы екенін түсіндік. Зерттеу сабақтарын өткізе отырып, топ мүшелерінің төмендегі дағдылары қалыптасатынына көз жеткіздік:

Сабақты зерттеу – өзара әрекеттестіктің бастауы. Мектептің ішкі серіктестігі

арқылы сабақты зерттеу үдерісінің жүзеге асырылуы жайында, сыртқы серіктестікте, басқа мектеп ұстаздарымен сабақты зерттеуді жүргізу тәжірибесімен бөлісу арқылы бірлесе жоспарлауды жетілдіру, оқыту мен оқу сапасын арттыру, оқушылардың оқу қажеттілігін қанағаттандыру, барлық оқытушылар мен оқушыларды үдеріске тарту арқылы өзара ынтымақтасқан орта құрдық.

Жетекші мектеп ретінде «Оқыту және оқу тәжірибесін жақсарту және жетілдіру» мақсатындасеріктес мектептер арасында сабақты зерттеу үдерісін ұйымдастырдық. Жұмыс барысында төмендегідей міндеттерді шешу көзделді:

- ❖ серіктес мектеп ұстаздары арасында сабақты зерттеу (LS) іс- тәжірибесімен бөлісу;

- ❖ сабақты бірлесе жоспарлау арқылы оқыту үдерісін тиімді әдіс-тәсілдермен жетілдіру;

- ❖ кедергілерді анықтау және түзету жолдарын іздестіру;

- ❖ мұғалімдердің үздіксіз кәсіби дамуына және өзін-өзі дамытуына бағытталған біліктілікті арттырудың тиімді ортасын қалыптастыру.

Зерттеу сабақтарын бірлесе жоспарлау, өткізу, өзгерістер енгізу, сабақты талдау арқылы стратегияның тиімділігін анықтаудағы іс-тәжірибені жетілдіру бағытында мектеп үйлестірушілері: мектеп директорының оқу-тәрбие жөніндегі орынбасары Т. Ибраева мен биология пәні мұғалімі Г. Байтоқованың «Қазіргі білім беру: әдістеме, технология, сапа» атты IV Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференциясында «Сабақты зерттеу (LS) топтары - мұғалімдердің кәсіби біліктілігін дамытудың тиімді құралы», «XXI ғасыр: ғылым мен инновация» атты жас ғалымдар мен білімгерлердің республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясында «Lesson Study - сабақта» тақырыбында іс-тәжірибелері таратылды. «Сабақты зерттеу – кәсіби шеберлікті шыңдау жолы» тақырыбында серіктес мектептер арасында семинар ұйымдастырылды. Жас ерекшеліктеріне байланысты қалыптастырушы бағалаудың тиімді жолдарын бастауыш сынып мұғалімдері Г. Кудагельдинова мен Т. Кметь (Х.С. Тавасшерна «Ручей» тақырыбында), Г. Байтокова «Зерттеу сұрағын қалай тұжырымдауға болады?», А. Рахимова «Зерттеу сабақтары - іс-тәжірибедегі өзгерістер бастамасы» тақырыбында шебер-сыныптар көрсетті. Мектеп директоры Л. Есботанова, Талдықорған қаласындағы ПШО филиалының тренері А. Ошақбаеваның Кембридж университетінің Білім беру факультетімен (Ұлыбритания) ынтымақтастығы «НЗМ» ДББҰ ПШО бірігіп шығарған «Педагогикалық диалог», ақпараттық –әдістемелік журналына «Сабақты зерттеу – мұғалімнің үздіксіз кәсіби дамуының қуатты құралы» мақаласы жарияланды. ҚР Оңтүстік аймақтың жетекші мектептерінің «Жанару жаршысы-2019» I форумына «Сабақты зерттеу – өзара әрекеттестіктің бастауы» ТЕД-баяндау дайындады. Осы форумда «Сабақты зерттеу үдерісін мектептің даму жоспарына енгізу моделі» тақырыбында Педагогикалық шеберлік орталығының аға менеджері А.Ошақбаевамен бірлесіп шебер сынып өткізді.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі А. Егізбаева, орыс тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі Г. Дауталиева, география пәні мұғалімі Т. Еркенова, биология пәнінің мұғалімі А. Теміржанова, информатика пәні мұғалімі С. Туткабаева, бастауыш сынып мұғалімдері Қ. Төлеген, Ж. Құдайбергенованың ықшам сабақтары зерттеу әрекетінің тиімділігін дәлелдеді.

Осы сабақтарды талқылау кезінде оқушылардың мысал мен дәлел келтіруді ажырата алмауы, қорытынды жасауға, тұжырымдап сөйлеуге әлі де болса оқушыларды төселдіру керек екендігіне көзіміз жеткендей болды. Жоспарлау тобы жиналған деректерді үнемі жаңғыртып, өзгерістер енгізіп отырды. Ол үшін іс-шаралардың орындалуы тексеріліп, бағамдау жүргізілді. Жоспарға түзету енгізу белгіленген іс- шаралардың тиімділігін арттыруға мүмкіндік туғызды. Мектеп қызметкерлерін, ата-аналарды, оқушыларды жетістіктермен, қажет болса, кездесетін кедергілермен үнемі хабардар етіп отырдық. Ол үшін мектептегі веб-сайттарды, мектеп бюллетенін, ашық есік күндерін,

баспасөз парақтарын, БАҚ құралдарын пайдаландық.

Сондықтан, Сабақты зерттеу – мұғалімнің үздіксіз кәсіби дамуының қуатты құралы деп сенімді түрде айта аламыз. Қазіргі кезде Сабақты зерттеу үдерісін Іс-әрекеттегі зерттеуге ұластыру бағытындағы жұмыстардың тиімді жолдарын зерделеудеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ж.К. Байгаринова. Сабақты зерттеу ((LS): А –дан Я-ға дейін әдістемелік ұсынымдар. Астана «НЗМ» ДББҰ ПШО, 2001ж.
2. Чичибу Т. Lesson Study бойынша мұғалімдерге арналған нұсқаулық:
3. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия
4. Дадли Пит. «Сабақты зерттеу: нұсқаулық», www.lessonstudy.co.uk
5. Ошакбаева А.А. Сабақты зерттеуді қалай сапалы жүргізуге болады.

ӘОЖ 621.01

ЖЕТЕГІ БӨГЕТСІЗ СУТУРБИНАСЫ БОЛАТЫН ҚОС ИІНДІ ПОРШЕНДІ СУСОРҒЫСЫНЫҢ НЕГІЗГІ КИНЕМАТИКАЛЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРІН АЛУ

Жаменкеев Е.К., тех.ғ.к., қауым. проф. м.а., **Кулназарова Г. Ж.**, магистрант
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

E-mail: jamenkeev@mail.ru, e-mail: gulnaz0701@gmail.com

Бұл мақалада қос иінді поршенді сусорғылардың негізгі сипаттамалары және бөгетсіз сутурбинасын поршенді сусорғының жетегі ретінде қолдану қарастырылып оның негізгі кинематикалық параметрлерін алу қарастырылды.

Тірек сөздер: сутурбинасы, қос иін, поршень, бөгетсіз, сусорғы.

В данной статье рассмотрены основные характеристики кривошипно-поршневых насосов и применение безплотинной гидротурбины в качестве привода поршневого насоса.

Ключевые слова: гидротурбина, кривошип, поршень, без плотинный.

This article discusses the main characteristics of crank-piston pumps and the use of dam less hydraulic turbines as a piston pump drive.

Key words: hydraulic turbine, crank, piston, dam less.

Өзен жағалауларына жақын орналасқан шалғайдағы көптеген елді мекендерді, суармалы жерлерді сумен қамтамасыз ету үшін сусорғылардың бірнеше түрлері қолданылады. Мұндай сусорғыларының жетегі ретінде көп жағдайда электрқозғалтқыштар немесе іштен жану қозғалтқыштары қолданылады. Бұл экономикалық және экологиялық жағынан тиімсіз. Бұл мәселенің шешімі сусорғылардың жетегі ретінде бөгетсіз сутурбиналарын пайдалану болар еді.

Бұл мақалада поршенді сусорғылардың негізгі сипаттамалары және бөгетсіз сутурбинасын поршенді сусорғының жетегі ретінде қолдану қарастырылады.

Қос иінді поршенді сусорғылар - қозғалтқыштың механикалық энергиясын ығыстырушы сұйықтың гидравликалық энергиясына түрлендіру, цилиндрдің ішінде қайтымды-іргелілемелі қозғалыс жасайтын, ығыстырғыштың (поршень немесе плунжердің) көмегімен жүзеге асатын гидравликалық машина болып табылады.

Қос иінді поршенді сусорғының жұмысы бірнеше параметрлермен сипатталады.

Соның ішінде негізгілері мыналар; беріліс, ағын күші, қуат, пайдалы әсер коэффициенті (п.э.к.) және сорудың мүмкін вакуумметриялық биіктігі.

Жұмыс істейтін желі кедергісін еңсеру үшін сорғы жасайтын ағын күші H (м) келесі формуламен есептеуге болады:

$$H = (p_e - p_0) / (\rho g) + H_{\Gamma} + h_{в.т} + h_{н.т} + (g_e^2 - g_0^2) / (2g) \quad (1)$$

Мұндағы,

p_e, p_0 - ағын күшіндегі және қабылдау қоймасындағы қысым, Па,

ρ - айдалатын сұйықтықтың тығыздығы, кг / м³;

g - еркін түсу үдеуі, м/с²;

H_{Γ} - геометриялық арын (Қоймадағы сұйықтық деңгейінің әртүрлілігі), м;

$h_{в.т}, h_{н.т}$ - сорғыш және арынды құбырлардағы гидравликалық шығындар, м; v_e, v_0 - арынды және қабылдау қоймалардағы сұйықтықтың жылдамдығы, м / с.

Көп жағдайда поршеньді сорғының негізгі параметрлері ретінде судың арыны H емес, ол тудыратын қысым p көрсетіледі.

p (Па) қысым мен судың арыны H , (м) арасындағы тәуелділік мына түрде жазылады:

$$p = \rho g H \quad (2)$$

Әртүрлі сұйықтықтардың тығыздығы да ρ әртүрлі болады және олар температураға байланысты.

Қысымды келте құбыр арқылы өтетін сорғы арқылы берілген сұйықтықтың пайдалы қуаты ($N_{п,кВт}$) мына формуламен анықталады,

$$N_{п} = Q \rho g H / 1000 = Q p / 1000 \quad (3)$$

Бұл формуладағы Q (м³/с), H , (м), ρ - Па

Сорғының қуаты деп ол тұтынатын қуатты (иінді біліктегі қуатты) айтады. N , кВт. Сорғының қуатын анықтау үшін келесі формула қолданылады [1];

$$N = Q \rho g H / 1000 \eta = Q p / 1000 \eta \quad (4)$$

Мұндағы η - сорғының ПӘК-ті.

(4) формуланы келесі түрде жазуға болады;

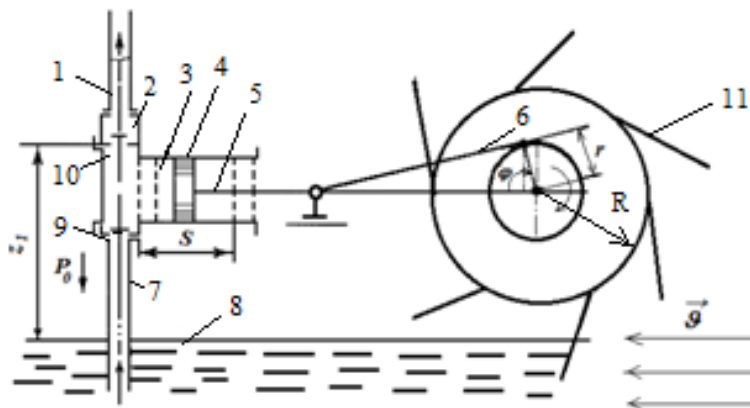
$$N = N_{п} / \eta$$

Бұдан сорғының ПӘК -ті, $\eta = N_{п} / N$

Жоғарыда айтылғандай электрқозғалтқыштарын немесе іштен жану қозғалтқыштарын сусорғының жетегі ретінде қолдану экономикалық және экологиялық жағынан тиімсіз. Бұл мәселенің шешімі сусорғылардың жетегі ретінде бөгетсіз сутурбиналарын пайдалану болар еді. Жетегі бөгетсіз сутурбинасы болатын қос иінді поршеньді сусорғысының есептеу сұлбасы 1-суретте келтірілген. Цилиндрдің 3 ішіне поршень 4 орналастырылған, оның бүйір беті цилиндр қабырғасына тығыс жанасады.

Поршень қос иінді- бұлғақты механизм 6 және шток 5 арқылы сутурбинасынан 11 қозғалыс алады.

Цилиндрге ішінде сорғыш 9 және айдау 10 клапандары бар клапанды қорап 2 орнатылған. Клапанды қорапқа сорғыш 7 және айдау 1 құбырлары қосылған. Сорғы өзен суы ағысынан 8 сұйықтықты алады. z және z_1 арқылы сорғының сору және айдау геометриялық биіктігі сәйкесінше белгіленеді. Сорғы клапандары өздігінен әсер етеді және сұйықтықты бір бағытта, төменнен-жоғары өткізеді [4].

Сурет-1. Жетегі бөгетсіз сутурбинасы болатын иінтіректі поршенді сусорғысының есептеу сұлбасы

Өзен су ағынымен қалақты дөңгелектің 11 әсерлесуінен гидротурбинаның жұмыс дөңгелегі айналмалы қозғалыстарды жасайды, φ - қос иіннің оң бағыттағы айналу бұрышы, поршень цилиндрдің ішінде қайтымды-ілгерілемелі қозғалады, ал оның жүріс ұзындығы $S = 2r$, тең, (r – қос иін радиусы). Қарастырылып отырған сорғы поршеньдің әрбір екі жүрісіне (сору және айдау) теориялық түрде арынды құбырға FS тең сұйықтық көлемін береді, мұнда F - поршень ауданы. Егер сорғының білігі минутына n айналым жасайтын болса, онда сорғының теориялық (геометриялық) секундтық берілісі мынаған тең болады,

$$Q_T = FSn / 60 \quad (5)$$

Сәйкесінше, сорғының бір сағат ішіндегі беруі $Q_T = FSn / 60$ тең болады. Тәжірибе Q нақты беру Q_T -дан аз екенін көрсетеді. Сұйықтықты беру коэффициентін η_0 сорғының нақты беру коэффициентінің теориялық коэффициентке қатынасы ретінде анықталады, яғни $\eta_0 = Q / Q_T$. Сорғыны нақты беруі $Q = Q_T \eta_0$ теңдеуі ретінде анықталады..

[3] жұмысында алты жазық және радиалды қалақтары бар сутурбинасының қозғаушы моментінің сипаттамасы анықталды. Мұндай бөгетсіз сутурбинасының қозғаушы күштерінің орташаланған моменттері мынаған тең:

$$M = a - b\varphi \quad (6)$$

Мұндағы,

$$\begin{aligned}
a &= \frac{\rho Q_0^2}{h} (3W - T_1 \cdot \mu_{11} + D_1 \mu_{12}) \\
b &= \frac{\rho Q_0^2}{h} (E_1 \lambda_{11} + K_1 \lambda_{21}) \\
T_1 &= \frac{1}{2} \frac{R}{l} [\sin \alpha_2 + \sin (2\alpha_1 + \alpha_2) + \sin (4\alpha_1 + \alpha_2)] + \frac{1}{4} [\sin 2\alpha_2 + \sin 2(\alpha_1 + \alpha_2) + \sin 2(2\alpha_1 + \alpha_2)] \\
D_1 &= \frac{1}{2} \frac{R}{l} [\cos \alpha_2 + \cos (2\alpha_1 + \alpha_2) + \cos (4\alpha_1 + \alpha_2)] + \frac{1}{4} [\cos 2\alpha_2 + \cos 2(\alpha_1 + \alpha_2) + \cos 2(2\alpha_1 + \alpha_2)] \\
W &= \frac{1}{2} \frac{R}{l} \cos \alpha_2 + \frac{1}{4}, C = \frac{R^2}{l^2} + \frac{R}{l} \cos \alpha_2 + \frac{1}{3}, Q = ghl \\
E_1 &= \frac{JC}{g} [\cos \alpha_2 + \cos (\alpha_1 + \alpha_2) + \cos (2\alpha_1 + \alpha_2)] \\
K_1 &= \frac{JC}{g} [\sin \alpha_2 + \sin (\alpha_1 + \alpha_2) + \sin (2\alpha_1 + \alpha_2)] \\
\mu_{11} &= \frac{1}{\pi - 2\alpha_1 - \alpha_2} \int_0^{\pi - 2\alpha_1 - \alpha_2} \sin 2\varphi d\varphi, \mu_{21} = \frac{1}{\pi - 2\alpha_1 - \alpha_2} \int_0^{\pi - 2\alpha_1 - \alpha_2} \cos 2\varphi d\varphi \\
\lambda_{11} &= \frac{1}{\pi - 2\alpha_1 - \alpha_2} \int_0^{\pi - 2\alpha_1 - \alpha_2} \sin \varphi d\varphi, \lambda_{21} = \frac{1}{\pi - 2\alpha_1 - \alpha_2} \int_0^{\pi - 2\alpha_1 - \alpha_2} \cos \varphi d\varphi
\end{aligned}$$

Мұндағы;

Q_0 – қалақшаның жұмыс бөлігіндегі сұйықтың шығыны, h – сутурбинасы қалақшаларының ені, R – қалақтар бекітілетін гидротрубинаның негізгі цилиндрі тірегінің (дисктің) радиусы, l – қалақшалардың ұзындығы, α_1 – қалақшалар арасындағы бұрыш, α_2 – қалақшалардың көлбеу бұрышы, g – ағын судың жылдамдығы. Қалған параметрлер сутурбинасының схемасында көрсетілген. Иітіректің оң бағыттағы айналысы ретінде сағат тіліне кері бағыт алынған.

Қос иінді сусорғы поршені қозғалысының кинематикалық сипаттамаларын анықтайық. Қос иінді сорғыларда поршень қозғалысының заңы қос иінді-бұлғақты механизмнің кинематикасына негізделген. Егер бұлғақ ұзындығының әсерін елемесек, яғни бұлғақтың ұзындығы қос иіннің радиусынан әлдеқайда көп үлкен десек, онда поршеннің өтетін жолын қос иіннің бұрылу бұрышы φ -мен (сутурбинасының бұрылу бұрышы) келесі тәуелділікпен байланыстыруға болады (1-сурет.) [4],

$$x = r(l - \cos \varphi) \quad (7)$$

Поршеннің жылдамдығы мен үдеуін келесі теңдеулермен анықтаймыз;

$$\begin{aligned}
u &= \frac{dx}{dt} = r\omega \sin \varphi, \\
j &= \frac{du}{dt} = r\omega^2 \cos \varphi
\end{aligned} \quad (8)$$

Мұндағы;

$$\omega = \frac{d\varphi}{dt} - \text{қос иіннің бұрыштық жылдамдығы.}$$

Дұрыс жұмыс істейтін сорғыда сұйық үздіксіз, қалмай поршеннің соңынан ілесіп

отырады. Поршеньнің шағын орын ауыстыруы кезінде сорғының беруі былай анықталады,

$$dq = Fdx = Fudt$$

Мұндағы F – поршеньнің ауданы.

Осы өрнектен байқайтынымыз, поршеньнің ауданы F тұрақты болып қалатындықтан, сорғының берісі поршень жылдамдығының өзгеру заңдылығындай өзгереді екен.

Бірлік уақытта сорғымен берілетін сұйықтық мөлшері сорғының беруі деп аталады және мына формуламен анықталады,

$$Q = \frac{1}{T_B + T_H} \int_0^\pi dq = \frac{Fr}{T_B + T_H} \int_0^\pi \sin \varphi d\varphi = \frac{2Fr}{T_B + T_H} \quad (9)$$

Мұндағы T_B, T_H – сугурбинасының толық бір айналысындағы сорғының сору және беру уақыты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. И.А.Чирнаев Поршневые кривошипные насосы, Машиностроение, Ленинград, 1983г.- 176 с.
2. Стесин С.П., Яковенко Е.А. Лопастные машины и гидродинамические машины.- М.: Машиностроение, - 1990, - 220с.
3. Тулешов А.К., Бисембаев К., Жаменкеев Е.К. Момент силы и мощность гидротурбины в начале погружения лопасти // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия информатика и информатизация образования, - 2008, - №4(14),-С.154-161.
4. Бисембаев К. Жаменкеев Е.К. Математическое моделирование движения поршня поршневого кривошипного насоса с приводом бесплотинных гидротурбин.// Материалы VI Международной научно-методической конференции «Математическое моделирование и информационные технологии в образовании и науке», 25-26 октября, 2013 г.Алматы.

УДК 159.9.07

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ О ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВАХ ПЕДАГОГА

Жук Д.В. студент

Научный руководитель: *Карпова Е.В., д.п.с.н, заведующая кафедрой педагогики и психологии начального обучения*

ФГБОУ ВО «Ярославский государственный педагогический университет им. К.Д. Ушинского» г. Ярославль

E-mail: evkar55@yandex.ru, ms.zhukdaria@mail.ru

В статье представлены результаты изучения представлений студентов – будущих учителей начальных классов о профессионально-важных качествах педагога. Установлены количественные и качественные различия представлений студентов о профессионально-важных качествах педагога в зависимости от курса обучения.

Ключевые слова: профессионально-важные качества, компетенции, учитель

начальных классов, студенты.

The article presents the results of studying the ideas of students which are future primary school teachers about the professionally important qualities of a teacher. Quantitative and qualitative differences in students' perceptions of professionally important qualities of a teacher depending on the course of study are established.

Key words: professionally important qualities, competence, primary school teachers, students.

Актуальность, научная и практическая значимость изучения профессионально-важных качеств педагога несомненны. Профессионально важные качества (ПВК) – это свойства субъекта деятельности, необходимые для ее нормативно заданного выполнения и положительно коррелирующие хотя бы с одним ее параметром [1]. В настоящее время в школьном образовании происходят активные изменения, связанные с внедрением новых образовательных стандартов, которые непосредственно влияют на возрастание требований к личности современного педагога и его профессиональной компетентности, формирования у него ПВК.

В целом, большую роль играют очень быстрые изменения во всех сферах жизни, процесс цифровизации в образовании, которые предъявляют новые требования к педагогу, заставляют быть его компетентным и конкурентоспособным. Педагог, не обладающий определенными профессионально-важными качествами, не сможет в полной мере соответствовать выдвигаемым современным обществом требованиям, что, несомненно, скажется на качестве образования.

Учеными выявлены общие собственно педагогические (учительские) ПВК, к которым отнесены: передовая направленность личности педагога (учителя), гуманное отношение к учащимся, общественная активность, принципиальность, требовательность, организаторские и коммуникативные способности, умение передавать знания другим, умение понимать учеников, самостоятельный и творческий подход к ученикам, речевые способности, внушению и убеждению, академические (познавательные) способности, выдержка и самоконтроль, педагогическое воображение, распределение внимания, оптимизм, вера в человека, склонность к педагогической работе, терпеливость, аналитико-синтетические способности, педагогический такт и ряд других [2, 3, 5].

И.П. Подласый выделил следующие ПВК, определяющие успешность педагогической деятельности: любовь к детям, работоспособность, дисциплинированность, организованность, настойчивость, справедливость, педагогический такт, знание педагогической психологии, владение методикой, требовательность, справедливость, чувство юмора [4]. Рассматривая различные интерпретации педагогов и психологов о качествах, отнесенных к ПВК педагога, можно составить следующий их перечень: эмоциональность (А.О. Прохоров, Т.Г. Сырицо, В.П. Трусков и др.), общительность (Н.В. Кузьмина, В.И. Гинецинский и др.), способность понимать учащихся и руководить ими (Э.А. Гришин, Ф.Н. Гоновлин и др.), владение в совершенстве методиками преподавания (Л. М. Портнов и др.), любовь к детям (Ш. А. Амонашвили, Н.И. Пospelов и др.), эмпатия (В.Н. Козиев, А.Э. Штейнмец и др.) и т.д.

Закономерно возникают соответствующие вопросы: «Каким должен быть учитель в наше время?», «Какими компетенциями он должен обладать?», «Каковы представления современных студентов об учителе, его профессионально – важных качествах? Не идут ли они вразрез с теми требованиями, которые реально предъявляются к данной профессии? »

Подчеркнем, что именно вопросы личностного развития студента и формирования его готовности к будущей профессиональной деятельности являются ключевыми в теории и практике совершенствования работы современного высшего образования. Данное положение обусловлено тем, что именно «освоение» профессии, глубокое с ней

ознакомление приходится на момент обучения в ВУЗе. Здесь прослеживается самоопределение молодого человека, формируется его жизненная и мировоззренческая позиции, осваиваются основные способы и приемы деятельности, поведения и общения, характерные его личности. Построение такой системы учебно-образовательного процесса, которая оптимальным образом учитывала бы особенности и закономерности не только личностного развития студента, но и его профессионального становления как специалиста, является основной проблемой нашего времени. Получение «на выходе» специалиста, который не только хорошо представляет, что и как он будет делать в своей будущей профессии, но и каким он должен быть, какими необходимыми качествами обладать, чтобы выполнять свою учительскую миссию в соответствии с современными вызовами – очень важная и актуальная проблема.

Исходя из сказанного, цель нашей работы заключалась в исследовании представлений студентов о профессионально-важных качествах педагога.

Для проведения исследования были взяты студенты ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, обучающиеся по профилю бакалавриата «Начальное образование» с 1 по 4 курс. Будущим учителям начальных классов предлагалось ответить на вопрос: «Какими, на Ваш взгляд, профессионально важными качествами должен обладать педагог?».

Были получены следующие основные результаты.

Студенты 1 курса наиболее важными в профессии учителя считают такие качества как добрый, отзывчивый, внимательный, любит детей, умный, трудолюбивый, терпимый. По мнению студентов 2 курса педагог, обладающий ПВК, это – добрый, веселый, отзывчивый, внимательный, любит детей, сообразительный, умный, трудолюбивый. Студентами 3 курса в качестве ПВК учителя были названы креативность, умение пользоваться новыми технологиями, умение заинтересовать ребенка к изучению материала, компетентность. Четверокурсники к ПВК педагога отнесли умение донести материал в интересной форме, умение разглядеть в каждом ученике что-то особенное, понимание детской психологии, знание методик преподавания. Анализируя данные, можно заметить, что, во-первых, на 1-2 курсах студенты в основном выделяют общие способности, т.е. качества, делающие человека пригодным для многих профессий, во-вторых, эти качества носят эмоционально окрашенный характер. Чаще всего встречаются такие качества как «добрый», «отзывчивый», «внимательный», «любит детей», «умный», «трудолюбивый», «терпимый». С третьего курса у студентов начинают проявляться специальные способности и качества, характеризующие методическую и психологическую грамотность. Например, креативность, умение пользоваться новыми технологиями, умение заинтересовать ребенка к изучению материала, компетентность. К четвертому же курсу эти качества становятся преобладающими. Все чаще можно встретить такие, как умение донести материал в интересной форме, умение разглядеть в каждом ученике что-то особенное, понимание детской психологии, знание методик преподавания. Так, наблюдается специфическая чувствительность к потребностям и возможностям учащегося, средствам и условиям деятельности и нахождению продуктивных моделей достижения исходных результатов. Таким образом, имеют место качественные отличия в названных качествах у студентов разных курсов.

Наряду с этим, наблюдается тенденция понижения количества названных студентами профессионально важных качеств от 1 курса к 4. Так, среднее количество названных студентами ПВК педагога составило: на 1 курсе – 7,2; на 2 курсе – 5,5; на 3 курсе – 3,9, на 4 курсе – 2,5. Таким образом, имеет место выраженная динамика количества названных ПВК студентами на протяжении обучения в вузе (уменьшение их более чем в 2 раза на 4 курсе по сравнению с 1-ым). Данный факт свидетельствует о том, что представления студентов о ПВК педагога становятся более определенными, четкими, конкретными. Это, безусловно, является следствием приобретения студентами пусть и небольшого практического опыта в рамках прохождения ими педагогической практики.

Таким образом, можно заключить, что представления студентов о ПВК педагогов меняются на протяжении обучения в ВУЗе как в количественном, так и качественном отношениях. Вместе с тем, нами была выявлена следующая заслуживающая внимания закономерность. Такие качества как ответственность и образованность с возрастом становятся для студентов более важными качествами, нежели ранее. Так, к третьему курсу почти в 2 раза больше студентов называют уже такие профессионально важные качества как ответственность и образованность. Очевидно, что данный факт связан в первую очередь с динамикой изменения ценностных ориентаций студентов-старшекурсников, их мотивационно-потребностной сферой личности (в частности, в виде возможного усиления внутренних мотивов, интереса, установок и т.д. в отношении осваиваемой ими профессии). В целом представления студентов о профессионально важных качествах педагогической деятельности меняются на протяжении обучения в вузе. По мере взросления все большее значение в представлениях студентов начинают играть качества, характеризующие компетентность педагогов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Карпов А.В., Карпова Е.В. Методологические основы психологии образовательной деятельности: монография: в 3 т. Т.1: Метасистемный подход. – Ярославль: РАО. 2018. – 740 с.
2. Карпова Е. В. Обучение. Воспитание. Педагогическая деятельность. – Ярославль: ЯГПУ, 2010. – 377 с.
3. Маркова А. К. Психология труда учителя. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.
4. Подласый И. П. Педагогика начальной школы. – М.: Просвещение, 2008. – 474 с.
5. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования. – М.: Просвещение. 1998. – 496 с.

ӘОЖ 82-1/-9

ЭПИКАЛЫҚ ТУЫНДЫ: КЕШЕ, БҮГІН (ІЛІЯС ЖАНСҮГІРОВТІҢ ТУЫНДЫЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Жумабекова З.Б. магистрант

Ғылыми жетекші: ф.ғ.д., профессор **Имангазинов М.М.**

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: zeinegul-1992@mail.ru

Мақалада көркем әдебиет салаларының ішіндегі жанрлардың бірі – эпикалық жанрға баса мән берілген. Кешегі және бүгінгі зерттеуші-ғалымдардың теориялары негізінде эпикалық жанрға берілген анықтамалар жинақталып, ой-пайымдаулар жасалған. Қазақ әдебиетінде бұл жанрда қалам тербегендердің бірі де бірегейі Ілияс Жансүгіров және оның шығармаларының дені эпикалық туындылар екені көрсетілген. Сонымен қатар, ақынның эпикалық жанрдағы алғашқы туындылары қарастырылған. Әдебиеттану ғылымында эпикалық жанрды Ілияс Жансүгіров жаңа қырынан дамытқаны туралы қисынды ойлар айтылған.

Тірек сөздер: жанр, эпикалық жанр, эпос, поэма, поэтика.

В статье рассматривается один из жанров литературоведение – эпический жанр. Основываясь на теории вчерашних и сегодняшних ученых-исследователей (литературоведов), сделаны конкретные анализы. Один из многих, кто посвятил свои

произведения этому жанру, это – Ильяс Жансугуров. В статье показано, что большинство его произведений написаны в эпическом жанре. Также в литературоведение Ильяс Жансугуров развил эпический жанр в новой грани.

Ключевые слова: жанр, эпический жанр, эпос, поэма, поэтика.

The article discusses one of the genres of literary studies – the epic genre. Based on the theory of yesterday and today's scientists, researchers (literary critics), specific analyzes are made. One of the many who devoted their works to this genre is IlyasZhansugurov. The article shows that most of his works are written in an epic genre. Also in literary studies, IlyasZhansugurov developed an epic genre in a new facet.

Key words: genre, epic works, epos, poem, poetics.

Өмір шындығы мен адам тағдырын сөз күдіреті арқылы бейнелеу – өнердің ішіндегі ең биігі, ең талғампазы. Қазақтың сөз өнері мен сөз күдіретінің негізгі теориясын қалыптастырып, біріздендірген әдебиет зерттеуші ғалым А. Байтұрсынов сөз өнерінің басқа өнер түрлерінен ерекшеленетінін дәлелдеді. Одан кейін Қ. Жұмалиев, З. Қабдолов, Б. Кенжебаев, Р. Нұрғали, С. Мақырұлы сияқты ғалым-зерттеушілер бұл өнер түрінің сонау Аристотель заманынан жеткен жәдігерлер мен өзіміздің төл әдебиетіміздегі туындыларды сан қырынан зерделеп өткен.

Бүгінгі таңда сөз өнерінің сыр-сипаты қалыптасқан әдебиеттану ғылымында шығармаларды ішінара бір-бірімен байланысты салаларға, жанрға бөліп саралауымыз сөз өнерінің күдіреттілігін ғана айқындап қоймай, қазақ әдебиеттану ғылымының шоқтығы биік, дәрежесі жоғары екенін дәлелдей түсетіндей.

Әдеби шығармалардың жеке түрлері мен көркем әдебиеттің салалары жанр ұғымында қарастырылады. Көркем шығармаларды тегіне қарай және жалпы бітім-тұлғасына қарай жіктеу әдебиеттің тектерінің пайда болуы мен жанрлық түрлердің тууынан, яғни ежелгі көне дәуір ғұламаларының еңбектерінен бастау алған. Сол кездегі қалыптасқан белгілі бір ғылыми-эстетикалық жүйеден әдеби шығармаларды негізгі үш топқа бөліп, сол бойынша жіктеп, ары қарай басшылыққа алған объектіміздегі тақырып төңірегінде зерттейтініміз анық.

«Жалпы көркем әдебиетті эпос, лирика, драма деп үш топқа жіктеуге болады. Бұлай жіктеушілікті әдебиеттегі тегіне қарап бөлушілік деп атайды. Ғылыми зерттеулерде әдебиет тектерін (литературные роды) жанр деп те атайды»[1,222б], - деп академик Қ. Жұмалиевтің жоғары оқу орындарының филология факультеттерінде оқытылып жүрген еңбегінен көреміз.

Одан кейін бұл мәселе туралы академик З.Қабдоловтың «Сөз өнері» атты теориялық оқулығында көп мәлімет беріледі.

Ал А. Байтұрсыновтың бұған дейін жарық көріп, кезінде тиым салынған «Әдебиет танытқышы» 1989 жылдары зерттеушінің ақталуына байланысты ғылыми ортада өз орнын тапты. Ұлттық әдебиеттану терминдерін қалыптастыруда ерекшеленетін бұл еңбекте жанрлық топтар өзіндік тән ерекшеліктерімен жақсы сипатталған. Бір сөзбен айтқанда, Ахмет Байтұрсыновтың «Әдебиет танытқыш» еңбегі автордың эстетикалық-философиялық танымын, әдебиетшілік көзқарасын, сыншылық келбетін толық танытатын қазақ филологиясының ерекше зор, айтылған ойларының тереңдігі мен дәлдігі арқасында болашақта да қызмет ететін және ешқашан да маңызын жоймайтын құнды еңбек болып табылады.

Ал негізінде әдебиеттің текке бөліну мәселесі сөз болғанда ежелгі дүние ойшылдары Сократ, Платон пайымдарын ескермей кетуге болмайды. Аристотельдің атақты «Поэтика» еңбегінде де текке бөлу мәселесі көне ойшылдардың пайымдарымен үндеседі.

Сонымен, әдебиет үш текке бөлінеді. Әдебиеттің мұндай үш текке бөлінуінің себебі сөз өнерінде өмір-болмыс құбылыстарын поэтикалық тұрғыда бейнелеудің үш түрлі тәсіл

арқылы іске асатындығында жатыр [2,1076]. Сөз өнері атты ұлы ұғым арқылы бір-бірімен етене байланысқан бұл үш жанрдың өзара ерекшеленетін тұстары да бар. Оны ертеректегі көне дәуір ғұламасының «Поэзия өнері туралы» еңбегі сыр шертсе, кейіннен өзіміздің ғалым-зерттеушілеріміздің ғылыми еңбектерінен оқып келеміз.

Көне ойшыл Аристотельдің тұжырымдауынша, ақынның өз атынан сөйлеуі лирикаға тән болса, шығарманы кейіпкерлердің пікір алмасуына құру, ақын сөздерінің кейіпкерлер сөзіне араласпауы трагедия мен комедияға, яғни драмаға тән болады. Ал өз сөзін кейіпкерлер сөзімен біріктіруі, әрі арасында өз атынан сөйлеуі эпосқа тән екендігі пайымдалады.

Осы үш тектің ішіндегі эпикалық жанр – өмір шындығын көркемдеп танытудың ең өнімді тәсілі. Мұнда өмірдегі шынайы оқиғалар негізінен автордың оқиғаны кейіпкерлердің іс-әрекеттері арқылы бейнеленіп, жазушы тек жеткізуші болып көрінеді. Ал бұл жанрдың шығу тегі ауызша поэзиядағы халықтық жыр мен эпостық поэмалардан бастау алады. Оны академик Қ. Жұмалиев былай көрсетеді: «Эпостық жанрдың ең ескі және көлемді түрінің бірі – эпостық поэмалар немесе батырлық жыры» [1,2256]. Зерттеуші З. Қабдолов «Эпостың туу, қалыптасу тарихы тым әріге, адам санасының алғаш ояну дәуірлерінде тамыр тартып жатыр. Қай халықтың болсын, баяғы бабалар заманынан бермен келе жатқан әдеби туындыларының дені – эпостық шығармалар» [3,2906] деп, эпиканың көнелілігін дәлелдейді [3,2896].

Қазақ әдебиетінің теориясын тереңінен зерттеген әрбір ғалым өзінше анықтама берді. Бірақ олардың терминге берген тұжырымдары бір-біріне өте жақын.

Мысалы, А. Байтұрсынов әдебиеттің осы аталған үш тегі (әуезе, толғау, айтыс-тартыс), соның ішінде «Әуезелеуші (яғни эпостық тек) айтатын сөзіне өзін қатыстырмай, өзінен тысқары ғаламда болған істі әңгіме қылады. Әуезе – тысқы ғалам туралы сөз. Ақын әуез түрінде сөйлегенде уақиғаның ішінде өзі болып, бастан кешірген адамша сөйлемей, тек сыртта бақылап, уақиғаға көз салған адамша, хатта біреуден естіген адамша айтады. Уақиғаны бұлайша түрде айтып көрсету – тысқарғы түрде айту болады. Сондықтан әуезе көркем сөздің тысқарғы түрлісі болады» [4, 1036] дейді.

Ал Қ. Жұмалиев «...Халықтың ауызша творчествосының негізінде туған бір тапты не бір бүтін халықты қызықтырарлық мәні зор оқиғаны жыр еткен, өлеңмен жазылған ірі шығармалар эпостық поэма деп аталады» [1, 2266] десе, З. Қабдолов «Эпос (грекше eros – баяндау, әңгімелеу, тарихтап айту) – көркем әдебиеттің байырғы, негізгі тектерінің бірі, дәлірек айтқанда, өмір шындығын мейлінше мол қамтып кең суреттейтін, адам мінезін мүмкіндігінше терең ашып, жан-жақты дамытатын іргелі, күрделі жанр» [3, 2896] дейді.

Өмір шындығын көркем әрі кеңінен танытатын эпикалық жанрды ғалым З. Қабдоловтың өмір шындығын қамтуы мен адам мінезін ашу мүмкіндіктеріне орай шағын, орта және кең көлемді эпикалық түр деп үшке жіктейтіні белгілі. Әдебиеттің бұл тектеріне тән әдеби шығарманың түрлерінің ішінде поэманың алар өзіндік орны бар. Оның ерекшелігі оқиғаны мазмұнды өлең жолдарымен суреттеу ғана болып табылмайды, сонымен қатар қара сөзге қарағанда өлең жолдарымен ұйқаса әрленуі тартымдырақ болып келеді. Лермонтовша айтсақ, ақынның өлеңінің құдіретін қара сөз бере алуы екіталай. Сондықтан поэманы кез келген ақынның тарихи шындықты немесе қоғам өміріндегі елеулі оқиғаларды әсерлі жеткізе алуы оның таланты мен суреткерлік шеберлігіне байланысты.

Поэма өзінің туу, даму тарихының әр кезеңінде әр сипатта болды. Көне дүние әдебиетінде классикалық халық эпосы («Илиада», «Одиссея») түрінде туған болса, ауыз әдебиетінде батырлар жыры («Қобыланды батыр», «Ер Тарғын»), лиро-эпос («Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек») немесе тарихи жырлар («Бекет», «Бекболат») түрінде дамып, жазба әдебиеттегі романтикалық дастандар («Медғат – Қасым», «Адасқан өмір») мен реалистік поэмаларға («Сұлушаш», «Құлагер») ұласты [3,3026].

«Ал ақындар халықтың ғасырлар бойы жасаған рухани-мәдени байлықтарын ана сүтіндей бойларына сіңіріп қабылдауы тиіс. Олар эпос тілінің дарқан шалқарлығын,

ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып қалған ділмар поэзияны, символдық белгілерді, көркем-мәнерлегіш құрал-әдістемелердің алуан түрлі, сан қилы үлгілерін, қанатты, жатық тіркестерді меңгеруге ұмтылады» [5,1646].

Жалпы, қазақ әдебиетінің тарихында өмір шындығы мен адам тіршілігінің алуан сәттерін өлең сөзбен өрнектеген ақындар көп. Олардың дені бір немесе бірнеше мазмұнды поэмалар жазды. Ал солардың ішінде әдебиеттің барлық жанрында қалам тартып қана қоймай, жиырмаға жуық поэма жазған бірден-бір эпик ақын – Ілияс Жансүгіров. М. Әуезов айтпақшы, І. Жансүгіровтің ірі поэмалары тұсында қазақтың Абайдан кейінгі поэзиясы аса биік әрі сапа табады» [6,2056], - деп өзінің жоғары бағасын берген.

Профессор Т.Сыдықов «І. Жансүгіров – күй мен ән арқылы халқымыздың әлеуметтік-тарихи тұлғасын, философиясын, қоғамдық-саяси күш-қуатын, эстетикалық, рухани болмыс-бітімін айқындап берген бірден-бір талант» [7,109] деп, оның өнер тақырыбындағы еңбектерінің маңызын айтып өтеді. Ал ілиястанушы М. Иманғазин «І. Жансүгіров тек ақын емес, үлкен прозаик, драматург, сатирик және талантты аудармашы» деп оның сегіз қырлылығын айта келе «Оның қазақ әдебиеті тарихында алатын орны үлкен. Ол өзінің шығармаларымен әдебиетіміздегі көркемдік тәсілді қалыптастыруға елеулі үлес қосты. Заман шындығын, оның өткен шырғалағын нақты суреттей білген реалист қаламгер. Сөз зергерінің айшықты туындылары қазақтың көркем сөз мәдениетін дамытты, әдеби тілді байытты» [8,36] деп, Ілиястың жалпы әдебиеттану ғылымына қосқан өзіндік үлесін бағалайды.

Шынымен де, жыр құдіретінің дүлдiлi атанған Ілияс әдебиеттің көптеген жанрының жандануына өнімді еңбек етті. Негізгі қаруы – тіл арқылы күллі құбылыстардың құпиясы мен олардың сабақтастығын өлең-жырмен әсемдеді. Образды қуат пен бейнелі сурет, сұлу ырғақ пен төгімелі ұйқасты мұраға қалдырды. Ал, ең бастысы, өзінің эпикалық жырлары арқылы қазақ халқының басынан өткен небір қуанышты сәттер мен ауыр күндерді бүгінгі ұрпаққа әсерлі, айшықты жеткізді.

Халықтың сол кездегі тұрмысы мен қоғамдағы түйткілді мәселелер ол өзінің негізгі 13, ал кейіннен табылған 6 поэмасында шебер тілмен суреттеледі. «Мақпал», «Кәмпеске», «Күй», «Мәйек», «Дала», «Жаңа туған», «Күйші», «Жорық», «Құлагер», «Рүстем қырғыны», «Көбік шашқан», «Исатай», «Байкал» және әлі жинақтарға толығымен ене қоймаған «Беташар», «Қолбала», «Қуат», «Кеңес», «Құсбегінің айналасында», «Мұз қала» атты поэмаларының айтары көп. Аталған поэмалар елдің саяси-әлеуметтік жағдайын ортаға салатын, тарихтан сыр шертетін, өнер бағыты мен өндіріс тақырыбын қамтиды.

Ілияс халық басынан өткерген қиын-қыстау кезеңді өзі өмір сүріп отырған заманмен ұштастырып, эпикалық поэма үлгісінде жырлаған бірден-бір ақын. Әдебиет жанрының қай саласында болмаса жемісті еңбек етсе де, ол ең біріншіден – эпик ақын. Оның эпикалық жанрдағы ізденістерінің сәтті жемісі алғашқы туындыларында-ақ көрініп тұр.

Негізінен Ілияс шығармашылығын зерттеушілердің біразы оның тұңғыш жинағы «Беташар», яғни ол 1927 жылы басылып шықты деген жансақ пікір қалдырған. Кейінгі зерттеулер нәтижесінде және 2019 жылы Ілияс Жансүгіровтің 125 жылдығы қарсаңында Мәскеудің сирек қолжазбалар қорына жүргізілген «Ілияс ізімен» атты ғылыми экспедиция сапарында ақынның мұрағат құжаттары мен кітаптарының көшірмелерінің арқасында тырнақалды туындылары да белгілі болды.

Ілиястың эпикалық жанрда алғаш қалам тербеген туындыларының бірі «Қолбала» мен «Құсбегінің айналасында» поэмалары. Бұл туралы «Ілиястану» ғылыми-практикалық орталығының аға ғылыми қызметкері Ш. Қыяхметова «Осы жұрт «Қолбаланы» біле ме екен?» және «Ілияс Жансүгіровтің «Беташар», «Қолбала», «Қуат», «Кеңес», «Құсбегінің айналасында» және «Мұз қала» поэмалары жайында» атты зерттеу мақалаларында жазған.

«Қолбала» поэмасы ақынның көзі тірі кезінде баспа бетін көрмеген. Ауызша таралғандықтан тек 1965 жылы алғаш рет жарық көрді. Бұл поэманың ақынның алғашқы туындыларының бірі дегенді Ғ.Орманов растайды: «Қолбала» дастаны Ілиястың

тырнақалды шығармаларының бірі. Бұрын біздің орталық баспаларда жарияланбаған еңбек. Ақынның алғашқы шығармаларының бірі болса да, ақынның өзіндік өрісін айқын танытады» [9,355-356б], - дейді.

Бізге белгілі Ілиястың поэмаларының дені 1927 мен 1964 жылдардың аралығын қамтиды. Ал оның «Құсбегінің айналасында» туындысы 1919 жылға тиесілі. Бір өкініштісі, бұл поэманың мәтіні әлі де толық табылмай отыр. Сондықтан оған зерттеу жүргізу де қиынға соғады. Дегенмен де, Ілияс эпика жанрына алғашқы қадамын осы поэмалары арқылы сәтті жасаған. Бүгінде Ілияс қазақ әдебиетінің тарихында эпик ақын ретінде толықтай мойындалды.

Ілиястың туындыларын академик Р. Нұрғали: «Алғашқы өлеңдерінен-ақ болашақ іргелі ақын Ілиястың стиль өрнегі, қаламгерлік дара тұлғасы айқындалады. Құйылған сөз тасқыны, эпикалық кеңдік, теңеу, айқындау, ауыстыру, кішірейту, ұлғайту, түйдектеу, басқы, ішкі, соңғы ұйқас (А. Байтұрсынов терминдері) байлығы оның поэзиясының негізгі қасиетіне айналды. Лирикалық-философиялық толғау, ұзақ сюжетті шығармалар қатар жазылды» [6,207б], - деп көркемдік ерекшелігіне мән береді.

Ал ендігі кезекте, жас зерттеуші ретінде ақынның айшықты көркемделген эпикалық поэзиясындағы туындыларының негізгі тақырыбын, сюжеттік желісін, композициялық құрылысын, кейіпкерлер тобын, көркем сөз поэтикасын, жалпы тұрғыда алғанда, бар көркемдік ерекшелігін анықтап көрсету – жұмыстың бастамасы болмақ. Себебі, «Ілияс поэзиясы терең ойдың сезімнің, жоғары идеялы, шыншыл, ұшқыр қиялға негізделген қуатты, замана құбылыстарын кеңінен қапсыра құшақтай қамтыған салмақты, салиқалы, басты кейіпкері қазақ халқы болып табылатын құдіретті де киелі рухани байлығы [7,238б].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. 1.Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. Алматы: «Мектеп», 1969. – 244 б.
2. 2.Мақырұлы С. Адамтану өнері. Алматы: «Арыс», 2009. – 214 б.
3. 3.Қабдолов З.Сөз өнері. Алматы: «Қазақ университеті», 1992 – 352 б.
4. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш: Зерттеу мен өлеңдер / Алматы: «Атамұра», 2003. – 208 б.
5. 5.Негимов С. Шығармалары. Зерттеулер. – Астана: Фолиант, 2015. – 424 б.
6. 6.Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. Зерттеу. Астана. «Күлтегін» баспасы, 2002. – 528 б.
7. Сыдықов Т. Ілияс Жансүгіров ХХІ ғасыр көзімен. – Талдықорған: І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, 2016. – 452 б.
8. Иманғазин М. Ілияс Жансүгіров. Өмірі мен шығармашылығы: оқу құралы. – Талдықорған, 2019. – 238 б.
9. Ілияс тағылымы. – Талдықорған: 2015. – 410 б.

ҒТАХР 27.23.15

ЖАНАМАСЫ ПАРАБОЛА НЕМЕСЕ ЛОГАРИФМДІК ФУНКЦИЯ БОЛАТЫН ҮШ ЕСЕП

Жұмаш Г., магистрант

І. Жансүгіров атындағы ЖМУ, Талдықорған қ.

E-mail: zhgulnar.1987@mail.ru

Қазіргі күнде теңсіздіктерді дәлелдеудің көптеген әдістері бар, олар жайлы ондаған кітаптар және жүздеген ғылыми мақалалар жазылған. Бірақ сондай әдістердің

көп болғанына және оларды жан-жақты оқытуға қарамастан олимпиада өткізу практикасынан сол олимпиадаға қатысушылардың жартысынан азы ғана теңсіздіктерді дәлелдей алатыны белгілі болды. Осыған ұқсас жағдайлар әртүрлі халықаралық олимпиадаларда да кездеседі. Бұл ғылыми мақалада екі теңсіздік парабола жанамасы, ал үшінші теңсіздік логарифмдік функциясы жанамасы көмегімен дәлелденген, осы келтірілген нәтижелерді жаңа әдіс-жанамаларды ажырату әдісін теңсіздіктерді дәлелдеуге қолданса нұр үстіне нұр болар еді.

Тірек сөздер: Жанамаларды ажырату әдісі, жанама түзу, логарифмдік функцияның жанамасы, парабола жанамасы, функцияның графигі, функцияның туындысы, функцияның өсуі мен кемуі.

В настоящее время существует множество способов доказывания неравенств, о которых написано десятки книг и сотни научных статей. Не смотря на это многие участники республиканских и международных олимпиад не могут доказать неравенств. Одним из новых методов доказательства неравенств является метод отделяющих касательных. В этой научной статье два неравенства доказаны с помощью касательной параболы, а третье неравенство с помощью касательной логарифмической функций, будет очень полезно если для доказательств неравенств будут применяться приведенные результаты нового метода-метода отделяющих касательных.

Ключевые слова: метод отделяющих касательных, касательная прямая, касательная логарифмической функций, касательная парабола, график функций, производные функций, возрастания и убывания функций.

Currently, there are many ways to prove inequalities, about which dozens of books and hundreds of scientific articles have been written. Despite this, many participants in national and international Olympiads cannot prove inequalities. One of the new methods for proving inequalities is the method of separating tangents. In this scientific paper, two inequalities are proved using the tangent parabola, and the third inequality using the tangent logarithmic functions, it will be very useful if the results of a new method-the method of separating tangents-are applied to prove inequalities.

Key words: method of separating tangents, tangent line, tangent logarithmic functions, tangent parabola, graph of functions, derivatives of functions, increases and decreases of functions.

Теңсіздіктерді дәлелдеудің көптеген әдістері бар. Мектеп алгебрасындағы маңызды мәселелердің бірі—теңсіздіктер. Теңсіздіктерді дәлелдеу олимпиада есептерінде және орта мектеп бағдарламасынан тыс математиканы тереңдетіп оқытуда қолдануға болады. Мектеп математика курсына теңдеулерді шешудің төрт негізгі әдістері мыналар: көбейткіштерге жіктеу, жаңа айнымалы енгізу, функцияларды байланыстыратын теңдіктен аргументтерді байланыстыратын теңдікке көшу, функциялардың графиктік әдісі. Мектеп математикасында бұл әдістер әр түрлі теңсіздікті дәлелдеуге қолданады[1; 7].

Теңсіздіктерді шешуге қолданылатын жаңа әдіс — жанамаларды бөлу әдісі 70% Йенсен теңсіздігімен байланысты, теңсіздіктерді шешуге қолданылады[2], функциялардың графиктерін және оларға қатысты, көп жағдайда дәлелдердің құрылымын түсінуге, сондай-ақ ерекше дәлелдердің бар-жоғын анықтауға көмектеседі, үйірме сабақтарына да, әртүрлі халықаралық олимпиадаларда септігін тигізуі мүмкін. Жақынғы жылдары осы жаңа әдіс — жанамаларды ажырату әдісі аясында шетелдік басылымдарда мақала жариялады[3]. Олимпиадада неге қатысушылардың аз пайызы теңсіздікті дәлелдейді? Теңсіздікті дәлелдеудің классикалық әдістерінен басқа шығар жол барма? Көкейтесті болған сұраққа ғылыми жетекшіммен іздену нәтижесінде, бірнеше есепке жүйелі түрде дәлелдеу алып барылып, оқырмандар назарына ұсынылды [4]. Бұл ғылыми мақалада екі теңсіздік парабола

жанама, ал үшінші теңсіздік логарифмдік функциясы жанама, көмегімен дәлелденген.

1 есеп:

Оң $a_1, a_2, \dots, a_n$ сандары

$$a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2 = n \quad (1)$$

шартын қанағаттандырсын сонда

$$\frac{1}{5-a_1} + \frac{1}{5-a_2} + \dots + \frac{1}{5-a_n} \leq \frac{n}{4} \quad (2)$$

Теңсіздігін дәлелдеу керек

Дәлелдеуі: $f(x) = \frac{1}{5-x}$, $x \in (0,2)$ функциясын қарастырамыз.

Алдымен мына есепті шығарып алайық $y(x) = k \cdot x^2 + m$ функциясының арасынан $f(1) = y(1)$, $f'(1) = y'(1)$ және $x \in (0,2)$ үшін

$f(x) \leq y(x)$ шартын қанағаттандыратын $y(x)$ функциясын таңдап алайық.

Дәлелдеуі: $f(1) = \frac{1}{5-1} = \frac{1}{4}$, $y(1) = k \cdot 1^2 + m = k + m$, осыдан

$$\frac{1}{4} = k + m \text{ болуы керек.}$$

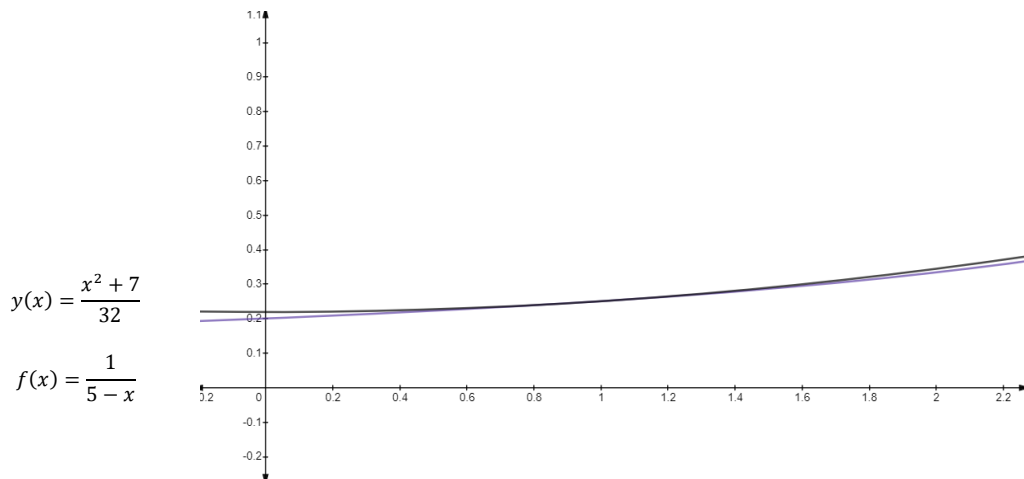
$$f'(x) = [(5-x)^{-1}]' = -1 \cdot (5-x)^{-1-1} \cdot (-1) = \frac{1}{(5-x)^2}$$

$$f'(1) = \frac{1}{(5-1)^2} = \frac{1}{16}, y'(x) = 2 \cdot k \cdot x,$$

$$y'(1) = 2k, \text{ осыдан } \frac{1}{16} = 2k,$$

$$\text{Сонда } k = \frac{1}{32} \cdot \frac{1}{2} + m = \frac{1}{4}, m = \frac{1}{4} - \frac{1}{32} = \frac{7}{32}$$

Енді барлық $x \in (0,2)$ үшін $f(x) \leq y(x)$ есебін көрсету жеткілікті (1 сурет. Автордың өз зерттеуінен).

1 сурет

яғни

$$\frac{1}{5-x} \leq \frac{x^2 + 7}{32} \quad (3)$$

әрине (3) теңсіздік мына теңсіздікке эквивалентті:

$$(x-1)^2 \cdot (x-3) \leq 0,$$

Бұл жоғарыда көрсетілген $x \in (0,2)$ үшін шарты үшін орындалады.

Енді есептің шартына сәйкес (3) теңсіздікті n рет қолдану арқылы және (1) шартты

пайдаланып (2) теңсіздікті аламыз:

$$\frac{1}{5-a_1} + \frac{1}{5-a_2} + \dots + \frac{1}{5-a_n} \leq \frac{a_1^2+7}{32} + \frac{a_2^2+7}{32} + \dots + \frac{a_n^2+7}{32} =$$

$$\frac{a_1^2+a_2^2+a_n^2+7 \cdot n}{32} = \frac{8n}{32} = \frac{n}{4}$$

$n = 4$ жағдайында жоғарғы (2) теңсіздік [5; 64] есепті аламыз.

2 есеп:

$a_1 > 0, a_2 > 0, \dots, a_n > 0$ сонымен бірге

$$a_1^2 + a_2^2 + \dots + a_n^2 = n \quad (4)$$

шартымен берілсін сонда

$$\frac{1}{2-a_1} + \frac{1}{2-a_2} + \dots + \frac{1}{2-a_n} \geq n \quad (5)$$

болатынын дәлелдеу керек.

Дәлелдеуі: $f(x) = \frac{1}{2-x}$, $y(x) = k \cdot x^2 + m$, $x \in (0, \sqrt{3})$ деп алайық.

$a_1 = 1, a_2 = 1, \dots, a_n = 1$ болғанда біздің теңсіздік теңдікке айналатынын көреміз.

k мен m сандары $f(1) = y(1)$, $f'(1) = y'(1)$ шартынан таңдап аламыз.

$$f'(x) = [(2-x)^{-1}]' = -1 \cdot (2-x)^{-1-1} = \frac{1}{(2-x)^2}, y'(x) = 2 \cdot k \cdot x,$$

$$f(1) = 1, y(1) = k + m,$$

$$f'(1) = 1, y'(1) = 2k \text{ осыдан}$$

$$\begin{cases} 1 = k + m \\ 1 = 2k \end{cases}$$

$$k = \frac{1}{2}, m = \frac{1}{2} \text{ және } y(x) = \frac{x^2+1}{2}$$

Ары қарай

$$\frac{1}{2-x} \geq \frac{x^2+1}{2} \quad (6)$$

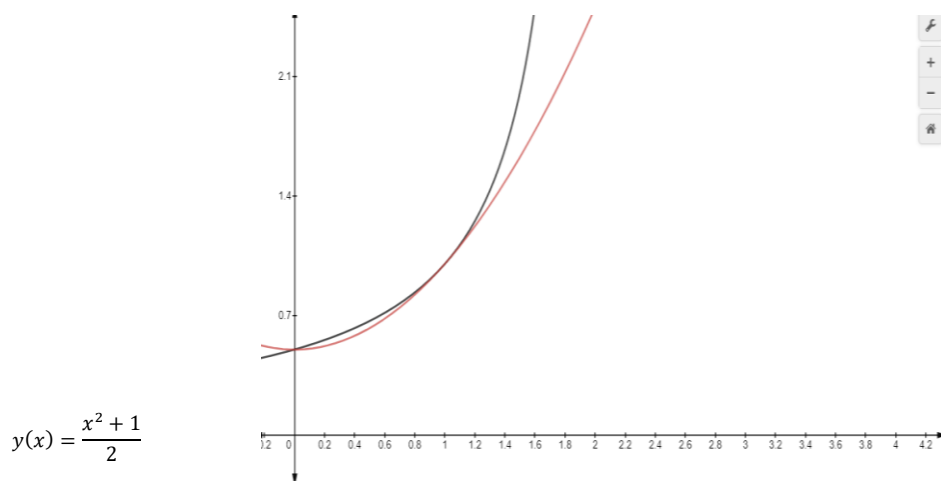
(6) теңсіздігінің $x \cdot (x-1)^2 \geq 0$ теңсіздігіне эквивалентті екенінен пайдаланып

(6) теңсіздіктің рет қолдану арқылы және (4) шартты пайдаланып есепті жалғастырамыз. (2 сурет. Автордың өз зерттеуінен).

$$\frac{1}{2-a_1} + \frac{1}{2-a_2} + \dots + \frac{1}{2-a_n} \geq \frac{a_1^2+1}{2} + \frac{a_2^2+1}{2} + \dots + \frac{a_n^2+1}{2} = \frac{a_1^2+a_2^2+\dots+a_n^2+n}{2}$$

$$= \frac{n+n}{2} = n$$

Осыны дәлелдеу керек болатын.

$$y(x) = \frac{x^2+1}{2}$$

$$f(x) = \frac{1}{2-x}$$

2 сурет

$n = 3$ жағдайында жоғарғы (5) теңсіздік [2; 64] есебі алынды.

3 есеп:

$a_1 > 0, a_2 > 0, \dots, a_n > 0$ сандары

$a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_n = 1$ (7)

шартымен берілсін сонда

$$\frac{a_1}{a_1^2 + 2} + \frac{a_2}{a_2^2 + 2} + \dots + \frac{a_n}{a_n^2 + 2} \leq \frac{n}{3} \quad (8)$$

Теңсіздігін дәлелдеу керек.

Дәлелдеуі: $f(x) = \frac{x}{x^2+2}$, $y(x) = k \cdot \ln x + m, x > 0$ функциясын қарастырайық.
 k мен m сандары $f(1) = y(1), f'(1) = y'(1)$ шартынан таңдап аламыз.

$f(1) = \frac{1}{1^2+2} = \frac{1}{3}, y(x) = k \cdot \ln x + m = \text{текені көрінеді, ары қарай:}$

$$f'(x) = \left(\frac{x}{x^2+2} \right)' = \frac{1 \cdot (x^2+2) - 2x \cdot x}{(x^2+2)^2} = \frac{2-x^2}{(x^2+2)^2}$$

$f'(x) = k \cdot \frac{1}{x} = \frac{k}{x}$ болғандықтан

$f'(1) = \frac{2-1^2}{(1^2+2)^2} = \frac{1}{9}, y'(1) = k$ сонымен $m = \frac{1}{3}, k = \frac{1}{9}$ екенін аламыз.

Осыдан $y(x) = \frac{1}{9} \ln x + \frac{1}{3} = \frac{\ln x + 3}{9}$ енді $f(x)$ бен $y(x)$ функциясының айырмасы

$h(x) = \frac{x}{x^2+2} - \frac{\ln x + 3}{9}, x > 0,$

Әрбір $x \geq \frac{2}{7}$ үшін $x^3 + 10x^2 + 14 \left(x - \frac{2}{7} \right) > 0$ орындалатындықтан

$h'(x) = \frac{2-x^2}{(x^2+2)^2} - \frac{1}{9x} = -\frac{(x-1) \cdot (x^3+10x^2+14x-4)}{9x \cdot (x^2+2)^2}$ туындысы $\left[\frac{2}{7}, +\infty \right)$ арасында тек бір ғана $x_0 = 1$ нүктесінде нөлге айналады.

Енді $h(1) = 0, h = \left(\frac{2}{7} \right) = -\frac{10}{51} + \frac{\ln \frac{2}{7}}{9} < 0$ екенін ескеріп және $[1, +\infty)$ аралығында h функциясының кемитінін ескріп

$$\frac{x}{x^2+2} \leq \frac{\ln x}{9} + \frac{1}{3} \quad (9)$$

Теңсіздігін аламыз (3 сурет. Автордың өз зерттеуінен).

Енді төмендегі екі жағдайды қарастырамыз:

1) Егер әрбір $a_1, a_2, \dots, a_n$ сандары $\frac{2}{7}$ санынан кіші емес болса. Онда (9) теңсіздікке сәйкес

$$\begin{aligned} \frac{a_1}{a_1^2+2} + \frac{a_2}{a_2^2+2} + \dots + \frac{a_n}{a_n^2+2} &\leq \left(\frac{\ln a_1}{9} + \frac{1}{3} \right) + \left(\frac{\ln a_2}{9} + \frac{1}{3} \right) + \dots + \left(\frac{\ln a_n}{9} + \frac{1}{3} \right) = \\ &= \frac{\ln a_1 + \ln a_2 + \dots + \ln a_n}{9} + \frac{n}{3} = \frac{\ln(a_1 + a_2 + \dots + a_n)}{9} + \frac{n}{3} \end{aligned}$$

Осында (7) шарты бойынша (8) теңсіздікті аламыз.

$$\frac{a_1}{a_1^2+2} + \frac{a_2}{a_2^2+2} + \dots + \frac{a_n}{a_n^2+2} \leq \frac{n}{3}$$

2) $a_1 < \frac{2}{7}$ болсын

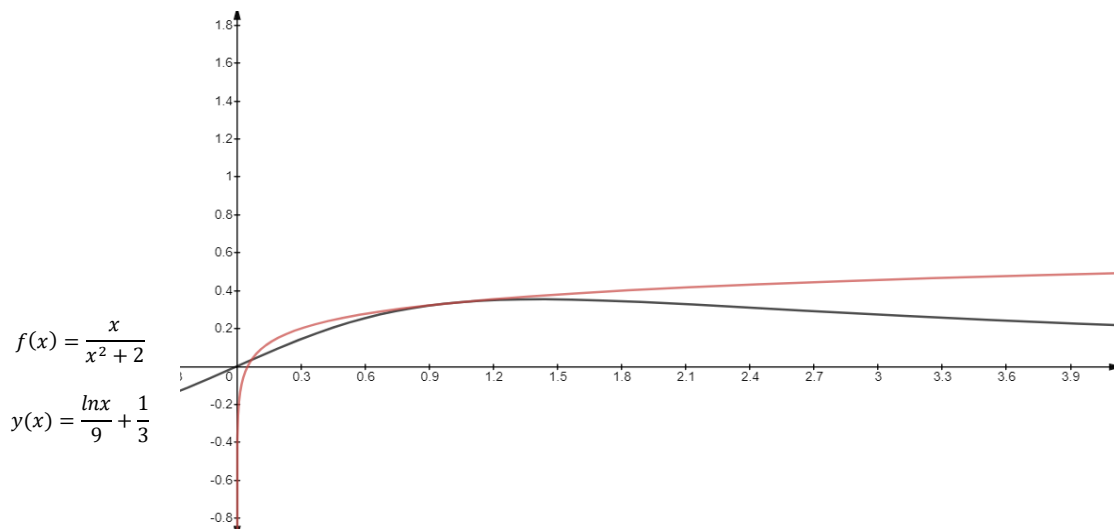
$f(x) = \frac{2-x^2}{(x^2+2)^2} = \frac{(\sqrt{2}-x) \cdot (\sqrt{2}+x)}{(x^2+2)^2}$ екенін көреміз. Осыдан $(0, \sqrt{2})$ аралығында

$f(x)$ функциясы өседі, ал $(\sqrt{2}, +\infty)$ аралығында кемиді. Сонда

$$\begin{aligned} \text{Max } f(x) = f\left(\frac{2}{7}\right) = \frac{7}{51}, \quad \text{Max } f(x) = f(\sqrt{2}) = \frac{1}{2\sqrt{2}}, \\ (0, \frac{2}{7}) (0, +\infty) \end{aligned}$$

Осыдан, $f(a_1) + f(a_2) + \dots + f(a_n) \leq \frac{7}{51} + \frac{1}{2\sqrt{2}} + \dots + \frac{1}{2\sqrt{2}}$, енді $\frac{7}{51} < \frac{1}{3}$ және $\frac{1}{2\sqrt{2}} < \frac{1}{3}$ екенін ескеріп $f(a_1) + f(a_2) + \dots + f(a_n) \leq \frac{1}{3} + (n-1)\frac{1}{3} = \frac{n}{3}$ болатынын көреміз.

Дербес жағдайда яғни $n = 3$, болғанда (8) теңсіздіктен алынды [2;74].

3 сурет

Заман талабы өзгерген сайын, адам санасы өсіп, күн сайын білім жаңаланып, жаңа технологиялар пайда болып, олардың көмегімен қиял ғажайып дүниелерді іске асыруда, математика ғылымы барлық ғылымның саласымен тығыз қарым қатынаста. Ол бір түрлі білімдік жүйе әрі берік логикалы ой қорыту арқылы қалыптасқан, ақиқат дүние жөніндегі кеңістік форма және сандық тәуелділік пен ой қорыту формасы туралы теорияланған білімнің жиынтығы. Адамдардың «ақиқат дүниенің кеңістік формалары мен сандық тәуелділігі» жөніндегі танымдарын бейнелеп қана қоймай, оның үстіне адамдардың «ой қорыту формасы» туралы танымдарын да бейнелейді[7; 102].

Қорыта келгенде жанамаларды ажырату әдісі:

- Жаңа типтегі теңсіздіктерді құрастыру үшін пайдасы тиуі мүмкін.
- Дәстүрлі алгебралықтарға геометриялық және дифференциалдық ойлауларына көмек ретінде жәрдемдеседі.

Сондықтанада жаңа мәселелер барсында, математикада жүйрік ойыды, есептерді шешу тәсілінің барынша оңай әдісін шешуге бағытталған. Қазіргі заман математика ғылымының өте кең, жан-жақты тараған дамыған кезеңі. Ал талапқа сай математикалық білімді көтеру үшін мұғалімдер, студенттер, оқушылар әрқайсысының үлкен ізденісте жүруі шарт. Қазіргі уақытта білім беру қызметкерлерінің алдында тұрған басты мақсат-еліміздегі білім беруді халықаралық деңгейге білім сапасын көтеру, жеке тұлғаны қалыптастыру, қоғам қажеттілігін өтеу, оны әлемдік білім кеңістігіне кіріктіру болмақ. Сондықтан, жоғарыдағы келтірілген есептер, университеттегі студенттерге, оқушыларға математика пәнінен олимпиадалық есептерге дайындық ретінде қарастыруға болады деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Дорофеев Г.В. Математика для 9 класса средней школы.–М.: Дрофа, 2000. -7с.
2. Ибатулин И.Ж., Лепес А.Н. Альтернативные доказательства 100 неравенств: метод отделяющих касательных. Санкт – Петербург: Реноме, 2014.– С. 64-74.
3. Ibatulin I.Zh., Lepes A.N. Using tangent lines to prove inequalities (part II). Mathematical Excalibur. 2013-2014. Vol.18 No.4. 6 pages, г.Гонконг, Китай.

4. Омаров Ж.А., Жұмаш Г. Кейбір теңсіздіктерді жанамаларды ажырату әдісімен шешу. Қазақстан республикасы Халықаралық ғылыми журнал-қосымшасы, «Ізденіс», – Алматы, № 1(1) 2019. – С.270-273.
5. Петраков И.С. Математические олимпиады школьников. – М.: Просвещение, 1982. – 64с.
6. А.Г. Курош. Лекций по общей алгебре. – М.: Наука, 1977. – 102с.

ӘОЖ 929

ОРТА АЗИЯДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ БАЛНСҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РӨЛІ

Иген Н.Е., магистрант

Ғылыми жетекші: Альпеисов А.К.
«Астана» университеті, Нұр-Сұлтан қ.

E-mail: niyaz.igenov@mail.ru

Мақалада Қазақстан Республикасы мен Орталық Азия мелекеттер арасындағы әлеуметтік жағдайлары қарастырылып, мемлекеттердің болашақтағы қауіпсіздігін қарастыру керектігі айтылған.

Тірек сөздер: ТМД, ЕурАзЭО, БЭК, СКД, КҚКҰ, ЭЫҰ, ҚХР, АҚШ, НАТО

В статье рассмотрены социальные положения между Республикой Казахстан и центральноазиатскими странами, а также необходимо рассмотреть государствами безопасности в будущем.

Ключевые слова: СНГ, ЕврАзЭС, ЕЭП, СКД, ТС, ОЭС, КНР, США, НАТО

The article examines the social situation between the Republic of Kazakhstan and the Central Asian countries, as well as the need for security States to consider in the future.

Key words: CIS, EurAsEC, SES, SCD, CU, ECO, China, USA, NATO

Орта Азия елдері үшін тәуелсіздік алғаннан кейін сыртқы қатынастар саласындағы аса маңызды міндеттер туындады: ел айналасында жағымды сыртқы саяси, экономикалық климат және халықаралық алаңда тұрақты және қауіпсіз даму үшін негіз құру. Аймақтағы көптеген мемлекеттердің сыртқы саяси бағдары шамалы әртүрлі болса да, ұқсас болып табылады.

Аймақтағы ірі мемлекеттердің бірі ретінде Қазақстан өзінің халықаралық басымдылығын белгіледі. Сыртқы саяси стратегияның әртүрлі аспектілері Қазақстанның стратегиялық бағыт-бағдарын айшықтайтын «Қазақстан-2030» бағдарламасы секілді тұдырымдамалық-бағдарламалық құжаттарында көрсетілген. Мұнда негізгі басымдылық ретінде ұлттық қауіпсіздік, Елбасының жыл сайынғы жолдауларында және елдің сыртқы саяси ведомствосы қолдайтын Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының тұжырымдамалары белгіленген.

Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық стратегиясы кеңестік дәуірден кейінгі кезеңде тарнсформация сатысында болды. Сыртқы саясат саласындағы басымдылықтарды анықтау елдегі ішкі мәселелерді, Қазақстанның ТМД мемлекеттерімен, сондай-ақ аймақтық және дүниежүзілік ірі мемлекеттермен қатанастарға кешенді түзетуді бастан кешіруде. Қазақстанның қозғалысына тоқталар болсақ, геосаяси жағдайы мен экономикалық әлеуетіне қарамастан, мемлекет бір жақты аймақтық мәселелерге тіреліп

калуға құқығы жоқ, осыған орай көп векторлы дипломатия ұтымды сипатта болады [1].

Кеңестік кезеңнен кейін байланыстардың құлдырауының қарқынды сипатына қарамастан, Ресей мен ТМД елдері Қазақстанның сыртқы экономикалық қызметінің басты бағыттарының бірі болып отыр. Ресей империясының Кеңес одағының шеңберінде жүз жылдан астам уақыт қалыптасқан бірыңғай әлеуметтік-экономикалық кешен, мәдени-ақпараттық, білім беру, ғылым кеңістігі Қазақстанның толық ішкі тіршілігіне аса күшті әсер етеді, бұл сыртқы саясатта кеңестік кезең кеңістігін реинтеграциялау әрекеттерін жаңа аса тиімді негізде белсендетуге әкеліп соқтырады. Осы стратегияның көрінісі ретінде көпжақты құрылымдарды құру бойынша Қазақстан бастамасы және белсенді қатысушысы болған әртүрлі жобалар болды. Атап айтқанда, Кеден одағының базасында құрылған ЕурАзЭО, БЭК пайда болуы, СКД-ның КҚКҰ трансформациялануы және т.б.

Геосаяси және геоэкономикалық факторлар Қазақстанның сыртқы саясатының Қытаймен коршілестікпен байланысты басқа маңызды бағытын көрсетеді. Бұл бағыттың үлкен келешегі бар екендігі анық. Оны өсіп бара жатқан салмағымен, ҚХР-дың дүниежүзіндегі келешектегі рөлімен түсіндіруге болады.

Интеграцияның ислам негізді үлгілері аймақтағы елдерде қолдау тапқан жоқ. Түрік бірлестігі туралы идеялардың жағдайы да осыған ұқсас. Ақиқат себептер бойынша (экономикалық және геосаяси) Түркия интегратор ролін иелене алмайды. Орта Азия елдерінің Экономикалық ынтымақтастық ұйымына (ЭЫҰ) кіруі және осы құрылымның қызмет істеу тәжірибесі аймақ елдерінің ЭЫҰ негізі қалаушы мемлекеттер - Иранмен, Түркиямен және пәкістанмен әлі де әлсіз экономикалық байланыстарды көрсетті. Оған қарамастан, бірқатар сауда-экономикалық жобалар жүзеге асырылды, бірақ олар екіжақты немесе жергілікті деңгейде ғана болды.

Орта Азиядағы жетекші ойыншылардың бірі ретінде ҚХР басында шекара маңындағы аймақтың қауіпсіздігіне және аумақтық ала ауыздықтарын реттеуге қатысты, одан әрі ШОС сияқты құрылым шеңберінде болған көпжақты процесіне қосылған болып шықты.

АҚШ аймақтағы қатысы КСРО құлдырағаннан кейін, басында саяси-экономикалық, ал кейін 2001 жылдың 11 қыркүйегінде - әскери-саяси ойыншы ретінде бірден айқын болды. Аймақтағы АҚШ белсенділігі, әрине, американдық энергетикалық компаниялары (ең бірінші Кеңес одағының құлдырауына дейін Тенғиз бойынша келіссөздер бастаған «Шеврон» компаниясы болған) қызметінің мүдделерін қорғау және ядролық қауіпсіздік мәселелері саласымен шектелген жоқ. Орта Азия мен бұрынғы Одақтың басқа да аймақтарындағы АҚШ аса маңызды міндеттері - Вашингтонға потенциалды алауыз одақтың туындауын болдырмау, Мәскеудің басымды амбицияларын бейтараптандыру, Иранды, мүмкіндігінше Қытайды тежеу.

Ақш Орта Азиядағы әскери қатынасының болуы американдық саясаткерлердің және талдаушылардың арасындағы аймақтағы АҚШ ролі туралы пікірталастарына жаңа шабыт тудырды. Ұлттық стратегиялық зерттеулер институтының сарапшысы Ю. Румердің пайымдауынша АҚШ Орта Азиядағы стратегиясында атқара алатын үш рөлі бар: шектеулі серіктестік, гегемон және қауіпсіздік саласындағы менеджер. Бірінші рөл АҚШ Клинтонның әкімшілігі кезеңінде құрылды. Ол оның алдындағы әкімшіліктің және Тэлботттың доктринасын жокқа шығарды. Румер АҚШ «қауіпсіздік бойынша менеджер» ролін тандап, «гегемонға» айналуға аулақ болып, өз саясатын Ресей, Қытай және Иранның мүддесін есепке алып құруы тиіс. Вашингтонның маңызды мақсаты, Легволдтың пікірі бойынша, кеңес одағы кезеңінен кейінгі кеңістікте стратегиялық тосқауыл құру жатады. Бұл тосқауыл Беларусь, Украина, Балтық мемлекеттері, Әзірбайжан, Қазақстан және Өзбекстан сияқты негізгі республикаларды қамтиды. Осындай стратегияны жүзеге асыру құралы ретінде осы мемлекеттердің НАТО-мен байланыстарын әртүрлі нысанда және әртүрлі деңгейде нығайту болуы тиіс. Мәскеуге қатысты АҚШ сақ болуы керек, өйткені Вашингтонның алдында екі жақты міндет тұр. Бір жақтан, АҚШ осы кеңістікте Ресейдің

басым болуын немесе Мәскеу, Пекин және Тегеран арасында альянс құруды болдырмау, екіншіден - Вашингтон Еуразияда тұрақсыздықты болдырмау үшін Ресеймен ынтымақтастық ұстануы қажет. Сонымен, АҚШ пен Ресейдің қатынастары бәсекелестік-серіктестік қатынастарының шегінде теңгеріледі [2, 71 б.].

Американдық геостратег З. Бжезинскийдің пайымдауынша, АҚШ рөлі Еуразияда «геосаяси плюрализмді» қолдау және аймақтың геосаяси кеңістігінде Ресейдің басым болуына жол бермеуге барып тіреледі. АҚШ Орта Азияда доминион да, аутсайдер де емес. Бұл жағдай АҚШ-тың Орта Азияда үстемдік жүргізу үшін тым алшақ орналасуымен, бірақ бұрынғы Кеңес одағының осы бөлігіндегі істерден шеттетілу үшін тым ауқаттылығымен түсіндіріледі. З. Бжезинскийдің айтуы бойынша, АҚШ бірінші орындағы мүддесі осы геосаяси кеңістікті бір де бір ірі мемлекет бақыламай, әлемдік қоғамдастықтың оған тосқауылсыз қаржылық-экономикалық қол жетімді болатын жағдайды қамтамасыз ету [3, 168 б.].

Технологиялық даму өзгеруінің нәтижесінде дәстүрлі геосаясатқа, байланыстың жеке түрлеріне тән геосаяси факторлардың жеке түрлерінің маңыздылығы төмендеп, әскери факторлардың ролі өзгерді [4]. Дегенмен, З. Бжезинскийдің көзқарасы бойынша, геосаяси плюрализм мұнай құбырлары мен көлік жолдарының желісі аймақты Жерорта және Аравия теңіздері арқылы әлемдік экономикалық қызметтің ірі орталықтарымен, құрлықтағы сияқты байланыстырғанда тұрақты ақиқат болады.

АҚШ үстемдігін сипаттай келе, З. Бжезинский дүниежүзілік істердің геосаяси жағдайын белгілейтін үш теңдессіз шартын болжайды: 1) бір мемлекет дүниежүзілік ірі мемлекет болып табылады; 2) әлемдің алаңдағы барлық басқа мемлекеттерден артықшылықтары бар мемлекет, еуразиялық емес мемлекет болып табылады; 3) Еуразия еуразиялық емес ірі мемлекеттің басымды әсерінде [3, 234 б.].

АҚШ әскери-саяси әсерінің күшеюі («геосаяси плюрализм» элементі ретінде) өзара байланысын күшейту арқылы Орта Азия және Кавказдың қауіпсіздік кешендерінің күшеюіне әкелетіні сөзсіз [4, 31 б.]. Біздің ойымызша, геосаяси плюрализм тұжырымы Ресей, ҚХР, Иран, АҚШ және Түркия - «сыртқы бесбұрыштың», ең алдымен, бірінші үш ірі мемлекеттерінің қыр көрсетулерін білдіреді. Геосаяси теңгеру мүмкіндігі және қабілетімен Орта Азия және Кавказ елдері аймақтық және ұлттық қауіпсіздік және тұрақтылықты қамтамасыз ету саласындағы өзінің әлеуетін жақсартып алар еді. З. Бжезинский «Еуразия Балқандарында» Ресейдің, Түркияның, Иранның, ал келешекте Қытайдың да бәсекелестігі болып жатыр деп санайды [3, 163 б.]. Оған қоса, аймақтағы геосаяси серпінділік Бжезинскийдің тұжырымын толық растамайды. Басымдықтардың әртүрлілігіне және бірқатар алауыздықтарға қарамастан, қазіргі уақытта біз Орта Азиядағы негізгі өзекті мәселе - халықаралық қауіпсіздікке Ресей, Қытай мен Иранның позициялары мен қозғалыстарының жақындасуын байқаймыз (және жақын уақыттағы келешекті болжай аламыз). «Геосаяси плюрализм» тұжырымы бойынша аталған ірі мемлекеттер бір-бірімен бәсекелесіп, американдық геосаясаткердің геосаяси үйлесіміне сіңісіп кетуі мүмкін еді, алайда үрдістер басқаша болып шықты, біздің ойымызша, бұған АҚШ өздерінің (гео)саясаты айтарлықтай мүмкіндік туғызды.

З. Бжезинскийдің пайымдауынша Әзірбайжан, Өзбекстан және (аймақтан тыс) Украина АҚШ ауқатты геосаяси қолдауына лайық, өйткені осы үшеуінің барлығы - геосаяси орталықтар болып табылады. Қазақстан да жеткілікті халықаралық қолдауға және ұзақ мерзімді экономикалық көмек көрсетуге лайық, бұл ел үшін осал мәселе этникалық мәселеге оң әсерін тигізетін еді [3, 179 б.]. Оған қоса, қазақстандық сарапшы М. Лаумулиннің пікірі бойынша, АҚШ үшін Қазақстанның «еуразиялық мәні бар», ал Өзбекстан - тек қана аймақтық. Кеңірек макроаймақтық контекстте З. Бжезинскийдің «Еуразиядағы ұзақ мерзімді американдық мүдделерге АҚШ-тың Түркия мен Иранның тығыз экономикалық ынтымақтастығына, әсіресе, жаңа мұнай құбырларын құру, Иран, Әзірбайжан және Түркменстан арасындағы басқа да байланыстарды дамыту саласында

өздерінің қарсылық білдірулерінен бас тартуы жақсы қызмет атқарды. АҚШ осындай жобаларды қаржыландыруға ұзақ мерзімді қатысуы американдық мүдделерге де жағар еді» деген пікірін қолдауға болады [3, 242 б.].

Бжезинскийдің қарсыластарының бірі ресей геосаясаткері А. Дугин, ол өзінше түсіндірілетін еуразиялық тұжырымының жақтасы болып табылады. Дугиннің негізделген ой-пікірі «атлантизм» мен «еуразиялықтың», Құрлық пен Теңіздердің, қазіргі замандағы Рим мен Карфагенінің қарсы тұру идеясында үштасады. АҚШ - бұл атлантика идеясының жеңісі, осы орайда Ресей еуразиялықтың тірегі ретінде қарастырылады, оның тарихи миссиясы либералды-демократиялық идеологияны мойындаудан бас тартатын мемлекеттерді біріктіру. А. Дугин З. Бжезинскийді, Г. Киссинджерді және тағы басқа бірқатар бастыстың заманауи геостратегтері мен саясаткерлерін адмирал А. Мэхэн мен Н. Спайкменнің тікелей идеялық мұрагерлері деп санайды [5, 725 б.].

Сонымен, қоғам мен мемлекет қауіпсіздігінің өлшемі өзгере алады, бірақ оның мән-мағына бұрынғыдай болып қалады. Соңғы жүз жылдықтар бойы Орта Азиядағы оқиғалар барысы аймақтан тыс саяси және экономикалық орталықтармен тығыз байланысты болды. Бүгінде, аймақты құрайтын елдер мен халықтардың даму векторларының бағдарлығы көбіне ірі мемлекет-көршілердің ықпалымен ішкі қатығыстар мен қайшылықтарды тудырып отырды. Әлемдің процестердің серпінділігін, әртүрлі сипаттылығын және оның көптеген қатысушылары әрекеттерінің көп векторлылығын ескеріп, біз Орта Азиядағы геосаяси ландшафтты қалыптастыру белсенді фазада екендігін айқында аламыз. Орта Азиядағы жаңа тәуелсіз мемлекеттердің, сондай-ақ көршілес елдердің қауіпсіздік және тұрақтылық саласындағы бастамаларының көбі қауіпсіздік және сауда-экономикалық саласындағы ынтымақтастыққа бағдарланған. Осы екі аспекті аймақтық және халықаралық қауіпсіздік жүйелерін құру кезінде негізін қалаушы құрал болып табылады. Әлемдің процестердің серпінділігін, әртүрлі сипаттылығын және оның көптеген қатысушылары әрекеттерінің көп векторлылығын ескеріп, біз Орта Азиядағы геосаяси ландшафтты қалыптастыру белсенді фазада екендігін айқында аламыз. Оған қоса, «ортақ келешекті көру» және мәселелерді бірлесіп шешу аймақтық ынтымақтастық ты нығайтуға қабілетті деген пікір орынды [6]. Аймақтың геоэкономикалық, геосаяси және геомәдени кеңістігі үшін тарихи ұқсастық өктем болды. Аймақты сыртқы қоршаған ортасынан ұтымды ерекшелейтін және әрекетті интеграциялық бірлестікке мықты негіз бола алатын көптеген факторлары бар. Маңызы толық ашылмаған мүмкіндіктері қалай іске қосылатынынан, әлеуеті қалай жүзеге асырылатынынан аймақтың даму жүйесінің, оған қоса оның құрамдас бөліктерінің даму табысы байланысты болады. Осындай жағдайда кеңес кезеңінен кейінгі Орта Азия мемлекеттерінің тәуелсіздіктері қазіргі уақытта және болашақта сындардан өтеді, Мұндағы негізгі кезең аймақтағы елдердің тар ұғымды саяси бетке үстарларына мүдделі ойыншылардың жүгінуі ұлттық мүдделерге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Рогов С.М. Евразийская стратегия России // Экономические стратегии. - 2001, - № 6. - С. 52-53.
2. Ярочкин В. Секьюритология. - М, 2000. - С.13-17.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки его геостратегические императивы. — М.: Международные отношения, 1998. 256 с.
4. Сорокин К.Э. Геополитика современности и геостратегия России. - Москва: РОССПЭН, 1997. - С. 22.
5. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. Изд. 4-е. - Москва: Арктогея-центр, 2000. - 928 с.
6. Косиченко А. Центральная Азия как объект-субъект геостратегии в эпоху глобализации // Безопасность и региональное сотрудничество: Сборник материалов международной конференции. - Алматы: КИСИ, 2004. - С. 62

ӘОЖ 541.124

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Иса Р.

Ғылыми жетекші: Кожашева Г.О. п.ғ.к., қауым. профессор
I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: issaevna0998@mail.ru

Мақалада қазіргі заман талабына сай математиканы оқытуда ақпараттық - коммуникативтік технологиялар қолданудың мәселелері, қолдану тиімділігі көрсетілген.

Тірек сөздер: Білім беру жүйесін ақпараттандыру, ақпараттық- коммуникативтік технология, математиканы оқыту.

В статье рассмотрены проблемы использования современных информационно-коммуникативных технологии при преподавании математики, эффективность их применения.

Ключевые слова: Информатизация системы образования, информационно-коммуникативные технологии, обучение математике.

The article deals with the problems of using modern information and communication technologies in teaching mathematics, the effectiveness of their application .

Key words: Informatization of the education system, information and communication technologies, teaching mathematics.

XXI ғасыр-жаңа технология мен ақпараттандыруғасыры. Өскелең елдің айбынды болашағы үшін – ең әуелі сапалы білім қажет. Ол үшін еліміздің білім саясатындағы ғылым-техникалық әлеуетін жұмылдыру, ғылымның басым бағыттарын дамыту жолындағы ресурстарды шоғырландыру, оның жетістіктерін өндіріске енгізу инновациялық дамудың негізгі көзі. Қазақстанда білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстандық білім беру жүйесін жақсарту үшін, ең алдымен педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, біліктілігін дамыту бағытына үлкен мән берілген. Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар, өзгерістер мен жаңалықтар мұғалімнің өткені мен бүгіні, келешегі мен болашақ жайлы ойланып, жаңа идеялармен жұмыс жасауға негіз болады. Президент К.К. Тоқаев Қазақстан халқына жолдауында «Білім беру сапасын жақсарту» керектігін атап көрсеткен болатын[1].

Білім берудің негізгі мақсаты-білім мазмұнының жаңаруымен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді.

Білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. Осыған байланысты ұстаздар алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр. Осы тұрғыда әр пән мұғалімдерінің оқыту әдістерін, жаңа технологияларды таңдап пайдалану және авторлық үлгілерді қолдану мүмкіндігі берілген. Отандық әдіскер ғалымдар жасақтаған «Модульдік оқыту технологиясы» (М. Жанпейісова), «Деңгейлік тапсырмалар» (Ж. Қараев) пән сабақтарына арналған «Сатылай кешенді талдау» (Н. Оразақынова) т.б технологиялары мұғалімдердің қызығушылығын арттырып, оқу үрдістеріне кеңінен ендірілуде. Оқыту әдістерінің кез келген түрін белсенді әрекетке айналдыру-мұғалімнің әдіскерлік шеберлігі мен шығармашылық ізденісіне байланысты. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасы-әлемнің түкпір – түкпірінен жиылған білім берушілердің (Эрик Рустем, Сьюзон Шуман)

бірлескен еңбегі; Бағдарламаның негізі Ж. Пиаже, Л. Выготский, теорияларын басшылыққа алған. Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықты ояту, мағынаны тану, ой-толғаныс кезеңдерінен түзеледі.

Заманауи мектептердің мақсаты-жоғары білімді, шығармашыл адамның үйлесімді тұлғаланып, дамуы үшін қолайлы білім беру кеңістігін жасау. Өз білімінің нәтижесінде оқушы бойында сын тұрғысынан ойлау, білімін шығармашылықпен пайдалана білу, зертеушілік дағдылары, ақпараттық- коммуникативтік дағдылары, топта және жеке жұмыс істей білуі, тілдік дағдылары, қойылған міндеттер мен күрделі мәселелерді шеше білу дағдылары қалыптасады. Мектеп бағдарламасына кіріктірілген пәндерді енгізу оқушының жалпы дамуына және тақырыпты сабақта тереңірек зерттеп, әлем туралы тұтас ұғымының қалыптасуына септігін тигізеді.

«Министрлік «100 нақты қадам» Ұлт жоспарының қадамдарын және Білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру мақсатындағы жаңартылған білім мазмұнына кезең-кезеңмен көшу жұмыстарын бастады.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты - білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериялды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Негізінен жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, ақпараттық-коммуникативтік технологияны (АКТ) –ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) қолдану болып табылады.

Соңғы жылдары педагогикалық теорияда және оқу-тәрбие үдерісінде айтарлықтай өзгерістер болып жатыр. Білім берудегі жаңғырту мен инновациялық үрдістердің жалғасуына ықпал етудің маңызды факторының бірі мұғалімнің кәсіби шеберлігі. Білім мазмұнын жаңарту тікелей шығармашылық ізденістегі мұғалімнің кәсіби шеберлігіне байланысты. «Мұғалім көп әдісті білуге тырысуы керек. Оны өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек», -деп Ахмет Байтұрсынов айтқандай, қазіргі заман талабына сай білім беру мәселесі сол қоғам мүддесіне сай болуы керек. Өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге жетеді. Қазіргі таңда пәнді жақсы, терең білетін, күнделікті сабақтағы тақырыпты толық қамтитын, оны оқушыға жеткізе алатын, әр түрлі деңгейдегі тапсырмаларды білу іскерлігі, оқытудың дәстүрлі және ғылыми жетілдірілген әдіс-амалдарын, құралдарын еркін меңгеретін, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыра отырып дарындылығын дамытудағы іздену-зерттеу бағытындағы тапсырмалар жүйесін ұсыну өмір талабы.

Жаңа формация мұғаліміне қойылып отырған талаптардың бірі АКТкеңінен меңгеру. Яғни, басты мақсат – қоғамның ақпараттану, жаһандану кезеңінде қажет ақпаратты алып, шапшаң өңдеп, пайдалана білетін, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны тәрбиелеу. АКТ-ның міндеті– оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыру, ізденімпаздыққа баулу. АКТ оқу үдерісінде компьютерлерді пайдалануға, модельдеуге, слайдтар мен презентацияларды жасауға, электрондық оқулықтар мен интерактивтік тақтаны қолдануға, интернетпен, аудио және видео материалдармен, байланыс құралдарымен (ұялы телефон) жұмыс жасауға негізделеді. Қазіргі жағдайда, оқушылар АКТ-ны кәсіби деңгейде еркін пайдалана алатындай деңгейге жететіндігі тәжірибе барысында айқындалды. Сабақ соңында оқушылар жеке компьютерлерге отырып жаңа тақырыпты қаншалықты меңгергендігін тексеру мақсатында «Тест жүйесін (TMS)» жүргізу технологиясымен тақырып бойынша дайындалған тесттерге жауап беру арқылы әрқайсысы жеке электрондық білім сапасының мүмкіндіктерін анықтайды. Бұл оқушылардың білімін бағалауға мүмкіндік беріп, бағалар қорын көбейтуге ықпал етеді. Оқушылардың үлкен ізденіспен жұмыс жасауына жағдай туғызды. Электрондық

оқулықтардың оқу үрдісінде маңызы зор. Электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттырып, логикалық ойлау жүйесін қалыптастырып шығармашылықпен, ізденіспен жұмыс жасауға себепкер болады. Қазіргі таңда, математика сабағында ақпараттық-коммуникациялық технологиялар жүйелі түрде қолданылып отырды. Электрондық почта көмегімен мұғалім мен оқушы арасында өз бетінше орындалған материалдарды тексеруге жіберу мен түсінбеген сұрақтарын сұрап алуға мүмкіндік туғызылды. АКТ-ның маңыздылығының тағы бір көрінісі төмендегі көрсетілген жағдайларға негізделді: Біріншіден, бұл мұғалімнің жұмысын жеңілдетті. Екіншіден, оқушы мен мұғалім арасындағы объект-субъектілік қарым-қатынасты қалыптастырды. Үшіншіден, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын тудырды. Яғни, сабақтың басым бөлігінде мұғалім оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін, сыни тұрғыдан ойлаудың стратегияларын, АКТ-ны пайдалану арқылы оқушылармен шығармашылық жұмыстар жүргізуге көп мүмкіндік туғызылды. Атақты педагог-ғалым В.А. Сухомлинский «Мұғалімдік мамандық — бұл адамтану, адамның күрделі және қызықты, шым-шытырығы мол жан дүниесіне үңіле білу. Педагогикалық шеберлік пен педагогикалық өнер- ол даналықты жүрекпен ұға білу болып табылады», -деп ұстаздық өнерге ерекше баға берсе, Ы. Алтынсарин «Маған жақсы мұғалім бәрінен қымбат, өйткені мұғалім мектептің жүрегі» деген екен. Демек, қазір оқу үрдісі алдындағы басты міндеттерді шешуде мұғалімнің кәсіптік білімі, мәдениеті жоғары болуы шарт.

Сабақ - мұғалімнің шығармашылық еңбегінің нәтижесі. Оның өз мәнінде өтуі мұғалімнің біліміне, ұйымдастыру қабілетіне, шеберлігіне байланысты. Оқушылардың білімін байыту олардың пәнге деген сүйіспеншілігін тудыру, дұрыс ұйымдастырылған жұмыстарға тікелей байланысты екені белгілі. Қазіргі кезде, ғылым мен техниканың даму деңгейі әрбір адамда сапалы және терең білімнің, іскерліктің болуын қамтиды. Математикаға деген ынтасын, қызығушылығын, тұрақтылығын қалыптастыру жолдарын әр түрлі тапсырмаларды орындату арқылы бағалап отыру қажет. Оқушылардың өз бетінше ойлай білуі, есеп шығаруы, мен оның сан-қилы жолын іздестіру, олардың шығармашылық қабілетінің дамуының бір әдісі. Оқушының математикадан білімін көтерудің ең басты шарты оның пәнге деген қызығушылығын арттыру. Мұғалім үнемі оқушының ойлау белсенділігін арттырып, білімге қызығушылығын тудырғанда ғана сабақ мақсатына жетеді. Қызығушылық туғызудың тәсілдері өте көп. Дұрыс ұйымдастырылған сабақ оқушының ой-өрісін кеңейтеді, өзіне деген сенімін күшейтеді. Білім саласында компьютер оқушы үшін оқу құралы, ал мұғалім үшін жұмысшы болып табылады. Оның қолданылуы нәтижелі болуы үшін бағдарламалық құралдар толық түрде мұғалімнің және оқушының алдына қойған мақсатына жетуін және шығару жолдарын қамтамасыз етуі керек. Компьютерді пайдалану оқушыны шапшаңдыққа, тапқырлыққа үйретеді, әр оқушы өзі еңбек етеді. Оқушы мен оқытушы арасында ақпараттық мәдениет қалыптасады.

Қазіргі таңда, көптеген оқу орындарында интерактивті тақталар жүйесі жұмыс істейді. Бұл кешен білім үрдісінде қолданылатын ақпаратты көрсетуге және оны компьютермен басқаруға тағайындалған әмбебап интерактивті жүйе болып табылады. Оқытушылар жаңа ақпараттық және педагогикалық технологияларды пайдалану мен қатар оқыту үрдісінде интерактивті экранды қолдануда. Интерактивті экран арқылы оқушыларға түрлі графиктер, суреттер, видео- көріністер, дыбыс және музыка тыңдатып, көрсетуге болады. Осы интерактивті тақтамен жұмыс жасау барысында кеңінен енгізілген қарапайым электрондық оқулыққа қарағанда интерактивті тақтаның интерактивті панелі арқылы оқыту тиімді, әрі әсерлі. Интерактивті тақтада алдын ала дайындалған оқу материалдары—презентациялар, мәтіндік, графикалық ақпараттық объектілер – сабақтың жақсы өтуін және барлық ақпарат түрлерін қолдануды қамтамасыз етеді.

Қазіргі кездегі қоршаған ортадағы өзгерістер ақпараттық-коммуникативтік технологиялар саласында болып жатқаны белгілі. Бұл саладағы маңызды өзгерістер білім беру саласына да оң ықпалын тигізіп отырғаны бүгінгі білім ордасындағы ұстаздар қауымына

кеңінен таныс. Математика пәні мұғаліміне АКТ-ны қолданудың маңызы:

- жеңілдіктер пайда болады;
- уақыт үнемделеді;
- ғылыми ұғымдарды игереді;
- мұғалімнің техникалық сауаттылығы артады.

АКТ-ны математика сабақтарында пайдаланудың өзіне тән жақсы жағымен қоса, кемшілікті тұстары да бар.

Тиімді факторлары:

- білетін адамға бағдарламада жұмыс істеу оңай;
- суреттік және мәтіндік материалды көрсету үшін өте қажет;
- сабақта оқығанды қайталауға және бекітуге ыңғайлы;
- кез-келген компьютерде және тек мультимедиялық тақтаны ғана пайдаланбай

көрсетуге болады.

Енді кемшіліктеріне тоқталсақ, олар:

- жұмыс барысында түзету күрделілігі;
- оқушылар тек баспа мәтінмен жұмыс істейді;
- оқушылармен жаппай жұмыс істеуге арналған.

Кез келген сабақтарда сараланған көзқарас болуы керек, ал бұл жағдайда ол қиын. Сонымен, АКТ математика сабағында негізгі элементі емес, қосымша - көмекші элементі түрінде болуы тиіс.

Олай болса, қоғамның әрбір мүшесі ақпараттық сауаттылығы, ақпараттық мәдениеті және ақпараттық құзыреттілігі дамыған тұлға болуы қажет. Ақпараттық технологиялар мен инновациялық педагогикалық әдістерді біріктіру білім беру сапасы мен тиімділігін арттырады, білім саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаларының бірі болып саналатын білім беру жүйесінің білімгерлердің деңгейі мен даму ерекшеліктеріне сәйкестігін күшейтуге мүмкіндік береді деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қ.К. Токаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. "Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі", 02 қыркүйек 2019 ж.
2. М. Құбашева «Жаңа ақпараттық технологиямен оқыту», Информатика негіздері, №4, 2011 ж.
3. Қойшыбекова А. және б. АКТ қолдану арқылы мотивацияны дамыта отырып, сабақтың тиімділігін арттыру. Наука и жизнь Казахстана, № 10 , 2019
4. Кожашева Г.О. және б. Жаңартылған білім беру аясында математиканы оқытуда ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдаланудың тиімділігі. ЖМУ хабаршымы, № 4(92) 2019

УДК 620.17

УПРАВЛЕНИЕ В LABVIEW ШАГОВЫМ ДВИГАТЕЛЕМ ДЛЯ РАСТЯЖЕНИЯ ТОНКИХ ПЛЕНОК С ПОЛУЧЕНИЕМ ДИАГРАММЫ ДЕФОРМАЦИИ

Кайкибаева А.С., магистр техн. наук, **Даукенова А.А.,** студент
Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: tan-ts_ainur@mail.ru

В статье разработана методика оценки качества гибридных тонкопленочных материалов при растяжении, включающая, испытания тонкопленочных образцов на

растяжение с регистрацией диаграммы деформации. Установка позволяет контролировать деформацию образцов тонкой пленки, а также автоматически строить диаграмму деформации.

Ключевые слова: гибридные тонкопленочные материалы, испытание образцов, LabView, микросхемы, деформация, растяжение, методика оценки качества

Мақалада деформация диаграммасын тіркей отырып, жұқа үлбірлі үлгілерді созуға сынауды қамтитын созылу кезінде гибриді жұқа үлбірлі материалдардың сапасын бағалау әдістемесі келтірілген. Жаяудық жұқа үлбір үлгілерінің деформациясын бақылауға, сондай-ақ автоматты түрде деформация диаграммасын құруға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: гибриді жұқа үлбірлі материалдар, үлгілерді сынау, LabView, микросхемалар, деформация, созу, сапаны бағалау әдістемесі

The article develops a quality evaluating method of hybrid thin-film materials in tension, including tensile test of thin-film samples with the deformation diagram registration. The installation allows monitoring of thin film samples deformation, as well as automatically building of deformation diagram.

Key words: hybrid thin-film materials, sample testing, LabView, microchips, deformation, tensile test, quality assessment methodology

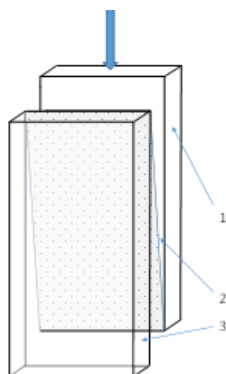
При конструировании современной радиоэлектронной аппаратуры используются новые разработки в области микроэлектроники и нанотехнологии. Но вопрос получения и использования тонких плёнок до сих пор актуален, т.к. На их основе разрабатываются гибридно-плёночные интегральные микросхемы. Тонкоплёночные элементы применяются не только в гибридных, но и в некоторых полупроводниковых микросхемах.

С помощью программного обеспечения LabVIEW (Laboratory Virtual Instrumentation Engineering Workbench), разработанного американской фирмой National Instruments могут выполняться конкретные задачи прикладного уровня, связанные с управлением инструментальных средств измерения, а также сбора, обработки и представления экспериментальных данных. Данное программное обеспечение представляет собой универсальную систему (инструмент) программирования с расширенными библиотеками программ [1]. LabVIEW можно рассматривать как интегрированную среду разработки, отладки и выполнения программ для измерительных, тестирующих и управляющих систем [2].

1. Материал и методика исследования

В данной работе отрабатывается методика механических свойств тонкопленочных гибридных материалов и алюминиевых фольг. Испытания проводятся на одноосное растяжение фольг на специальной установке. Основной задачей является измерение и регистрация максимальных нагрузок образцов и построения диаграмм деформаций. Необходимо исследовать разные фольги и в том числе гибридные материалы для установления статистики максимальных нагрузок приводимых к разрушению и выборе толщин. Поскольку гибридные материалы широко используются в космической и авиационной промышленности при уменьшении толщины пленок, снижается масса всего летательного аппарата, а также экономические затраты, что очень важно.

Для закрепления с наименьшими местными деформациями концы образца приклеиваются к двум (подвижной и неподвижной) стеклянным пластинкам. На рисунке 12 изображена схема нагружения фольги.

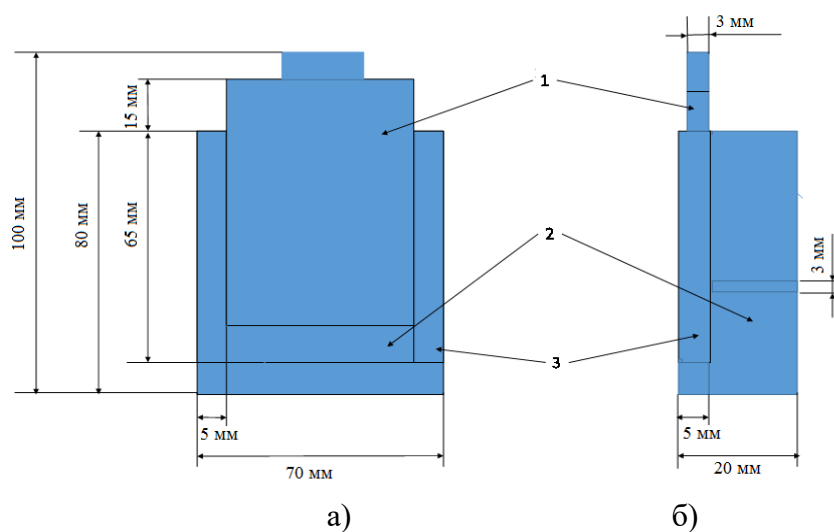

1 – подвижная стеклянная пластина; 2 – образец фольги; 3 – неподвижная стеклянная пластина.

Рисунок 12 – Кинематическая схема нагружения фольги

В процессе проведения эксперимента движущаяся пластинка натягивает фольгу относительно неподвижной, тем самым на образце возникают растягивающие напряжения.

Оправка для проведения эксперимента изготовлена из оргстекла. Она состоит из основания, двух направляющих и подвижной пластины. Направляющие соединяются с основанием при помощи клея. Основание выполняет функцию неподвижной пластины. Направляющие и пластина сделаны из листа оргстекла, при помощи ножовки. В последствии требуемые размеры получены при помощи надфилей. За основание взят пинал для образцов. Эскиз оправки изображен на рисунке 13.

а – вид слева; б – вид сбоку.

1 – подвижная пластина; 2 – основание; 3 – направляющие.

Рисунок 13 – Эскиз оправки для растяжения фольги

В основании оправки сделано сквозное отверстие для установки датчика силы. Фольга крепится к основанию снизу и к подвижной пластине сверху при помощи клея. Оправка сделана из прозрачного оргстекла, что позволяет во всех подробностях наблюдать разрушение фольги, и снимать процесс на видеокамеру. Острые края пластины и основания закруглены надфилем, чтобы не создавать дополнительные концентраторы напряжений на фольге.

Выступ в верхней части подвижной пластины сделан для удобства захвата пластины сжимающей частью установки. Оправку можно использовать много раз.

За основу нагружающего устройства был взят стереоскопический микроскоп МБС – 10. В конструкцию микроскопа были внесены необходимые изменения.

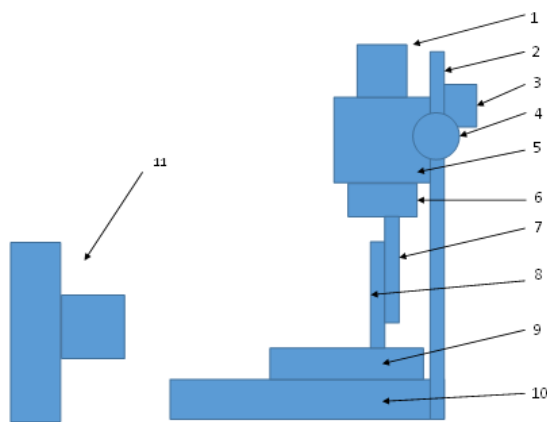
Микроскоп МБС – 10 предназначен для наблюдения как объемных предметов, так и тонких пленочных и прозрачных объектов, а также препарировальных работ. Наблюдение может производиться как при искусственном, так и при естественном освещении в отраженном и проходящем свете. Область применения: ботаника, биология, медицина, минералогия, криминалистика, археология, машиностроение, приборостроение и другие области науки и техники.

Для исследования деформации фольги в конструкцию микроскопа был добавлен шаговый двигатель DC12V 1,0 А/ф, рабочий корпус микроскопа заменён на зажимы для стекла. Для съёмки испытания использовалась видеокамера GeniusSlim 1320. Схема устройства нагружения представлена на рисунке 14.

В качестве нагрузки используется аккумулятор весом около двух килограмм. Нагрузка нужна для передачи усилия шагового двигателя.

Для установки использовали шаговый двигатель марки ScottsVolley. Конструктивно шаговые электродвигатели состоят из статора, на котором расположены обмотки возбуждения, и ротора, выполненного из магнито-мягкого или из магнито-твёрдого материала. Шаговые двигатели с магнитным ротором позволяют получать бóльший крутящий момент и обеспечивают фиксацию ротора при обесточенных обмотках.

Статор гибридного двигателя также имеет зубцы, обеспечивая большое количество эквивалентных полюсов, в отличие от основных полюсов, на которых расположены обмотки. Обычно используются 8 основных полюсов для 0,9 град. двигателей. Зубцы ротора обеспечивают меньшее сопротивление магнитной цепи в определенных положениях ротора, что улучшает статический и динамический момент. Это обеспечивается соответствующим расположением зубцов, когда часть зубцов ротора находится строго напротив зубцов статора, а часть между ними.

1 – нагрузка; 2 – стойка; 3 – шаговый двигатель; 4 – винт редуктора; 5 – корпус; 6 – кольцо с зажимами для стекла; 7 – подвижная стеклянная пластина; 8 – основание оправки; 9 – датчик нагружения; 10 – столик для работы; 11 – видеокамера.

Рисунок 14 – Устройство для нагружения фольги на базе микроскопа МБС-10

Ротор гибридного двигателя имеет зубцы, расположенные в осевом направлении. Ротор разделен на две части, между которыми расположен цилиндрический постоянный магнит. Таким образом, зубцы верхней половинки ротора являются северными полюсами, а зубцы нижней половинки — южными. Кроме того, верхняя и нижняя половинки ротора повернуты друг относительно друга на половину угла шага зубцов. Фотография шагового двигателя изображена на рисунке 15.

Рисунок 15 – Шаговый двигатель ScottsVolley.

Особенности конструкции, которые отличают шаговые электродвигатели, а также многочисленные режимы работы таких двигателей позволяют классифицировать их по следующим параметрам: частоте собственных круговых колебаний (угловая частота вращения ротора около устойчивого положения при отсутствии момента нагрузки), электромагнитным постоянным временем (характеризует скорость протекания электромагнитных переходных процессов), коэффициенту внутреннего демпфирования (определяется отношением амплитуды потокоцепления ротора с фазой обмотки статора к ее активному сопротивлению). Характеристики шагового двигателя, используемого в работе, представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Характеристики шагового двигателя ScottsVolley

Наименование производителя	Рабочий ток фазу (А)	Величина полного шага (град)	Погрешность углового шага (проценты)	Напряжение питания (В)	Количество полюсов
Scotts Volley	1,0	0,9	5,0	12,0	8,0

Число пар полюсов ротора равно количеству зубцов на одной из его половинок. Зубчатые полюсные наконечники ротора, как и статор, набраны из отдельных пластин для уменьшения потерь на вихревые токи.

Шаговый двигатель соединяется с рейкой микроскопа при помощи зубчато-реечной передачи. Пример соединения показан на рисунке 16.

Рисунок 16 – Зубчатая передача

Зубчатая передача – это механизм или часть механизма механической передачи, в состав которого входят зубчатые колёса. Назначение: преобразование вращательного

движения в поступательное, и наоборот. При этом усилие от одного элемента к другому передаётся с помощью зубьев. Зубчатое колесо передачи с меньшим числом зубьев называется шестернёй, второе колесо с большим числом зубьев называется колесом. Пара зубчатых колёс, имеющих одинаковое число зубьев, – в этом случае ведущее зубчатое колесо называется шестернёй, а ведомое – колесом.

Обычно число зубьев на сопряжённых зубчатых колёсах стремятся делать взаимно простым, что обеспечивает большую равномерность износа: в этом случае каждый зуб одного колеса будет по очереди работать со всеми зубьями другого колеса.

Зубчато-реечная передача — частный случай зубчатой передачи, широко используемой в станках и механизмах для передачи вращательного движения и преобразования угловых скоростей и крутящего момента.

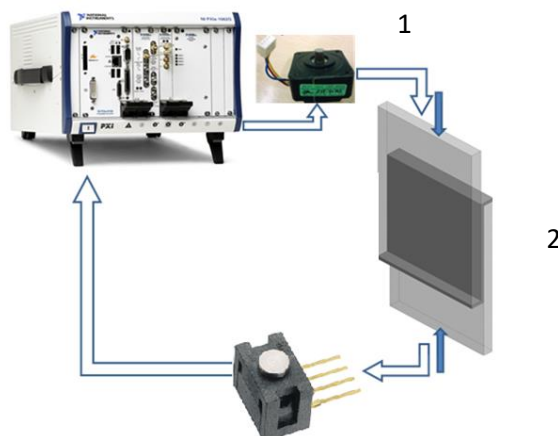
Зубчато-реечная передача как элемент трансмиссии служит для преобразования вращательного движения (например, вала мотор-редуктора) в поступательное, реже наоборот.

Зубчатые передачи выполняются с прямыми зубьями для работ на малых и средних скоростях, с косыми зубьями для использования на средних и высоких скоростях или когда требуется повышенная точность перемещения; с шевронными зубьями для передачи больших моментов в тяжёлых машинах, с круговыми зубьями в конических передачах.

Передачи зубчатая рейка-шестерня получили широкое распространение в машиностроении благодаря удачному сочетанию нагрузочных, динамических и точностных характеристик. Они отличаются надёжностью, простотой конструкции и удобством монтажа.

3. Результаты и их обсуждение

На рисунке 17 показана блок-схема измерительной системы для снятия диаграммы деформации образца.

1 – Шаговый двигатель ScottsVolley; 2 – система деформации образца

Рисунок 17 –Блок-схема установки для испытания тонкой фольги гибридного материала

Таким образом при анализе диаграмме деформаций образца было определено, что длина критической трещины в полиимидной основе 3,18 мм (подрост трещины от надреза 1,18 мм), в гибридной пленке – 5,8 мм (подрост трещины от надреза 3,8 мм). Нагрузка старта закритической трещины в материале полиимидной основы составила 11 Н, а в материале гибридной пленки – 14 Н.

Подстановка найденных значений длины критической трещины и нагрузки развития закритического разрушения в формулу (27) для критического коэффициента интенсивности

напряжения плоского образца с боковым надрезом показала, что: для гибридной пленки полиимид-алюминий составляет $K_{Ic} = 24,1 \text{ МПа} \cdot \text{м}^{-0,5}$, а трещиностойкость полиимидной основы составила $K_{Ic} = 13,5 \text{ МПа} \cdot \text{м}^{-0,5}$.

Таким образом напыление алюминиевого слоя повышает трещиностойкость гибридного материала «полиимид-алюминий» почти в два раза, по сравнению с материалом основой (только полиимидной пленкой), за счет, видимо, рассеяния энергии на деформацию металлического (алюминиевого) слоя.

Разработанная методика оценки сопротивления разрушению тонкопленочных материалов по анализу диаграммы деформаций разрушения позволяют использовать для оценки качества материалов для теплоизолирующих покрытий космических аппаратов, а также других тонкопленочных материалов, используемых в промышленности.

Разработана методика оценки качества гибридных тонкопленочных материалов при растяжении, включающая, испытания тонкопленочных образцов на растяжение с регистрацией диаграммы деформации. Используемая установка позволяет контролировать деформацию образцов тонкой пленки, а также автоматически строить диаграмму деформации. Разработанная методика оценки сопротивления разрушению тонкопленочных материалов по анализу диаграммы деформаций позволяют ее использовать для оценки качества материалов для теплоизолирующих покрытий космических аппаратов, а также других тонкопленочных материалов и фольг, используемых в промышленности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Энциклопедия «Машиностроение». Т. II-3. Цветные металлы и сплавы. Композиционные металлические материалы / Отв. ред. И.Н. Фридляндер. – М.: 2001. С. 94–128, 156–196, 814–832.
2. Фридляндер И.Н. Алюминиевые сплавы в летательных аппаратах в периоды 1970–2000 и 2001–2015 гг. // Технология легких сплавов. 2002. № 4, С. 12–17.
3. Фридляндер И.Н., Сенаторова О.Г., Ткаченко Е.А., Молостова И.И. Развитие и применение высокопрочных сплавов системы Al–Zn–Mg–Cu для авиакосмической техники // Юб. науч.-техн. сб. «75 лет ВИАМ. Авиационные материалы». – М.: 2007. С. 155–16
4. Елагин В.И. Пути развития высокопрочных и жаропрочных конструкционных алюминиевых сплавов в XXI столетии // МиТОМ. 2007. № 9. С. 3–11.

ӘОЖ 343.985

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ БОЙЫНША ОҚИҒА БОЛҒАН ЖЕРДІ ҚАРАУ ТАКТИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кайнышева М.Қ. магистрант

Ғылыми жетекшісі: Е.Ж. Беисов, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент)

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: beisov_erbol@mail.ru

Бұл ғылыми мақалада бүгінгі таңда өзекті болып табылатын қылмыстарды тергеу кезінде криминалистикалық әдістемелерді қолдану барысында оқиға болған жерді қарау тактикасының құқықтық негіздері мен ерекшеліктер қарастырылған.

Тірек сөздер: тактика, тергеу әрекеті, қарап-тексеру.

В данной научной статье рассмотрены правовые основы и особенности применения

тактики осмотра места происшествия в расследовании преступлений используя методы расследования преступлений криминалистической тактики.

Ключевые слова: тактика, следственные действия, осмотр.

This scientific article discusses the legal foundations and features of the application of the tactics of inspecting the scene in the investigation of crimes using the methods of investigating crimes of criminalistic tactics.

Key words: tactics, investigative actions, inspection.

Оқиға болған жердің толық, пәрменді және дұрыс қаралуы тергеушінің осы тергеу әрекетіне ұқыпты дайындалуына тікелей байланысты.

Тергеушінің дайындық жұмысы екі кезеңге бөлінеді. Бірінші кезең - тергеушінің оқиға болған жерге шықпай тұрып, оқиға жөнінде хабар алысымен жүргізетін дайындық жұмыстары. Бұл бірінші кезеңде тергеуші мына төмендегі дайындық жұмыстарын атқарады: өзі келгенше оқиға болған жерді өзгеріссіз сақтап қалу үшін белгілі бір лауазымды адамдарға, атап айтқанда, полиция қызметкерлеріне нұсқау береді; оқиға болған жерді қарауға өзімен бірге қатынасатын лауазымды адамдарды (жедел-іздігіру жұмыстарын жүргізетін), мамандарды нақтылап белгілеп, олардың оқиға болған жерге кешікпей келуіне керекті шара қолданады; оқиға болған жерді қарағанда қолданатын криминалистикалық құрал-саймандарды және басқа да керекті жабдықтарды дайындайды [1, 89].

Тергеуші оқиға болған жерге өзі келгенше оны өзгеріссіз сақтап қалу жөнінде нұсқау берумен қатар полиция қызметкерлеріне қылмыстың басында болып, оны көрген адамдарды анықтау және басқа да жедел-іздігіру жұмыстарын жүргізуге арнайы тапсырма береді.

Оқиға болған жерді қарайтын тобын құрғанда тергеуші қарауға қандай мамандар қатынасуы керек екендігін алдын ала анықтайды. Егер оқиға болған жерде мәйіт бар болса, онда қарауға міндетті түрде сот-медициналық экспертін арнайы медициналық білімі бар адам қатыстыруы керек. Іздерді және басқа да заттай дәлелдемелерді іздеп табу, бекіту, алу және зерттеу үшін қарауға маман-криминалист қатыстырылады. Қаралатын объектілердің ерекшеліктеріне байланысты басқа да мамандардың қатысуы мүмкін.

Қарауға пайдаланылатын құрал-саймандарды дайындау үстінде тергеуші тергеу чемоданының ішіндегі жабдықтардың толық болуын, жарамдылығын тексереді. Осындай дайындық жұмыстарын біткеннен кейін тергеуші жедел оқиға болған жерге шығуы керек.

Оқиға болған жерге келісімен тергеуші мына төмендегі дайындық жұмыстарын жүргізеді: жәбірленушінің хал-жағдайы анықталып, керек болса оған жедел медициналық жәрдем көрсетіледі; оқиға болған жердің шекарасын анықтайды; полиция қызметкерлерінің және басқа да лауазымды адамдардың баяндауынан оқиға болған жерде қандай өзгерістер болғанын біліп, егер оқиға болған жерде өзгерістер болса, олардың қандай себептен болғанын анықтайды; қылмысты көрген куә адамдарды сұрау арқылы, оқиға жерінде деректі мәліметтер алады; керекті жедел-іздігіру жұмыстарын жүргізу жөнінде полицияға және жедел-іздігіру органдарының қызметкерлеріне нұсқау береді; қарауға қатынасатын куәгерлерді анықтап, оларды заңда көрсетілген құқықтары және міндеттерімен таныстырады, арнайы нұсқау береді; тергеу әрекетін қарауға қатысы жоқ бөтен адамдарды бұл жерден кетуін талап етеді; жедел-іздігіру органдарының қызметкерлеріне арнайы дайындығы бар, үйретілген итті пайдалану арқылы қылмыскердің ізіне түсіп, оның ұстауға нұсқау береді.

Жоғарыда көрсетілген және де оқиғаның ерекшелігінен туындайтын басқа да жұмыстарын бітіріп, тергеуші оқиға болған жерді қарауға кіріседі.

Тергеу қарауының 3 кезеңі: 1) дайындық; 2) жұмыс кезеңі; 3) қорытынды.

Дайындық кезеңі: 1) шыққанға дейінгі; 2) келгеннен кейінгі. Оқиға болған жердің өзгермеуін қамтамасыз ету; қылмыстық іс әрекеті, салдарын тоқтатуға шаралар қабылдау;

қылмыстылықты анықтайтын, көзімен көрген, субъектілері анықтауы; қылмыстық топ, мүшелерін іріктеу; техниклық- құралжабдықтарын дайындау [2, 9].

Міндеттілігі - тергеушілер факультеті: мамандар, жедел- іздестіру тобы. Келгеннен кейінгі тергеушілердің әрекеттері: жәбірленушіге көмек көрсету; бөтен адамдарды оқиға болған жерден шығару; куәгерлерден сұрау жүргізу, өзгерудің болғанын, болмағанын анықтау; оқиға болған жердің шекарасын анықтау; топ мүшелердің міндеттерін бөлу, инструктаж беру; қылмыскерді ұстауға іздестіру жүргізу.

Ол жалпы және талдап қараудан тұрады. Жалпылама қарау, оқиға болған жердің жағдайымен танысу және болған оқиғаның сипаты туралы мағлұмат алу мақсатында жүргізіледі.

Жалпылама қарау белгілі бір бағдар алу мақсатында оқиғаның орнын көзбен шолып шығудан басталады, ол: қарауға қажетті кеңістіктің шегін анықтайды; бағдарлық және жалпыламалық фотосуретке түсіру үшін қажетті орынды тандайды.

Содан кейін тергеуші қарауға қатысушылармен бірге мынадай жағдайларды анықтайды: оқиға орнында қандай нысандар бар; оқиғаға қатысты барлық мәселелерді зерттейді, тексереді, олардың сырт пішінін зерттейді; фотосуретке түсіру арқылы іске қатысты дегендердің барлығын толық жазып алады; қараудың келешектегі хаттамасына қажетті үлгілер, жоспарлар мен сызулар жасалады;

Жалпылай байқау арқылы алынған мәліметтерге байланысты мынадай талаптар қойылады: алаңның және өндіріс ғимараттарына қарау жұмыстарын жүргізген жағдайда тиісті өкілдердің шақырылуы; кеңсе және техникалық көмектің қажеттігі айқындалған жағдайда тергеушімен бірге келуге тиіс басқа да мамандардың болуы;

Жалпылама қарау біткеннен соң тергеуші оқиға орнын талдап, мұқият қарауға кіріседі: оқиға орны мен жеке нысандардың қылмыс пен қылмыскердің іздерін іздестіру және табу мақсатында мүмкіндігінше барлық шараларды қолданады; іздегі бар нысандар бөлініп алынады, ал егер оларды алу мүмкін болмаса, олардың көшірмесі жасалынады; заттардың жайының жағымсыз белгілері жазылып алынады; жалпылама қараудан алынған мәліметтер тексеріледі; түйінді және шолып фотосуреттер түсіріледі.

Жоғарыда атап көрсеткендей оқиға болған жерді шолу кезінде тергеуші қарау тәсілін тандап алады, яғни қаралатын нысандардың зерттеу ретінің тәртібін белгілейді.

Қараудың негізгі үш тәсілі белгілі. Олар: концентрикалық - сырттан ішке қарай, эксцентрикалық - іштен сыртқа және бір бағытта қарау тәсілдері. Егер оқиға болған жерде мәйіт табылған болса, онда қарауды сол жерден сыртқа қарай жүргізген тиімді, ал егер нақты белгіленген орталық болмаса немесе оқиға болған жерден қылмыскердің келген және кеткен іздері мен заттық дәлелдерді іздестіруге байланысты болса, қарауды шет жақтан орталыққа қарай жүргізген жөн. Бір бағыттағы қарау әдеттегідей ашық жердегі едәуір көлемдегі алаңды қарау кезінде қолданылады [3, 90].

Қаралған тәсілдерге қатысты криминалистік оқулықтарда оқиға орнын субъективті және объективті қарау деген ұғым бар. Осылай бөлуді бірінші болып ұсынған Ганс Гросс, ол былай деп жазған, мұндай жүйелер екеу болуы мүмкін: субъективтік және объективтік. Субъективтік қарау мынадай жағдайда болады: сот тергеушісі жеке заттарды қандай жағдайда және орналасу тәртібіне қарай тапқанына байланысты қарау мен бейнелеп жазуды жүргізген кезде, немесе оның келген, немесе кірген жерінен көргендерін қарап және бейнелеп жазған кезде, немесе қылмыскердің сол заттардың жатқан ретінің қасынан қалай өтуі мүмкін деген тәртіппен қарау мен бейнелеп жазуды жүргізген кезде, ал объективтік қарау тәсілінде, қарау нысандардың бірінен кейін бірінің табиғи орналасу тәртібіне қарай жүргізіледі.

Криминалистердің көпшілігі оқиға болған жерді қарауды жүргізудің объективтік тәсілі дұрыс, әрі қолайлы деп есептейді, себебі объективтік тәсілде оқиға орны қылмыскер ол жермен қалай жүргеніне қарамай, толық біркелкі қаралады. Бұл тұтас қарау болып табылады, сондықтан оған артықшылық беріліп отыр, себебі ол қараудың толықлығын

қамтамасыз етеді. Бірақ-та субъективтілік тәсіл де шектелмейді, себебі ол кейбір жағдайларда қолданылуы мүмкін, айталық оқиғаның сипатына қарай қылмыс пен қылмыскердің барлық іздері, оның қозғалу жолында жатқандықтан оқиға орнын және оған шектес жатқан алаңдарды тұтас қараудың қажетсіз болған жағдайда.

Криминалистік оқулықтарда қарауды екі түрлі кезеңге бөлу ұсынылған: статикалық-тұрақты, және динамикалық қозғалыстағы. Қараудың тұрақты кезеңінде нысандар қозғалыссыз жағдайда зерттеледі. Оның мақсаты: нысандардың орналасқан нақты орнын, оның басқа нысандармен өзара орналасуын және оның жағдайын дұрыс анықтап алу болып табылады. Динамикалық кезеңде нысандардың орналасуының өзгеруі мен оның бөлшектерінің орналасу өзгерістерін зерттейді.

Қараудың статикалық кезеңінде оқиға болған жердің жағдайы бұзылмайды және табылғандардың барлығы ешқандай өзгеріссіз өз орнында қалдырылады. Бұл кезеңде оқиға болған жердің жағдайы фотоға түсіріледі. Атап айтқанда: бағдар беретін, шолулық, түйінді және панорамалық суретке түсіріледі. Қараудың динамикалық кезеңін сонымен бірге талдаулық деп те атайды. Оқиға болған жердің жалпы жағдайы зерттеліп біткеннен кейін, заттар мен іздердің орналасу жайларын жазу, өлшеу және фотосуретке түсіріліп, жазылып алғаннан соң, өңдеуге жататын іздер бұзылудан сақталып және мүмкіндігінше іздестіру сипаттағы шаралар қолданады. Тергеуші заттар мен іздерді жеке-жеке арнайы тәсілдермен зерттеуді қолға алады, яғни ол заттарды орнынан алып жан-жағынан қарап шығады, куәлерге көрсетеді, олар туралы мағлұматы бар тұлғалардан өз пікірлерін сұрастырады.

Егер статикалық қарау кезеңінде тергеуші, мәйітті жатқан орнынан қозғамай, оның қалай жатқанын, киімдерінің қандай екендігі мен жанындағы заттарға қандай қатынаста жатқанын анықтап, жазып алатын болса, ал динамикалық кезеңде мәйіттің жатқан жағдайы бұзылады. Себебі оның денесіндегі жарақаттары тексеріледі, немесе оның киімдерінің қалтасында не бар екендігі тексерілуі қажет болады және т.с. Қараудың динамикалық кезеңінде мәйіт суретке егжей-тегжейлі түсіріледі.

Оқиға болған жерді қараудың алғашқы, қайталама және қосымша түрлері болады. Алғашқы қарау - бұл тергеушінің ең алғашқы қарауы болып табылады. Алғашқы қарауда, оқиға болған жер толығымен қаралады. Белгілі бір себептермен алғашқы қарау кезінде назар аударылмай қалып кеткен объектілер, алғашқы қараудан кейін тағы да жаңа мәліметтер пайда болып, алғашқы қарау сапасыз жүргізілген болса, қосымша қарау жүргізуге тура келеді. Алғашқы қараудан қайталап қараудың айырмашылығы, ол оқиға болған жерді толығымен емес, тек жеке объектілерді ғана қамтиды [4, 233].

Тергеуші оқиға болған жерде нысандарды зерттеп болғаннан соң, қараудың қорытынды сатысына көшеді: қараудың хаттамасы мен қажетті жоспарларды, үлгілер мен сызуларды жасайды; мәйіттің іш құрылысын ашу қажет болған жағдайда тергеуші сот-медициналық сараптамаға қатысады;

Қорытынды кезең: хаттама; кестелеу; фото түсірілер; объектілерді буып түйу. Оқиға болған жерді қарау екі кезеңге және осыған байланысты арнайы әдіс-тәсіл қолданылады. Тергеу әрекеті оқиға болған жерді жалпы шолып қараудан басталады да, бұл қараудың бірінші кезеңі деп саналады. Кей авторлар бұл кезеңді оқиға болған жерді бағдарлау сатысы деп те атайды. Негізінен, бұл кезеңде тергеуші оқиға болған жерді толығымен, жалпы шолып қарау арқылы осы жерді бағдарлайды. Сондықтан жалпы шолуды бағдарлау үшін пайдаланатын әдістің бір түрі деп те санауға болады.

Бұл кезеңнің негізгі міндеті - оқиға болған жерді нақтылап, ондағы орналасқан жеке объектілерді, олардың ара қашықтығын, орналасуын, жағдайын белгілеу. Оқиға болған жерді жалпы аралап, қаралатын жердің негізгі, түйінді, қарауға күрделі жерлерін алдын ала белгілеу керек. Оқиғаның түйінді жері дегенге іздердің, заттай дәлелдемелердің неғұрлым көбірек шоғырланған жерлері жатады. Бағдарлау үстінде сонымен қатар шешілетін сұрақтар: қылмыскер бұл жерге (айталық, пәтерге) қалай келуі (кіруі) мүмкін, оқиғаны қай жерден көруге болады, қылмыс әрекеттерінің ерекшелігіне байланысты қылмыстың ізі қай жерде

калуы мүмкін. Жалпы шолып қарау арқылы объектілердің орналасуы, олардың ара қашықтығын және басқа да жағдайларды есептей келіп, тергеуші оқиғаның болу механизмін болжап, көз алдына елестетіп, болған оқиғаның көрінісін ойша жасап көруі керек. Міне, осы тұрғыдан алғанда оқиға болған жерді қараудың бұл сатысы тергеушінің шығармашылық талдауын қажет етеді. Осындай талдаудың сапасы қараудың және тергеудің дұрыс бағытта болуына тікелей ықпал етеді. Қараудың бұл сатысында тергеуші объектілерді қарау кезегін, ретін шешіп алады. Криминалистикада қарау, ситуациялық жағдайларға байланысты, оқиға болған жердің ортасынан не шетінен басталады. Сонымен қатар оқиға болған жерді сүзе толық алға қарай, бір бағытта қарау әдісі де қолданылады.

Оқиға болған жердің шетінен бастап, спиральдық әдіспен оның ортасына қарай жүргізілетін қарауды орталыққа шоғырлану концентрлік әдісі дейміз. Айталық, бөлменің ортасында мәйіт жатса, кіре берістен, мысалы есіктен басталып, бөлменің қабырғасын жапсарлай тұрған объектілер спираль тәрізді оңнан солға, не керісінше, солдан оңға қаралып, бірте-бірте бөлменің ортасына мәйіт жатқан жерге келіп, мәйітті қараумен тергеу әрекеті аяқталады. Қараудың мұндай түрін оқиға болған жердің шегі (шекарасы) нақты белгілі болған жағдайда қолданылады. Егер де оқиғаның шегі қай жерінен шектелегіні белгісіз жағдайда, айталық мәйіт ашық алаңда жатыр, қарау ортадан басталып, спираль тәрізді бағытпен жүріп, оқиға болған жердің, тек аймақтарын қараумен аяқталады. Мұндай кезекпен қарауды оқиға болған жерді эксцентрілік әдісі бойынша қарау дейді. Кейде оқиға болған жердің түйінді тұсы белгісіз, тек бір оқиға болған кеңістікті (алаңды) толық қарауға тура келеді. Егер осындай ситуациялық жағдай туындаса, қаралатын кеңістіктің басынан бастап, бір шетінен екінші шетіне дейін көлденең және алға бір бағытта жүріп, кеңістік толық сыпырыла сүзіліп қаралады. Айтылғандарды тұжырымдайтын болсақ, оқиға болған жердегі объектілерді қарау кезегінің үш түрі бар: концентрлік- оқиға болған жердің шетінен ортасына қарай шоғырланып қарау; эксцентрілік- ортасынан шетіне қарай қарау, фронтальді- толық сүзіп қарау. Осы айтылған қарау кезегінің қай түрін қолдану керек екендігі қараудың алғашқы кезеңінде шешіледі. Бұл кезеңде тергеуші және қарауға қатынасып жүрген басқа да лауазымды адамдар еш объектіні орнынан қозғамайды, оларды сол тұрған күйінде қарап, тексеру керек. Оқиға болған жер бағдарлау және жалпы шолу әдістерімен фото суретке түсіріледі. Оқиға болған жерді қараудың бірінші кезеңінде, атап айтқанда, қарайтын жерді жалпы шолып бағдарлау үстінде статикалық тәсіл қолданылады, былайша айтқанда, объектіні қозғалмай өз орнында қаралады.

Жеке басты ұқсастыруды сараптау объектісі болып: дененің бөлімдері мен басқа объектілері: адамдардың кез келген мәйіттік өзгеруіндегі танылмаған мәйіт, бөлшектенген мәйіттер, дененің бөлшектенген бөліктері, қаңқаға айналған мәйіттер, қаңқаның бөліктері, жеке сүйектер, сүйек бөліктері, объектілер, сүйекке ұқсас мәйітті жаққан орыннан күл; танылмаған мәйіттің ерекшеліктерін сипаттайтын, олардың бөлшектерін, сүйек қалдықтарын, сот-медициналық сараптауды жүргізу үрдісінде және қарау кезінде орнында табуда алынған олардың ауызша-сөйлеу, антропометрикалық, морфологиялық, графикалық, көлемдік, фотографиялық, рентгенографиялық және басқа үлгілер түрінде құжаттандырылған белгілер; танылмаған мәйіттерді табу және анықтау жағдайларында, орны туралы құжатты түрде белгіленген деректер; іздеуде жүрген адамдар жайлы, нақты үлгілер түрінде бейнеленген, сондай-ақ ізденісте жүрген және сараптауға берілген адамдар туралы туысқандарынан түскен белгіленген құжатты түрде мәліметтер [5, 12].

Жеке тұлғаны ұқсастыруды сараптау кезінде қалдықтардың түрге жатуын, олар жатқан мәйіттің санын, олардың нәсілін, жынысын, жасын, тірі кезіндегі бойы мен дене мөлшерін, оның құрылысын, оның құрылыс ерекшелігін, оның ауруларының белгілерін, дене зақымдарын, олардың сипаты мен ұзақтығын, сөз арқылы жасалған портретін және жеке тұлғаның танылмаған қалдықтарын анықтау үшін қажетті басқа дербес ерекшелігін анықтайды.

Микрологиялық сараптау объектілері болып (микрообъектілерді және заттардың

іздерін сараптау) мыналар табылады: 1) адамдардың мәйітінің зақымданған ұлпаларындағы микробөлшектер мен микроіздер және дене зақымдарынан пайда болған механизміне байланысты киімдегі іздері; 2) спектральді зертханада, сот-биологиялық, сот-гистологиялық, химико-токсикологиялық бөлімшелерде зерттеулер жүргізу үшін микроөлшерде алынған объектілер; 3) қылмыстық істе (іздеу) және медициналық құжаттардағы бұрын жүргізілген микрологиялық зерттеулер туралы, мәйітті сот-медициналық зерттеудің нәтижелері туралы, оны табылған орнында, және сараптауға жіберілген объектілер туралы белгіленген мәліметтер.

Ұсынылған материалдар және түйінделген мәселелер бойынша басқа сараптау түрлерін (трасологиялық, баллистикалық және басқа) жүргізу талап етілмеген жағдайларда микрологиялық сараптауларды дербес ретінде жүргізеді.

Сот-медициналық микрологиялық сараптау кезінде киімде, мәйіттің денесінде, зақымдарда және дене ұлпаларында бөгде микрообъектілерді, заттар мен микрообъектілерді зақымдау құралынан киім мен денеге немесе керісінше тасымалдау дерегінің (енгізу) барын анықтайды.

Жағдайларды қайта құруға (ситуациялық сараптау) сараптау объектілері болып мыналар табылады: 1) қылмыстық істер, аяқталған сот-медициналық және криминалистік (автотехникалық, трасологиялық, баллистикалық және басқа) сараптаулардың материалдары; 2) ситуациялық сараптау жүргізген кезеңде орындалған тергеу және сараптау тәжірибелерінің материалдары; 3) бұрынырақ жүргізілген сараптау объектілері (жағдайға қатысушының киімінің заттары, көлік заттары, зақым салу құралы, оқ ататын қару, оқиғаның болған орнының заттары және басқалар), сондай-ақ үлгілер, көшірмелер және нақты үлгілер; 4) тірі адамдар - зерттелетін жағдайдың нақты қатысушылары мен ситуациялық анализ үшін маңызы бар жағдайларды қайта құру үшін тартылған статистер; 5) оқиғаның нақты жері, жолдың бөлшегі, ландшафт және т.б. немесе параметрі мен оқиға орнының имитация жағдайында құжатты белгілеу бойынша оған сәйкес келетін бөлік [6, 78].

Оқиғаны қайта құруға сараптау кезінде сарапшының міндеті тергеу және сараптау жолымен алынған денеге келтірілген және алынған зақымдардың динамикасы туралы нақты деректер туралы оқиғаға қатысушылардың көрсетулерінің сәйкес келуін (сәйкес келмеуін) анықтау болып табылады.

Зерттеу әдістері мен техникалық тәсілдер. Сараптау түрлері мен зерттелетін объектілердің сипатына байланысты медико-криминалистік бөлімшелерде мынадай зерттеу әдістері мен техникалық тәсілдерді қолданады: дайындық әдістері мен тәсілдері: теріні, сүйектерді және олардың бөліктерін, шеміршектерді, ішкі мүшелерді, киім бөліктерін және басқа микрообъектілерді зерттеудің қажетті жағдайына келтіру мақсатында арнайы өңдеу жолымен микропрепараттарды дайындау; дененің ұлпасынан, сүйек және тіс микрошлифтерінен зақымдарды табу және зерттеу үшін, түрін, жынысын, жасын, микросалымдарды анықтау және зерттеу үшін препарат дайындау; зақымдалған шаш, тоқыма материалдардан, бөгде салымдар мен қоспалардан микропрепараттар дайындау; зерттеу объектілерін қайта құру (препараттарды, киім фрагменттерін және басқаларды бекіту); мүшелер мен ұлпаларға, жара арналарын рентгенконтрастық бояғыш заттармен құю (препаратты құюға дайындауды қоса); кептіру, өлшеу, күйдіру, еріту және объектілердің басқа да түрлерін келесі спектральдік анализ үшін дайындау; объектілердің қасиетін бақылау және бекіту: көз мөлшері - объектілердің қасиетін зерттеу үшін жай көзбен немесе лупа арқылы спектрдің көрінетін аумағында сараптаудың барлық түрлерінде, спектрдің инфрақызыл және ультракүлгін саласында; өлшеуіш - объектілердің сызықты мөлшерін макро және микро өлшеу үшін, іздердің детальдарын, бөгде бөлшектерді, объектілердің ара қашықтығын, сараптаудың барлық түрлеріндегі массасын өлшеу; остеоскопиялық және остеометрикалық - сүйектердің сыртқы құрылысының және олардың мөлшерінің ерекшеліктерін анықтау үшін; денситометрикалық-макро және микрорентгендік, фотографиялық бейнелердің, фотохимиялық із таңбаларын, ауто-граммның салыстырмалы

оптикалық тығыздығын анықтау үшін; спектрометриялық - объектілердің спектральдық сипатын анықтау үшін; денсиметриялық - сүйектердің меншікті тығыздығын анықтау үшін; микротвердометрикалық - сүйектің, тістің және басқа тіндердің механикалық тығыздығын анықтау үшін; тікелей стереомикроскопия - спектрдің көрінетін саласындағы объектілердің макро және микро қасиеттерін зерттеу үшін; микроскопия, люминесценция, инфрақызыл, фазовоконтрасты, поляризациялы, электрондық микроскопия - объектілердің микро және ультрамикро белгілерін түрлі режимдерде зерттеу үшін; фотографиялық - жарықтың түрлі режимінде ақ-қара, түрлі-түсті, шолулы, макро және микрофотографиялық бейнелерді алу үшін, соның ішінде түсті бөлу, стереоскопиялық, спектрдің шеткі саласында суретке түсіру, репродукциялық, негативсіз басу, спектрді түсіру, диапозитивтерді және басқа фотографиялық әдістерді дайындау; фотографиялық материалдардан фотохимиялық із-таңбаларды және аутограммаларды алу - объектілерді анықтау және өлімнің ескілігін анықтау үшін; рентгендік - шолулық, контактық, метрикалық, макро және микрорентгенограммалар, рентген анализ қоса (электрондық, оптикалық, фотографиялық, ұқсас, сандық және басқа) алу үшін; спектральдық (эмиссиялық, люминесценттік спектроскопия, атомдық-адсорбциялық, рентгеноспектрометрия, инфрақызыл спектрометрия және басқасы) - заттардың элементтік және молекулярлық құрамын анықтау үшін; химиялық (контактық-диффузиялық және электрографиялық, түрлі-түсті химиялық реакциялар, хромотографиялық және басқа) - көрінбейтін іздердің топографиялық картинасын алу үшін; графикалық (сызбалық суреттер, объектілердің контурларын көшіру, белгілерді графикалық кодтеу) - іздерді құжаттық бекіту, із пайда болудың механизмі мен жағдайын иллюстрациялау; үлгілеудің әдістері мен тәсілдері: зақымдардың, анатомиялық құрылулардың (маскалар) іздерінің бетінен көлемді жабыстырмалар дайындау, объектінің бедерін бекіту мақсатында жара арналарының жабыстырмаларын алу; экспериментальды іздерін алу (зақым-іздері) - зақымдау құралының іztүзуші қасиетін, іztүзу механизмі мен жағдайын анықтау және үлгілерді алу үшін; жағдайлық сараптама кезінде дене зақымы мен тигізу үрдісінің динамикасын экспериментальды үлгілеу [7, 193];

Аналитикалық әдістер: салыстырмалы анализ - салыстыру, жылжыту (біріктіру), жағу, объектілердің бейнелеріндегі белгілерді репераждау; математикалық анализ - объект немесе үрдіс туралы бастапқы алынған деректер бойынша объектілер мен үрдістердің (мөлшері, жылдамдығы, массасы, бұрышы және басқа) параметрлерін есептеуді орындау; статистикалық анализ - объектілер мен үрдістердің біраттас шамалардың көптігін математикалық жалпылау негізінде параметрлерін анықтау; векторлық-графикалық анализ - іздер-зақымдардың пайда болу дәйектілігі мен механизмін, мөлшерін анықтау; белгілер мен динамикалық үрдістерді (суреттеу, графикалық және пластикалық қайта құрулар) қайта құру әдістері.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Б.Қ. Төлеубекова, Қ.Ж. Қапсәламов, Б.Қ. Шынарбаев, Д.Қ. Бекішев. “Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Ерекше бөлім. – Алматы. – 2008. -165-б.
2. Порубов Н.И. Курс криминалистики, Минск, 2010. – 356 с.
3. Криминалистика: Учебник (Под ред .И. Ф.Пантелеева, Н.А.Селиванова. –М.; Юр.лит., 1984. – 348 с.
4. Криминалистика және сот сараптамасы сұлбанысанында: Оқуқұралы / Ә. Исаев, А. Шакенов.- Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 232 б.
5. Криминалистика. Учебник под ред, Васильева А.И. – М., 1998. – с. 152.
6. Потапов С. Принципы криминалистической идентификации. / Советское государство и право. – М., - 1940.- 269 с.
7. Криминалистика негіздері: Жоғары және орта кәсіптік білім беретін оқуорындарына арналған оқулық / Жалпы редакциясын басқарған Россинская Е.Р.- Алматы: «Мектеп», 2007.- 272 б.

ӘОЖ 37

СӘБИЛЕРМЕН ЕРТЕГІНІ МӘНЕРЛЕП ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІН
ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қалияхмет К.Н.

Ғылыми жетекші: Таурбекова А.С. магистр, аға оқытушы

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: kaliahmetova_k@mail.ru

Бұл мақалада қазақ тілінің паралингвистикалық амалдарының (үн, ырғақ, тембр, әуен) ұлттық ерекшеліктерін ертегіні балаларға мәнерлеп оқу арқылы жеткізу қарастырылған..

Тірек сөздер: дыбыстық рәсімдеу, фонация, дауыс, акустика, қарқын, тембр, вокализация, сөйлеу.

В статье рассматривается проблема передачи особенностей паралингвистических средств (интонация, темп, ритм) в чтении и рассказываний детям народных сказок.

Ключевые слова: звуковое оформление, фонация, голос, акустика, темп, тембр, вокализация, речь.

The article is devoted to studying non-verbal behavior of the person, namely, the sound design of the Kazakh language.

Key words: sound design, phonation, sound design, phonation, voice, acoustics, tempo, timbre, vocalization, speech.

Мектеп жасына дейінгі балаға лайықтап, таңдап алынған шығарманы оқу – жан-жақты үдеріс, ол тыңдау, қабылдау, меңгеру, сөз және сөздің мағынасын түсіну, тыңдағанға баға беру әрекеттерінен тұрады. Оқу үдерісінде балалар тілдік қарым-қатынастың негізгі ережелерін сақтауға:

- тыңдаған мәтінге мән бере естіп, түсіне білуге;
- тыңдағанын айту, пікірін білдіру, алған әсерлерімен бөлісе білуге үйренеді.

Балаға құрбыларының ортасында немесе үлкендермен бірлесе шығарманы тыңдау оның жан-дүниесінің сезімталдығы мен рухани дүниесінің байлығын біршама деңгейге көтереді. Олардың жақсы мен жаманды, мейірімділік пен зұлымдықты ажыратуға, қиялын дамытуға жетелейді, адамгершілік құндылықтарын арттырады. Ал ертегінің кейіпкерлерімен бірге тебіреніске түсу – балалардың ең жақсы қасиеттерін тәрбиелеудің тиімді құралы.

Ертегі оқуды дұрыс ұйымдастыру өте маңызды: Топта арнайы ыңғайлы бұрыш дайындап, балаларды кілемге жайғастырып не жұмсақ диванға немесе арнайы көпшіктерге сүйендіре отырғызып тыңдату тыңдауға құмарландырып, қабылдауға жағдай тудырады. Педагог шығарманы оқу және талқылау кезінде балалардан биік отырмауы керек және ол балаларды тегіс көріп отыруы тиіс. Балаларды ертегінің жаңа кейіпкерін асыға күтетіндей дәрежеге жеткізу сәттерін сиқырға толтыру, құпия және жұмбақ жағдай туғызу педагогтің фантазиясына байланысты. Тақырыпқа сәйкес әдемі әуен қою, шығарманың басын бастау және аяқтау кезінде ерекше музыкалық белгілерді қолдану, өзгеше шам жағу, әдемі қобдишаны ашып, қарлығаш құстың не жыланның ұясынан, мыстан кемпірдің немесе дәулердің үйінен ертегідегі заттарды өздеріне алғызуға болады.

Мысалы, «Қасқыр мен жеті лақ» ертегісін сәбилерге шағындап оқыр алдында тәрбиеші экспозициясын былай бастай алады: «Бірде мен келе жатсам алдымнан кішкентай күшік жүгіріп барады екен. Енесін (мамасын) емгісі келді ме, жан-жағына қарап, оны іздей

бастады. Қане, кім айтады? Ол қалай қыңсылап жылады деп ойлайсыңдар? -Әф, -әф, -әф – балалар түрлі дыбыстар шығарады. Үлкен ене ит бұрыштан шыға келді. Ол қайтті. Ал, көрсетіндерші, қалай үрді? -Аф, -аф, -аф.

Мен күшікті қолыма ала беріп ем, енесі қайтті деп ойлайсыңдар? «Р-Р-Р» деп мені тістеп ала жзадады. Иә, айтындаршы, қалай үре бастады? «ЫР, «- Ырр, -Ыр-Ыр, -Ы-Ы-Ы-р-р! (Тәрбиеші мақсаты балалардың артикуляциясын жолға қою)

Балалар,- дейді тәрбиеші, ит адамның досы. Тазы иттермен аң аулайды, кәндек иттер үй күзетеді. Сырттан иттер бүкіл ауылды күзеткен. Сондықтан қазақ халқында «Сырттандар», «Алтын сақа», «Күшік пен мысық» деген ертегілерде иттің адамға достығы туралы қызықты оқиғалар айтылған. Ал қасқыр туралы қандай ертегі білесіңдер?» деп сұрақ қояды.

Мен сендерге бүгін «Қасқыр мен лақтар» деген орыс халық ертегісін оқимын.

(Тәрбиешінің алдын-ала дайындығында мына төмендегі үш жасарларға оқуға арналған ертегі мазмұны, мақсаты ескерілуі керек. Мәтіннің оқылу ырғағы мен қарқындары, прагматингвистикалық амалдары: дауыспен бөліп айту, үнді зорайту-кішірейту, вокализациялау, сөздерге, тіркестерге екпін түсіру, сөздер арасында, тіркестерде, сөйлемаралық, логикалық, психологиялық кідірістер жасау мәтінде белгіленіп тұрғаны жөн.)
Мысалы, ертегінің дайындалған мәтіні мынадай болады:

Ертегінің тақырыбы: Қасқыр мен лақтар. Орыс халық ертегісі.

Идеялық мазмұны: Орыстың «Қасқыр мен жеті лақ» ертегісінен алынған үзіндіде ата-ананың тілін алған балаларының ақылдылығы, анасының ризалығы берілген. Мәтінді мәнерлеп оқу арқылы баланың анаға деген құрметін арттыру, сүйіспеншілікке тәрбиелеу мақсаты қойылады.

Көрнекі құралдар: кейіпкерлері бейнеленген слайд-суреттер мен сахналауға қажетті беттерде не бас киімдер, мейірімді ана суреті, суретті кітапша.

Ертегінің басталуы: Тәрбиеші алдымен қолына суретті кітапшаны немесе суреттерін көрсетіп, балаларды қызықтырып алады. Мұқият тыңдаңдар, енді лақтардың басынан қандай оқиға өтіпті, оқиық...

Мәтінді оқушы ертегіші не тәрбиешінің өзі ертегіні жайымен (салмақты, монотонды) оқып бастайды.

Бір ешкі тоғайда үй жасап, лақтарымен сонда тұрыпты. Күндіз өзі тоғайға жайлауға барады да, лақтарына:

Ене-ешкінің сөзі (Ескерту, қобалжу тонында):

- Есікті мықтап бекітіп отырыңдар, есікті ешкімге ашпандар, - дейді екен.

Ешкі үйіне қайтып оралғанда (қамқор ана- мейіріммен)мүйізімен есікті қағып:

Лақтарым, /қарақтарым,

Естіді ме // құлақтарың

Сүтін жинап келді әжен

Еміп /, тойсын /тамақтарың

Аш есікті, шырақтарың – деп өлеңдетеді.

Мәтін оқушының сөзі:

(бастапқыда ескерте, кейін шошыта сөйлеу тонында)

Ешкінің даусын естіп/ балалары есікті ашады. //Балаларын емізіп /тойғызады да,/ қайтадан тоғайға кетеді./// Мұны бір қасқыр көріп тұрып, // лақтарды /жегісі келеді./// Ешкі кеткен соң /есік алдына келіп, өлеңдете бастайды/... (Ызалы, аш қасқырдың қуланған даусына салу, бірақ даусы жуан)

Лақтарым, / қарақтарым, /

Естіді ме// құлақтарың

Сүтін жинап/ келді әжен

Еміп, / тойсын /тамақтарың

Аш есікті, /шырақтарым – деп, өлеңдетеді.///

Мәтін оқушының сөзі:

(Оқиға соңына қарай туған қуанышты жеткізу үнімен, балаларды бағалай сөйлеу)

Лақтар /дауысты естиді. /// Анасының даусына ұқсамайды, //оның қасқыр екенін біледі.//

– Естідік,естідік сенің даусың /анамыздың даусына/ ұқсамайды.//

Қасқыр екенінді кім білмейді?// Әйдә,// жөніңе жүре бер,- деп есік ашпайды. ///

Қасқыр күтіп отырып,// ақыры аузына түк түспей кетеді. //Онаң соң, /шешесі келеді,// сөзін тыңдағаны үшін /балаларын мақтайды///

– Міне, /есті болдыңдар, //балаларым./// Есікті ашсаңдар,// сендерді қасқыр әкетіп, аналарың //жылап қалар еді./// Қасқыр зұлымдығын жасар еді. ///Өмір сабағы деген// осы.///

Мәтінді оқушының осы ертегіні оқу кезінде әртүрлі кейіпкерлерге айналуына тура келеді. Алдымен ол хабар жеткізуші, екіншіден, ертегіші, үшіншіден, әрі қамқор ана-ешкі, әрі зұлым қасқыр.

Ертегіде «Р» дыбысы жиі естіледі. Зжасар балаларға зорлаудың қажеті жоқ, дегенмен, кейбір айта алатындармен қосылып, тәрбиеші: Балалар, қазір ана-ешкі болып, сосын қасқыр болып, өлеңді айтып үйренеміз. Ол үшін мына қызыққа қараңдар!» деп жағдаят құрып, тәрбиеші балалармен «Р» дыбысына фонетикалық жаттығу жасайды.

- Орманда мойны ұзын керік келе жатыпты. Ештеңені көрмейді, сол кезде қалың шөп арасынан бір арыстын шыға келіп! Сен кімсің?» дейді. Шошып кеткен Керік: «Мен кер-кер-керікпін!» депті. Өзің кімсің? «Арыстанмын» деп жауап береді арыстан). Қане, керік пен арыстан болып сөйлейікші!. Тәрбиешінің бұл әдісі балалармен «Қасқыр мен лақтар» ертегісін сахналауға дайындау үшін дайындық қадамы болмақ.

Ертегінің әңгіме, өлеңдерге қарағанда, өзіндік оқу мәнерінің берері зор. Кіріспе бөлімін созып, әндетіп, асықпай, толқып оқу өте дұрыс. Ал ене қасқырдың әрекетіне қарай дауыс ырғағын мәнеріне келтіріп, сөздерді дұрыс айту, мейірімді де ескерте сөйлеу ырғағын сақтау сәбилерге өз анасын есіне салады. Ертегінің тәрбиелік мақсаты да осы. Бастапқы оқуда бірден мораль айтудың қажеті жоқ. Ертегіні тыңдау кітап суреттерін өздеріне тамашалатумен аяқталуы тиімді болмақ.

Сәбилер түстен кейін ұйқыдан оянған соң, мидың тынықтылығын пайдаланып, ертегідегі өлең шумақтарын жаттатқызу керек. Балалармен аудиожазбаларды тыңдауды қолдану, ертегімен танысу үдерісінде әр түрлі іс-әрекеттерді (сурет салу, мүсіндеу) қамту педагогке балалардың ертегі мазмұнын қабылдауда неге көңіл аудару қажеттілігіне қарай ұйымдастырыла береді. Шығарманы оқу мен талдау барысында баланы бақылауға алған педагог мынадай мүмкіндіктерге ие болады:

- біріншіден, баланың сезімін, оның көңіл-күйімен, толқуының себептерін, олардың қаншалықты терең және маңызды екенін түсінуге, ертегінің ықпалынан жан-дүниесінде қандай әсер туғанын, жоқ болса неліктен екенін білуге жол ашады;

- екіншіден, балаға өзінің сезімін білдіріп және айта білуді үйрететін, оның белсенділігін көрсететін жағдай туғызуға, оқиғаға қатысып, ертегі кейіпкерлеріне жанашырлық сезімін оятар қабілеттерін дамытуға қолайлы.

Бірақ 3-4 жастағы бала мәтінді қайталағысы, әсіресе еске түсіргісі келмеуі мүмкін. Тәрбиеші К.Д. Ушинскийдің еске түсіруді сипаттаған мына сөзін есте ұстауы керек: «еңбек, кейде қиын еңбек те, баланы аз-аздап үйретеді, өйткені ұмытшақтықтың себебі әрдайым ұмытқанды еске түсіруге еріншектіктен болады».

Ертегі мазмұнын қайталау мен еске түсіруге балаларды ынталандыруда тәрбиеші мынадай құралдарды қолдануына болады:

1) ертегі ішіндегі көркем поэтикалықүзінділер балаларға ерекше ұнауы керек (музыкалылығымен, образдардың көркемділігімен, этикалық мазмұнымен), оны дұрыс оқу балаларға эстетикалық ләззат беру керек, адамгершілік қанағат әкелуі тиіс (балалар оның кейіпкерлерін ұнатуы, олармен тағы да кездесуді күтуі, өлеңді тағы да тамсана тыңдағылары

келіп отыруға тиіс);

2) ертегіні қызықты жеткізген тәрбиешіні не мәтінді әңгімелеушіні жақсы көріп қалған балалар оны қуантуға, оның мақтаған сөзін естуге талаптанып, үлкеннің өтінішін орындауға бірден тырысады.[3.,146.].

Ертегі не әңгіме болсын, алдынала мәнерлеп оқуға дайындалған мәтінді үлкендер жақсы оқи алатын (не ауызша әңгімелей алатын) болса, даусымен және мимикасымен өзінің нағыз сезімін балаларға жан-тәнімен жеткізе алса; өзінің шыншылдығымен, әдептілігімен, тілектестігімен, олардың табысына адал құштарлықпен қарайтынына сендіре алса, балаларға көркем шығармаларды өз еркімен есте сақтаудың жоғарыда аталған құралдарының пәрменділігін қамтамасыз етеді.

Тәрбиеші өзі айтқан нәрсені баланың есте сақтайтынына және ойына түсіре алатынына әрбір баланы сендіре білуге тиіс (бұл әсіресе ұялшақ, жасқаншақ балалар үшін керек). Жолдастарымен жарысқа түсу ниетін қолдау (кім артық біледі?), сондай-ақ оларға сыйлық жасау ниеті (жаттап келген өлеңді топта оқып беру) және тағы басқалар балалардың көркем мәтіндерді есте сақтауына қосымша көмек бола алады.

3-4 жастағы балалармен ертегі оқуда сахналық тәсілдер қолданыла бастайды. Сабақтан тыс кезде көркем шығармаларды сахналандыру тәсілдері дегеніміз – тәрбиеші оқыған шығармалардың кейіпкері ретінде балаларға өзара рөл бөліп, сол рөлдер атынан сөйлету. Жаққа бөліп қайталап айту үшін өзара диалог түрінде айтылатын сөздері бар шығармаларды пайдаланған жақсы. Қайталап айтудың бұл түрі балалардың сөйлеу тілін жетілдіруге мүмкіндік туғызады. Әсіресе, балалар қаратпа сөзді, көтеріңкі бірыңғай сөздерді сахналап айту интонациясын меңгереді, балалардың сөзі жан сезімін аңғарту тұрғысынан байи түседі. Кейіпкердің басына түскен күйініш, сүйінішін балалар дауыс әуенімен аңғартуға тырысады.

«Алғашқы қадам» бағдарламасының көркем әдебиет бойынша мақсаты: халық ауыз әдебиеті мен көркем шығармаларға қызығушылықты тәрбиелеу.

Міндеттері:

1. Балаларға шағын, мазмұны түсінікті ертегі, әңгімелер, өлеңдер мен тақпақтардың тыңдауға, түсіне білуге үйрету.

2. Халықтық шығармалар, тақпақтар, өлеңдердің ырғағы мен әуенділігіне эмоционалды түрде жауап беруді қалыптастыру [2].

Ең алдымен, тиісті сурет, ойыншық, әрекеттерді көрсете отырып балалардың сөзге ілесуін қамтамасыз етсек, кейін заттарды көрсетусіз кішігірім, мазмұны қарапайым тақпақ, ертегі, әңгімелерді түсінуді ауызша әңгімелеу арқылы дамыту көзделеді.

Көркем шығарманы тыңдау және оның мазмұнын белсенді сезіну қабілеттерін дамыту шығарманың көлемі мен формасына байланысты. Мәнерлі сөйлеуді түсінуін дамыту: көркем шығарма мазмұнына қатынасын білдіретін сұраулы, мақұлдайтын, лепті ырғақтарды дамытуды жалғастыру- балалардың көркем туындыға деген сүйіспеншілігін тудырады.

Тәрбиеші кітаптан не слайдтан суреттерін көрсете отырып, ауызша әңгімелеп берген ертегісінің мазмұнын балалармен бірлесе қайталап, мәтіннің сөздерін айтуға үйретеді.. «Таныс ойындағы өлең жолдарына сәйкес («Қуырмаш», «Санамақ», т.б.) ойын әрекеттеріне үйретуді жалғастыру, оқу немесе әңгімелесу барысында ұлттық шығармалардың, тақпақтар мен әндердің ырғақтығы мен әуезділігіне баланың сезімін білдіру» деген бағдарлама талаптарын біз сұрақ пен жауаптан тұратын халықтық өлеңдерді, ертегілерді жаттата отырып, қайталауға үйретуден байқай алдық.

«Зерек бала» бағдарламасында 3-4 жаста «балалар шығарманың мағынасын түсініп, әрекеттердің дамуын бақылауға үйрету. Көркем шығармалардың суреттерімен таныстыру. Кейіпкерлердің бір-бірімен қарым-қатынасын бақылауға, оны талқылауға үйрету. Ертегілер мен әдеби шығармалардағы кейіпкерлерге жанашырлықпен қарауға, олардың сезімдері мен көңіл күйін өзінікімен салыстыра білуге үйрету» талаптар қойылған. Тіл дамыту бойынша сөйлеу барысында дауыс ырғағы мен қарқынын қадағалап, кейіпкерлердің бейнесін, мінез-

құлқын дұрыс жеткізуге жаттықтыру көзделген. Жануарлар әлемін таныстыру мақсатында «Түлкі мен қасқыр» ертегісі, «Мысық неге тамақ ішкен соң жуынады» литва халық ертегісі, «Маша мен маймақ», «Мысық, әтеш және түлкі», орыс халық ертегісі ұсынылған.

Кіші және орта топтың балалары көптеген тақпақ, ертегі, әңгіме, өлеңдерді тыңдап, тәрбиеші қойған сұрақтар бойынша қайталап айтады. Сөйтіп, бірте-бірте олардан көркем шығармалары эстетикалық жағынан қабылдай алатын қабілеттер пайда болады.

Ертегіні немесе басқа да бағдарламалық шығарманы үлкендермен бірлесе оқудың үлкен маңызы бар және бұл балаларға да, мәтінді оқушыға да жылы әсер етеді. Үлкендер, балалармен бірге оқығанды талдауда рухани жан дүниесі байып, мейірлене түседі және бұл балаға басқа көзбен қарауға мүмкіндік береді.

Инсценировкалық ойын тәрбиеші оқып берген көркем шығарманы жақ бойынша (рөлде ойнап) сөзбе-сөз қайталап айту; балалардың мәтінді еркін қайталап айтуы балалардың сюжеттік-рөлдік ойынын жүзеге асыру. Шындығында, мектепке дейінгі балада еліктеу ерекше қабілеті болатындықтан, диалогті мәтінді тәрбиешімен сөзбе-сөз қайталап, қызыға оқыған бала, өзіне ұнаған кейіпкердің сөзін барынша еске сақтауға еліктейді. Ал осы тақырыпқа негізделген рөлдік-мазмұнды ойында өзі таңдаған рөлін емін-еркін орындап шығады және мәтінге ұқсастыра айтқан бала сөздері баланың диалогті сөйлеуін дамытады.

Әрине, мұндай ойынға бұрыннан жақсы таныс, бірнеше қайталап оқылған ертегі болуы керек, мысалы, қазақ ертегілерінен авторлар бұл топқа «Мақта қыз бен мысық», «Мысық пен күшік» және т.б.; орыс халық ертегілерінен «Бауырсақ», «Үйшік» т.б. ұсынған.[3.,76.]

«Бұндай сабақтарда балаларға ертегінің тексінен сәл ауытқып сөйлеуге рұқсат етіледі. Тәрбиеші олардың сөзін тек грамматикалық немесе лексикалық жағынан әдеби тілдік нормаға қайшы келген кезде ғана түзетуге тиісті, ал ойын үстінде фонетикалық кемшіліктерін түзетудің керегі жоқ. Басқа бір ойын түрін ойлап табу арқылы баланың фонетикалық кемшіліктерін жеке өзіне оңаша түсіндірген дұрыс. Мысалы, ш-с әріптерін жете айыра алмайтын баламен «Желде » деген ойын түрін ойнатуға болады» деген әдістемелік қағиданы еске ұстап, тәрбиешілер ертегі мәтіндерін түрлі әдіспен, әсіресе «тілдік сезімді» қабылдатуды ескерген жөн.[4.,2016.]

Жинақтап айтқанда, ерте жастан бастап сәбилерге ертегі мазмұнын қабылдата алсақ, оларды мазмұнын сезініп, эмоционалдықыпен қабылдауын қамтамасыз етсек, бала болашақта адамгершілігі мол, эстетикалық талғамы қалыптасқан ел азаматы болып шыға алады.

Жоғарғы топтарда ертегілерді оқу формалары біртіндеп күрделендіріле түседі. Суретте ұсынылып отырған жоғарыдағы әдіс-тәсілдердің көмегімен балаларды халық ауыз-әдебиеті үлгісінің ең көлемді де қызықты түрі – ертегі жанрымен таныстыру баланың болашақта ұлттық рухта өсіп жетілуіне ықпал етеді. Балалар таңғажайып ертегілер әлемінде түрлі табиғи сезімдерге енеді. Сәби шақтан әр баланы ертегіге қызықтыра білсек, ондағы батыл, ақылды, көңілді кейіпкерлерімен оларды қуанта алсақ, ертегі мазмұны бойынша олар біртіндеп образды ойлауға, қиялдауға үйренеді. Бейнежазба, кіші-гірім бейнефильмдерді тамашалату, сахналау тәсілдерін қолдану арқылы ертегілердегі диалогті, монологті мәтіндер бойынша сөйлеу қабілеттерін дамытуға, сөзді өнер ретінде сезінуге және сәби шақтан баланың ана тілінің прагмалингвистикалық машықтарын қалыптастыруға мүмкіндік туғыза аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ауталипова У.И. Речевая культура общения и пути ее формирования у детей дошкольного возраста. Алматы, 1996.
2. Ерте жастағы (1 жастан 3 жасқа дейінгі) балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған «Алғашқы қадам» бағдарламасы: - Астана, 2009. 26б.
3. Тіл дамыту. Әмірова Ә.С., К. Анартаева. Балабақшаның ересектер тобына арналған. Алматыкітап баспасы, 2012. Артемова Л.В.
4. Рейнштейн А.Э. Особенности влияния взрослого и сверстника на развитие речи дошкольников: дис....канд. психол. наук. – М., 1982.

УДК 61:81'276.6
МРНТИ 16.21.61

МЕДИЦИНСКИЙ СЛЕНГ КАК КОМПОНЕНТ ЯЗЫКА МЕДИЦИНЫ

Калышева Н.Б. студент

Научный руководитель: Майкупова Р.Н.

Преподаватель НАО «ЗКМУ имени Марата Оспанова», г. Актобе

E-mail: ritamaikupovna@mail.ru

Статья посвящена описанию лексического состава языка медицины. Обосновывается ведущая роль терминологии в профессиональной коммуникации и определяется термин «медицинский сленг». Также рассматривается лингвистический статус медицинского сленга в языке медицины, его роль, функции и особенности применения.

Ключевые слова: язык медицины, медицинский сленг, ненормированные сокращения, лечение пациента, непонятные выражения.

Мақала медицина тілінің лексикалық құрамын сипаттауға арналған. Кәсіби коммуникациядағы терминологияның жетекші рөлі негізделеді және «медициналық сленг» термині анықталады. Сондай-ақ медицина тіліндегі медициналық сленгтің лингвистикалық мәртебесі, оның рөлі, қызметі және қолдану ерекшеліктері қарастырылады.

Тірек сөздер: медицина тілі, медициналық сленг, нормаланбаған қысқартулар, науқастың емделуі, түсініксіз сөздер.

The leading role of terminology in professional communication is justified. The term

“medical slang” is defined. The linguistic status of medical slang in the language of medicine, its role, functions and application features are also considered.

Keywords: language of medicine, medical slang, abnormal abbreviations, patient treatment, incomprehensible expressions.

Актуальность: На сегодняшний день очень популярны телевизионные сериалы на медицинскую и околomedическую тему, например, «Скорая помощь», «Реанимация», «Анатомия страсти», «Абзал жан» и другие. Эти сериалы погружают зрителя в необыкновенный мир медика, раскрывают многие детали повседневной жизни врачей, демонстрируют медицинский язык.

Цель исследования: определить место и роль сленговой речи в профессиональной деятельности врача.

Отношение между врачом и пациентом является следствием сложного и многостороннего этапа - общения. Профессионализм врача заключается не только в уровне практических умений и навыков, но и в умении владеть словом, в уровне его речевой культуры. Именно поэтому объектом лингвистических исследований становится язык медиков, их речевое поведение. Изучение этого актуального вопроса предоставляет возможность понять современный речевой облик врача-специалиста и оценить результативность речевого влияния на пациента.

Исследованием медицинского сленга занимается ограниченный круг филологов, что объясняется вопросами сбора речевого материала. Кроме этого, медицинский сленг постоянно видоизменяется, каждый врачебный коллектив в своей трудовой деятельности вносит в него что-то свое, новое.

Практически весь лексикон медицинского работника состоит из греческих и латинских слов, поэтому пациент понимает смысл врачебного диалога, но это напоминает автоперевод, который требует дальнейшего логического осмысления, понимания и корректировки. Помимо научной терминологии и акронимов в языке медицинского работника также присутствуют и другие, не имеющиеся ни в одном из медицинских словарей и учебников слова и словосочетания. Медицинский сленг, понимаемый большинством врачей и студентов-медиков, находит использование в качестве медицинского жаргона.

Термин «сленг», имея различные определения, в переводе с английского языка означает: речь социально или профессионально обособленной группы в противоположность литературному языку или как вариант разговорной речи, не совпадающие с нормой литературного языка [1, 184с.]. Сленговые выражения употребляются почти во всех сферах профессиональной деятельности, в том числе и в медицине.

Появление и применение медицинского сленга обусловлено несколькими обстоятельствами. Во-первых, это стресс, так как в своей работе медицинский работник постоянно сталкивается со страданиями, мучениями и болью пациента, риском ошибочного диагноза, в конце смертью больного. Для уменьшения степени «эмоционального выгорания» врачи подменяют «сложные» слова на менее негативные, отрицательные. Например, «труп» на «тело» как у А. Ахматовой (тело у старого дуба нашли «Сероглазый король»), слово «умер» заменяется словом «ушёл» есть выражение «ушел в закат», «шиурочка – шизофрения», «олечка — олигофрения», «гема- гематома», «хрусталь- хрусталик в глазу», «физик- физраствор», «бэцешник-пациент, больной гепатитом В, С», «закалывать-обезболить», «зарезать- провести операцию» и т.д. Этот психологический прием позволяет дистанцироваться от неприятных мировоззрений профессиональной деятельности и от переживаний, через которые проходят пациенты. Часто в своей практике врачи используют сленговые термины, образованные при помощи суффиксов эмоциональной оценки для смягчения стресса от страшного диагноза. Например, *аденомка, миомка, ватный шарики* т.д. [2, 12-74с.].

Использование медицинского сленга в своей речи упрощает общение с коллегами,

помогает сэкономить время в устной речи медиков. Например, «уши» это фонендоскоп, химия – это химиотерапия, сделать снимок-это проведение рентгеноскопического исследование, мерцалка – это мерцательная аритмия, подключичка – это катетеризация подключичной вены.

Многие медицинские термины длинные и сложные, поэтому с целью экономии речевых усилий врачи зачастую используют ненормативные сокращения, но понятные всем медицинским сотрудникам, в том числе и студентам-медикам. При наступлении пиковой и критической ситуации медицинский работник не в состоянии быстро выговорить сложные медицинские термины, ведь для него самое главное, чтобы его напарник смог понять всё, что ему объясняют. Рассмотрим некоторые примеры: *Десятка, семерка, пятерка* - это нитки для шва, название в зависимости от его толщины. *Теннисный шарик* - глаз пациента, который все время вертится и крутится во время операции. Ведь он похож на шарик для игры в пинг-понг. *Скворечники* - пациенты после трепанации. *Жаба* - больной с диагнозом стенокардии (грудная жаба). *Кесарки или цесарки* - женщины после кесарева сечения (королевский разрез). *Кадавер* - пациент, который умирает (труп, предназначенный для вскрытия). *Снять с аппарата* - выключить аппарат искусственной вентиляции легких, чтобы больной дышал самостоятельно. *Стрелять* - использовать дефибриллятор. *Бильярдный шар №8* - тотальная гифема, передняя камера глаза, полная темной крови. *Колодец* - когда у пациента глубокая орбита в глазу, и во время операции физраствор наполняется туда, словно в колодец, и хирургам работать неудобно. *Завести больного* - восстановить ритм сердца после остановки. *Валенки или валенок* - лежачие больные или место, где они располагаются. *Белка* - белая горячка. *Падалица* - бабушка, которая часто падает, пока идет [4, 64-95с.].

Сленговые выражения используются и для описания некоторых процессов, происходящих в организме больного пациента. Они без труда выделяются в устной речи врача, так как для обычного человека эти выражения кажутся нелогичными и стилистически неверными. Эти термины характеризуются ненормативными грамматическими признаками. Например, описывая состояние пациента врач может употребить следующие фразы - «*пациент уронил давление*», что означает резкое снижение уровня артериального давления (первоначальное значение уронить - *выпустить из рук, не удержав*). «*Пациент загрузился*» - данная фраза очень в ходу у анестезиологов, которые осуществляют контроль за основными функциями жизнедеятельности организма человека (первоначальное значение загрузиться - *принять груз для перевозки*). Ничего хорошего она не предвещает, означает резкое угнетение сознания. Сленг может встречаться при обсуждении процесса лечения пациента. Выражение «*прокапать*» обозначает введение внутривенно раствора лекарственных препаратов, «*раздышать*» - восстановить самостоятельное дыхание, «*размочить больного*» - добиться появления мочи [2, 273с.].

В профессиональной деятельности медицинские работники используют немало ассоциативных медицинских терминов, которые разумно заменяют сложные неудобные названия разных заболеваний или симптомов, облегчая этим их запоминание. Но это считается профессиональным литературным подязыком. Образная медицинская терминология метафорична по своей природе, закрепляет в сознании какой-то необычный яркий образ. Например, при ревматоидном артрите деформируются суставы кистей и стоп. В этом случае врачи говорят о деформации по типу «*ласты моржа*», при болезни Бехтерева врачи, оценивая осанку пациента, характеризуют ее как «*позу просителя*». При кровотечении из желудка говорят о симптоме - рвота по типу «*кофейной гущи*». При тяжелом рахите формируется специфическая деформация костного скелета. Эти признаки описываются как «*башенный череп*», «*олимпийский лоб*», «*рахитические четки*» и т.д. [3, 49с.]. Как известно, эмоционально окрашенная информация усваивается намного лучше и полнее, чем другие.

Для себя и своих коллег медики тоже придумали сленговые названия.

Например, анестезавры - это анестезиологи. **Членовредители** - урологи. **Утконосы** - студенты, которые проходят практику, т.к. им поручают вынос уток за лежащими больными. Также есть **сленги, которые описывают процесс работы**. Например, *вызвать Чипа и Дейла* - бригада скорой вызывает для подкрепления спасателей МЧС. *Поиграть в войнушку* - фельдшер или врач скорой будит соседей пациента в три часа ночи, чтобы они помогли тащить носилки. *Сериал "Друзья"* - бригада скорой, съездив на вызов, смотрит ещё одного пациента в соседней квартире. *Негры* - соседи, помогающие нести больного. *Дискотека* - у машины скорой помощи включены сирена и мигалки[3, 97с.].

Несмотря на присутствие в повседневной жизни врача медицинского сленга, активное использование жаргонных выражений, а также аббревиатур и сокращений в общении с пациентами недопустимо, поскольку они понятны только специалистам этой области. Прислушиваясь к врачебному разговорному языку, насыщенному «характерными» словами, далеко не каждый пациент может понять суть самого вопроса, угадать мысль врача. Например: *Лыжник* - пожилой больной, который с палочкой идёт по коридору, шаркая тапочками. *Бабка-нарушка* - пожилая пациентка с острым нарушением мозгового кровообращения. *Дикобраз* - пациент кабинета иглорефлексотерапии. *Консервы* - пациенты хирургического отделения, которых решили лечить консервативно, то есть без операции. *Полосач, или скрипач* - больной после демонстративной попытки суицида, у него характерные порезы на руках. *Шпагоглотатель* - пациент с инородным телом в желудочно-кишечном тракте[5, 381с.].

По аналогичным принципам строится и зарубежный медицинский сленг. Например, *Betty* - это диабетик. Пациентов, которые ведут себя скверно называют *gomer*. Они ноют, жалуются на всё, предъявляют несправедливые требования, ругаются, кричат и т.д. В любом случае, врач должен общаться с пациентом на общедоступном, понятном, ясном, упрощённом для него языке, разговаривать доброжелательно, дружелюбно, вежливо. Он должен избегать научных непонятных слов, словосочетаний и выражений. Такие слова и выражения могут поселить в пациенте страх того, что он страдает каким-то тяжёлым заболеванием, привезти к неврозу и усугубить состояние больного человека.

Грамотный врач хорошо понимает нестандартность медицинского сленга, легко отличает нормативную и ненормативную лексику. Применение медицинского сленга действительно и эффективно только между коллегами, которые отлично владеют профессиональной медицинской терминологией.

Таким образом, исходя из всего вышесказанного, становится очевидным, что грамотному врачу необходимо обладать высокой культурой, наукой, настоящим искусством профессиональной речи, базисом которой должен быть все-таки литературный язык. Использование медицинского сленга должно быть преимущественно только в устной речи первого уровня – медицинский работник – медицинский работник.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Большой толковый словарь русского языка. Гл. ред. С.А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 2014г.
2. Ельцева Л.Ф. Роль термина в научной коммуникации// Текст и дискурс: традиционные и когнитивно-дискурсивные аспекты исследования: сборник научных тр. /РГПУ им. С.А. Есенина. Рязань, 2002.- С. 128-130.
3. Невзорова М.С. Нестандартная лексика в профессиональном общении медиков // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 2. Языкознание. 2012. № 2 (16). С. 96-100.
4. Орлова Н.О. Сленг и жаргон: проблема дефиниции // Ярославский педагогический вестник. 2004 № 3 (40).- С. 36-39.
5. Редкозубова Е.А. Сленг в современном коммуникативном пространстве // Ростов-на-Дону: АкадемЛит, 2012.- 312 с.

ӘОЖ 37.017

ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫМЫЗДЫ БАҒАЛАУДЫ ҮЙРЕТУ

Карибаев Н.А. тәрбиеші

Талдықорған өнеркәсіптік индустрия және жаңа технологиялар колледжі,
Талдықорған қ.

Бұл мақалада жасөспірімдердің бойында рухани құндылықтарды сіңіру және әрбір тұлғаның бойында рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру мақсатында орындалуы керек міндеттер, сонымен қатар ұлттық сананы жаңғырту мақсатында өткізіліп жатқан іс-шаралар туралы айтылған.

Тірек сөздер: «рухани байлық», «ұлттық код», «тұлға», «ұлттық тәрбие», «салт-дәстүр», «адамгершілік».

В статье рассматриваются актуальные вопросы формирования духовных ценностей у подросткового поколения, раскрываются основные проблемы формирования духовно-нравственных качеств личности, а также ряд мероприятий, направленных на модернизацию национального сознания.

Ключевые слова: «духовное богатство», «национальный код», «личность», «национальное воспитание», «человечность».

The article deals with topical issues of the formation of spiritual values in the younger generation, reveals the basic problems of the formation of spiritual and moral qualities of a person, as well as a number of activities aimed at modernizing the national consciousness.

Key words: personality, spiritual wealth, national education, national code, humanity

Жасөспірімдерге рухани құндылықтарымызды сақтауды, бағалауды үйрету мақсатында алдымен «ұлттық құндылық», «рухани байлық» ұғымдарын саралап көрейік.

Рухани құндылықтар – ол халқымыздың баға жетпес байлығы. Ұлттық құндылықтар-ұлттық салт-дәстүр, діні, тілі, мәдениеті мен тарихы, бай мәдени мұрасын-рухани байлық, ұлттық құндылықтарымыз, - деп айтамыз.

Рухани құндылықтар – ұлттың ұлт болып қалыптасуына әсер ететін қозғаушы күш болып табылады. Ұлттық тәрбиеміз, болмысымыз рухани құндылықтар негізінде қалыптасады.

Ал, қазір ХХІ ғасырда ұлттық құндылықтарымыз қаншалықты маңызды? Ұлттық сана, тәрбие сақталған ба? Жоқ әлде жойылып барады ма?

Шындығында, рухани құндылық әлсіреп барады. Оған дәлел қоғамымызда болып жатқан түрлі жантүршігерлік оқиғалар, тастанды бала, жауапкершілігі жоқ әке, бір-біріне қастандық ойлаған адамдар тобы, шет елге еліктеп санасын улаған кейбір жастарымыз. Адамдардың рухани құндылықтан гөрі, материалдық құндылықты бірінші орынға қоюы. Әрине, көпке топырақ шашпаймыз, тәрбие көрген, адамгершілік қасиеттерді, білімді бірінші орынға қойған аға-буын өкілдері, жастарымыз да жетерлік. Осы тұрғыда адам баласы рухани жетілу үшін не істеуі керек - деген сұрақ туындайды?!

Жасөспірімнің бойына рухани құндылықтарды сіңіруде халық педагогикасының маңызы зор.

Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші рөл атқарады.

Рухани-адамгершілік тәрбие- екі жақты процесс. Адамгершілік тәрбиесінің әрқайсысының ерекшеліктерін жетік білетін ұстаз халық педагогикасын ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыпты жан-жақты терең білумен қатар, өркениетті өмірмен байланыстыра отырып, білім берудің барлық кезеңдерінде пайдаланғаны дұрыс. Ата-ананың балалар тәрбиесі үшін жауапкершілігі ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуда. «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» дегендей, ата-ананың күн сайын атқарып жүрген жұмысы- балаға үлкен сабақ.

Жасөспірім тәлім-тәрбиені, адамгершілік қасиеттерді үлкендерден, тәрбиешілерден насихат жолымен емес, тек шынайы көру, сезім қатынасында ғана алады. Жақсы адамгершілік қасиеттердің түп негізі отбасында қалыптасатыны белгілі. Адамгершілік қасиеттер ізгілікпен ұштастырылады. Әсіресе еңбекке деген тұрақты ықыласы бар және еңбектену білуде өзін көрсететін балаларды еңбексүйгіштікке тәрбиелеу басты міндет болып табылады.

Қазақ халқының ұлттық мәдениетінің қайта өркендеу жағдайында жастарды ұлттық дәстүрлерде тәрбиелеудің заңды объективті қажеттігі туды. Халықтық педагогика арқылы жасөспірімдердің – адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың педагогикалық мәні де оған қоғамдық салт-сана, әлеуметтік-экономикалық, мәдени өмірден саяси көзқарас пен тарихи кезеңнің айқын айғағы болып табылады. Сондықтан, еңсе көтерген қазақ елінің жаңа тұрпаты қалыптасқан бай тәжірибесіне арқа сүйері және оны қастерлеп дамыта түсуі заңды құбылыс. Өйткені, мұндай негіздерді білмей, өз халқының, ұлттық ерекшеліктерін сезінбей, басқа халықтың өзіне тән ерекшеліктерімен салыстырмай, бағаламай өз байлығын байыта түсу мүмкін емес. Халықтың өзі жасаған бастауларға сүйенген тәрбие ғана өз күшінде бола алады. Бұл тәрбиенің артықшылығы: әр адам ең алдымен өз халқының перзенті екендігін сезінуі, екіншіден, өз халқының болашағы сол жекелеген адамдарға байланысты екендігін сезінеді. [2] Өз елінің болашағын көтеру үшін әрбір тұлға жан-жақты дамыған тұлға болуы керек және өз атқарып отырған саласында тынбай еңбектенуі керек.

XXI ғасыр білім мен ғылымның қарыштап дамыған заманы. XXI ғасыр – ақпарат заманы, техниканың дамыған, өзіндік өсіп-жетілуге, білім алуға, өз кәсібінді дамытуға, мүмкіндік туындаған заман. Әрбір тұлға өз-өзін тәрбиелеуден бастаса, білім алуға ұмтылса еліміздің болашағы жарқын болатыны мәлім.

Қазіргі заманға сай жан-жақты білімімізді жетілдіру, әрдайым бәсекеге қабілетті, новатор қызметкер болу- әркімнің өз қолында деп ойлаймын.

«Ел боламын десең- бесіңді түзе» - дейді дана халқымыз. Ел болу үшін еліміздің тарихын, салт-дәстүрін жадымызда сақтауымыз керек. Өзінің шығу тегін, тарихын білген тұлға ешқашан адаспайды - деп ойлаймын.

Осы тұрғыда Тұңғыш Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев 2017 жылдың 12 сәуірінде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында халқымыздың ұлттық құндылықтарын жаңғырту, рухани жаңғыру мәселесін айтып кеткен болатын. Ұлт санасының жаңғыруын мақсат еткен бұл еңбек- бағдарламалық құжат. Үлкен екі бөлімнен тұратын мақаланың екінші жартысында Елбасы кез келген жаңғырудың ең алдымен ұлттық болмысқа, дәстүрдің замана сынынан сүрінбей өткен озығына негізделуін баса айтып отыр. [1]

Осы мақсатты жүзеге асыру барысында өз мақаласында түрлі бағыттағы 6 арнайы жоба құрастырды. Олар «Туған жер» бағдарламасы, «Қасиетті Қазақстан» «Қазақ тілін латын әліпбиіне көшіру», «100 жаңа оқулық», «100 жаңа есім», «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобалары. Бұл жобалар өз алдына кіші бағдарламаларды қамтиды.

Осы жобалардың бірі «Туған жер» бағдарламасы. «Туған жер» бағдарламасы 4 кіші бағдарламаға негізделген. Атап айтатын болсақ, «Тәрбие және білім», «Атамекен», «Рухани қазына», «Ақпарат толқыны».

Қазір көптеген басқармаларда осы бағдарламалар аясында түрлі іс-шаралар

ұйымдастырылуда. «100 жаңа есім» жобасы аясында республикамызға еңбегі сіңген, қоғамда өзіндік із қалдырған жеке тұлғаларды дәріптеу, Қазақстан халқына таныту, «Қасиетті Қазақстан» жобасы Қазақстанның қасиетті жерлерімен ел-жұртты таныстыру мақсатында экскурсиялар, түрлі шаралар ұйымдастырылып жатыр.

Өткізіліп жатқан барлық іс шаралар халықтың санасын жаңғыртуға, ұлттық құндылықтарды дәріптеуге, патриотизмді қалыптастыруға бағытталған. Қоғамға еңбек сіңірген ірі тұлғаларды, Қазақстанның әдемі және қасиетті жерлерімен танысу арқылы әрбір азаматтың Отанына деген сүйіспеншілігі артатыны белгілі, қажет ақпаратты қабылдай отырып, рухани байиды, ұлттық құндылықтарды бағалауды үйренеді.

Ойымды қорытындылай келе айтарым: әрбір тұлға рухани жетілуді өзінен бастағаны дұрыс, ол дегеніміз – ең алдымен бойында адамгершілік қасиеттерді сақтай білу, жақсылыққа жақсылықпен жауап беру, ұлтымыздың салт-дәстүрін, тілін, дінін жадында ұстау, ұлттық кодты жоғалтпау. Қазіргі заманға сай, әрдайым өз білімін жетілдіріп отыру, қоғамдағы болып жатқан жаңалықтардан хабардар болу. Әрбір жасөспірім озат оқушы, үлгілі студент болса, әрбір маман өз мамандығының нағыз шебері болса, өз ұлтын, тілін, дінін әрдайым құрметтеп, бағалай білсе, еліміздің бағындырар асуы алыс емес.

Сөз соңында айтарым:

«Біреудің мінін тергенше

Жамандығын көргенше,

Өз ойыңды мазалап,

Өз бойыңды тазалап,

Өзіңмен күрес өлгенше» - деп ақын Ш. Құдайбердіұлы айтып кеткендей, басқа жұрт қызығатындай ұлт болып қалыптасу үшін, әрбір тұлға алдымен өзін тәрбиелей алуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламасы. 2017жыл, 12 сәуір
2. Сыдықова Б.Т., Дюсенбекова А.С. «Отбасы тәрбиесінің педагогикалық-психологиялық негіздері» (оқу құралы) Астана-2014

УДК 582.734.3

АНАТОМИЧЕСКОЕ СТРОЕНИЕ ГОДИЧНЫХ ПОБЕГОВ ДИКОРАСТУЩЕЙ СМОРОДИНЫ МЕЙЕРА (*Ribes Meyeri Maxim.*) НА ПОПЕРЕЧНЫХ СРЕЗАХ

Карипбаева Р., Сердалин А.

Научный руководитель: Бахтаулова А.С.

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: bahtaulova@mail.ru

В данной статье приведены результаты анатомического строения годичных побегов смородины Мейера, произрастающей в условиях высокогорья Джунгарского Алатау. В анатомическом строении стебля смородины Мейера лучевая паренхима представлена преимущественно однорядными лучами, двух- и трехрядных лучей мало. Данное исследование служит теоретическим основанием для вегетативного размножения дикой смородины зелеными черенками.

Ключевые слова: анатомия, смородина Мейера, годичный побег, сердцевинные лучи, лучевая паренхима.

Бұл мақалада Жоңғар Алатауының биік тауларында өсетін Мейер қарақаты жылдық өркендерінің анатомиялық құрылысын нәтижелері келтірілген. Мейер қарақаты сабақтарының анатомиялық құрылысында сәулелі паренхимасы негізінен бір қатарлы сәулелерден тұрады, екі және үшқатарлы сәулелер аз болады. Бұл зерттеу Мейер қарақаты вегетативтік көбею жасыл қалемшелеу үшін теориялық негізі болып табылады.

Тірек сөздер: анатомия, Мейер қарақаты, жылдық өркен, өзектік сәулелер, сәулелі паренхима.

This article presents the results of a comparison of the anatomical structure of annual shoots of *Ribes meyeri*, which grow in the highlands of the Jungar Alatau. In the anatomical structure of the stem of the Meyer currant, the ray parenchyma is represented mainly by single-row rays, two-and three-row rays are few. This research provides as a theoretical basis for vegetative reproduction of Apple species by green grafting.

Key words: Anatomy, Meyer currant, annual shoot, medullary ray, ray parenchyma.

Ribes meyeri является редким растением, произрастающим в горах Алтая, Тянь-Шаня, Тарбагатай и в Западном Китае в лиственных и смешанных лесах, по берегам рек, на скалах и в зарослях кустарников. Вид формирует многокилометровые кустовые заросли по склонам гор. На территории Джунгарского Алатау смородина Мейера распространена в лесном поясе горного хребта и формирует значительные популяции в ущельях Арганақты и Кокжота [1-3].

Смородина Мейера - лиственный кустарник с желтыми, слегка опущенными или железистыми прямыми, побегами, которые могут достигать 100 - 200 см в высоту. Листья округлого очертания, до 7 см в поперечнике, 3—5-лопастные. Лопасты тупые или короткозаострённые, неглубокие, основание листа сердцевидное. Этот вид смородины имеет несколько форм, различающихся степенью опушённости листьев.

Цветки буровато-пурпурные, собраны по 4—10 штук в кистевидные соцветия. Цветёт в июне. Цветоножки 1,5-2 мм длины, волосистые. Цветки кубовидные, буроватые с пурпуровыми пятнами и жилками или темные, грязно-пурпуровые. Смородина Мейера дает ягоды черно-фиолетовой окраски, до 6—8 мм в диаметре (Рисунок 1). Вкус ягод кислый, плодоношение обильное, плоды созревают в августе — сентябре. Ягоды фиолетово-черные, 7-8 мм в диаметре, кислые.

Рисунок 1 – Плодоношение смородины Мейера

Уникальность смородины состоит в том, что она одновременно является источником витаминов, минеральных веществ, обладает антисептическими свойствами. Смородина Мейера морозостойкое растение, в состоянии покоя оно может выдерживать падение температуры до -20°C . Растение неприхотливо к почвам. Отличается обильным плодоношением и высокой засухоустойчивостью; пригодно для селекции для создания растений, устойчивых к болезням.

Изучение особенностей анатомического строения годичных побегов яблони Сиверса и яблони домашней сорта Апорт позволили определить идентичность в анатомии стебля, знания по строению лучевой паренхимы имеют практическое применение при вегетативном размножении этих видов и служит дополнительным подтверждением происхождения Апорта.

Материалы и методика

В данном исследовании было использовано более 100 анатомических срезов годичных побегов исследуемого вида. Изучение цитоморфологии сердцевинных лучей проводили на поперечных срезах междоузлий стебля. Подсчет, промеры и описание сердцевинных лучей выполняли по методике А.А. Яценко-Хмелевского [4].

На поперечных срезах определяли рядность и длину сердцевинных лучей, ширину и длину лучевых клеток. Рядность луча измеряли вблизи камбиальной зоны стебля, так как по мере радиального роста древесины первичный сердцевинный луч может становиться шире.

Подсчет общего числа сердцевинных лучей и их состава по рядности проводили на поперечных и тангентальных срезах стебля годичных побегов смородины. Общее число сердцевинных лучей на поперечном срезе условно приняли за 100%. А число сердцевинных лучей, различающихся по рядности, первичности и вторичности образования в годичной древесине, выражали в процентах от общего числа лучей.

Подсчеты и промеры сердцевинных лучей на анатомических срезах междоузлий побега, а также промеры морфологически разных типов лучевых клеток сделаны в 3-5-кратной повторности с измерением одного параметра не менее 5-20 раз в каждой повторности. Статистическую обработку полученных данных проводили общепринятыми в биометрии методами [5].

Результаты

Положение о существовании взаимосвязи между корнеобразовательной способности и строения радиальной паренхимы стебля позволяет использовать исследование сердцевинных лучей в качестве предварительной диагностики способности к микроклональному размножению.

Важным показателем способности растения к размножению, в том числе к размножению *in vitro*, является анатомическое строение стебля- вторичной ксилемы- древесины. От эффективности функционирования этой комплексной ткани, выполняющей проводящую, запасную и механическую функции, во многом зависят жизненные процессы, протекающие в теле растения (продвижение воды и минеральных солей, фотосинтез, дыхание и др.). Что и обуславливает успешность микроклонального размножения.

Лучевая (радиальная) паренхима, как и аксиальная паренхима, выполняет двоякую функцию – запас пластических веществ и их проведение, но в радиальном направлении. Древесинные лучи различаются по составу или форме клеток, рядности (ширине), слойности (количество слоев клеток по высоте луча), наличию и размерам однорядных окончаний, наличию или отсутствию контактов с водопроводящими элементами. Стоячие, квадратные и лежащие клетки различаются и функционально: стоячие и квадратные клетки лучше приспособлены для контакта с водопроводящими элементами и передачи питательных веществ из клеток лучей в сосуды. Лежащие клетки, как правило, лишены контактов с водопроводящими элементами и лучше специализированы для

запасания питательных веществ и транспортирования их в горизонтальном направлении [3]. По ширине (рядности) лучи бывают однорядные, двухрядные, трехрядные и многорядные. Среди препаратов анатомического строения смородины Мейера по этой группе признаков выявлено 3 варианта. Существенно преобладающими являются первичные однорядные лучи, вторичных лучей нет. Важно отметить характерное для изученного вида смородины присутствие среди однорядных лучей более специализированных широких двух- и трехрядных лучей. Это связано с тем, что по мере годичного увеличения диаметра камбиальной зоны часть однорядных лучей становятся двух- и трехрядными. Это происходит в результате преобразования веретеновидных камбиальных инициалей в лучевые (Таблица 1).

По высоте (слойности) лучи могут быть низкие (до 20 клеток, редко выше), средние (до 50, редко выше) и высокие (50-100 клеток и более). У смородины Мейера число лучевых клеток (высота) была определена в 20-кратной повторности с разных участков тангентального среза. Для древесины исследованного вида характерны лучи только средней высоты, число которых составило в среднем 33,3 лучевых клеток. Преобладание лучей средней и высокой слойности в древесинах способствует витализации ксилемы и, возможно, компенсирует функцию запаса и перемещение пластических веществ в вертикальном направлении у видов со скудной аксиальной паренхимой. Присутствие или отсутствие однорядных окончаний у (двух-, трех- и многорядных) лучей и их размеры – один из признаков, характеризующих уровень структурной организации этой ткани. В процессе эволюции, по мере специализации гетерогенных двух-многорядных лучей, наряду с другими структурными изменениями (уменьшение высоты клеток при увеличении их длины) происходит укорачивание и элиминация их однорядных окончаний.

Существует несколько морфологических типов лучевых клеток: лежащие, вытянутые вдоль луча; стоячие, удлиненные в осевом направлении; квадратные, относящиеся к промежуточному типу.

Таблица 1. Количество сердцевинных лучей стебля побега смородины Мейера на поперечном срезе (при увеличении 10x10), шт.

Всего лучей на срезе		Однорядные лучи		Двурядные лучи		Трехрядные лучи	
Шт.	%	Шт.	%	Шт.	%	Шт.	%
34±4,0	100	23±5,0	67,6	9±2,5	26,5	2±2,0	5,9

На поперечном срезе лучевая паренхима представлена однорядными, двухрядными и трехрядными лучами. Количество однорядных лучей в паренхиме равно 23,0±5,0 штук и составляет 67,3 % от общего числа лучей. Дальнейший рост древесины увеличивает количество рядов в однорядных лучах и они становятся двухрядными. Причем лучевая паренхима смородины Мейера представлена преимущественно однорядными сердцевинными лучами. Двурядные сердцевинные лучи составляют 9,0 шт. или 26,5% от общего числа лучей. Длина двурядных лучей значительно варьирует от 28 до 44 клеток, что определяется интенсивностью прироста годичный древесины стебля в период вегетации и экспозицией побега в пространстве. Также в паренхиме встречаются трехрядные лучи (5,9%).

На поперечном срезе стебля однорядные сердцевинные лучи состоят из клеток двух типов: вытянутых по радиусу стебля – лежащих (длина клеток значительно превышает их ширину) и имеющих приблизительно равные размеры длины и ширины – квадратных (Рисунок 2).

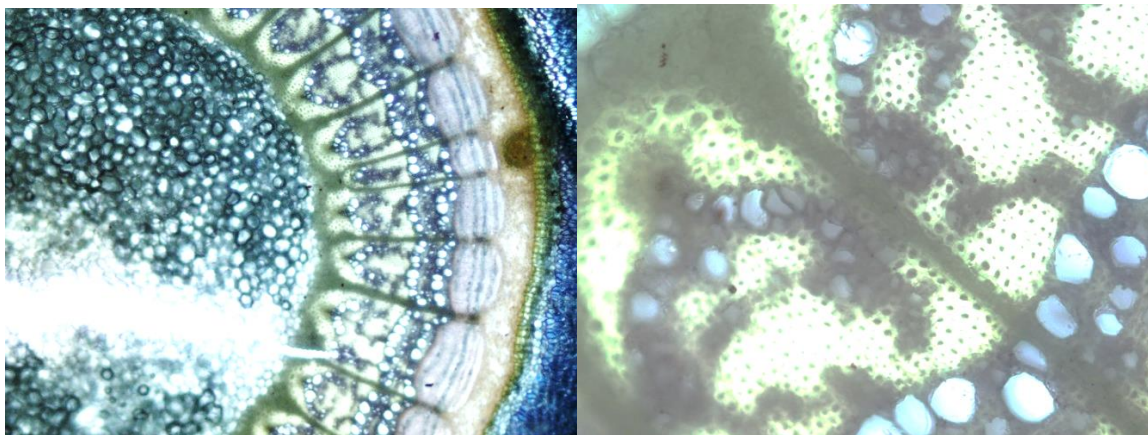

Рисунок 2. Строение сердцевинных лучей смородины Мейера на поперечном срезе при увеличении микроскопа А – х120, Б – х300.

Потенциальная корнеобразовательная способность смородины Мейера определена по размерам и типам лучевых клеток. Учитывая, что лучевая паренхима сложена удлиненными клетками в радиальном направлении, способствующими образованию придаточных корней, поэтому вид имеет потенциальные данные для легкой укореняемости при микроклональном размножении.

Выводы

Лучевая паренхима смородины Мейера представлена существенно преобладающими первичными однорядными лучами, вторичные лучи в ксилеме отсутствуют. Среди однорядных лучей встречаются более специализированные широкие двух- и трехрядные лучи, сложенные преимущественно лежащими клетками. Знание особенностей анатомического строения сердцевинных лучей у изученного вида может служить теоретическим основанием для вегетативного размножения смородины Мейера зелеными черенками и дальнейшего совершенствования технологического процесса зеленого и микроклонального черенкования с применением различных регуляторов роста.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вальдшмит Л., проект ГЭФ/ПРООН "Сохранение in-situ горного агробιοразнообразия в Казахстане", 16/08/10
2. Кыздарова Д.К., Мусина Р. Т., Норцева М.А. Сравнительная морфологическая характеристика трех видов смородины в условиях Караганды //Евразийский союз ученых. – 2015. – №. 4-10 (13) . – С. 45- 49.
3. Бахтаулова А.С., Жакупжанова М.Ф., Камбарова А. Влияние регуляторов роста на корнеобразовательную способность зеленых черенков декоративных растений // Международный научный журнал «Путь науки». – 2017. № 2 (36). – С. 32-35.
4. Яценко-Хмелевский А.А. Основы и методы анатомического исследования древесины. -М. -Л.: Изд-во АН СССР, 1954.- 338 с.
5. Зайцев Г. Н. Математическая статистика в экспериментальной ботанике/ Отв. ред. В.Н. Былов; АН СССР. Глав. Бот.сад.- М.: Наука, 1990.- 275 с.

ӘОЖ 541.124

БАЛАНЫҢ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУЫ

Кәрім А.О. студент

Ғылыми жетекші: Жакипбекова С.С.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Aidanakarim.00@mail.ru

Баланың сөйлеу тілі туа біткен процесс емес екенін көптеген авторлар дәлелдеген. Ол онтогенез барысында адамның әлеуметтік дамуымен байланысты. Сөйлеу тілінің дамуы мидің орталықтарының және оларды жалғайтын жолдарының қалпына, баланың ой-өрісі мен дене дамуына байланысты болады.

Тірек сөздер: бала, тіл кемістігі, есте сақтау, эмоциялық орта, даму кезеңдері.

Многие авторы доказывали, что речь ребенка не является врожденным процессом. Он связан с социальным развитием человека в ходе онтогенеза. Развитие речи зависит от восстановления мозговых центров и соединительных путей, развития интеллекта и тела ребенка

Ключевые слова: ребенок, нарушение языка, память, эмоциональная среда, этапы развития.

Many authors have argued that a child's speech is not an innate process. It is related to the social development of a person during ontogenesis. The development of speech depends on the restoration of the brain centers and connective pathways, the development of the child's intelligence and body

Key words: child, impaired language, memory, emotional environment, stages of development.

*«Жас бала жас – шыбық, жас күйінде қай түрде ұп тастасаң,
өскенде сол ұлген күйінде қатып қалмақ»*

М. Жұмабаев

Бүгінгі таңдағы педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі балалардың сөйлеу тілінде кездесетін бұзылыстарды анықтау және олармен жүргізілетін түзету жұмысын жетілдіру.

Сәби сөйлеуді ерте жастан меңгере бастайды. Балалардың сөйлеу тілін дамыту онай жұмыстың бірі деп айта алмаймын. “Сөз – сөзден туады, сөйлемесе қайдан туады?” демекші қазіргі таңда балалардың сөйлеу тілі кеш шығып, түсініксіз болуда. Сонымен бірге, отбасында екі тілде сөйлеу баланың сөйлеу тілінің кешеуілдеп шығуына әсер етеді. Уақытылы дұрыс, таза сөйлеуді меңгерту – толыққанды тұлға ретінде қалыптасуда маңызды мәнге ие. Тілдік қабілеті жақсы дамыған бала қоғамдық өмірде ешқандай қиындықтарға түспей, өзінің ойларын, мазалаған сұрақтарын түсінікті етіп жеткізе алады. Ал, керісінше түсініксіз сөйлеу – қоршаған ортамен қатынасты қиындатып, өзіне деген сенімділігін жоғалтады. 3-9 жас аралығындағы кезең адамның интеллектуалды және шығармашылық қабілеттерін дамытуға қолайлы деп саналады. Сондықтан, осы кезеңде есте сақтау, қабылдау, ойлау және зейінді дамыту қажет.

Ата – аналар баласының сөйлеуінің дамуындағы белгілі бір ақауларды байқай бастайды. Басқа өзімен қатарлас балаларға қарағанда «Неге сөйлеу қабілеті төмен?» деген сұрақтар мазалайды. ПМПК-ға көбінесе сәбиі 2-3 жасқа келген «бәрінде түсініп тұратын,

бірақ сөйлей алмайтын» ата – аналар көмек сұрап келеді. Осыған орай ПМПК мамандары сырқатының ерекшеліктері мен оған қатысты патологиялық өзгерістерді айқындап береді.

Баланың белсенді сөйлеуі дамудың бірнеше кезеңдерінен өтеді. Ең алғашқы бала сөйлеуінің көрінісі – бұл жылау. Екі аптадан кейін бала айналасындағы сөйлеген адамның дауысына назар аударады, жылауын қояды, өзіне сөйлегенде «тыңдайды». Бір айдың аяғында баланы әлдилеп жұбатуға болады. Ең бірінші пайда болатын дауысты дыбыстар (а, о, у, э). Содан кейін еріндік дыбыстар (б, п, м) қалыптасып, 5-6 айында былдыр пайда бола бастайды. Былдыр дегеніміз белгілі дыбыстық комплекстердің, дауыссыз және дауысты дыбыстарының айқын көрінуі. 7-8 айында бала ересектердің сөйлеу тіліне еліктейді. Бала естіген дыбыс тіркестерін заттармен және олардың іс – қимылдарымен сәйкестендіреді. Бала міндетті түрде айналада тек қана дұрыс сөйлеу тілін есту керек. Ал 10-11 айында сөздің өзіне реакция беретін болады. Бірінші жылдың аяғында баланың алғашқы сөздері шығады. Осы кезеңде баламен жиі қарым – қатынаста болу керек. 2-3 жаста сөйлемдердің ұзақтығы мен олардың құрылысының сауаттылығы өте тез артады. 3,5 жасқа қараған шағында 1000 сөздің көлемінде болу керек.

Ескеретін жағдай! Сөйлеу қабілетінде даму бұзылысының негізгі көрінісі айқын, егер:

- 1-ші айдың аяғына дейін нәресте ему кезінде жыламаса;
- 4-ші айда сөйлеген кезде күліп жауап қайтармаса, уілдемесе;
- 5-ші айда әуенге көңіл бөлмесе;
- 7-ші айда жақындарының дауысын танымаса, интонацияға реакция бермесе;
- 1 жасқа келгенде қарапайым «әкел», «көрсет» деген өтініштерді орындай алмаса;
- 1 жас 4 айында «ана», «әке» сөздерін қолданбаса;
- 2 жасында дене мүшелерін көрсете алмай, айтқан тапсырмаларды орындамаса;
- 2,5 жасында «үлкен» және «кіші» сөздерінің арасындағы айырмашылықты

түсінбесе;

- 3 жасында қысқа өлен жолдарын, ертегілерді айтуға талпынбаса;
- 4 жасында гүл атауларын білмей, бірде – бір қысқа өлен шумақтарын айта алмаса,

міндетті түрде логопедке барып жағдайды айту керек. Мұндай сөйлеп кете алмаушылықтың себептерін анықтап, түзету жұмыстарын жасау қажет.

Мен, екінші курс студенті ретінде өткен іс-тәжірибе барысында балалардың артикуляциясын дұрыс қалыптастыру үшін арнайы жаттығуларды үйрендім. Осы жаттығулардың бірнеше түріне тоқталып өтсем. Олар:

- «Күрекше»
- «Төбешік»
- «Саңырауқұлақ»
- «Алтыбақан»
- «Тәтті тосап»
- «Сылақшы»
- «Тоқылдақ»
- «Ат шауып келеді»

«Күрекше» жалпақ тілді шығарып астынғы ерінге ұстап тұру керек.

«Төбешік» ауызды жартылай ашып, тілдің екі жақ шетін жоғарғы азу тістерге жабыстырып, тілдің ұшын астынғы тіске тіреп ұстау.

«Саңырауқұлақ» ауызды кең ашып, тілді таңдайға жапсыра ұстап тұрып төменгі жақты басып ауызды кең ашып ұстау

«Алтыбақан» жіңішке тілді ауыздан шығарып біресе мұрынға қарай созу, біресе иекке созу, жаттығуды жасағанда ауыз ашық болу керек. Осылай 10-15 рет қайталау керек.

«Тәтті тосап» жалпақ тілді шығарып жоғарғы ерінді жалап, тілді ауыз қуысына

тереңірек апару. (15 рет қайталау).

«**Сылақшы**» ауызды кең ашып тұрып тілдің ұшын жоғарғы таңдайға тигізіп алға артқа қозғалту. (10 рет қайталау).

«**Тоқылдақ**» ауызды кең ашып тілдің ұшымен жоғарғы альвеолаға немесе таңдайға жиі-жиі соғылғандай қимыл жасайтын жаттығу.

«**Ат шауып келеді**» ауызды кең ашып тілді таңдайға жапсыру немесе таңдай қағу. Аталған жаттығулардан тек әр дыбысқа керекті жаттығулар алынады.

Сабақ күн сайын жүргізілуі керек. Жаттығуларға көшпес бұрын, ең алдымен міндетті түрде балалармен ерінге арналған жаттығулар жасау керек. Жаттығулар 15 минуттан аспауын естен шығармау абзал. Бір күн ішінде бірнеше әр түрлі жаттығулар орындалу керек. Сабақ барысында бала отырған қалыпта болу керек. Бұл оған денесін түзеуге, аяқ бұлшық еттерін бос ұстауға және де артикуляциялық органдарға толығымен назарын аударады. Бала үлкен кісінің мимикасы мен артикуляциясын нақты көру керек. Сонымен қатар ол тапсырманы орындау кезінде өз ерні мен тілін көру керек. Ол үшін қол айнасын пайдалануға немесе сабақты үлкен айна алдында өткізуге болады. Барлық жаттығуларды балаларға жалықпас үшін ойын түрінде жеткізген дұрыс. Бала жаттығуды бірінші реттен дұрыс жасамауы мүмкін, сондықтан шыдамды болу қажет.

Балалардың сөздік қорын дамытуда ойын жаттығулардың алатын орны ерекше. Ойын баланың тіршілігі екені барлығымызға мәлім. Ол балалар үшін айналаны танып, білуіне көп септігін тигізеді. Ойындар мазмұнына қарай, өзіне тән ерекшеліктеріне қарай сюжетті – рольді ойындар, дидактикалық ойындар, құрылыс ойындары, қимылды ойындар және ұлттық ойындар болып бөлінеді. Балалардың сөйлеу дағдысын қалыптастыруда тапсырмаларды құру барысында балалардың жас ерекшеліктеріне, сөйлеу тіл мүмкіндіктеріне, – тапсырмаларды қалай түсінетініне назар аудару қажет. Тапсырмаларды ауызша және көрнекілік арқылы беруге болады. Балабақшадағы тәрбиелеу және оқыту жұмысында балалардың тілін дамыту, сөздік қорларын дамыту, ауызша сөйлеуге үйрете отырып, үйренген сөздерін күнделікті іс-әрекет кезінде, тілдік қарым-қатынаста қолдана білуге жаттықтыру ісіне ерекше мән беріледі. Бала айналадағы өмірмен танысу нәтижесінде әр түрлі құбылыстармен бетпе – бет кездеседі. Күнделікті тұрмыста, табиғат аясында ойын, еңбек, серуен, сабақ процесінде қоршаған орта туралы жаңа сөздер үйренеді. Үйренген сөздерін күнделікті іс-әрекет үстінде қолданады.

Бала тілінің дамуы, негізінен, эмоциялық ортаға, әр баланың отбасындағы әке мен ананың, әже мен атаның, үлкен мен кішінің қарым – қатынасына тікелей байланысты. Себебі баланың өзге адамдармен қарым – қатынасы, амандасуы, үлкен – кішімен сөйлесуі бәрі – бәрі отбасынан басталады. Оның алғашқы ұстазы ата – анасы, ағалары мен әпкелері. Олармен сөйлесу арқылы баланың тілі күн санап жетіле береді. Адамның тілі неғұрлым бай болса, ойы да соғұрлым кең болады. Сондықтан бала тілін кішкене күнінен бастап әдебиетпен мен көркем шығармалардан үзінділер оқып таныстырудың маңызы зор.

Бүгінгі дамыған заманда білім беру мекемелерінің де, ата – аналардың да балалардың сөйлеу дағдысын қалыптастыру мүмкіндіктері кеңейді. Балалардың сөйлеу дағдысының қалыптасуына теледидар, ғаламтор, арқылы көрген ертегілері, ойындар мен түрлі бағдарламалар өз септігін тигізеді. Бала тілінің дамуы ата – ананың баланы жалғыз теледидар не компьютер алдына отырғызып, ғаламтордан түрлі бағдарламалар мен фильмдерді көруіне жағдай жасаумен емес, керісінше, ертегілерді бірге көріп, не болмаса ертегіні ата – ана өзі оқып беріп, баланың ертегіні түсінгенін, я түсінбегенін байқап, сұрақтарына жауап бергенде ғана нәтижелі болады.

Сөйлеу дағдысын дамыту әдістеріне жатады: балаға айналадағы өмірді бақылату, бақылай білуге үйрету. Сурет көрсетіп әңгімелесу. Фильмдер көрсету және оны талдау. Көркем әдебиет шығармаларын оқып, тыңдату. Осының бәрінде бала білетін және жаңадан үйренетін сөздер түсіндіру; түрлі жаттығу жұмыстары арқылы бекіту.

Бала - тілі бал дейміз. Бірақ сол балдай тәтті тілі дер кезінде шықпай, дамуы жағынан

қатарластарынан қалып қалмау үшін логопед маманының талаптарын орындаған жөн. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні баланың сөйлеу қабілетін дамыту үшін логопед маманының алатын орны ерекше. Болашақта тәжірибемді жинақтап ата – аналарға арналған көмекші құрал болсын деген ниетпен көптеген еңбектерімнің нәтижесін жарыққа шығарамын деген ойдамын.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <http://oqu-zaman.kz/?p=26271>
2. Қ.Қ. Өмірбекова, Г.С. Оразаева, Г.Н. Төлебиева, Г.Б. Ибатова, «Логопедия» оқулығы, 80 бет
3. <https://infourok.ru/defektologmalim-logopedmalim-logoped-zhmisini-mindeti-men-masati-2670735.html>
4. <https://tilalemi.kz/article/291>

ӘОЖ 910.3

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ НЫСАНДАР АТАУЛАРЫНА ТОПОНИМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Қопабаева Р.О. магистрант, **Искакова Р.Т.** докторант

Ғылыми жетекші: Боранкулова Д.М. г.ғ.к., аға оқытушы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

E-mail: kopabaevaroza@gmail.com

Географиялық нысан – жер бетінің нақты және салыстырмалы тұрақты элементі. Оның атаулары көбінесе географиялық терминдер негізінде қалыптасады, сол себепті жергілікті жер атауларының мағынасына үңілуге негіз болады.

Тірек сөздер: география, географиялық нысан, географиялық атау, топонимика, топоним.

Географический объект - это реальный и относительно устойчивый элемент земной поверхности. Их имена часто формируются на основе географических терминов. Предоставляет основу для изучения значения местных имен.

Ключевые слова: география, географический объект, географические названия, топонимика, топоним.

Geographic object - this is a real and a very good time element with long horizons. Great names are usually formed on the basis of geographical terms. Preserves the basis for finding the highest value.

Key words: geography, geographical object, geographical names, toponymy, toponym.

География – жер беті және ондағы орналасқан барлық нысандарды зерттейтін ғылым. Жер бетінде көптеген нысандар бар: мұхиттар, өзендер мен көлдер, таулар мен теңіздер, ауыл шаруашылығы алқаптары, қалалар мен ауылдар. Дәл осы нысандар біздің планетамыздың бірегей, қайталанбас келбеті. Географиялық нысан – жер бетінің нақты және салыстырмалы тұрақты элементі. Барлық географиялық нысандар тұтастығымен, нақты орналасуымен ерекшеленеді және олардың өз шекаралары болады. Географиялық нысандар – географиялық карталар мен жергілікті жердің жоспарларында көрсетуге болатын барлық нысандар кешені. Әрбір нысанның өзіндік «атауы» бар және ол кездейсоқ емес болып

табылады. Табиғи нысан атаулары әртүрлі жолмен қалыптасқан[1, 172б.], яғни оның ерекшеліктеріне, орналасқан жеріне немесе тарихымен байланысты аталады.

Географиялық атаулар – географияның маңызды компоненті. Олар адам мен географиялық нысан арасындағы өзіндік байланыстырушы буын болып табылады. Адамдардың менталитеті, олардың дүниетанымы, мәдениеті, тұрмысы, әдет-ғұрпы, психологиялық жағдайы бола алатын географиялық атаулар – қазіргі өркениеттің ажырамас бөлігі. Жалпы географиялық атаулар адамзат үшін қызмет етеді, олардың экономикалық және мәдени әлеуметтік талаптарын қанағаттандырып, географиялық ұғымдарды нақты түсінуге көмектеседі. Географиялық атаусыз халықтардың, елдердің арасындағы байланыс мағынасыз болар еді.

Географиялық атаулар әлемі әртүрлі және әрі қызықты. Туғаннан бастап біз осы күрделі және шексіз әлемде өмір сүреміз. Біздің ғаламшарымыз әртүрлі дәуірлер мен тілдерге жататын географиялық атаулардың тоғысуынан құралған. Біз оларды күн сайын бұқаралық ақпарат құралдарынан естиміз, көреміз және оқимыз. Қазіргі заманғы өркениетті географиялық атаусыз елестету мүмкін емес. Адамзат өмірінің көптеген оқиғалары географиялық атаулар арқылы қабылданады[2, 19б.]. Географиялық атауларды, олардың шығу тегін, дамуын, қазіргі жағдайын, мағыналық мәнін, жазылуын және айтылуын зерттейтін ғылыми пән *топонимика*. «Топонимика» грек сөзінен аударғанда «топос - жер, орын, ономос - атау» деген мағына береді.

Топонимика ғылым ретінде XIX ғасырдың аяғы - XX ғасырдың басында дами бастады, бірақ оның тамыры ежелгі дәуірге кетеді. Әлемдік ғылымның дамуына үлкен үлес қосқан орта ғасыр ойшылдарының Аль Хоразми, Жайхони, Абу Райхан Беруни, Юсуф Хас Хаджиб, Махмуд Кошгарский, Бабур еңбектерінде кейбір топонимдерге, яғни жергілікті жердің атауларына сипаттама берілген. Топонимиканың ғылыми білім жүйесінде одан әрі дамуына Ташицкий (Польша), Н. Холмер (АҚШ), А. Рум (Ұлыбритания), В. Шмилауэр (Чехия), А. Смит (Ұлыбритания), С. Роспонд (Польша), И. Иордан (Румыния), Л. Киш (Венгрия), Дж. Армстронг (Канада) және т.б. ғалымдардың еңбектері ерекше орынды алады. Оқу процесіне топонимикалық мәліметтерді енгізудің мәні мен маңыздылығы туралы көптеген белгілі географтар Э.М. Мурзаев, В.А. Жучкевич, В.П. Максаковский, Е.М. Поспелов назар аударып, көңіл бөлді[3, 6б.].

Жалпы қоғам мен адамзат дамуының міндетті элементі – топонимдер. Олардың белгілі бір аумақ шегіндегі жиынтығы-көпғасырлық халық шығармашылығының, географиялық атауларды жасаудың нәтижесі. Топонимдерге деген қызығушылық олардың функциясының өзгешелігімен, шығу тегінің құпиясымен, сондай-ақ қолданбалы ғылыми міндеттерді шешу кезінде айтарлықтай ақпараттылықпен және тәжірибелік маңыздылығымен түсіндіріледі. Қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында топонимдердің нақты бағдар ретіндегі рөлі мен маңызын асыра бағалау қиын. Топонимика өзінің ақпараттық қызметін топонимдердің дұрыс жазылуы мен айтылуы болған жағдайда ғана орындай алады[4, 2б.].

Топонимика - ұзақ ғасырлардың жемісі. Олар халық тілінің негізінде жасалынып, халық тарихымен тікелей байланысып келеді де, күнделікті өмірде кеңінен қолданыс тауып, ерекше қоғамдық мәнге ие болады. Жер - су, елді мекен атауларының қай қайсында болмасын табиғат құбылыстарының, жер бедерінің ерекшеліктері, елдің шаруашылық тыныс тіршілігінің бейне көріністері, қоғам өміріндегі тарихы, әлеуметтік - экономикалық және саяси өзгерістер айқын көрініс береді. Олар өткен өміріміз бен тіршілігіміздің рухани байлығына тән мәдени ескерткіш ретінде ғана құнды емес, бүгінгі таңда да зор мән - мазмұнға ие. Өйткені ешбір қоғам өмірінде, тарих деңгейінде қандай оқиға болмасын жер - су атауларының қатысынсыз болған емес. Олар заман ағымына сай толысып, жаңарып, жаңаша жасарып, қазіргі өмірімізде ерекше қызмет атқаруда. Өйткені жер бетіндегі өзен, су, тау, тас, елді мекендер мен алуан түрлі ірілі – ұсақты нысандардың бәрі де нақтылы есім - атауға ие.

Географиялық нысандар атаулары көбінесе географиялық терминдер негізінде қалыптасады, сол себепті топонимикалық білім білім алушылардың жергілікті жер атауларының сырына үңілуге негіз болады. Мысалы Жетісу- тарихи-географиялық аймағын қарастырсақ. Жетісу Қазақстанның оңтүстік-шығысында орналасқан, солтүстігінде Балқаш көлінен, оңтүстігінде Тянь-Шаньның қарлы шыңдарына дейін созылып жатқан осынау бір көркем жерұйық мекенді ежелден бері жеті судың өлкесі атап кеткен. Олай деп аталуының себебі, жердің шұрайын беретін Іле, Тентек, Лепсі, Басқан, Ақсу, Қаратал, Көксу, сияқты өзендердің осы мекеннен ағып өтетіндігі. Тарихи деректер мен зерттеулерде Жетісу атын құрайтын 7 өзен туралы түрліше пікір бар. А.К. Гейнс бұлардың қатарына Лепсі, Басқан, Сарқан, Ақсу, Бүйен, Қаратал және Көксу өзендерін жатқызса, А.Влангали Басқан, Сарқан өзендерінің орнына солтүстік-шығыстағы Аягөз, оңтүстік-шығыстағы Іле өзендерін атайды. В.В. Бартольдтың айтуынша, алғашқыда жергілікті халық Жетісу деп Іледен солтүстікке қарай созылған аймақты атаған, оған Лепсі, Басқан, Ақсу, Бүйен, Қызылағаш, Қаратал, Көксу өзендері енген.

Жетісу атауы алғаш рет (б.з.д. I мыңжылдықта) зороастризмнің қасиетті «Авесте» кітабында кездеседі. Жетісу топонимі, бір қарағанда, түркі тектес болып көрінеді. Түркі тайпалары бұл жерге VI-VII ғасырлардан бастап келіп өзендерге, көлдерге, тауларға атау бере бастады. Алғаш рет 1820 жылы Жетісу облысы туралы, топонимді "Жеті өзен" ретінде орыс тіліне аударып отырып, орыс офицері, барон Е. Мейендорф, Оренбургтен Бұхараға жасаған саяхатының есебінде жазды. 1854 жылдан бастап Жетісу атауы барлық ресми құжаттар мен карталарға енгізілді.

Жетісу топонимі «жеті» және «су» қазақ сөздерінен тұрады, оны жеті текті деп аударуға болады. «Су» сөзін кез келген сандармен қолдану екіталай. Өйткені, «су» сөзі саналмайтын зат болып табылады. Топонимдегі «жеті» сөзі «көп» сөзінің синонимі болып табылады. Демек, Жетісу топонимін тек қана жеті өзен ретінде емес, басқа мағынада, яғни су көп орналасқан жердің белгісі ретінде түсіну керек [5, 26.]. Мұндай ұқсас атаулары бар тарихи-географиялық аудандар әлемнің әртүрлі аймақтарында орналасқан. Мысал ретінде, тарихтан белгілі қазіргі Ирак аумағындағы Екіөзен (Тигр және Ефрат өзендері), Пәкістан мен Үндістан жерлеріндегі Пенджаб атауының мағынасы Бесөзен дегенді білдіреді.

Сұлулығымен тамсандырған, ақындардың жырына арқау болып, талайларға ән салдырған киелі Жетісуды сөзбен суреттеп жеткізу мүмкін емес. Табиғаттың барлық сұлулығын өз бойына жинап алған Жетісудың өзен-көлдері, тау-тастары мен жазық даласы сан мыңдаған тарихтан сыр шертеді. Илияс Жансүгіровтің «Жетісу суреттері» өлеңі осыған дәлел.

Жер таппан жерде жете Жетісуым
Күркілдек, Көксу, Лепсі, Іле, Шуым,
Асқардың аспан сүйген сілекейін,
Жан бар ма татпайтұғын, айтпайтұғын.
Бөленген бұлтқа мәңгі меңіреу күз,
Ну тоғай, қоғалы көл, қоңыр құмым.
Асқардан ақтарыла арқыраған,
Жөкендің кім аңсамас балдай суын.
Жетісу, кеудең асқар, аяғың көл,
Қоңың құм, мықыныңда бар сексеуіл.
Тау жайлап, қоңыр күзеп, құмды қыстап,
Ол бір маң мал өсірген өлкедегі ел [6, 1456.].

Географиялық нысан арқылы топонимдік ұғым қалыптастыру білім беру саласында үйлесімді дамыған тұлғаны тәрбиелеуге қызмет етеді. Топонимикалық ұғым қалыптастыру барысында білім алушылар Жер туралы ғылыми дүниетанымы, әлеуметтік-экономикалық білімі, табиғат пен қоғамның өзара байланысы мен өзара тәуелділігі туралы түсініктері,

географиялық нысандар, процестер мен құбылыстар туралы түсініктері қалыптасады, ең бастысы, адамның жалпы мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын географиялық мәдениет қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Каймулдинова К.Д. Топонимика. – Алматы, 2011. – 336 б.
2. Мурзаев Э.М. География в названиях. – М.: Наука, 1982. – 176 с.
3. Басик С.Н. Общая топонимика. – Минск: БГУ, 2006. – 200 с.
4. Низомов А., Рахимова Г., Расулова Н. Топонимика. – Ташкент: Шарк, 2012. – 513 с.
5. Уали М., Алиев Ф. К. О происхождении топонима «Жетысу» [Электрондық ресурсы]. <http://fi.z-pdf.ru/34raznoe/371105-1-g-astana-kazakhstan-proishozhdenii-toponima-zhetisu-kazalos-toponime-zhetisu-net-nich.php> (қаралған күні: 15.03.2020).
6. Илияс Жансүгіров. Өлеңдер жинағы. «Жетісу суреттері». [Электрондық ресурсы]. <https://www.zharar.com/kz/olen/3290-jetisu.html> (қаралған күні: 15.03.2020).

УДК 541.124

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Куличенко К.И.

Научный руководитель: Жолтаева Г.Н. к.п.н., доцент
Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: karinotchka.kkk@mail.ru

В статье обосновывается актуальность развития творческих способностей в современных реалиях. Излагаются представления о творческих способностях, сложившиеся в психологии. Рассматривается психологическая сущность творческих способностей, их структура, основные показатели развития творческих способностей младших школьников. Описываются эффективные методы и подходы развития творческих способностей младших школьников в учебной деятельности.

Ключевые слова: творчество, творческий процесс, способности, креативное мышление, урок, младшие школьники, учебная деятельность, методы.

Мақаласының қазіргі заман жағдайында өзектілігі шығармашылық қабілетін дамыту. шығармашылық қабілетін қалыптасқан психология ұсыну туралы баяндалады. Шығармашылық қабілеттерінің психологиялық мәні, олардың құрылымы, бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамытудың негізгі көрсеткіштері қарастырылады. Бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекетінде шығармашылық қабілеттерін дамытудың тиімді әдістері мен тәсілдері сипатталады.

Тірек сөздер: шығармашылық, шығармашылық процесс, қабілет, креативті ойлау, сабақ, кіші оқушылар, оқу іс-әрекеті, әдістері.

The article substantiates the relevance of the development of creative abilities in modern realities. The article presents the ideas about creative abilities that have developed in psychology. The article considers the psychological essence of creative abilities, their structure, and the main indicators of the development of creative abilities of younger schoolchildren. It describes effective methods and approaches for developing the creative abilities of younger students in educational activities.

Keywords: creativity, creative process, abilities, creative thinking, lesson, younger students, learning activities, methods.

В настоящее время во всех сферах общественной жизни требуются творческие, активные, инициативные люди, способные мыслить оригинально и находить пути решения в нестандартных ситуациях. И данный феномен нужно изучать с раннего возраста, так как это закладывает основу, которая включает открытость к новым знаниям, усиление эмоционального позитивизма к творческому успеху себя и других, стремление к созданию творческого продукта. Таким образом, реализация творческих способностей школьников может повысить качество любых социальных реформ. Поэтому одной из педагогических задач на сегодняшний день является внедрение таких технологий в образовательный процесс, которые будут помогать детям не только овладеть определёнными знаниями, умениями и способностями в той или иной сфере деятельности, но и развивать свой творческий потенциал.

Для начала разберём само понятие «творчество» и «творческий процесс». Творчество - это такая деятельность человека, которая направлена на создание новых оригинальных продуктов в области науки, искусства, технологий и производства. Творческий процесс - это всегда прорыв в неизвестность, но ему предшествует многолетнее накопление опыта, знаний, навыков, для которого характерен переход ряда разных идей и подходов к новому качеству.

Творчество означает, что человек обладает определёнными способностями. Способности - это психологические характеристики человека, определяющие успех в приобретении знаний, умений и навыков, но которые сами к наличию этих знаний, умений и навыков не сводятся.

Творческие способности не развиваются спонтанно, а требуют особого организованного учебно-воспитательного процесса, изменения содержания образовательной программы и создания педагогических условий для самовыражения в творческой деятельности.

Основной областью творческого самовыражения является интеллектуальная сфера. Творческий человек характеризуется особым мышлением, отличающимся от стандартного, в том числе и от логического. Разные исследователи называют это мышление нетрадиционным.

В то же время до сих пор не сформировались единые взгляды на содержание и структуру творческих способностей, существует терминологическая неопределённость данного понятия, мало исследований, которые позволяют проследить развитие творческого потенциала младших школьников в течение нескольких лет. Но психологи давно пришли к выводу, что все дети талантливы. Творческий потенциал заложен и присутствует в каждом человеке. Задача школы - выявить и развить эти способности в доступной и интересной деятельности. Так как творческие способности можно развивать не только на определённых курсах, но и на многих уроках в школе.

Развивать творческие способности? Что это значит?

В первую очередь это развитие наблюдательности, речевой и общей активности, коммуникабельности, прививать привычки анализировать и осмысливать факты, воли, воображения.

Во-вторых, это систематическое создание ситуаций, которые позволяют личности выразить себя.

В-третьих, это организация исследовательской деятельности в когнитивных процессах.

Наши дети знают много, но мало умеют, а если и умеют, то они делают это на низком креативном уровне. Поэтому, следует установить цели и задачи, такие как:

- Развивать воображение детей;
- Формирование любознательности; желание узнать новое, неизведанное;
- Формирование навыков логического мышления, нетрадиционного;
- Повышение мотивации к самосовершенствованию.

Исследования Е.Л. Яковлевой, по мнению которой развитие творческих способностей представляет собой одну из центральных линий личностного развития и позволяет человеку проявить свою индивидуальность и уникальность. Кроме этого, Е.Л. Яковлева подчёркивает роль учителя в развитии творческого потенциала ребёнка, который демонстрирует образцы поведения, средства выражения своей индивидуальности, принимает и поддерживает любые детские эмоциональные проявления, что обеспечивает его эмоциональное самовыражение [1, 56-78с.].

Уровень развития творческих способностей зависит от содержания и методов обучения в школе. Используя различные методы обучения, в том числе игры, целенаправленно развивают гибкость мышления детей, учат их рассуждать, а не зубрить, ведь зубрить мы все с детства не любим, учат думать, делать выводы, находить новые оригинальные подходы в любой ситуации.

Развитие творческих способностей осуществляется во всех учебных и внеклассных мероприятиях. Образовательная программа для учителей начальных классов предполагает решение проблемы развития творческих способностей детей в учебной деятельности.

Работа по формированию и развитию творческих способностей младших школьников должна проводиться на каждом уроке и внеучебном времени. Занятия по математике оказывают неоценимую помощь в решении данной проблемы, обеспечивают совершенствование личности ребенка, дают целостное представление о мире и месте человека в нем, способствуют не только развитию творческих задатков и склонностей, но и формируют готовность ребенка к дальнейшему саморазвитию.

Для того, чтобы у младшего школьника развивалось творческое мышление, необходимо, чтобы он почувствовал удивление и заинтересованность. На начальном этапе очень помогают задачи развития памяти, внимания, воображения, наблюдательности, как основы для развития творческих способностей. Важно использовать различные ребусы, кроссворды и головоломки. Также для развития творческих способностей учеников огромное значение имеют такие частично-поисковые задания, которые содержат несколько вариантов решений. При составлении заданий можно использовать метапредметные связи.

Постепенно нужно переходить к решению более сложных нестандартных задач. Нестандартные задачи способствуют формированию позитивного отношения к задачам проблемно-поискового характера, критическому мышлению и умению проводить небольшие исследования; способствуют большей степени самостоятельности в постановке вопросов и поиске решений; приводят к реализации внутренней мотивации учащихся, которая проявляется в предпочтении к сложным задачам, любознательности, стремлении к навыкам и повышению уверенности в себе.

Такие задачи требуют большей или полной самостоятельности и рассчитаны на поисковую деятельность, необычный, нетрадиционный подход и творческое применение знаний.

Примером таких заданий могут служить различные игры на составление фигур-силуэтов по своему замыслу: китайская игра «Танграм» (из квадрата), «Вьетнамская игра» (из круга), «Колумбово яйцо» и т.д.

Еще в 19 веке немецкий педагог Ф. Фребель основал комплексный курс обучения математике при помощи оригами, на основе которого можно совершенствовать и укреплять геометрические знания и умения, а также развивать творческие способности учащихся [2, 34-48с.].

Можно много говорить о математике, но немаловажную роль для развития творческих способностей играют предметы цикла обучения грамоте, это русский язык и литературное чтение.

Для того, чтобы дети успешно овладели основными речевыми навыками, от учителя требуется много работы. Эффективно использовать на уроках дидактические игры. Это помогает создать у младших школьников отличное настроение, позитивное отношение к

проделанной работе, улучшает общую производительность, развивает наблюдательность и креативность. Дидактические игры могут использоваться на всех этапах урока, а особенно распространены на этапах повторения и закрепления.

Предмет литературное чтение даёт огромные возможности для развития творческих способностей. Существуют интересные задания практического действия: иллюстрации к тексту, составление диафильмов по произведению, лепка и аппликация, самодельные книжки. Задания, которые имеют речевую направленность: придумать продолжение произведению, сочинительство.

В дальнейшем дети с удовольствием загадывают загадки, пишут четверостишья, пишут тематические сочинения, сказки. Всё это оформляют в книжки для творчества.

Творчество детей особенно ярко проявляется в играх-драматизациях. Детское творчество в этих играх направлено на создание игровой ситуации. Творческие игры учат детей думать, как реализовать определенную идею. В творческой игре, как и в любой другой деятельности, дети развивают ценные качества: активность, самостоятельность.

Неспособных детей нет. Важно только научить их верить в себя и раскрывать свои способности. Это задача каждого учителя.

А для педагога-одного желания недостаточно, нужно быть терпеливым и постоянно осваивать педагогические навыки, изучать психологические особенности ученика, предугадывать возможные трудности, учитывать особенности ребенка. Учителя всегда должны помнить, что любая деятельность ребенка требует оценки, вознаграждения и поощрения.

Продуманное оформление занятий, наличие у детей всего необходимого, наглядные пособия, раздаточные материалы - все это важно для успешного развития ребенка. Дружелюбный тон учителя, создание дружеской атмосферы, психологическая подготовка учащихся к работе-повышает мотивацию к творчеству. Это приводит к: повышению качества знаний младших школьников; приобретению навыка самостоятельно организовывать свою учебную деятельность; активизация творческой и познавательной деятельности студентов; Формирование у учащихся положительных личностных качеств; формирование осознанной потребности в здоровом образе жизни.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Яковлева, Е. Л. Психология развития творческого потенциала личности / Е. Л. Яковлева. – М. : Флинта, 1997. – 224 с.
2. Фребель. Ф. Будем жить для своих детей./ Ф. Фребель. -М:Карапуз, 2000.- 240с.

ӘОЖ 378.02:37.035.3

БОЛАШАҚ ҰСТАЗДАРДЫ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНА БАУЛУ НЕГІЗДЕРІ

Курманбаев А.А. п.ғ.к., Әбділдаев М.Д. магистрант, Нұрмолда Б. магистрант
І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті. Талдықорған қ.

E-mail:1962kaa@mail.ru

Бұл мақалада, педагогикалық жоғары оқу орындарында білімгерлерді ғылыми-педагогикалық, зерттеушілік қызметке даярлау және де шын мәнінде әлеуметтік-педагогикалық мәселеге айналып отырғаны мәлімделді. Қазіргі мұғалім үлкенді-кішілі мәселелерді шешетін зерттеуші болып табылу қажет. Осыған орай білімгерлерге

іздену-зерттеу іс-әрекетіне бейімділігін дамыту; педагогикалық процесс міндеттерін шығармашылықпен шешу; зерттеудің әдіснамалық негіздерін игеру; түрлі ақпараттық көздермен жұмыс істеу біліктері мен дағдысын қалыптастыру; зерттеу нәтижелерін өңдеу, жинақтау және ғылыми ұсыныстар беруге үйрету жолдары қарастырылды.

Тірек сөздер: зерттеу, шеберлік, тәжірибе, әдіс, іздену кәсіптік, біліктілік, дағды, әдіснама, технология, педагогика, ақпарат, шығармашылық

В данной статье рассмотрены, что в педагогических вузах подготовка студентов к научно-педагогической, исследовательской деятельности и по сути становится социально-педагогической проблемой. Современный учитель должен стать исследователем, решающим большие и малые проблемы. В связи с этим, были рассмотрены пути развития склонности к поисково-исследовательской деятельности студентов, творческое решение задач педагогического процесса, освоение методологических основ исследования, формирование умений и навыков работы с различными информационными источниками, выработка, обобщение результатов исследования и предоставление научных рекомендаций.

Ключевые слова: исследование, мастерство, опыт, методика, поиск, профессиональные навыки, методология, технология, педагогика, информация, творчество

In this article it was stated that in pedagogical universities the preparation of students for scientific and pedagogical, research activities and in fact becomes a social and pedagogical problem. The modern teacher must become a researcher, solving big and small problems. In this regard, ways of development of propensity to search and research activity of students, creative solution of tasks of pedagogical process, development of methodological bases of research, formation of abilities and skills of work with various information sources, development, generalization of results of research and providing scientific recommendations were considered.

Key words: research, skill, experience, methodology, search, professional skills, methodology, technology, pedagogy, information, creativity

Қазіргі ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды (тұлғаны) қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім беру және жеке адамның шығармашылық, рухани және тәни күш қуатын жетілдіру, жеке тұлғалық жан-жақты толысуына жағдай жасай отырып, зерделі азамат даярлау міндеті көзделген. Демек, білімгерлерді қоғам өмірінің барлық саласында да, соның ішінде білім алуда да тек деректер жинап, жалпы ақпарат алумен шектелмей, терең білімді ізденімпаз, барлық іс-әрекетінде шығармашылық бағыт ұстанатын, сол тұрғыда өз болмысын таныта алатын, бәсекеге түсе алатын маман ретінде тәрбиелеу уақыт талабынан туып отыр. Ғылымның бүкіл саласында білім мазмұны тереңдеп, оның ауқымы қауырт өсіп отырған қазіргі ғылыми-техникалық өрістеу кезеңінде бұл міндеттердің жүзеге асуы әрбір шәкіртте танымдық ізденімпаздық қалыптасуына тікелей байланысты [1, 47 б].

Қазіргі жастар жоғары кәсіби деңгейде даярлығы болуымен қатар, ол өзін қоршаған дүниені ізденімпаздықпен (шығармашылық) танып-білуі тиіс.

Зерттеу жұмысының көкейтестілігі, даму инновациялық үдеріс, жаңалықтарды табу және игеру процесі арқылы жүзеге асуы тиіс. Қазіргі мұғалім үлкенді-кішілі мәселелерді шешетін зерттеуші болып табылады. Сондықтан әдіснаманы меңгеру және ғылыми ізденістің әдістемесін игеру мұғалімдер даярлаудағы маңызды іс болып саналады.

Ғылыми әдебиеттерді талдай отырып, болашақ кәсіби ұстаздарының дайындығын сапалы жетілдіру мәселесін ғылыми еңбектерінде қарастырғандар (К.А. Дуйсенбаев, В.В. Егоров, М.Ж. Козыбаков, Б.К. Момынбаев, В.Д. Симоненко, А.П. Сейтешев және

т.б.);

- болашақ кәсіби ұстаздарының қалыптасып еңбектерінде қарастыруда жетілуі (В.М. Казакевич, В.Д. Симоненко, Ю.Л. Хатунцев және т.б.).

- жалпы еңбек біліктілік пен дағды политехникалық кәсіби тұрғыда (А.А. Курманбаев, О.А. Нурманов, Ж.А. Аскарова, А.Ш. Оралбекова және т.б.), ғылыми еңбектерінде қарастыруда.

Ғылыми әдебиет және кәсіптік бағыт бойынша ғалымдардың еңбектерін талдау барысында, болашақ кәсіби ұстаздарының дидактикалық тұрғыда дайындық мәселесін әлдеде жетілдіру жолын қарастыру қажет.

Педагогикалық тәжірибе - ғылыми танымдық негізгі әдістердің бірі, оның көмегі арқылы нақты құбылыстар бақылау және басқару жағдайында зерттеледі. Тәжірибе - бұл қолданбалы және ғылыми болжамға бағытталған зерттеудің айрықша түрі. Тәжірибеде әрқашан кейбір жасанды немесе тәжірибелі жағдай қалыптасады, зерттелетін құбылыстардың себептері айқындалады, бұл себептердің салдары, әрекеті қатаң бақыланады және бағаланады, зерттелетін және басқа құбылыстар арасындағы статистикалық байланыс анықталады. Тәжірибенің әр алуан түрлері бар: ұзақ және қысқа мерзімді, табиғи және зертханалық, жинақтаушы, қалыптастырушы, қорытындылаушы, пилотажды және негізгі, т.б. Тәжірибе пилотажды зерттеуден басталады, оның міндеті тәжірибенің қаншалықты ойластырылып дайындалғанын, оның тақырыбы дұрыс анықталғандығын, болжамдар анық берілді ме, әдіс жақсы таңдалды ма, статистикалық өңдеу мүмкіндіктері мен алынған нәтижелерді түсіндіру тәсілдері тексеріледі. Егер өткізілген пилотажды тәжірибе оң нәтиже беретін болса, онда белгіленген кемшіліктер жойылғаннан кейін, негізгі тәжірибені өткізуге кіріседі. Негізгі тәжірибеде ұсынылған болжамдарды дәлелдеуге қажет алғашқы деректер жинастырылады. Оны одан әрі жүйелейді және қорытындылайды. Тәжірибе нәтижесі мөлшерлік және сапалық ерекшеліктерімен айқындалады [2, 83 б].

Педагогикалық зерттеулерде тәжірибелік жұмыстардың бірнеше түрлері қолданылады: Жинақтаушы тәжірибе оқу-тәрбие процесінің жүйе ретіндегі нақты жағдайын анық анықтайды; Қалыптастырушы тәжірибе оқу-тәрбие процесінің жаңа байланыстарын, қасиетін, заңдылықтарын, қағидаларын, жетілдіру жолдарын анықтауға жол ашады.

Қорытындылаушы тәжірибе теориялық қағидалардың дұрыстығын тексеруге мүмкіндік береді.

Педагогикалық зерттеу жоспарланғанда зерттеуші мына жайттарды анықтауы қажет: Тәжірибеленушілердің саны; Тәжірибеленушілерді іріктеу тәсілдері; Тәжірибе жүргізу адамдары; Алынған нәтижелердің дәлдігі; Оларға дұрыс түсініктеме беру.

Тәжірибеге дейін тәжірибенің әр сатысын мұқият жоспарлау қажет.

Сондай-ақ, төмендегі мәселелер: Тәжірибе мақсаты мен міндеттері; Өткізілетін орны мен уақыты, көлемі; Тәжірибеге қатынасатын тұлғалардың мінездемелері; Тәжірибе жүргізу әдісінің суреттемесі; Тәжірибе нәтижелерін өңдеу әдісінің суреттемесі; Тәжірибе нәтижелерін түсіндіру әдісінің суреттемесі анықталуы қажет;

Тәжірибелік жұмысты қорытындылаудың маңызды жағы нәтижені болжаммен салыстыру болып табылады. Болжамды дәлелдеу - бүкіл зерттеудің, сонымен бірге тәжірибелік жұмыстың желілі сәті. Тәжірибені дайындауға және өткізуге қанша уақыт кеткені ескерілуі тиіс. Алынған деректерге талдау жасау үшін математикалық статистиканы, компьютерлік бағдарламаларды пайдаланады. Зерттелінетін жүйе мен зерттеу нәтижесі жағдайын тануды алға қоя отырып, зерттелетін құбылыстардың жалпы математикалық сызбасы жасалынады. Осыған ұқсас зерттеулерді ескере отырып, математикалық сызба анықталады және өңделіп түзетіледі.

Озық тәжірибе - бұл мұғалімнің биік шеберлігі, яғни жоғары педагогикалық нәтиже беретін тәжірибе.

Педагогикалық тәжірибе - мұғалімнің педагогикалық қызметінің нәтижесі, өз алдында тұрған педагогикалық міндеттерді жүзеге асырудың кәсіби шеберлігінің жиынтығы.

Алдыңғы қатарлы тәжірибе деп мол нәтижені аз уақыт және күш жұмсап алынған тәжірибе аталады. Мұғалім тәжірибесінде жаңа, оригиналды ештеңе болмауы да мүмкін, бірақ ғылыммен белгіленген әйгілі принциптер мен әдістерді қолдану негізінде, ол педагогикалық шеберлікке қол жеткізбеген мұғалімдер үшін жақсы үлгі болары сөзсіз.

Алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибенің сапалары мыналар: педагогикалық тәжірибенің тиімділігі, оңайлығы (оқу-тәрбие процесінде жоғары нәтижелерге аз күш жұмсай отыра жету, бұл тәжірибенің басқаларға, басқа да оқу және тәрбие мәселелерін шешуге кедергі болмауы тиіс); тәжірибенің тұрақтылығы, яғни оның ұзақ уақытты қызметі; оқу-тәрбие үдерісінің жоғары сапалық және сандық нәтижелер көрсеткіші; тәжірибенің келешектегі, бір педагогтың тәжірибесін қайталау және шығармашылық қолдану мүмкіншілігі.

Педагогикалық тәжірибені әдіс ретінде зерттеу мәселені зерттеудің түрлі кезеңдерінде қолданылады. Осыған орай, зерттеудің белгіленген кезеңінде шешілетін міндеттер ерекшелігіне қарай педагогикалық тәжірибенің әр түрі зерттеуге түседі.

Педагогикалық тәжірибені зерттеудің әдісі ретіндегі құндылығы, оны педагогикалық шындықпен оқыту және тәрбие тәжірибесімен мол мүмкіндік береді.

Тәжірибені зерттей отыра біз педагогикалық тәжірибенің табиғи жағдайдағы нақты бейнесін құрауға, тиімді жақтары мен осал тұстарын анықтауға мүмкіндік аламыз.

Педагогикалық тәжірибені зерттеу педагогикалық қызметтің ішкі ерекшеліктерін бекітуге жол береді. Бұл әдіс түрлі оқу-тәрбие жүйесін бейнелеуге, жекелеген әдістер мен тәсілдерді, оқытушы жұмысының стилін, өткізілетін жұмыстардың оқушыларға әсерін ашуға көмектеседі.

Тәжірибені зерттеу тікелей педагогикалық нақтылықпен танысуға, оларды ғылыми терминдерде суреттеуге мүмкіндік береді. Педагогикалық тәжірибені зерттей отырып, біз құбылысты тұтас қамтимыз, сонымен бірге зерттеуде оның арнайы зерттеу нысаны болатын мәнді жақтарын бөліп те қараймыз. Мұндай тәсіл кез келген педагогикалық құбылысты сипаттайтын қажетті мөлшердегі деректер алу мүмкіншілігін тудырады. Педагогикалық деректер мен олар арасындағы қызметтік байланыстар - бұл ғылымның эмпирияның негізі.

Кәсіптік колледж тәжірибесін зерттеуде сауалнаманың бірқатар белсенді жақтары бар: сауал арқылы аз уақыт ішінде салыстырмалы деректер алуға, алынған материалдарды өңдеудің санық әдісін қолдануға болады.

Түрлі кәсіптік колледждерге жіберілген сауалнама деректері зерттеушіні бұқаралық тәжірибеде бағдар беруге, жаңа әрі озық тәжірибе элементтерін табуға көмектеседі. Бірақ та сауал арқылы алынған деректер педагогикалық зерттеуде негізгісі болып табылмайды. Сауалнама оқушыларға, мұғалімдерге, ата-аналарға, кәсіптік колледж әкімшілігіне жолдануы мүмкін. Сауалнама оқушылық оқуға деген көзқарасы, тәртібі, мінез-құлқы, өмірлік жоспарлары жөнінде материалдар алуға мүмкіндік береді.

Кәсіптік колледж тәжірибесін зерттеудегі сауалнамалар деректерін сандық өңдеу кез келген құбылыс, даму қайшылығын анықтауға мүмкіндік береді.

Анкетаға сапалы таңдау жасау зерттелетін құбылыстың ішкі құрылымын ашуға көмектеседі. Кәсіптік колледж тәжірибесін зерттеу кезіндегі сауалнама әдісі суреттемелі ерекшеліктегі ғылыми міндеттерді шешу үшін қолданылады.

Ғылыми эксперимент - педагогикадағы ғылыми танудың ең негізгі бір әдісі. Сол арқылы айналадағы педагогикалық ақиқат құбылыстарды басқарып тексеруге болады. Мысалы, оқушылық мінез-құлқындағы өзгерістерді анықтауға және жоспарлы түрде әр қилы факторлардың әсерімен мінез-құлықты тәртіптеуге әсер етеді.

Белгілі бір педагогикалық құбылысты әр жақты түрде тиянақты анықтап білу үшін

ғылыми экспериментке сүйену педагогикалық зерттеудің сенімді әдісі. Ғылыми эксперимент - қолайлы жағдайларды зерттеу әдісі. Ғылыми эксперимент нақтылы дәлелдердің ұйымдастырылып жүргізілуі керек.

Педагогикалық ғылыми экспериментте үш кезеңді белгілеуге болады: ұйымдастырылуы, мазмұндылығы, талғамдылығы [3, 34 б].

Қысқаша осылардың әрқайсысына тоқталайық: Ұйымдастырушы - болжау кезеңі. Ол мынадай операциялардан тұрады: зерттеудің мақсаты мен мәселелерін анықтау; эксперимент жұмысы жүргізілетін затты таңдау және теория жүзінде жүргізілетін жұмысты дәлелдеу; ғылыми эксперимент жұмысының ғылыми болжауын жасау;

Ғылыми эксперимент жұмыстарын жүргізу тәсілдері мен критерийлерін анықтау.

Мазмұнды түрде жүргізу кезеңі. Бұл эксперимент жұмысының кезеңі төмендегідей жұмыстармен байланысты: эксперимент жұмысының мазмұнды жағын таңдап алу; эксперимент орындау; мәліметтер жинау.

Талдап түзету кезеңі. Бұл кезең мына жұмыстарды қамтиды: алынған эксперименттің көрсеткіштерін талдау, анализдеу; талдаудан өткен материалдарды эксперименттің мақсатымен болжауына сәйкес келетіндігін анықтау; түзетуден өткізілген материалдарды жинақтау; эксперимент қорытындысының есеп-қисабын өңдеу, графиктер, кестелер, модельдер жасау; талдаудан өткен эксперимент қорытындыларын тұжырымдау.

Педагогикалық зерттеуде ғылыми эксперименттің бірнеше түрлері қолданылады: факторларды анықтау үшін жүргізілген ғылыми эксперимент оқыту- тәрбиелеу процесінің анық жағдайын көруге көмектеседі. Оның негізгі мақсаты - педагогикалық жүйенің алғашқы басталу жағдайын анықтау; жаңа түрге өзгерту, жаңашылдандыру үшін жүргізілген ғылыми эксперимент жаңа байланыстарды ашуға, олардың қасиетін, заңдылығын, принциптерін, оқу-тәрбие жұмыстарын жетілдіру процестерін анықтауға көмектеседі.

Оның ең негізгі мақсаты - алға қойған мәселенің шешу жолдарының дұрыстығын анықтау; тексеру, бақылау үшін жүргізілген ғылыми теориялық тұжырымдардың дұрыстығын тексеруге көмектеседі. Оның мақсаты - теорияның қорытындылардың егжей-тегжейін дәлдеп анықтау.

Кез келген ғылыми эксперимент белгілі ережелерінің сәйкестілігі негізінде жүргізіледі.

Модельдеу - зерттеу объектісі өзімен ұқсастық қатынастағы басқа бір объектімен алмастырылатын зерттеу әдісі. Бірінші объекті түпнұсқа болады да, екінші объекті оның моделі болады. Зерттеуші модельді зерттеп, алған нәтижелерін ұқсастық және үйлестік заңы бойынша түпнұсқаға көшіреді. Модель және модельдеу әдісі түпнұсқаны зерттеу қиын, мүмкін емес болғанда немесе түпнұсқаны зерттеу үлкен қаражат шығынын талап еткен жағдайда қолданылады. Модель мен түпнұсқа арасында белгілі бір ұқсастық болу керек. Мұндай ұқсастық зерттеушінің модельді зерттеу кезінде алған ақпараттарын түпнұсқаға көшіруге мүмкіндік береді, ал көшіру үшін ұқсастықтың, талдау мен синтездің әр түрлі формалары қолданылады. Модельдің физикалық табиғаты түпнұсқаның физикалық табиғаты сияқты болу керек (түпнұсқаның толық көшірмесі болған модель болмайды). Модельдің түпнұсқадан айырмашылығы — оны зерттеу оңай, алайда, оның бойында моделі де, түпнұсқаға да тән негізгі сипаттары мен өлшемдері болуы қажет. Модель ұқсастық ретінде түпнұсқа, оны жетілдіру, қайта құру және оны басқару туралы білімді зерттеу, сақтау және кеңейту үшін қолданылады. Модельдеу ауызша, логикалық, физикалық, математикалық, заттық, белгілік болады. Модельдің түрін таңдау таным зерттеу объектісінің күрделілігіне байланысты [4 89 б].

Болжау әдісі зерттеушінің қатысынсыз педагогикалық жүйе немесе білім беру жүйесінің қозғалысын көрсету үшін қолданылады. Зерттеу нәтижесінде алдын-ала нақты ғылыми деректерді сандық көрсеткіштерге, кестелерге, графиктерге, сызбаларға,

диаграммаларға, формулаларға, түсініктер мен заңдарға айналдыру үшін зерттеушінің ойлау абстракциясының жоғары деңгейі мен дәрежесі қажет.

Математикалық және статистикалық әдіс педагогикалық құбылыстар мен олардың сапалық өзгерістері арасындағы сынық тәуелділікті анықтау үшін қолданылады. Бұл әдіс зерттеу жиынтығын өңдеу үшін, байланыс пен ықпал ету көрсеткіштерін есепке алу үшін, өзара тәуелділікті айқындау үшін, әр түрлілік көрсеткіштерін бөлу деңгейін анықтау үшін, орташа арифметикалық қате мен оның мөлшерін айқындап, осы мөлшерді бөлу дәрежесін (дисперсия), орташа квадраттың ауытқуларды, әр түрлілік коэффициенттерін есептеу үшін қолданылады [5, 11 б].

Ғылыми-педагогикалық зерттеудің жоғарыда аталып өткен әдістері таным іс-әрекеті құралдарының ішіндегі бірегейлері ғана. Зерттеудің бұл әдістері - нақты зерттеу міндеттерін шешуде қолданылатын ең негізгілері.

Қазіргі мұғалім үлкенді-кішілі мәселелерді шешетін зерттеуші болып табылады. Сондықтан әдіснаманы меңгеру және ғылыми ізденістің әдістемесін игеру мұғалімдер даярлаудағы маңызды іс болып саналады.

Ғылыми зерттеу - танымдық үдеріс, оның өзінің логикасы және құрылысы бар іс-қызмет проблеманы анықтау, тақырыпты белгілеу, мақсаты, объектісі, пәні, болжам, міндеттер, әдістерді игеру болып табылады.

Ғылымның мақсаты мен қызметі - адамның өзі және оны қоршаған әлем жөніндегі білімдерді жасап шығару болып табылатын адамзаттың іс-әрекет шеңбері, қоғамдық сананың бір түрі.

Кәсіптік колледж мәселелерін шешудегі кезек күттірмейтін мынадай шараларды айқындап белгіленді:

- педагогикалық зерттеулерді ұйымдастыру жөніндегі білім жүйесінің толықтығын айқындау;
- ғылыми-әдістемелік тақырыптармен қамтамасыз ету;
- оқу орындарында педагогикалық зерттеулерді оқыту мен үйрету әдістемелерінің сапасын жақсарту;
- педагогикалық зерттеулердің төлтума бағдарламалары мен жаңа технологияларын әзірлеу мәселелеріне айрықша назар аудару.

Педагогикалық жоғары оқу орындарында білімгерлерді ғылыми-педагогикалық, зерттеушілік қызметке даярлау, шын мәнінде әлеуметтік-педагогикалық мәселеге айналып отыр.

Біздің мақсат білімгерлерге ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістемесін меңгерту. Міндеттері: болашақ мұғалімдердің іздену-зерттеу іс-әрекетіне бейімділігін дамыту; педагогикалық процесс міндеттерін шығармашылықпен шешу; зерттеудің әдіснамалық негіздерін игеру; түрлі ақпараттық көздермен жұмыс істеу біліктері мен дағдысын қалыптастыру; зерттеу нәтижелерін өңдеу, жинақтау және ғылыми ұсыныстар беруге үйрету.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қантарбай С.Е. Жүсіпова Ж.А. Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістемесі. А., 2011
2. Аубакирова Р. Нұрбекова М. Педагогикалық зерттеу әдістемесі. Астана, 2008.
3. Методы педагогических исследований /Под ред.А.И. Пискунова, и др., - М., 2009.
4. Введение в научное исследование по педагогике. Под.ред. В.И. Журавлева. - М., 1998.
5. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования. - М., 1992.

ӘОЖ 378.02:37.035.3

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ НАСИХАТТАУ

Курманбаева Р.М. мұғалім
№ 15 орта мектеп, Талдықорған қ.

E-mail: krm19700404@mail.ru

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларын көркем еңбек сабағында халықтық педагогика негізінде тәрбиелеу, қолөнер саласын таныстыру жолдары қарастырылады

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, тіл, дәстүр, мәдениет, ұлттық бұйым, тұрмыстық бұйым, қастерлеу, дәріптеу, қолөнер, жаңа технология, зерттеу

В этой статье рассматривается, обучение учащихся начальных классов на уроке художественного труда народным творчеством а также ознакомление основами прикладного искусства

Ключевые слова: национальное воспитание, язык, традиции, культура, национальный, бытовое изделие, восхваление, прославлять, ремесло, новые технологии, исследования.

This article examines the teaching of primary school students on the basis of popular pedagogy, familiarization with applied art and methods of their processing

Key words: national education, language, traditions, culture, national product, household product, praise, glorify, craft, new technologies, research.

Тарихқа зер салып қарасақ, ағарту ісінің түрлі даму кезеңдерінде педагогикалық ой-пікір үнемі халықтық педагогикаға жүгініп отырғанын байқаймыз. Қазіргі оқу-тәрбиедегі дағдарыстан шығу жолын да біз осы халықтық педагогикадан іздегеніміз абзал.

Қазан төңкерісінен кейін бірқатар тарихшы, этнограф, археолог, филолог, өнертанушы ғалымдардың еңбектерінде қазақ қолөнерінің кейбір нұсқалары көрсетіліп, олардың мән-маңызы сөз етіліп (Дудин С.М., Веймарн Б.В., Мошкова В.Г. т.б.), қазақ ою-өрнектерінің шығу тегі, дамуы, символикасы, қолданылуы, жасалу техникасы, классификациясы өз алдына қарастырылған (Шнейдер Е.Р., Т.К. Басенов, М.С. Мұқанов, Ө. Жәнібеков, Ә. Марғұлан, Чепелов В., Ә. Тәжімұратов, С. Қасиманов, Х. Арғынбаев, Қ. Мүкдинов, К. Ибраева, т.б.).

Қазақ ою-өрнектерінің тәрбиелік мүмкіндіктері (Қ. Әмірғазин, Б. Әлмұқамбетов, Н. Адамқұлов, Ж. Балкенов, Ә. Қамақов, О. Сатқанов, С. Жолдасбекова, т.б.) оларды педагогикалық институттардың керкемсурет факультетінің студенттерін кәсіптік шеберлікке баулуда пайдалану мәселелері (Е. Асылханов, К. Болатбаев, Қ. Ералин, К. Ижанов, Ү. Ибрагимов, т.б.) педагогика ғылымы саласындағы зерттеу еңбектерінде де орын алған [1.7].

Зерттеу жұмысының көкейкестілігі: Қазақстанның егеменді ел болуымен байланысты оқу ағарту ісінде оның басшылыққа алатын негізгі идеялар бағытты ел басымыз Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан – бағдарламасында көрсеткендей... «Қазақстандық патриотизмге негізделуі керек».

Мемлекеттік «Білім» бағдарламасында балалар мен жастарды тәрбиелеуде ең көкейкесті мәселелері ретінде білім мекемелерінде оқушылардың этно-мәдени ерекшеліктерін ескере отырып тәрбиелеу айтылған. Талғампаз қазақ бала тәрбиесіне үлкен жауапкершілікпен қараған. Қол бастаған «қолбасшы», ел бастаған «елбасшы» бала

тәрбиесіне мән берген

Зерттеу жұмысының мақсаты: қазіргі кезде ұлттық тәрбие мәселелерін дамытуды, кеңейтуді алдымызға мақсат етіп қойып отырмыз. Себебі, ұлтты ұлт ететін оның тілі, дәстүрі, мәдениеті. «Өткенін білмеген болашаққа жол салып жарытпайды» - дейді, дана халқымыз. Қазақ халқының ежелден тұрмыста қолданылатын ұлттық бұйымымен таныстыру. Оның қажеттілігі мен маңыздылығы туралы ақпараттар беру.

Зерттеу жұмысының міндеттері: ұлттық салт-дәстүріміздегі бар, ата-бабамыздан мұра болып келе жатқан тұрмыстық бұйымдарды қастерлеу, дәріптеу.

Зерттеу пәні: оқушыларды халықтық педагогика негізінде және халқының қолөнер саласындағы өндеудің жолдарына оқушыларды баулу.

Зерттеу әдістері: зерттеу жұмысымда көне заманнан бергі көрнекті ойшылдардың еңбектеріне сүйене отырып, тәлім-тәрбиенің ұлттық сипаты, және халықтың қолөнер бұйымдарын дайындау барысында жаңа технология бойынша өндеу мәселелерін зерттеу.

Міне, осы ұмыт болып бара жатқан, ата-бабамыздың бізге қалдырғанын, әрі дамытып, көркейтіп кейінгі ұрпаққа мұра ретінде, көненің көзі ретінде қалдыруымыз керек.

Қазақстан Республикасының Білім министрлігі оқушыларға мәдени-этникалық білім беруді жүзеге асырудың әдістемелік негізін жасауда бірқатар істер атқарды. «Жалпы білім беретін мектептер тұжырымдамасы», «Арнаулы орта білім тұжырымдамасы» «Жалпы білім беретін мектеп оқушыларын еңбекке оқыту мен тәрбиелеу тұжырымдамасы» т. б. ғылыми негізделген тәжірибеде сынақтан өткен құжаттар бұл іске оң бағдар берді десек қателеспейміз.

Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы заңында - «қазақ халқының мәдениеті мен дәстүр-салтын оқып-үйрену үшін жағдайлар жасау», деп көрсетілген.

Халық педагогикасын жаппай оқу орындарында, мектептен тыс тәрбие мекемелерінде қолдану үшін әрбір-педагогикалық ұжым озат мектептің іс-тәжірибесімен жан-жақты танысады, тәжірибенің мәніне, жете түсініп өз мектебінде насихаттайды, оны бірте-бірте саналы түрде меңгеріп, оқу-тәрбие жұмысының процесіне енгізеді.

Қазақ мектептерінің озат тәжірибесіне сүйене отырып, халық педагогикасының негізгі мәселелерін оқу-тәрбие процесін шығармашылықпен енгізу, нәтижелерін жинақтау және одан әрі қарай насихаттау, дамыту бүкіл педагогикалық қауым алдындағы ең басты міндеттердің бірі.

Сонымен, біз халық педагогикасын насихаттаудың және оны оқу-тәрбие ісіне енгізудің бірсыпыра бағыттарын атап кеттік. Әрине насихаттау жұмыстарының нәтижесі ғалымдардың, педагогикалық ұжымдардың іскерлігіне, құзіреттілігіне, білімдарлығына және белсенділік іс-әрекеттеріне байланысты. Сондықтан, барлық орта және жоғары оқу орындарының,

Ы. Алтынсарин атындағы қазақтың білім академиясы жаңа проблеманы зерттеу, тарату және жұртшылықтың игілігіне айналдыруы, оның тәлісі.

Жас ұрпаққа білім беру, оны әр түрлі өнерге, кәсіптік іс-әрекетіне үйрету бүкіл Шығыс халықтарының ежелден келе жатқан салт-дәстүрлері. Әсіресе баланы жастайынан кәсіптік жұмысқа үйрету ата-аналардың мақсатты ісі болған. Ал ата-бабамыз өзінің ұрпағына тәлім-тәрбиені, өмірлік кәсіпті кітап бойынша емес, өмір тәжірибесіне сүйене отырып үйреткен. Бұл жөнінде халық тағылымы жұмбақтар мен мәтелдер жастар үшін өнерге, өсиет түрінде айтылатын ой-өрісінің түйіндері, сөзмәйегі болып, от басында, халық арасында дәстүрге айналған[2. 15-23].

Ғұлама ғалымдар, педагогтар еңбек тәрбиесі туралы зерттеу жұмыстарына көз салып, халық педагогикасына сүйене отырып, ұрпақты адам баласының іс-әрекетіне тәрбиелеуде ұлт дәстүріне, әдет-ғұрпына, халық тәжірибесіне сүйіспеншілікпен және үлкен құрметпен қарауды түсіне білген. Олардың еңбектерінің халық педагогикасындағы рухани байлықты үйелмен және мектеп өмірінде пайдалануда маңызы өте зор.

Міне, осыған орай, қазіргі кезеңде ғасырлар бойы үйелменде қалыптасқан еңбек

дәстүрлерін, халық даналығын осы ұқыптағы педагогикалық ғылымның жетістіктерімен үлестіріп жүргізуді өмір талап етіп отыр.

Шығыс халықтары, солардың ішінде қазақ халқының ежелден өзінің адамгершілік, парасаттық, адалдық, қайырымдылық қасиеттеріне» көзге түскен, адамгершілік қасиетті зор бағалаған. Сондықтан, адамгершілік - имандылық тәрбиесі ұлттық дәстүрлердің бірі болды.

Имандылық тәрбиесі - бұл халық педагогикасында дәстүрге, әдеп-ғұрыпқа, байсалды мінез-құлыққа айналып, адам баласының өмір заңдылығы, жарғысы болып қалыптасқан. Имандылық тәрбиесі адам бойындағы адамгершілік қасиеттерінің жиынтығы. Мысалы: ізеттілік. ілтипаттылық, әділеттік, кішіпейілдік, үлкендерді сыйлау, қамқорлық, достық, сүйгіштік, ерлік, өз Отанына берілгендік, имандылық тәрбиесі жеке адам бойындағы қасиеттердің жиынтығы деп атап кеттік. Әрине, жағымды қасиеттердің адамның рухани, психикалық дамуына болымды әсер ететіні белгілі. Солардың ішінде өз Отанын сүюшілік, оны жан тәнімен қорғау, халқына берілгендік - адамның өмірінде өшпейтін, имандылық қасиеттердің бірі.

Өткен ғасырларда қазақ халқының жүздеген, мыңдаған батырлары өз Отанын әр түрлі сыртқы және ішкі жаулардан қорғады. Олардың болып көрмеген батырлық істері ұрпақ үшін тамаша үлгі, өмірлік мұра болды. Әсіресе, қазіргі қайта құру, жаңару дәуірінде қазақ батырларының ерлік, билерінің философиялық іс-әрекетіне, халықтың ауыз әдебиеті мен салт-дәстүріне, тарихи-ғылыми еңбектерге сүйене отырып, олардың тарихи істерімен болашақ ұрпақты жаңа өмір талабына сәйкес таныстыруды және үйелмен тәрбиесінде, орта, жоғары мектептер оқу-тәрбие жұмысында шеберлікпен пайдалануды іске асыру педагогикалық ұжымдардың төл ісі [3. 57-66].

Халық педагогикасын насихаттау мақсатында Ы. Алтынсарин атындағы қазақтың білім проблемалары институты жасаған «Атамекен» бағдарламасы орта және жоғары педагогикалық оқу орындары үшін көмекші құралдардың бірі. Бұл бағдарламада қазақ халқының салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, оларды қазіргі қайта құру кезеңінің талаптарына сай тәлім-тәрбие саласында пайдаланып өткізудің негізгі бағыттары көрсетілген. Соларды қазіргі педагогика ғылымының теориялық және практикалық мәселелерімен байланыстырып өткізу принциптері еске алынған. Мысалы, бағдарламаның «Салт-дәстүр» бағытында жастарды қазақ және басқа халықтардың көп ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық дәстүрлері және әдет-ғұрыптарымен таныстыру (бесік жыры, ұл ұзату, өлікті жерлеу т. б.). Этнографиялық жұмыс, фольклорлық материалдарды жинау «Қайырымдылық» бағытында өте қартайған адамдар және балалар үйлерінде жұмыс жүргізу, сәтсіз үйелмендерге көмектесу, бірлесіп әр түрлі шаралар өткізу т. б. «Достық» бағытында мәдениет және ғылым саласында тарихта әр түрлі ұлттар адамдарының қалдырған ізін, іс-әрекеттерін нәтижесін, өмірік зерттеу т. б. «Ата-ана» бағытында ғасырларда қалыптасып келген тәрбие ұлттық ерекшеліктерін, қазақ үйелменінің тарихын, дәстүрлерін зерттеу т. б.

Бағдарламадағы барлық бағыттарда және халық педагогикасының басты салаларындағы тәлім-тәрбиені іске асырудың қайнар көзі, кең өрісі үйелмен тәрбиесі. Мұны өмір көрсетіп отыр [4. 18-23].

Қазіргі таңда оқыту мен тәрбиелеудің ғылымға негізделген әдіс-амалдарына технологиясына біздің мектептеріміз, жалпы оқытушы қауым өте-мөте зәру. Өйткені тәрбие жүйесіндегі әр түрлі бағыттар кейде бір-біріне қайшы келіп қалып жүр, соның ішінде ұлттық ерекшелік ескеріле берілмейтіні анықталды.

Тарихқа зер салып қарасақ, ағарту ісінің түрлі даму кезеңдерінде педагогикалық ой-пікір үнемі халықтық педагогикаға жүгініп отырғанын байқаймыз. Қазіргі оқу - тәрбиедегі дағдарыстан шығу жолын да біз осы халықтық педагогикадан іздегеніміз абзал.

Ата-баба өнегесіндегі ең өзекті буын-еңбек тәрбиесі. балауы бастан анасының қамқатарына, үй-ішіндегі сан-салалы шаруасына, жинақтай айтқанда, оның адамдық келбет-мүсініне карап өседі. Дәстүр бойышша анасы осы тірліктердің бәріне ұлдарды көмекке тартып, қасынан қалдырмайды. Отбасында балажәй шаруадан өзге кесте тігеді, ас

пісіреді,өзінен кішілерді ойнатады, ыдыс-аяқ жуады, т.б. Осылайша ол еңбекке үйреніп қана қоймайды, сондай-ақ өзі де болашақ ана, тәрбиеші ретінде қалыптаса бастайды.

Бұл жерде біз қазақ халқының көшпелілік тұрмысынан туындаған бірталай құнды ерекшелік табамыз. Еңбек түрлері де соған сәйкес:ағаш өңдеу, кесте тігу, сырмақ сыру, ши тоқу, сабын қайнату, киіз басу, алаша тоқу, ою-өрнек т.б. Осы жұмыстарды ата-анасы ұлына,қызына еңбек рахаты түрінде, эстетикалық мән-мағына бере үйретеді.

"Бейнет түбі-зейнет", "Еңбек түбі-рахат" деген мақалдар осыдан шыққан.

Ата-аналар балаларына үлгі-өнеге болуға тырысқан. Сөзбен де жеткізген.қолымен де керсеткен.Әсіресе рәсімді тағамдар әзірлеп дастархан-жаю (мәселен,сыбаға тарту т.б.) ағаш өңдеу, өрмек тоқу, кесте тігу секілді істерде ата-ана тәлімгерлігі ерекше" болған." Ағашты былай өңде,өрмектің қылышын былай ұста", "Шидің тастарын былайша ауыстырып іл" деп, көзбе-көз көрсетіп отырған.

Жақсы ісі үшін көтермелеп, көңілдендіріп отыру да тәрбиенің бір бұтағы. Ретіне қарай мақтау-баланы құлшындыру құралы.Өнегелі ата-анадан тәрбие алған ұл өнерлі, ибалы болып өседі. "Атасын көріп ұлын ал,анасын көріп ұлын ал", "Ата керген оқ жонар,ана керген тон пішер" деген сөздер осындай жағдайларда айтылған болуы керек.

Мақтауды да, даттауды да кейде жанамалап, тұспалдап айтуға тура келеді. "Ұлым, саған айтам, келінім, сен тыңда" деген мақал соның айғағы. Мұның өзі қазақы тәрбиенің жан-жақтылығын, жас жанның намысын тырнамай, айтар сөзін жұмсақ қана жеткізу шеберлігін айқындап тұр. Бұл да қазақтың халықтық тәрбиесінің өзіне тән қасиеті деп білеміз.

Сайып келгенде, қазақ ұлдарын отбасында тәрбиелеудің ең негізгі көзі-еңбек екен. Еңбек түрі әрі үйдің ішкі дәстүріне, ата салтына, баланың жас ерекшелігіне сәйкес келеді. Әрі бала еңбегі оқта-текте емес, тұрақты сипатқа ие болып отыратынын көреміз.

Қазақ отбасындағы балалардың ішінде ұл баланың орны да жолы да бөлекше,дегенде аталарымыз ұл балаға қамқор болу, оның намысын қауым болып ойлау қажеттігін көлденең көзден, ғайбат сөзден қорғау керектігін айтқан. Ұлдың биологиялық, физиологиялық психологиялық ерекшеліктерін үнемі ескеріп отырған.

Қазақ сыртқы, ішкі сұлулықтың соңғысын бірінші орынға қойған. Әлбетте, сәнді киім, сыртқы сымбат дегендер ешкімге жат болмаған, сонда да тән сұлулығынан қазақ жан сұлулығын артық көрген.

Қазақ ұлына кішкентайынан эстетикалық тәрбие берудің тағы бір қажетті кілті-ән-күй, яғни музыка. ұлдар құлақтан кіріп, бойды алатын әсем ән мен тәтті күйді жастайынан естіп өскен. Әсіресе, домбыраның ғажайып, сиқырлы үні жас жүректі еліктіріп әкететіні түсінікті. Бала домбыра үйренеді, ән салады, күй тартады, ересектерге еліктейді деген сөз содан шыққандай.

Осы аймақтарымыздың бәрінің қайнар көзі біреу-ақ: ол-халқымыздың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келген, бірақ кешелері тоталитаризм, отаршылдық бөгеп,енді-енді ғана егемендік нұры нәр беріп,жан бітіре бастаған ұлттық тәлім-тәрбие, қазақы менталитет. Осы негізде ғана біз бүгінгі ұрпағымызды қазіргі талапқа сай өсіре аламыз.

Уақыт озған сайын қоғам дамуы жеделдей түсетіні айқын. Қазір еліміз өрлеу үстінде. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың еліміздің әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 - елдің қатарына қосылу бағдарламасы ең басты басымдық. Бұл XXI - ғасыр білім саласындағы үлметкерлер үшін, яғни мұғалімдер қауымына үлкен міндет жүктеп отыр. Ұрпағымыз білімді, болашағымыз жарқын болу үшін жас ұрпаққа сапалы білім. саналы тәрбие беру - бүгінгі күннің басты талабы [5].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңында» мектеп оқушылары бойында адамгершілік қасиет және тұрмыс негіздерін қалыптастыру, танымдық шығармашылық қабілетін айқындау туралы айтылған.

«Адамға ең бірінші керегі білім емес, тәрбие. Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне опат әкеледі» деп Әл-Фараби айтқандай оқушыларға рухани тәрбие беруде технология пәнінің алатын орны ерекше.

Адамның өмірі үшін, жан-жақты, үйлесімді дамуы үшін аса қажетті пән.

Баланы тәрбиелеу дегеніміз - оқушының тұлғалық дамуына қалыптасуына бағыт-бағдар беретін жағдайлар жасау арқылы басқару.

Халқымыз ежелден ұл тәрбиесі мен ұл тәрбиесіне бөліп қарап, ұлды шаңырақ иесі, ұлды халқының келешегі, үй ұйтқысы ретінде тәрбиелеп отырған. Бала тәрбиесіне үлкен мән берген. Мектептегі технология пәнінде балалар бөлек білім алатындықтан, пәннің ерекшелігіне сай білім мен тәрбие қатар берілетіндіктен технология пәнінің мұғалімі «Сегіз қырлы, бір сырлы болуы» керек деп ойлаймын.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының аңыз әдебиет үлгілерін жинақтаған еңбегінде мынандай қанатты сөз бар: «Адамның қара басында үш асыл қасиет бар. Асылдығы бірінен-бірі өтеді. Бірі - көз, бірі - көңіл, бірі - ақыл».

Мемлекеттік «Білім» бағдарламасында балалар мен жастарды тәрбиелеуде ең көкейкесті мәселелері ретінде білім мекемелерінде оқушылардың этнос-мәдени ерекшеліктерін ескере отырып тәрбиелеу айтылған. Сондықтан технология сабағын қазіргі таңда халық педагогикасымен ұштастыру өте қажет. Талғампаз қазақ бала тәрбиесіне үлкен жауапкершілікпен қараған. Қол бастаған «колбасшы» да, ел бастаған «елбасшы» да бала тәрбиесіне мән берген. «Ұл баланы тәрбиелей отырып ұлтымызды тәрбиелейміз» деген Ж. Баласағұнның сөзі бұған дәлел.

Ауыл - мәдениетіміздің салт-дәстүріміздің әдет-ғұрпымыздың қайнар көзі. Ауыл ұлдары үлкенді сыйлап, кішіге қамқор болатын инабатты болып өседі. Олар туған жерді сүйетін, иманды да инабатты ізгі қасиеттер иесі бола алады.

Қазір дәстүрімізде болмаған сүреңсіз жағдайға ие болған кейбір ұлдарды айтпасқа болмайды. Ұлдарымыз осындай жолға түсіп кетпесі үшін жасынан сақтандырып, арнамысын жоғары ұстай білген ұл ғана жұрт алдында әрдайым абыройлы, сыйлы болатындығын санасына сіңіру қажет. Қазіргі кезде ұлттық тәрбие мәселелерін дамытуды, кеңейтуді алдымызға мақсат етіп қойып отырмыз. Себебі, ұлтты ұлт ететін оның тілі, дәстүрі, мәдениеті. «Өткенін білмеген болашаққа жол салып жарытпайды» - дейді, дана халқымыз. Ендеше ата-бабамыздың бұрынғы тіршілігін, тұрмыс тарихын бүгінгі ұрпаққа жеткізу, атадан балаға мирас болып келе жатқан қолөнерін зерттеп, біліп, үйреніп, шеберлігін үлгі тұта отырып халықтық педагогикамен тәрбие жұмыстарын жүргізу ұстаздардың парызы.

Халқымыздың ерекше қасиеттерінің бірі - қонақжайлық.

«Қонақжайлық - қонағы айтпай қонатын, көршісі айтпай кіретін» халқымыздың қанына сіңген дәстүрлік әдебі.

«Мейман анаңнан да үлкен» дейтін мақал халықтың мәртебесі мен оған көрсетуге тиісті сый-құрметке инабаттылық тұрғысынан қарайтынын көрсетеді. Пайғамбар хадисінде: «үйлеріне қонақ қонбайтын үй иелері - жаман адамдар» делінген.

Егер де мал керек болса, қолөнер үйренбек керек... алдау қоспай адал еңбегін қосқан қолөнерлі - қазақтың төресі сол. Абай Құнанбаев.

Сәндік қолөнері - халықтық мәдениет пен өнердің айқын көрінісі. Оның өркен жаюы, біріншіден, қазақ халқының күнделікті тұрмысына пайдалану қажеттілігінен туса, екіншіден, халықтың құрмет тұтып, жоғары бағалауынан туған жағдай екендігі нақты мысалдармен баяндалады. Сондай - ақ өнердің әрбір саласына байланысты кейбір аталған жергілікті жерлердегі түрлерінің өзіндік ою - өрнектері, тоқылу, жасалу, орындалу технологиясы мен тәсілдері олардың бір - бірінен өзгешеліктері де айтылады.

Халқымыздың ұлттық ою - өрнегі - кең даланы мекендеген көшпелі талай тайпалар өнерінің әсерімен замандар бойы қалыптасып, белгілі бір жүйеге келген ою - өрнек үлгілері.

Міне, осы ұмыт болып бара жатқан, ата - бабамыздың бізге қалдырғанын, әрі дамытып, көркейтіп кейінгі ұрпаққа мұра ретінде, көненің көзі ретінде қалдыруымыз керек.

Жоғарыда баяндалған мәселелердің теориялық және практикалық нәтижесінде мынадай қорытындылар жасауға болады.

Халықтық педагогикасын мәселелерін қарастыра отырып келесіге мән берілді. Соңғы

жылдары Қазақстан ғалымдары профессор Құбығыл Жарықбаев, профессор Серғазы Қалиев тағы да бірсыпыра педагогтар халық педагогикасы жайлы зерттеу жұмыстарына мән беріп, өздерінің үлестерін қосуда. Қ. Жарықбаев төңкеріске дейінгі және кеңес өкіметі жылдарында Қазақстанда педагогикалық ойлардың даму тарихы жайлы жазылған бірқатар ғалымдардың зерттеу жұмыстарына сүйеніп, қазақтың халық педагогикасы жөнінде өзінің ой-пікірін жазған. Барлық білім және тәрбие мекемелері халық педагогика сына бет бұра бастады. Осыған орай, ғылыми-зерттеу мекемелері, орта және жоғары оқу орындары өздерінің үлесін қосуда. Соңғы жылдары баспа беттерінде бірсыпыра ғылыми-әдістемелік еңбектер жарық көре бастады. Осы бағытта білім проблемалары институты «Атамекен» бағдарламасын, «Халық педагогикасын» оқу-тәрбие жұмысына енгізудің ғылыми-әдістемелік негіздерін жасады. Халық педагогикасының мақсаты бірнеше ғасырға созылған халық тәжірибесіне сүйене отырып, болашақ ұрпақты еңбекке, өмірге дайындау, өнер-білімге баулу, бүкіл елдің қамын ойлау сияқты ең жоғары адамгершілік, имандылық қасиеттерге тәрбиелеу. Олай болса, өскелең ұрпақты терең педагогикалық, психологиялық ойлармен, теориялармен, халқымыздың бай тәжірибесімен таныстырудың рөлі өте зор.

Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылы қабылдаған «Білім беру туралы «Заңында - «қазақ халқының мәдениеті мен дәстүр-салтын оқып-үйрену үшін жағдайлар жасау», деп көрсетілген.

Мемлекеттік «Білім» бағдарламасында балалар мен жастарды тәрбиелеуде ең көкейкесті мәселелері ретінде білім мекемелерінде оқушылардың этнос-мәдени ерекшеліктерін ескере отырып бұйымдарды жасау және тәрбиелеу мәселелері айтылған. Сондықтан технология сабағын қазіргі таңда халық педагогикасымен ұштастыру өте қажет.

Талғампаз қазақ бала тәрбиесіне, іскерлігіне үлкен жауапкершілікпен қараған. Қол бастаған «қолбасшы» да, ел бастаған «елбасшы» да бала тәрбиесіне және іскерлігіне үлкен мән берген. Қазақ халқының қолөнер саласында ағаш өңдеу, безендіру, түр салып ұлттық өнері болып табылады.

Қазақстанның сәндік қолөнері - біздің түрлі ұлттық мәдениетіміздің құрамды бөлігі. Оны дамыта отырып, жер - жерде халық шеберлерінің өнегелі істерін жас ұрпақтарға насихаттау, қолөнер бұйымдарының сапасын арттыра беру аса құрметті және игілікті іс болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Арғынбаев Х. Қазақ халқының қол қолөнері: Ғылыми-зерттеу еңбек Алматы, 2007 ж.
2. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері, Алматы, 1995. 240 б,
3. Табылдиев Ә. Қазақтың халық педагогикасы және тәрбие. А. 2011ж.
4. Ұзақбаев С. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрлері . А. 1990 ж.
5. "Мектептегі технология" журналы № 7/2015, №11/2018, №8-9 /2019.

ӘОЖ 541.124

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫҢ ДҮНИЕГЕ КЕЛУІ

Қазиева А.Қ. студент

Ғылыми жетекші: Жакипбекова С.С

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: kazyeva.akerke@bk.ru

Халқымыздың сан ғасырдан бергі даналығына құлақ ассақ «Адамның бақыты — балада» деген екен. Кез-келген адам өмір бойы қуып жете алмайтын бақыт деген құдіретті

сөздің өлшемі өмірінің жалғасы – ұрпағымен келетініне мән бермеуі де мүмкін. Біреу бақытын байлықтан тапқысы келсе, екінші біреу даңқ пен атақтан, мансап пен қызметтен іздестіреді. Адамға нағыз бақытты тәрбиелі ұрпағы ғана сыйлай алады. «Адам ұрпағымен мың жасайды» деген сөз де тегін айтылмаса керек.

Әр ата-ана баласы ауру болып туады деп күтпейді, ешкім де балалардың жетілуіндегі түрлі текті шектеулерге себеп болатын кездейсоқ қасіреттен және өмірдің шым-шытырығынан сақтандырылмаған. Әр отбасы кез келген материалдық, әлеуметтік және білім деңгейіндегі сынға тап болуы мүмкін.

Ата – анаға бауыр еті баласының басқа балалардан кем болып туылуы ауыр тиеді. Олар рухани ғана емес әлеуметтік мәселелерге де тап болады. Білім алу мекемелерінің тапшылығы, қоғамдық орындарда емін еркін жүруі, мерекелік іс – шараларға қатысуына жағдай жасалмаған. Отбасындағы басқа баланың дені сау болғанын көріп өздерін кемтар сезінетін балалар қаншама?! Балалар айналасынан өздеріне сырлас, мұңдас бала іздейді. Қасында өзің жақсы түсінетін жанның болуы аса маңызды.

Мүгедек балаларға мемлекет басшылары керекті қаржы бөліп, тиісті оқу орындарымен қамтамасыз етіп жытыр. Бірақ бұл балаларға жеткіліксіз. Оларға рухани қолдау мен отбасының жылуы өте қажет. Мүмкіндігі шектеулі жандарға психикалық тұрғыда дайындайтын білікті мамандардың жұмысының жоғарғы деңгейде болуы маңызды. Олардың өмірге бейімдеуге ата – ана мен мамандардың бірігіп жұмыс істеуінің пайдасы зор.

Ең бастысы мүгедек балаларды сәби кезінен бастап анықтап, олардың ортаға бейімделуіне жағдай жасауымыз керек. Жалпы баланы қоғамға бейімдеу мен оқытуда ерте диагностикалау мен түзету маңызды. Мүмкіндігі шектеулі, мүгедек балалар тәрбиесіне ерекше мән берілуі қажет. Мұндай балалар ата-ана мен арнайы мамандардың көмектерін қажет етеді. Оларға өздерін танытып, айналасындағылармен араласуға мүмкіндік беру керек. Өздері өте жасық келеді. Бойында дарыны бар балалар қаншама. Жас дарын иелеріне отбасының қолдауы аса қажет болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеу ерекшелікті қажет етеді. Ата-ана тарапынан ұстамдылық, шыдамдылық, төзімділік, сабырлық сияқты қасиеттер болуы тиіс. Ал әлеуметке келетін болсақ Әлеуметтік бейімделу – тек дені сау адамдардың ғана емес, сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балалардың да әлеуметтік ортаға қосылуы, қоғамда өмір сүруге бейімделуі. Мүгедек бала - тіршілік-тынысының шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын аурулардан, жарақаттардан, олардың салдарынан, кемістіктерден организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы бұзылған он сегіз жасқа толмаған адам. Мүмкіндігі шектеулі балаларда бейімделу үдерісі үнемі сәтті, қиындықсыз бола бермейді. Кейде, адекватты емес мінез-құлық реакциялары, қиын психологиялық ситуациялар туындайды. Бір сөзбен айтқанда, дезадаптация пайда болады. Балалардағы дезадаптация күйі оңай пайда болғанмен, адаптация үдерістері ұзақ уақытқа созылады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың бейімделу немесе адаптация қиындықтарын жеңілдету, психикалық дамуын қалыпты балалардың психикалық дамуы деңгейіне жақындату коррекция және компенсация жолдарымен жүзеге асады. Дәлірек айтқанда, коррекция (түзету) ұғымы – психикалық және дене бітімдік дамудағы кемшіліктерді, психологиялық-педагогикалық және емдеу-сауықтыру шараларының жүйесі көмігімен түзету. Бұл жүйе баланың психикасының, дене бітімінің ауытқуларын жеңілдетуге және жоюға бағытталады. Дамудағы ауытқуды түзету немесе коррекция жасаудың тұтас тұжырымдамасын алғаш рет итальян педагогы М. Монтессори жасады. Ол сезімдік тәжірибе мен моториканың дамуы автоматты түрде ойлауды дамытады, себебі олар ойлаудың алғышарттары деп есептейді.

Кез келген қоғамда, даму дәрежесі қаншалықты жоғары болғанына қарамастан, әлеуметтік қиындықтар болып тұрады. Осындай себептердің салдарынан, қазіргі кезде әлеуметтік көмекке мұқтаж болып отырған мүмкіндігі шектеулі балалар күннен күнге

көбеюде. Әрине, мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп, әлеуметтік тұрмысқа баулуда, ата-ана мейірімімен қатар, мұғалім және психологтың тарапынан шексіз, мейірімділіктің қажеттілігі бірден айқын байқалады. Бұл жұмыста үлкен жауапкершілік, төзімділік, тәжірибе қажет. Қазіргі озық технология заманында мүмкіндігі шектеулі балаларды заман талабына сай, түрлі әлеуметтік жағдайлардан адаспай, дұрыс жол таба алатын, еңбекқор азамат етіп қалай әзірлеп шығаруға болады деген сұрақ осы салада қызмет атқарып келе жатқан мамандарды шығармашылық жұмыстар мен инновациялық технология әдіс тәсілдерін іздеуге итермелейді. Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік психологиялық түзету арқылы қолдаудың маңызы зор. Себебі, тұрмыс тіршілігіндегі шектелуді жою үшін жағдай жасауды қамтамасыз етіп, оларға басқа азаматтармен бірдей қоғам өміріне қатысу мүмкіндіктерін жасау керек деп ойлаймын. Біздің Отанымызда да осы салаға байланысты арнайы сауықтыру орталықтары да жұмыс жасап келеді. Қазіргі уақытта республикалық арнайы түзету мекемелерінде мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдер тәрбиеленуде. Осы топқа жататын арнайы мектептерде сырқаттары және басқа себептерге байланысты оқуға мүмкіншіліктері жоқ оқушылардың жалпы орта мектептерде білім алуы қиыншылық туғызады. Осы себепті әлеуметтік тәрбиенің мәселелерін көре білу, сезіну және шешу жолдарын қарастыру, мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтендіруге қолайлы шарт жасау және қатарға қосу мен тәрбиелеуді жүзеге асыруды міндет етіп алға қою керек. Егер, әлеуметтік педагогикалық үдерісте мүмкіндігі шектеулі балаға алғашқы сәттерде көмек беру үшін оның отбасын, ол өмір сүріп отырған ортасын зерттей алсақ, онда баланы өзі өмір сүрген әлеуметтік ортаға араластыру, бейімдеу, әлеуметтендіру мәселелеріне белсенді қатыстыру мүмкіндігі туады. Тек осыдан кейін әлеуметтік психологиялық үдерісін дұрыс ұйымдастырып, түрлі әлеуметтік кедергілерге қарсы тұра алатын, білімді, мәдениетті, еңбекқор және тұлғаны қалыптастыру мүмкіндігі туар еді. Бұл қасиеттерді бала бойына дарыту үшін мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиясын терең, жетік меңгеруіміз керек. Мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік ортаға бейімдеу үшін психолог, емдік физкультура, логопед, олигофренопедагог мамандарының арнайы тапсырмалары өте қажет. Сонымен қатар, әлеуметтік бейімделудегі, тәрбиелудегі кемшіліктерді жеңу үшін ата-аналар мен бірігіп арнайы түзету жұмыстарын ұйымдастыру қажет және оны неғұрлым ерте бастаса, соғұрлым әлеуметтік бейімделуде нәтижелі болады.

Отбасының бала тәрбиесіндегі алар орнын халқымыз « ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деген даналық оймен түйе білген. Кемістің түріне де және күрделілік деңгейіне байланысты балаларды тәрбиелеу мүмкіндігі де өзгеріп отырады.

Арнайы әдістерді пайдалана отырып, тәрбиеші бала тәртібіндегі кемшіліктерді тікелей түзетуге ықпал етеді. Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту және тәрбиелеу кезінде жаттығу түзетудің арнайы әдістерінің бірі болып табылады. Жаттығуларды орындай отырып бала өзін ортада дұрыс ұстауға, мейірімділікке, төзімділікке үйренеді.

Тәрбие жұмыстары баланың денсаулығын нығайтуға әсер ететіндей болуы шарт. Әр тапсырмаларды орындау барысында балалардың міндеті мен мүмкіндік деңгейлерін ескеру керек. Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеу өте қиын болғанымен, әрқашан қиындықтарға тап болу дегенді білдірмейді. Мүмкіндігі шектеулі балаларға да жақсы тәрбие берсе, ол да өз ата-анасына қуаныш пен бақыт сыйлауы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Шеримова А. С., Елюбаева А. Н. Қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік-психологиялық бейімдеудің маңызы.

УДК- 7.05

ЭКО-ДИЗАЙН, КАК ПЛАТФОРМА ДЛЯ СОЗДАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ОБЪЕКТОВ И ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Лепп И. студент

Научный руководитель: Мазина Ю.И. к. и., доцент
Инновационный Евразийский университет

E-mail: mazinajulia@mail.ru

Мақалада дизайнның заманауи мәселелері және дизайн-жобалаудың міндеттері қарастырылады. Дизайн қызметі Қазақстандағы өнеркәсіпті дамытудың негізгі факторларының бірі ретінде инновациялық ғылыми идеялардың саласы ретінде негізделеді. Дизайн қызметі олардың өміршеңдігі мен белсенді дамуы өндірісінің бәсекеге қабілеттілігінің платформасын құруға қабілетті өнеркәсіптік кәсіпорындардың маркетингтік орталығы ретінде қарастырылады. Практикалық тәжірибе ретінде жобалау идеяларын енгізу бойынша дизайнерлер студенттерінің әзірлемелері ұсынылады, олардың ортасында экологиялық міндеттерді шешу, қайта өңделген қоқыстардан нысандардың дизайнын әзірлеу. Дизайнның адам экологиясын тәрбиелеуге әсерін анықтайтын әдістер, ұқыпты шаруашылық жүргізу санасын қалыптастыру және ұлттық экономиканы дамытуға белсенді қатысу нәтижесі ретінде ұсынылады.

Тірек сөздер: экотехнологиялар, дизайн қызметі, инновация, адам экологиясы, қоқысты қайта өңдеу.

В статье рассматриваются современные проблемы дизайна и задачи дизайн-проектирования. Дизайн деятельность обосновывается – как сфера инновационных научных идей, как один из основных факторов развития промышленности в Казахстане. Рассматривается деятельность дизайна как маркетингового центра промышленных предприятий, способных создать платформу конкурентоспособности производств их выживаемости и активного развития. В качестве практического опыта предлагаются разработки студентов дизайнеров по внедрению проектных идей, в центре которых решение экологических задач, разработка дизайн объектов из переработанного мусора. Предлагаются методы, определяющие влияние дизайна на воспитание экологии человека, формирование сознания бережливого хозяйствования и как результат, активного участия в развитии национальной экономики.

Ключевые слова: экотехнологии, дизайн деятельность, инновация, экология человека, переработка мусора.

The article deals with modern design problems and problems of design design. This activity is justified as a sphere of innovative scientific ideas, as one of the main factors in the development of industry in Kazakhstan. The article considers the activity of design as a marketing center for industrial enterprises that can create a platform for the competitiveness of production, their survival and active development. As a practical experience, we offer the development of design students to implement project ideas, which focus on solving environmental problems, developing design objects from recycled garbage. Methods are proposed that determine the influence of design on the education of human ecology, the formation of a consciousness of lean management and, as a result, active participation in the development of the national economy.

Keywords: EcoTechnologies, design activities, innovation, human ecology, waste recycling.

Особенности создания объектов дизайна на основе инновационных экологических технологий набирают все больший темп. В Казахстане есть уже несколько примеров создания технологических линий по переработке мусора. Мусор, а в первую очередь пластик, является основой для создания полимерных тканей таких как синтепон для утепления одежды, полиэстер и многие другие синтетические материалы, способствующие сохранению природного сырья.

Подобные фабрики появились уже в Петропавловске и Талды-Кургане. Но возникает главная проблема, которую пока не осознают ни производители, ни государство. Этим предприятиям не требуется дизайнер! Они закупают технологии у иностранных государств и воспроизводят стандартную пластиковую продукцию. А ведь задача таких производств не только наладить производство пластиковых пакетов. Задача каждого производства, для развития расширять ассортимент продукции.

Полимерные ткани во всем мире используют для создания многих образцов товаров легкой промышленности. Это и зонты, и палатки и посуда с уникальными герметическими, гигиеническими и другими инновационными свойствами. Это спец. Одежда, обувь, одноразовые изделия для медицины. В конце концов посмотрите на последние модные тенденции аксессуаров для одежды. Прозрачная одежда набирает обороты, эффектные плащи, сумки, зонты, пояса на пике модных тенденций. Мы не говорим еще об умной одежде, которая может согревать в мороз и охлаждать в жару. Разве не востребована она у строителей, автодорожных служб, сантехников и других профессий которые круглый год работают на открытом воздухе.

Не маловажным моментом подобных изделий является создание уникальных форм для создания художественного образа для фильмов, карнавальных шествий, рекламных компаний. Ведь при использовании такой одежды создаются материалы, которые только при помощи фена могут приобретать форму тела, не нужны выкройки, они могут держать большой объем, создавая удивительные фантастические образы. Сегодня это тоже очень востребованный вид дизайн деятельности – создание костюмов для рекламы продукции предприятий.

Удивительный мир современных технологий пока не открыл дорогу для экспериментов и инноваций для казахстанских дизайнеров. Большинство материалов для качественной реализации проектов привозят из России, Турции, Европы и т.п. Понимание важнейших вопросов экономии сырья, сортировки мусора и его переработки, лежит в основе понимания гражданами многих европейских государств успешности их развития. Именно поэтому вопрос о взаимодействии науки и дизайна, является актуальным и требует поддержки государства и внимания производителей.

Несколько подробнее мы хотели коснуться развития химических технологий и той продукции которая уже сейчас могла бы стать востребованной среди покупателей. Это фурнитура к одежде и мебели, аксессуары и даже обувь, способствующая созданию нового стиля, который на сегодняшний день называется «прозрачный», ну и имиджа формирующего человека 21 века.

Приведем несколько данных о новых технологиях и материалах, появившихся за последние пять лет в индустрии моды:

- Впервые новейшие технологии в швейном производстве рассматривались на выставке достижений швейной промышленности в Кельне в 2018 г. Такое количество разработок стало рекордным за последнее время. Основной уклон был сделан на внедрение компьютерных технологий на каждом этапе от изучения и прогнозирования спроса до моделирования и конечного производства. Были также предложены новые соединительные методики синтетических тканей, основанные на сваривании и склеивании.

- Создание новых фасонов карандашом на бумаге и представление

презентационных показов заказчику уже давно в прошлом. Современные компьютерные программы позволяют создавать объемные изображения новых моделей на основе трехмерного манекена, анализировать визуальный образ и определять распределение напряжения ткани, достигая идеальных результатов. Более того, системы способны выполнять автоматический раскрой ткани и раскладку лекал.

– Создание новых фасонов карандашом на бумаге и представление презентационных показов заказчику уже давно в прошлом. Современные компьютерные программы позволяют создавать объемные изображения новых моделей на основе трехмерного манекена, анализировать визуальный образ и определять распределение напряжения ткани, достигая идеальных результатов. Более того, системы способны выполнять автоматический раскрой ткани и раскладку лекал.

– «Лазерная» одежда - Лазер оказался удивительно удобным и достаточно дешевым прибором, который способен делать небольшие прорезы (перфорацию) на тканях любой текстуры и толщины, например, замше и коже. Если с начала его использовали только при создании обуви, то со временем возможности лазера расширились, и дизайнеры стали использовать его для создания тончайших кружевных узоров.

– Новая технология 3D-печати коснулась не только промышленного производства, но и индустрии моды. Трехмерное проектирование позволяет дизайнерам воплощать самые смелые фантазии при создании оригинальных моделей. Модельер из Нидерландов Ирис ванХерпен уже воспользовалась революционной технологией и создала, а точнее напечатала на 3D-принтере, целую коллекцию обуви и одежды haute couture.

– Инновационные ткани: благодаря использованию новых технологий в современной моде специалистам удастся создавать высокотехнологичные ткани с уникальными характеристиками. В их числе: Материал с парафиновыми микрокапсулами, который можно вживлять в другие ткани, к примеру, нейлон. В теплых помещениях парафин расплавляется до жидкого состояния и накапливает тепло, а при температуре ниже -10°C, он застывает и начинает его выделять. Теоретически, эта инновация способна избавить людей от многослойной зимней одежды, но она требует доработки из-за медленного перехода парафина из одного состояния в другое и имеет высокую стоимость.

– Самовосстанавливающиеся ткани. Американские ученые разработали эластичный материал на основе синтетического полиуретана с добавлением органического хитозана и оксетана. Именно благодаря способности последних создавать прочные связи под действием ультрафиолетовых лучей обусловлено быстрое застывание материала в месте повреждения и разрыва. При этом на процесс самовосстановления не влияет уровень влажности окружающей среды.

Пластик еще в 50-е вошел в моде как стиль космических и собственно космические технологии на тот момент и входили активно в моду. Но сегодня у прозрачных форм есть множество других концепций. Мы сейчас не будем о них говорить, нам важнее создание одежды и элементов костюма из полиэстера и пластика и других синтетических материалов.

Такая одежда безусловно имеет свои границы применения и если мы будем говорить об одежде повседневной, то в ее основе безусловно будет лежать эпатажность. Много блеска, много фактуры, создают, театральность образа. Кроме того, многие элементы таких костюмов создаются не на швейной машинке, а на 3D-принтере. И этот факт уже говорит о новых возможностях в моделировании костюма.

Конечно, в Павлодаре не проводят карнавалов и театральных шествий, но мир меняется процессы глобализации несомненно дают о себе знать и быть может карнавал, станет одним из способов оторвать людей от компьютеров, заставить общаться, заняться созданием авторских костюмов. Ведь это тоже может стать одним из важнейших шагов

решения социальных вопросов и этому тоже способствует дизайн.

Однако, даже если мы сегодня не говорим о формах карнавальных костюмов, мы несомненно, можем говорить о костюме как рекламном компоненте промышленных предприятий. Это своеобразный вызов рекламе стационарной. Реклама становится частью пешеходных процессий. Необычные формы костюмов могут быть вариантами тех инновационных технологий или тех процессов о которых хочет заявить предприятие.

Девушки или юноши в необычной одежде могут свидетельствовать о начале нового экологического подъёма в дизайне одежды.

Обувь и сумки, аксессуары и детали фурнитуры, несомненно являются перспективными направлениями для развития промышленных товаров легкой промышленности.

Кроме того, говоря о развитии энергосберегающих технологий, то материалы, созданные при помощи вторичной переработки мусора, становятся отправной точкой таких технологий ведь при создании полимерных тканей тратится энергии гораздо меньше чем при переработке хлопка и всего производственного цикла, когда он превращается в ткань.

Тема переработки мусора и создания новых продуктов производства, это фактор развития экономики страны. И здесь могут возникнуть различные факторы, способствующие и стимулирующие жителей нашей страны ответственно отнестись к экологическим проблемам и к огромным затратам государства на утилизацию отходов. Если мы сами не включимся в эту работу так как это происходит в Японии, Арабских эмиратах и многих городах Европы, мы не выйдем на новый уровень развития.

Как сказал М. Булгаков: «Разруха не на улицах, а у нас в головах». Именно поэтому дизайн должен включиться и в эту работу и понести воспитательную миссию в виде реальных, качественных продуктов из вторсырья. Рекламы активно вовлекающей граждан в экологические проблемы и напоминающей о важности самостоятельного включения в решение этих задач сортируя мусор уже дома и раскладывая его в разные по назначению контейнеры.

Задача дизайнера сделать жизнь ярче, комфортнее, интереснее, зависит не только от дизайнера, но и от людей, понимающих важность этой миссии.

Способствуя решению этих важных задач, мы провели анализ экологических проблем, сформировали ряд вопросов, которые необходимо решить в процессе работы над научным проектом, попытались выразить в проектных идеях те возможности, которые дизайн может дать для развития легкой промышленности нашей страны и хотим вдохновить этой идеей не только людей понимающих важность этого развития, т.е. ученых, предпринимателей, политиков и экономистов, но и простых граждан, в руках которых лежит счастье и здоровье будущих поколений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Панин М.С. Загрязнение окружающей среды. – Алматы, 2011.
2. Хаханина Т.И., Никитина Н.Г., Суханова Л.С. Химия окружающей среды. – М.: Юрайт, 2014.
3. К. Джумабеков Дизайн менеджмент – как новая парадигма в системе управления качеством:, Алматы, 05.04.2014 г. <http://nauka.kz/page.php>
4. Дизайн и качество жизни /Труды ВНИИТЭ, серия «Качество жизни», вып. 15. – М.: ВНИИТЭ, 2011
5. Л.Р. Золотарева, С.А. Лебедев. Теоретическое и практическое осмысление современного дизайна – Вестник КарГУ, 2016
1. Турганбаева Ш.С. Становление и развитие дизайна в Казахстане
2. Химия окружающей среды / под ред. Хаханиной Т.И. – М.: Высшее образование, 2009.

ӘОЖ 94 (574)

ҮІ - Х ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ТҮРКІ ТАЙПАЛАРЫ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНІҢ ТҮРЛЕРІ МЕН ЖІКТЕЛУІ МӘСЕЛЕСІ

Мажитов М.Ж. магистрант

І. Жансүгіров ат. Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: medet.mazhitov@inbox.ru

Мақалада VI-X ғғ. түркі тайпалары жазба ескерткіштерінің түрлері мен жіктелу мәселесі қарастырылады. Зерттеу барысында Орхон, Енисей және Талас ескерткіштері деген үлкен үш түрі анықталды. Оларды орналасу жерлеріне қарай – аймақтық, екінші – этникалық қатынасына, үшінші – жанрлық түрлеріне байланысты деп жіктеп көрсеттік.

Тірек сөздер: *Орхон, Енисей, Талас, дін, экспедиция, түрік, табғаш*

В статье рассматриваются проблемы классификации и виды письменных памятников тюркских племен VI-X вв. В ходе исследования были выявлены три крупных типа памятников Орхона, Енисея и Таласа. Они были классифицированы в зависимости от месторасположения – регионального, второго – этнического, третьего – жанрового.

Ключевые слова: *Орхон, Енисей, Талас, религия, экспедиция, турк, табгаш.*

The article deals with the problems of classification and types of written monuments of Turkic tribes of the VI-X centuries. The study identified three major types of monuments of Orkhon, Yenisei and Talas. They were classified according to their location – zonal, second – ethnic, and third – genre.

Key words: *Orkhon, Yenisei, Talas, religion, expedition, the Turk, tabgach.*

Көне түркі мәдени мұраларын, олардың тарихи-жағрафиялық ерекшеліктеріне және жанрлық түрлеріне қарай бірнеше топқа бөлуге болады.

Бірінші, Орхоннан Дунайға, Якутиядан Гоби шөліне дейінгі кең ауқымда таралған түркілердің жазба мұраларын, аймақтың ерекшеліктеріне қарай төмендегідей болып жіктеледі:

- 1) Орхон, Селенгі, Толы өзендері бойындағы Моңғолия ескерткіштері (Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк, Онгин, Күлшара және т.б.);
- 2) Енисей жазбалары (ҮІІІ-Х ғғ.);
- 3) Лена-Байкал ескерткіштері (ҮІІІ-Х ғғ.);
- 4) Алтай жазбалары;
- 5) Шығыс Түркістан жазбалары;
- 6) Орта Азиялық ескерткіштер (Жетісу, Ферғана);
- 7) Шығыс Европа ескерткіштері [1, 52 б.].

Екінші, этникалық қатынасына қарай көне түркі жазба ескерткіштерін былайша топтауға болады:

- 1) Түркі тайпалық одақтарының ескерткіштері (ҮІІІ ғ.). Бұған Орхон текстері кіреді;
- 2) ҮІІІ-Х ғғ Енисей қырғыздарының қағанаты кезіндегі ескерткіштер. Бұған Енисей алқабынан табылған жазбалар жатады;
- 3) ҮІІІ-Х ғғ. Құрықан тайпалық одақтарының Лена-Байкал аймақтарының жазбаларын айтамыз;
- 4) ҮІІІ ғ. Батыс Түрік қағанатының Жетісу және Ферғана жазбаларын жатқызамыз;
- 5) Ұйғыр қағанатының Моңғолиядағы Селенга, Терхин, Тесин, Сэврей жазбалары

(ҮІІІ-Х ғғ.);

6) IX-X ғғ. Шығыс Түркістандағы ұйғыр мемлекетінің қағаздағы текстері;

7) Хазар қағанатының, Шығыс Европалық, Солтүстік Кавказдың жазираларындағы жазбалары.

Үшіншіге, жанрлық түрлеріне қарай көне түркілердің жазба ескерткіштері алты топқа бөлінеді:

1) Тарихи-ғұмырнамалық текстер. Бұған Коисо-Цайдам, Чойрен, Тоныкөк, Кули-Чор, Онгин, Селенгі, Тэрхин, Тэсин жазбалары кіреді;

2) Құлпытастар бетіндегі лирика. Олар Жетісу және Енисей бойынан табылған. Мұны С.Е. Малов «мазарлар поэзиясы» деп атаған. Онда марқұм туралы, оның жете алмай кеткен арманы жайлы баяндалады;

3) Жартас, үй құрылысындағы қысқа қайырылған өте келте һәм қысқа жазбалар;

4) Діни, әдеби және магиялық тақырыптар. Бұған манихейлік мазмұндағы қағазға жазылған Шығыс Түркістандық жазбалар жатады;

5) Іс құжаттары берілген қағазға түскен жазбалар. Олар Дунь-Хуаннан табылған;

6) Тұрмыстық заттарда: айнада, ыдыстарда, теңгелердегі таңбалар. Онда көбінесе зат иесінің аты беріледі [2].

Ал, түріктанушы-ғалым К. Аманжолов түркі халықтарының жазба ескерткіштерінің дамыған кезеңі «көне түркі» дәуіріне сай келеді [3, 110 б.], - деп пайымдайды. Түркі тілдерінің жалпы даму кезеңдерін Н.А. Баскаков алты дәуірге бөледі. Олар Алтай дәуірі, хун дәуірі, түркі тілдерінің көне дәуірі, яғни біз қарастырып отырған мәселеге қатысты (Ү-Х ғғ.), түркі тілдерінің орта дәуірі (Х-ХҮ ғғ.), түркі тілдерінің жаңа дәуірі (ХҮ-ХХ ғғ.) және түркі тілдерінің соңғы дәуірі.

Көне түркі дәуіріне сай келетін түркілердің руникалық жазбаларын кейінгі зерттеушілер үш үлкен топқа бөліп жүр. Олар Енисей, Орхон және Талас жазу ескерткіштері [3, 110-113 бб.].

Алғашқы топқа жататын Енисей ескерткіштері қатарына – Енисей өзені, Тува автономиясы республикасы, Хакас автономиялы облысы, Алтай және Краснояр өлкесі территорияларынан табылған бірсыпыра ірілі-уақты ескерткіштер жатады. Қазіргі таңда Енисей ескерткіштерінің жалпы саны 145-ке жетіп отыр. Енисей ескерткіштері көлемі жағынан шағын болып келеді. Бұлардың ең үлкені 10-15 жолдан, ең кішісі 1-2 жолдан ғана тұрады. Қолданумерзімі жағынан Енисей ескерткіштері түркі жазбаларының ең көнесі, ол шамамен Ү-ҮІІ ғасырларды қамтиды.

1887-1888 жылдары Ж. Аспелин бастаған фин ғалымдары Енисей өзені аңғарына барып, ескерткіштерді нақ сол тұрған жерлерінде зерттеп қайтты. Ұйымдастырылған осы ғылыми экспедиция материалдарын, ол 1889 жылы «Енисей жазбалары» деген атпен жеке еңбек етіп жариялады. Бұдан кейін 1890 жылы Г. Гейкель және 1891 жылы В. Радлов басқарған ғылыми экспедициялар да Енисей өзендері бойларына барып, ескерткіштерді өз көздерімен көріп, зерттеп қайтты. Экспедиция материалдары да арнайы өз алдына еңбек болып жарық көрді.

Енисей ескерткіштері материалдарын оқып, транскрипцияларын жасап, оларды жариялауда В. Радлов, В. Томсен, М.П. Мелиоранский, Е.А. Малов, Х.Н. Оркун, В.Л. Котвич және тағы басқа ғалымдар елеулі еңбек етті. Ал оларды әркімдер әртүрлі уақытта жоғарыда аталған территориялардан тауып алып отырған. Оларға Ошурков, Мессершмидт (1757 ж.), Кастери (1847 ж.) Костров (1757 ж.) Корчаков (1878 ж.), Кузнецов (1885 ж.), Клеменц (1886 ж.), Рамстед (1900 ж.) сияқты ғалымдар мен әртүрлі мамандық өкілдері бар [4, 18 б.].

Сонымен, қолданылуы жағынан Енисей ескерткіштері – ескі түркі жазуының алғашқы шығып, қалыптасып, алғаш тараған нұсқасы деп айтуға болады. Бұл жазу Енисей бойынан біртіндеп Орхон өзені, одан Талас өзені өңіріне тараған. Бұл тұжырымның дұрыстығын және шындыққа жанасымдылығы, зерттеуші К. Аманжоловтың

пайымдауынша: «жеке таңбалардың жазылу тәсілі мен жетілдірілуімен байқалады» [3, 110 б.]. Енисей жазба ескерткіштерінің ең көне түрлері Минусинск ойпатынан (Оңтүстік Сібір) табылған. Бұл жазбалар түркі халқы белгілі мөлшерде отырықшы болып, металл өңдеумен айналысқанын және мәдениетті ел болғанын анық көрсетеді.

Екінші топқа жататын Орхон ескерткіштері қатарына VII ғасырдың аяғы – VIII ғасырдың бас кезіндегі Орхон, Селенгі, Тола өзендері бойынан табылған. Оған Құтылығ қаған (Онгин), Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк, Мойын Чор, Күлі Чор және т.б. бірқатар ескерткіштер жатады [4, 24 б.].

Тарихи ескерткіштегі аталған бұл тұлғалар Түркідүниесінде айрықша орын алып, сол себепті олардың құрметіне қойылған болатын. Сондықтан ірі жазба ескерткіштері болғандықтан, әрқайсысына жеке-жеке тоқталуды жөн санадық.

Құтылығ қаған (Онгин) ескерткіші. Ескерткішті 1891 жылы Моңғолиядағы Онгин өзені бойынан тапқан Н.Я. Ядринцев тұғын. Жазба нұсқасы бойынша Орхон ескерткіштерінің ішіндегі ең көнесі болып табылады. Мұнда Екінші Шығыс Түрік қағанатын қайтадан қалпына келтірген Елтеріс (Құтылығ) қаған мен оның әйелі Үлбіге қатын жөнінде әңгіме болады.

Елтеріс қаған – аты дүниеге әйгілі болған қолбасшы Күлтегін мен Білге қағанның әкесі. Ескерткіште аталған осы үшеуінің жеңісті жорықтары туралы қызықты мағлұматтар береді [5].

Білге қаған (Могилян) ескерткіші. Оны 1889 жылы Моңғолиядағы Орхон өзені бойындағы көне Эрдени Цэу монастырының жанынан тапқан да Н.Я. Ядринцев болды. Жазба Білге қағанға арналған. Ол Қапаған қайтыс болған соң билікке келген, Екінші Шығыс Түрік қағанатының негізін қалаған Құтылығ (Елтеріс) қағанның үлкен ұлы. Ол 683 жылы туып, 716 жылы таққа отырып, 734 жылы қайтыс болады. Білге қаған өз заманының ақылды қағандарының бірі болған және Түркі қағанатын нығайтуда елеулі үлес қосқан тарихи тұлға. Ескерткіштегі жазуды жазған қағанның туысы Иолығ тегін деген кісі [4, 59 б.].

Күлтегін ескерткішіне тоқталатын болсақ, Білге қаған ескерткішімен бір уақытта табылған. Күлтегін – Құтылығ (Елтеріс) қағанның кіші ұлы. Талай жорықты бастан өткерген даңқты қолбасшы. Күлтегін (684-731 жж.) Екінші Шығыс Түрік қағанаты әскерінің бас қолбасшысы, «көк түркінің көк семсері» атанған атақты батыры [6]. Түркі қағанатын нығайту барысында Күлтегіннің атқарған рөлі ерекше еді.

Күлтегіннің өлімі ағасы Білге қағанға қатты батты. «Інім Күлтегін қайтыс болды, өзім қатты ойландым. Көрер көзім көрместей, білер білігім білместей болды. Өзім көп ойландым. Уақыт өз дегенін істейді. Кісі баласы тек өлгелі жаралған ғой», - деп қатты қайғырады. Күлтегін дүние салды. Білге қағанның ғана емес, бүкіл түркі халқының айбарлы алтын діңгегі құлады. Ұлы дала күңіреніп, төрткүл дүниеден түгел елші келіп, Күлтегіннің құдіретіне тағзым етіп арулап көмді. Бауырының қазасына қабырғасы сөгілген Білге қаған табғаш (қытай) қағанының зергерін алдыртып, мәңгі есте қалдыру үшін құлпытасқа түркі елінің тарихын, Күлтегіннің ерлігін ойып жаздырды.

Тоныкөк (646-741 жж.) ескерткіші. Оны Д. Клеменц 1897 жылы Селенгі өзені бойынан тапты.

Тоныкөк – үш қағанның, 692 жылы қайтыс болған Құтылығтың, 716 жылы қайтыс болған Қапағанның және 734 жылы қайтыс болған Білге қағанның әскери кеңесшісі. Табғаш (қытай) елінде оқып, тәлім-тәрбие, әскери білім алған кісі. Білге қағанның қайын атасы және көп жасаған тарихи тұлға. Елін ел етіп, қағанын қаған етіп, барша мұратына жетіп барып, асыл абыз бұл дүниеден армансыз өтті. Ол өзінің бағасын, тарихтағы орнын өзі тасқа қашап жазып кетті.

Күлі Чор ескерткіші. Оны 1912 жылы Моңғолияның Ихе-Хушогу деген жерінен тапқан В.Л. Котвич. Ескерткіш тартуш тайпасының көсемі, Күлтегін мен Білге қағанның замандасы Күлі Чорға арналған. Мұнда да түркі тайпалары жөнінде көптеген құнды деректер бар. Күлі Чордың қашан, қай жерде қайтыс болғаны белгісіз. Бірақ жырда: «Ұлы

Күлі Чор сексен жасап қайтыс болды» деген сөйлем кездеседі.

Мойын Чор ескерткіші. Бұл ескерткішті 1909 жылы Селенгі өзені бойынан тапқан Г.И. Рамстедт болды. Ескерткіш Ұйғыр мемлекетінің ең ілкі қағаны Мойын Чорға арналған. Ол 745 жылы Түркі қағаны Озмыш тегінді өлтіріп, Түркі қағанатын біржолата құлатады. Селенгі өзені бойынан тұңғыш Ұйғыр қағанатын орнатып, көптеген қалалар мен сарайлар салдырды. Оның қабырғаларына өз жорықтары туралы жазулар жазып қалдырды [7, 22-61 бб.].

Орхон ескерткіштері қатарына бұдан да басқа бірқатар ұсақ ескерткіштер кіреді.

Көне түркі жазба ескерткіштерінің үшінші тобына жататын Талас жазбалары. Өйткені, Талас өзенінің аңғарынан табылғандықтан «Талас ескерткіштері» деп аталған. Оның қатарына Талас өзені бойынан табылған 12 ескерткіш жатады. Талас өзені бойындағы Айыртам-Ой деп аталатын жерден (Қазіргі Жамбыл облысы) 1896 жылы Әулие-Ата уезінің бастығы В.А. Каллаур ғылымға үлкен жаңалық боп енген жазуы бар тас тауып алды. Бұл ескерткішті бұдан кейін Г. Гейкель қарап шықты. Оның аудармасын В. Радлов (1899 ж.), Ю. Немет (1926 ж.), С.Е. Малов (1928 ж.), Х.Н. Оркун (1930 ж.) жасады [3, 57 б.].

Сонымен қатар Талас жазбаларына жататын бұл жазулар Талдықорған өңірінен, Сары Арқадан және Алматы маңынан табылған. Талас алқабынан 1932 жылы табылған руна жазуы бар асатаяқ та қызықтыраы сөзсіз. Бұл асатаяқ шыршадан жасалып, ол қазір Санкт-Петербургтегі мемлекеттік эрмитажда сақтаулы. Оның төрт қырына да көне түркі әрпімен жазылған жазулар бар. Қазақстан жерлерінен табылған руникалық түркі жазулары Орхон таңбаларынан өзіндік ерекшелігімен дараланады. Орхон немесе Енисей өзендері аңғарынан табылған жазулардағы барлық таңбалардан бөлек, өзгеше жазылған көне әріптер кездеседі. Мұның өзі түркі жазу жүйесінің ертеден қалыптасқан, жүйелі әліппе, жазу мәдениетінің тереңде екенін аңғартады.

1961 жылы археолог-топограф П.Н. Кожмяко Талас өзені бойынан төрт жолдан тұратын жаңа бір ескерткіш тапты. Ескерткіштердегі зерттеушілердің топшылауы бойынша Талас жазба ескерткіштері YIII ғасырды қамтиды. Өз еңбектерінің басым көпшілігін осы ескерткіштерге арнаған П.М. Мелиоранский, В.В. Бартольд – Талас ескерткіштерін Енисей жазба нұсқаларына жақын деген пікірді қуаттайды.

Сонымен Орхон және Енисей бойынан табылған руналық текстері Талас ескерткіштерімен салыстырғанда маңызы зор тарихи құжаттар болып қана қоймай, сонымен қатар аса көрнекті әдеби шығармалар да болып табылады.

Әлеуметтік демагогиясы көп саяси декларация, бұрынғы және қазіргі ұрпақтарды мадақтау мен кінәлау, «тыңдаушыларын» үнемі өзіне қаратып, үндеп отыру, көркемдік тәсілдердің алуан түрінің, тұрақты сөз тіркестері мен тұжырымды нақыл сөздердің қолданылуы ресми баяндауды сезімдік жағынан әрлендіріп, оның стилін құлпырта түседі. Текст авторының патшалық етіп отырған әулеттердің тарихшысы мен мадақтаушысының – ерекше әдеби дарындылығын көрсетеді. Ал «мәңгілік тасқа» өз билеушісінің, яғни Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөктің «сөзі мен айтқандарын» жазған автор, түркі тілдес әдебиеттердің тарихында аты аталған тұңғыш автор – Білге қағанның туысы Йолығ-тегін болды.

Жерімізде түрік жазуының пайда болған мерзімі туралы жаңа пікірлер пайда болды және олардың пайымдаулары дәлелді болғандығын мойындауымыз керек. Егер осыған дейін көне түрік жазуы біздің заманымыздың Y ғасырында пайда болған деген пайымдау орын алып келсе, соңғы кезде бұл пікірдің дұрыс еместігі дәлелденіп отыр. Оған басты дәлел – Алматы, Павлодар облыстарының жеріндегі сақ тайпаларының обаларынан түрік тіліндегі жазулардың табылуы. Бұл жазулар Қазақстан территориясында жазудың пайда болуы уақытын 1000 жылға тереңдетіп қана қоймай, сақ тайпаларының түрік тілдес болғанын да айқындайды. Мұның өзі, біріншіден, сақ тайпаларында ешбір жазу болмаған деген пікірді жоққа шығарса, екіншіден, олар үнді-иран тілдес болды деген пікірдің қателігін дәлелдеді. Бұл мәселе туралы, яғни сақтарда жазу болды ма, жоқ па деген сұрақты жоғарыда да біршама кеңінен қарастырған болатынбыз. Мәселен, 1969 жылы Есік

қаласынан Алтын адаммен бірге табылған әртүрлі тұрмыстық заттардың ішіндегі күміс тостағанға ойып жазылған 26 әріптен тұратын таңба. Күміс тостағандағы осы таңбалар, түркі халықтарының тарихын зерттеуші Керейхан Аманжоловтың пайымдауынша: «Жерорта теңізі төңірегіндегі көне алфавиттік таңбаларға, әсіресе көне грек пен арамей әріптеріне үйлеседі» [3, 27 б.]. Бұл жазуды көне түркі тілінде оңнан солға қарай оқыған белгілі түріктанушы, филолог Алтай Аманжолов былайша таратып көрсетеді: «Аға, саңа очук! Без, чок! Букун ічре азук!..., – бұл былай қазақшалаңады, – Аға, саған (бұл) ошак! Бөтен (жат ел адамы), тізеңді бүк! Халықтың қарыны тоқ (болғай)» [8, 21 б.].

Ертедегі түріктердің біз атап және тоқталып өткен руна жазуы XI-XII ғасырлардан кейін қолданудан шығып қалған. Орталық және Орта Азияда оны әуелі ұйғыр курсиві, содан соң ислам дінін қабылдаған түрік тайпаларының арасына тараған араб жазуы ығыстырып шығарды.

Ал, араб әліпбиі болса, мұсылман дінінің, ислам мәдениетінің кеңінен таралуына байланысты көптеген түркі халықтарының жазу-сызуына негіз болып, оны қазақ халқы сан ғасырлар бойы пайдаланып келді. Араб жазуының негізінде жазылған Жүсіп Баласағұндың «Құтадғу білік», Махмұд Қашқаридың «Диуани лұғат-ат-түрік» атты түрік тілдерінің салыстырма сөздігі, т.б. секілді халқымыздың асыл мұралары дүниеге келді.

Бұл кезеңдердегі жазба әліпбиі қазақ қоғамындағы араб әліпбиіне негізделген ескі жазба тілдің қалыптасуына игі әсерін тигізді. ХҮ ғасырлардан бастау алатын қазақтың ескі жазба тілі ХХ ғасырдың басына дейін қолданылып келді де, халықтың жазба тілімен ұласып кетті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. – М., 1964. – 252 б.
2. Восточный Туркестан в древнем и раннем средневековье // Этнос, языки, религии. – М., Наука, 1992. – 332 с.
3. Аманжолов К.Р. Түркіхалықтарының тарихы. Екінші басылымы. 1- кітап. – Алматы: Білім, 2002. – 27 б.
4. Айдаров Ғ. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы, 1986. – 198 б.
5. Жолдасбеков М. Асыларналар. – Алматы: Жазушы, 1986. – 258 б.
6. Жолдасбекұлы М., Салғараұлы Қ., Сейдімбек А. Елтұтқа. – Астана, 2001. – 43 б.
7. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 34 б.
8. Аманжолов А. Көне түркі руникалық жазу ескерткіштері // Қазақ тарихы. – 1993. – №1. – 21 б.

ӘОЖ 373.5.091.26:004.02(574)

ИНФОРМАТИКА ПӘНІ БОЙЫНША НЕГІЗГІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІН ДАМУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Махметқанова Е.Е.

Ғылыми жетекші: п.ғ.к. Ошанова Н.Т.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.

E-mail: elnazik_94@mail.ru

Мақалада информатика пәні бойынша негізгі мектеп оқушыларының оқу жетістіктерін бағалау жүйесін дамытудың тиімді жолдары қарастырылады. Оқу жетістіктерін бағалау жүйесін дамыту жолдары, ұйымдастырудың мақсаты,

міндеттері, маңыздылығы сипатталады.

Тірек сөздер: информатика, бағалау, критерий, белсенді әдістер, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

В статье рассматриваются эффективные пути развития системы оценки учебных достижений учащихся основной школы по предмету информатика. Описываются пути развития системы оценки учебных достижений, цели, задачи, важность организации.

Ключевые слова: информатика, оценка, критерии, активные методы, информационно-коммуникационные технологии

The article discusses effective ways to develop a system for evaluating the educational achievements of primary school students in the subject of computer science. The ways of development of the system of evaluation of educational achievements, goals, tasks, and the importance of the organization are described.

Key words: Informatics, assessment, criteria, active methods, information and communication technologies

Бұрын оқытуда оқушылар тек қана тыңдаушы, орындаушы болып келсе, ал қазіргі оқушы өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек. Негізгі мектеп оқушыларының оқу жетістіктерінің бағалау жүйесі – оқушының оқу нәтижелерін білім беру мақсаттары мен мазмұнына сәйкес келетін, білім беру үдерісіне қатысушылардың (оқушы, мектеп әкімшілігі, ата-аналар, заңды тұлғалар және т.б.) барлығына алдын ала таныс, ұжым талқысынан өткен, нақты анықталған өлшемдер арқылы оқушының оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген үдеріс. Сыныптағы бағалау тек қана техникалық тәсіл емес. Мұғалімдер жазбаша немесе ауызша түрде баға қою арқылы бағалайды. Олар қолданатын кез келген нысананың артында тек қана объективті немесе жеткілікті дәрежеде объективті емес нормалар мен стандарттар ғана емес, сондай-ақ баланың дамуы, оқуы және ынтасы туралы түсінік, сонымен қатар өзін өзі бағалау, қабілеттілік және күш-жігер сияқты ұғымдарға қатысты құндылықтар жатыр.

Әрине алға жылжу үшін, алған мәліметтер мен істеген жұмыстарды саралап, қорытындылап, бағалау керек. Оқушы жетістігін нақты бағалау мәселесі — білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі. Оқушыны бағалау - ол білімнің нәтижесі болып есептеледі. Оқушылардың сабаққа даярлығы мен қабілеті бағамен есептеледі. Сонымен, бағалаудың түрлерін сабақта әдіс-тәсілдерді тиімді қолдану арқылы ғана нәтижелі мақсатқа жетуге болатындығы айқындалды. 1. Жұптарда өзара бағалау. Өзара бағалаудың ең қарапайым нысаны: оқушыларға шамамен бес минут ішінде өздігінен орындау үшін тапсырма беріліп, содан соң жұмыстарын алмастыру және бірін-бірі бағалау үшін жұптарға бөлу тапсырылады. Кері байланыс әдетте жазбаша емес, ауызша. Ол ынталандыру нысанында ұсынылуға тиіс екені ескертіледі. Оқушылар өздерінің сыныптастарының жұмыстарын мұғалім ұсынатын бағалау жүйесін қоса алғанда, «жауаптар үлгілері» немесе «дайын шешімдер» арқылы бағалайды. 2. Топтардағы өзара бағалау. Оқушылар топтарға бөлінген кезде олардың достық қарым-қатынаста болмағаны жақсы. Топтық жұмыс кезінде олар талқылайды және төмендегіге қатысты келісімге келуге тырысады: қандай әдіс, жұмыс стилі, негіздеме және жауап және т.с.с. жақсы және неліктен? Топтық бағалауда екі жұлдыз, бір ұсыныс, мадақтау сәндвичі т.б. формативті бағалау түрлері қолданылады.

Осы жоғарыдағы аталған мәселелерге байланысты сыныптар аралығында оқушылардың білімдерін бағалауды білім сапасын басқарудың бір критерийі. Дәстүр бойынша оқушының оқу жетістігі – меңгертілу деңгейі балдық бағалар мен бағаланатын білім, білік және дағдыларды жинақтау үрдісінде меңгерілетіндердің көлемінің өсуі, олар жалпы пән бойынша (жалпы пәнді оқытудан күтілетін нәтижелер ретіндегі пәндік компетентіліктер) және әрбір сынып бойынша (жеке оқу курстарын оқытудан күтілетін

нәтижелер ретіндегі) білім, білік және дағдылар.

Негізгі мектеп оқушыларының білім сапасын бағалау үшін оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау мен олардың белгіленген стандартқа сәйкестілігі пайдаланылады. Шындығында, білім сапасы оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау арқылы белгіленеді, яғни бағалау жүйесінің тиімділігі – білім сапасын басқарудағы негізгі критерий. «Оқушы жетістіктері» ұғымы білімнің құндылығы мен мақсатына және оның мазмұнына өзара байланысты.

Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау жүйесінің тиімді жолдары: Мектепте оқыту сапасын жоғарылату; Мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру. Ал бағалау жүйесінің міндеттері:

Бағдарламаға сәйкес оқу мақсаттарын орындау қабілеті;

Жеке оқушының даму жетістігін бақылауға;

Оқушының білім алу барысындағы қателіктері мен олқылықтарын айқындауға;

Әр түрлі жұмыс барысындағы алған өз бағасының әділдігіне көзін жеткізуге;

Оқу бағдарламасының тиімділігін саралау;

Сабақ үдерісі мен білімнің меңгерілуі туралы оқушы мен мұғалім және ата-ана арасындағы кері байланысты қамтамасыз етуге негізделген.

Жаһандану заманында жас ұрпақтың жаңаша ойлау қабілетін, белсенділігін арттыру, білімге деген құштарлығы ояту, Жаңа бағдарламаны меңгеру барысында ерекше есте қалған мына әдіс-тәсілдер сабақтың тиімді өтуіне, оқушы бойында қажетті 4 дағдыны (тыңдалым, айтылым, жазылым, оқылым) қалыптастыруға ықпал ететіні сөзсіз: Оқытудың әрбір сатысы бойынша анықталған нәтижелерге оқушылардың жетуін, жетістіктерін бағалау мақсатында қорытынды бақылау жүргізу үшін бақылау жұмыстары, тест формасындағы тексеру құралдары жасалады. Ал оқушылардың білім салалары бойынша интеграцияланған оқу жетістіктерін, яғни білімдік оқу жетістіктерін сүзгіден өткізу тапсырмалар жүйесі арқылы жүзеге асырылып, бағаланады.

Білімді тексеруге қойылатын талаптар:

– тексерудің және бақылаудың жүйелілігі, тұрақтылығы, міндеттілігі. Бұл талапты орындамау оқушылардың оқуға деген қатынасын нашарлатып, білімнің сапасына кері әсер етеді.

– әрбір оқушы өзінің білімінің, іскерлік дағдысының бағаланатынын түсіну керек. Егер білімді тексеру және бағалау оқыту процесінің құрылымына тұрақты түрде енсе, онда оқушы мұғалімнің сұрақтары мен тапсырмаларына жауап беруге дайын болады.

– оқушылардың білім, іскерлік және дағдылары мемлекеттік оқу бағдарламаларына сәйкес тексеріледі. Бағдарламаны меңгеру – білімді бағалаудың негізгі өлшемі. Мұғалім оқушының қосымша біліміне, оқыған қосымша әдебиеттеріне кеңес, нұсқау, беріп, баға қоймайды.

– оқушылардың теорияны және фактілерді білуін тексеру және бағалау арқылы, білімдерінің жалпы және ақыл-ой дамуына, жеке тұлғалық сапаларын қалыптастыруға ықпалын, оқуға әсерін білу;

– білім, іскерлік, дағдыларды түрлі тәсілдер арқылы тексеру;

– байқалған кемшіліктерді оқушының өзі түзетуі;

– мұғалімнің оқушыларды білімдерін бақылап, бағалауға, кемшіліктерді жоюдың әдістемесі мен тәсілдерін білуге үйретуі;

– бағаны әділ қойылуы;

– оқушының өзін-өзі және басқаны бақылауы және бағалауы;

– әр тақырыпты оқудың нәтижесіне мұғалімнің және оқушылардың баға беруі;

– бақылау-бағалау процесінің әрбір баланың оқу үлгерімінің төмендемеуіне, көңіл-күйінің жақсы болуына көмектесуі.

Негізгі мектеп оқушыларының ақылы, ойы өскенін күнделікті қарым — қатынаста бақылау арқылы білуге болады. Олардың ақылының, ойының өскенін бағалау үшін ұдайы педагог ізденісте болуы керек. Педагогтың іздену, білім қорын құру арқылы кәсіби түйсігі қалыптасады, іргетасы қаланады. Джон Дьюи: «Нағыз еркіндік білім қорының толығымен үздіксіз қатынаста болатын рефлексивтік ойлаудан шығады»-дейді.

Оқушыларды бағалау жұмысы үш түрлі жолмен іске асады, яғни бақылау кезінде, оқушылармен қарым-қатынас жасағанда және оқушылардың әрекеттеріне талдау жасаған кезде бағалай алу. Бұл оқушылардың өзін-өзі бағалауын және өзіне деген сенімділігін арттыруға көмектеседі. Дәлме-дәл бағалаудың өте маңызды бөлшегінің бірі - ол оқушының өзін-өзі бағалауы. Бұл процесс оқушыға өзінің жетістігін бағалауға және шыққан нәтижеге жауапты болуға мүмкіндік береді. Өздерінің жұмыстары туралы жазған оқушылардың әсері - осының бәрі оқушының жетістігін бақылап отырғанға өте пайдалы әдіс. Мұғалім оқушыларды мақсат қоюға, өздерінің жетістіктерін бағалауға араластырса, олардың білім алуға қосатын үлестері артып, жасаған жұмыстарының сапасы өседі, яғни бағалаудың тиімді бір түріне жатқызысак болады. Оқушылар көбінесе, мұғалімдер мен ата-аналарының олардан не күтетіндігін, қалай бағалайтындығын және қандай жетістіктерге жетіп жатқандығын білгенді қалайды.

Оқушыларды алдарына мақсаттар қоя білуге баулу, олардың өзіндік бағыты бар оқушы болуына себін тигізеді. Оқушыларға мен не үйрендім деген сауалға ойлану мүмкіндігін бергенде, мұғалім олардың шынымен біраз жетістікке жеткен екендігіне көздерін жеткізеді немесе олардың бұрын білмеген заттарын ендігі жолы біліп, танысқандығын аңғаруға мүмкіндік береді. Енді бір оқушылар кей нәрселерді бірінші рет жасап көргендігін аңғарады. Осы уақыт аралығында жасаған жұмыстарының үлгілерін көргенде, әжептәуір жетістікке жеткендеріне көздері жеткенде, олар өздерінің өсіп-жетіліп жатқандығына нақты дәлел алатын болады.

Оқушының мүмкіндігі мен жетістіктерін сенімді, әділ бағалау үшін, бағалау процесі терең зейінмен, сыныпта жасалған жаттығуларда үздіксіз жүргізілуі тиіс. Тиімді бағалау оқушының нақты білімін көрсете алмайды деген пікірді жақтаушыларға: оқушыға сенім білдіріп, олардың пікірімен санасқан кезде өз біліміне сенімді, мақсаты айқын, өзінің жетістігі мен кемшілігінің ара жігін ажырата алатын толыққанды жеке тұлға қалыптастыра алғандығыңыздың куәсі болады. Баға - оқыту үдерісіндегі қозғаушы күш. Сыни тұрғыдан алып қарасақ, оқушылар өздерінің білімінің толығыуына көмектеседі, осыған қарап біз өзіміздің жұмысымыздың нәтижесін көреміз, бұл кәсіби өсуімізге әсер етеді. Осыдан біз білім берудегі басты қозғаушы күш екенімізді естен шығармауымыз керек. Оқушыларға және олардың оқуына өзіміздің берген біліміміздің көрінісін көру үшін айнаға үңілгендей қарасақ, кәсіби өсуіміз туралы ойлану үшін тиімді пайдаланамыз.

Оқушылардың оқу жетістіктерін әділ және шынайы бағалау жүйесі, білім беру мазмұнының ажырамас бөлігі болып саналады. Осы уақытқа дейін білім мен білікті тексерудің түрлі әдістері қолданылып келді. Алайда тарихи даму процесінде бағалаудың түрлері мен тәсілдері, бақылау-өлшем іс-шаралары, оның мазмұны, оқушыларға әсері, ынталандыру элементтері және басқа факторлар өзгеріп отырды. Қазіргі уақытта білім беру процесінің жүйелі болуы керек екеніне ешкім күмән келтірмейді, олай болмаған жағдайда оның нәтижелігі төмендейді. Оқыту-тәрбиелеу жұмыстарын дұрыс бағыттап отырып қана оқушылардың бірін-бірі толықтырып отыратын қайшылықсыз педагогикалық әсерге қол жеткізуге болады.

Информатика пәні бойынша негізгі мектеп оқушыларының оқу жетістіктерін бағалау жүйесін дамытудың тиімді жолдарын төмендегідей айта кетсек болады:

1. ҚР үшін информатиканы оқытудың әдістемелік жүйесін дамыту жалпы білім беру маңыздылығын күшейтумен, мектеп информатикасын оқытудың фундаментализациясымен қатар сипатталуы тиіс.

2. Ақпарат бойынша негізгі, базалық және бейіндік білім беру стандарттарын әзірлеу

кезінде тұтастықты сақтау қажет.

3. Ерте оқыту үшін информатика бойынша оқулықтардың болуына қарамастан, оларды жалпы бастауыш білім беру стандартына сәйкес тағы да қайта қарау, "Информатика" Оқу модулі шеңберінде бастауыш мектепте ақпараттық технологияны оқытудың мазмұнын анықтау қажет.

Осы уақытқа дейін білім мен білікті тексерудің түрлі әдістері қолданылып келді. Алайда тарихи даму үдерісінде бағалаудың түрлері мен тәсілдері, бақылау-өлшем іс-шаралары, оның мазмұны, оқушыларға әсері, ынталандыру элементтері және басқа факторлар өзгеріп отырды.

Қазіргі уақытта білім беру үдерісінің жүйелі болуы керек екеніне ешкім күмән келтірмейді, олай болмаған жағдайда оның нәтижелігі төмендейді. Оқыту-тәрбиелеу жұмыстарын дұрыс бағыттап отырып қана оқушылардың бірін-бірі толықтырып отыратын қайшылықсыз педагогикалық әсерге қол жеткізуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. З.Е. Габдолова Оқушы жетістігін бағалауда оқу үшін және оқыту үшін бағалаудың маңыздылығы
2. Ж.Б. Байсейтова. Оқу үрдісін жетілдіру құралы ретінде зерттеу, 2016.
3. Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептері педагогтерінің біліктілігін арттыру курстарының Бағдарламасы, үшінші басылым, «НЗМ» ДББҰ, 2012.
4. Методическое пособие. Методологические и учебно-методические основы внедрения системы критериального оценивания учебных достижений обучающихся, 2015.
5. Мұғалімге арналған нұсқаулық. «Информатика» пәні бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016.
6. Е.Ы. Бидайбеков. Особенности обучения информатике в школах республики Казахстан.
7. Мұғалімге арналған нұсқаулық «Оқыту үшін бағалау және оқуды бағалау», 55-бет, 107-бет.

УДК 739.2 С 95

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ЮВЕЛИРНЫХ УКРАШЕНИЙ НОВЫМ ПОКОЛЕНИЕМ КАЗАХСТАНА

Молдашева А.К. к.э.н., доцент, **Сыздыкова К.Ж.** студент

Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова, г. Алматы

E-mail: aing-oor@mail.ru

Мақала ұлттық зергерлік бұйымдардың қазіргі Қазақстан ұрпағының өзекті мәселесіне арналған. Қазіргі уақытта, ұлттық зергерлік бұйымдардың өзіндік ерекшелігі мәдени мұра да маңыздылығын жоғалтуда. Егер зергерлік бұйымдарға қызығушылықты оятқыңыз келсе, жастардың психикалық шеңберінің негізгі бағыттарын түсініп, бөліп көрсету керек.

Тірек сөздер: *ұлттық зергерлік бұйымдар, Қазақстан жастары, мәдениет, геометриялық ою-өрнек, өнер, мәдени мұра.*

Статья посвящена проблеме актуальности национальных ювелирных украшений в современном Казахстане новым поколением. В настоящее время самобытность

национальных украшений теряет свою значимость в культурном наследии. Можно поднять интерес к ювелирным украшениям, если понять и осветить основные направления ментального круга, молодых людей.

Ключевые слова: Национальные украшения, молодежь Казахстана, культура, геометрический орнамент, искусство, культурное наследие.

The article is devoted to the problem of the relevance of national jewelry in modern Kazakhstan by the New Generation. Currently, the identity of national jewelry is losing its importance in the cultural heritage. You can raise interest in jewelry, if you understand and highlight the main directions of the mental circle of young people.

Key words: National jewelry, younger generation, the culture, geometric ornament, art, cultural heritage.

Ювелирное искусство, как своеобразная форма художественного творчества и самовыражения этноса, является важной частью мировоззрения и материальной культуры казахского народа. Оно развивалось на протяжении многих столетий, вбирая в себя по крупицам опыт предшествующих кочевых цивилизаций, древних тюрок, а также богатого материального и культурного наследия Золотой Орды. Взаимодействуя с культурой и искусством соседних стран, ювелирное искусство Казахстана не утратило своей самобытности и отличается ярким национальным своеобразием.

Являясь частью космологического сознания, представления о украшениях, приобретали в ходе развития казахского общества новые функционально-семантические связи и отношения. Ювелирные украшения широко использовались изображая в них животных, как космогонический мотив он маркирует связь между Небом и Землей, Верхним и Низом, Мужским и Женским началами. Причем в одном случае эта связь может быть плодотворной, а в другом чисто духовной.

Известно, что культура осуществляет коммуникацию, ювелирные украшения можно анализировать, как тип коммуникации, что позволяет расширить горизонты знания бытия наших предков, и то какое место занимало ювелирное искусство в целом. Это обусловлено тем, что украшения - это своего рода язык культуры, заключая в себе сакральное знание, формы этнической самоидентификации казахов, с другой стороны, они становятся источником информации о культурных контактах с другими этносами.

В этом году исполняется 175 лет со дня рождения Абая Кунанбаева, как выдающийся мыслитель, поэт, просветитель, он всегда в своих трудах подчеркивает, что из хороших вещей, является изучение языка другого народа и столпы нравов. Поэт в своей двадцать пятой речи далее говорит, что другой язык даст человеку: «Тот, кто знает язык и искусство каждого, войдет в кризис единства с ними, и он не будет гореть в преувеличении». Абай Кунанбаев, так же призывал людей осваивать разные виды искусства. Он ясно знал, что все это было вопросом времени, и он говорил с нацией ранее. Вот почему акт поглощения силы произведений Абая в сознании молодого поколения является одним из важных шагов в возрождении нации и древних ремесел.

Государственный музей искусств РК им. А. Кастеева располагает богатейшей коллекцией народного и современного декоративно-прикладного искусства Казахстана, которая на сегодняшний день насчитывает около 5 тысяч экспонатов. Из них более 2 тысяч экспонатов составляют великолепные образцы предметов казахского ювелирного искусства XIX–XX веков. Собрание первоклассных произведений казахского ювелирного искусства, сосредоточенное в фондах музея, сформировалось уже к середине 1990-х годов. Основным источником пополнения бесценного по своей исторической и художественной значимости собрания казахских ювелирных украшений из серебра были ежегодные экспедиции, которые проводили научные сотрудники музея. Особенно активно коллекция музея пополнялась в период с 1970 по 1980-е годы.

Научными сотрудниками было проведено свыше 20 экспедиций по сбору экспонатов в различных областях Казахстана, а также в сопредельных с Казахстаном областях России – Астраханской, Омской, Тюменской. Отделом народного прикладного искусства Казахстана был выполнен большой объем работы по изучению и атрибуции музейной коллекции произведений ювелирного искусства, основанный на внимательном исследовании отдельных видов ювелирных украшений в разных регионах Казахстана и подробном описании приобретенных экспонатов. В 2008 году при финансовой поддержке Национального банка РК был издан каталог «Ювелирное искусство Казахстана XIX–XX веков». Этот каталог – результат кропотливого и многолетнего труда научных сотрудников музея, который, без сомнения будет представлять интерес как для историков, этнографов и искусствоведов, так и для более широкого круга любителей традиционного искусства. На территории Казахстана ювелирные украшения изготавливали с древнейших времен.

Казахские зергеры (ювелиры) изготавливали женские украшения (рисунок 1,2): украшения для кос, браслеты, подвески, серьги, ожерелья, височные подвески, перстни, детали для костюма и др. Для изготовления этих украшений использовали золото, чаще – серебро. Из драгоценных камней исследователи отмечают рубин, сапфир, бирюзу, изумруд, бриллианты. Ювелиры использовали также агат, хризопраз, сердолик, жемчуг, коралл, перламутр, смальту, пасту, цветные стекла. Уже в древности серьги, кольца, перстни, наконечники имели смысл оберега. Наиболее репрезентативным орнаментом женских ювелирных изделий является геометрический орнамент, получивший особенно широкое распространение среди ювелиров Западного Казахстана. И на данный момент, новое молодое, независимое поколение отдает свое предпочтение геометрическим формам.

Рисунок 1. Автор неизвестен. Тумарша.

Рисонок 2. Автор неизвестен. Алка-ожерелье. Начало XX века. Кустанайская область.

Геометрические мотивы представлены фигурами треугольника, круга, ромба. Геометрия как композиционный принцип ювелирных украшений и основа художественного стиля, есть отражение принципов восприятия архаического времени. Здесь можно заметить, что молодые люди Казахстана устремили свой взгляд в забытое прошлое. Семантика мотивов орнамента и их различные модификации связаны с ушедшими в историю древними верованиями, обрядовостью и богатой кочевой мифологией. Геометрические узоры ювелирных украшений обнаруживают глубокий сакральный смысл, связанный с символикой погребальных обрядов и сооружений казахов. Символика треугольника с вершиной вверх обозначало мужское начало, связанное с идеей огня, тогда как треугольник вершиной вниз олицетворял женское начало, ассоциирующееся с водой. Треугольник обозначал «око» Бога в типичных древних представлениях, имеющих магическое начало. Крест по мнению многих исследователей, является одним из самых архаичных мотивов отраженных в орнаменте казахов (рисунок 3). Как полисемантический знак, крест обладает широким спектром символических значений. В силу своей упорядоченности и статичности, крест выступает как символ земли. Крест понимается и как солярный знак. Косой крест трактуется как охранительный знак, как разграничитель пространства и времени.

Рисунок 3. Косой крест на ювелирном изделии.

В наиболее общем виде социологический опрос, можно определить, как систему логически последовательных методологических и организационно-технических процедур,

связанных между собой единой целью: получить достоверные данные о процессе, тенденциях и противоречиях их развития, чтобы эти данные могли быть использованы для практики управления общественной жизнью.

Опрос выявил, что молодое поколение вполне четко понимает, что ювелирное искусство - это часть культурного наследия, которое нужно нести в массы.

Современный покупатель ювелирных изделий - иррационален, непредсказуем и уникален. Он свободен от социальных рамок, сейчас нет необходимости приобретать ювелирные изделия, чтобы поддерживать свой социальный статус.

На современном ювелирном рынке присутствует немногочисленная группа национальных ювелирных изделий - различных видов и ценовых категорий. Так же ювелирные изделия этой группы можно встретить в собраниях музеев и в частных коллекциях. Антикварные ювелирные изделия, в основном, изучаются только в рамках прикладного искусства, поэтому и в музеях, и в книгах, посвященных ювелирному искусству, можно встретить, безусловно, важную информацию о художественной ценности ювелирного изделия, периоду его изготовления и его месте в культурной среде того времени

ЛИТЕРАТУРА:

1. Токаев К.Ж. Статья "Абай и Казахстан в XXI веке" //http://www.akorda.kz/ (09.01.2020).
2. БахтиАсан. Шумеры. Скифы. Казахи.- Алматы: Издательский Дом «Кочевники», 2002.
3. Сычева Н. Ювелирные украшения народов Средней Азии и Казахстана.- Москва: Советский художник, 1984.
4. Масанов Э. А. Кузнечное и ювелирное ремесла в казахском ауле. - Алма-Ата, 1961.
5. Тохтабаева Ш. Ж. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2005.

ӘОЖ 37.017

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мұратбаева Б.С. оқытушы, Дюсенбекова А.С. аға оқытушы,
Жексембаева Ж.Р. аға оқытушы

І. Жансүгіров атындағы ЖМУ, Талдықорған қ.

E-mail: muratbaeva2601@mail.ru; sairanovna01@mail.ru; sunny_zhadra@bk.ru

Мақалада қазіргі уақыттағы оқыту үрдісін жаңашаландыру әдістері мен ерекшеліктері қарастырылған. Осы бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар, жаңа технологиялар туралы жазылған. Инновациялық технологиялар арқылы оқытудың ерекшеліктері мен маңыздылығы, білім беру жүйесіндегі жаңа ақпараттық технологиялар мен түрлері және өзара байланысы қарастырылған. Сонымен қатар оқытудың дәстүрлі және жаңа ақпараттық технологияларына салыстырмалы түрде сипаттама жасалған.

Тірек сөздер: Білім беру, инновация, педагогикалық инновация ұғымы, электрондық оқулық, технология модульдік оқыту, ақпараттық-компьютерлік технологиялар.

В статье рассматриваются методы и особенности модернизации современного учебного процесса. В этом направлении пишутся разные версии содержания, структуры образования, новые идеи, основанные на науке и опыте, новые технологии. Рассмотрены

особенности и важность обучения через инновационные технологии, новые информационные технологии и виды и их взаимодействие в системе образования. Существует также сравнительное описание традиционных и новых информационных технологий обучения.

Ключевые слова: образование, инновация, концепция педагогической инновации, электронный учебник, технология, модульное обучение, информационные и компьютерные технологии.

The article discusses the methods and features of modernization of the modern educational process. Different version of the content, structure of education, new ideas based on science and experience, new technologies are written in this direction. The features and importance of learning through innovative technologies, new information technologies and types and their interaction in the education system are considered. There is also a comparative description of traditional and new information technology training.

Key words: education, innovation, pedagogical innovation concept, electronic textbook, technology, modular training, information and computer technology.

Мемлекетіміздің тәуелсіз ел ретінде дамуы барысында орта білім берудің жүйелі жаңашаландырылуы қоғамдық тұрғыдан үлкен маңызға ие. Білім беруді жаңашаландыруды жүзеге асырудың маңызды бір сипаты: қазіргі уақыттағы оқыту үрдісін технологияландырудың қажеттілігінен туып отыр. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялары мен жаңа технологиялары бар. Сондықтан әртүрлі оқыту технологияларын, оқу мазмұны әрбір білім алушының жас және жеке дара психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибе жүзінде сыннан өткізу маңызды. Оқытудың озық технологияларын меңгермейінше қазіргі білім беру саласында сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу- тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Еліміздің болашақ ұрпағы үшін ХХІ-ғасырдың – ғылым ғасыры деген сипатын дәріптейтін заманауи жаңашылдық іс тәжірибелерді дамыту көзделген. Сондықтан жас ұрпаққа, жас буынға жаңаша білім беру жолында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. Елбасымыздың “Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері” еңбегінде 2020 жылға қарай қалалық, сол секілді ауылдық жерлердегі барлық балалар мектеп жасына дейінгі тәрбие беру және оқытумен қамтылады деп көрсетті.

Осы бағытта оқу-тәрбие үрдісін жандандырудың қазіргі инновациялық технологияларын жетілдіріп, оны арнайы пән сабақтарын оқытуда тиімді қолдану арқылы білім сапасын жоғарлату мақсатында бір қатар бағыт-бағдарлар берілуде.

Тұлғаның психологиялық ерекшеліктерімен табиғи қабілеттіліктерін ескере отырып, шығармашылық қабілеті мен сабаққа ынтасын арттыру, ой-өрісін, логикалық ойлау дәрежесін дамыту, сонымен бірге экономикалық, эстетикалық, гуманитарлық, халықтық педагогикалық тәрбие беруде де, ойлау қабілетін белсендендіру үшін түрлі әдістер мен тәсілдерді және технологияларды тиімді қолдана білуі қажет.

Инновация («новация») - жаңа, жаңашылдық; «ин» «қайталанатын» процесс, деген ұғым) бар, әрекет етуші нәрсенің ішінде жаңаның пайда болуын, дамуын білдіреді. Бұл түсінік. ХХ ғасырдың 30- 50 жылдарында Европада ғылымның жаңа саласы ретінде пайда болды. Жалпы педагогикалық инновация ұғымын сипаттауды мына түрде беруімізге болады.

Білім берудегі адам қабілетімен іскерліктерін дамытуғы бағытталған оқу-тәрбиеде қолданылатын құралдардың арнайы формалары, әдіс-тәсілдері көрсетілетін психологиялық-педагогикалық нұсқауларға және оқу үдерісін жобалау, ұйымдастыру әрі жүзеге асыруға бағытталған біріккен педагогикалық іс—әрекетке жаңашылдық тұрғысынан келу инновациялық технология болып табылады. Демек, инновациялық технология маманның құзіреттілігіне ықпал

ететін шығармашылық қасиеттерді, шеберлікті қалыптастыруға қолданылатын әдіс-тәсілдер мен амалдар жиынтығы.

Инновациялық оқытудың ерекшеліктері:

- Көрегендік сипат алуы, дамудың жылдамдығы;
- Болашаққа үмітпен қарау;
- Өзіне, өзгеге талаптың жоғары болуы;
- Тұлғаға, оның дамуына бағытталуы;
- Шығармашылық элементтерінің міндетті қатысуы;
- Қарым-қатынастың ынтымақтастыққа, өзара көмекке негізделуі және т.б.

Бүгінгі жаһандану заманы жаңашылдық, жаңа көзқарастар мен өзгерістерге толы.

Ал біз осы ағынмен өмірімізді жаңа өнімдерді, техникаларды, жетілген білімдерді, жан-жақты дамыған идеяларды пайдалану арқылы жалғастырып отырмыз. Сондықтан білім беру жүйесін ізгілендіру барысында оқыту үдерісіндегі, әдіс тәсілдерде жаңашылдыққа бағытталуы тиіс.[1],[2]

Қазіргі кезде білім беру мен білім жүйесін ұйымдастырудың оқу үдерісіндегі жаңа технологиялары ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану аясын кеңейтіп мультипликацияны, бейнетаспа мен күрделі сызбалармен оқу материалдарын түсінікті баяндауға мүмкіндік береді. Мультимедиялық технологиялар адамға ақпаратты максималды жақын түрде сенсорлы елестету, ақпараттық және бағдарламалық аспектілері арқылы қолданушыға ақпаратты әр түрлі формада: мәтін, графика, анимация, дыбыс, бейнемен интерактивті режимде елестетіп көруге мүмкіндік беред. Ол үшін ақпараттық технологиялардың яғни компьютерлердің интернет желісіне қосылу мүмкіндігімен бірге дыбыстық әрлендіруге WT синтездерін, DSP сигналдық процессорларын, TW аудио сигналдар үшін сығушы синтездерді, CD-ROM лазерлік дискілерді пайдалану нәтижелі болады.[4]

Соңғы кездері оқыту үдерісінде осы мақсатта пайдаланылып жатқан электронды оқулықтар да кеңінен қолданылуда. Электронды оқыту бұл электрондық бизнес сервистерін және технологияларды пайдалану. Мұнда аудиториялық сабақтардың мүмкіндіктерін кеңейту үшін ұжымдық жұмыс құралдарын және электрондық контентті қолдану қарастырылған. Желілік инфрақұрылым электрондық оқу үшін технологиялық база болып табылады. Желілік инфрақұрылым өзінің күштілігімен, сенімділігімен, қауіпсіздігімен, ыңғайлылығымен ерекшеленеді және ашық оқу стандартына негізделеді.

Электрондық оқулық пен оқытудың негізгі мақсаты: «Оқыту үдерісін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту». «Электрондық оқулықтарды» пайдалану білім алушылардың танымдық белсенділігін арттырып, ойлау жүйесін, тәжірибелік ой тжырымдамасын қалыптастыруға шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды.

Электрондық оқулық дегеніміз - мультимедиялық оқулық, сондықтан электрондық оқулықтың құрылымы сапалы жаңа деңгейде болуы тиіс. Электрондық оқулық уақыт үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге, сауалнамалар арқылы өзін өзі бағалауға зор ықпал етеді.

Электрондық оқыту формасы қашықтықтан оқу жүйесінің құралы болып табылады. Қашықтықтан оқыту жүйесінің негізгі көрінісі оқытушы мен студент арасындағы қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен тікелей қатынас орнатуы.

Қашықтықтан оқудың дәстүрлі оқу түрінен айырмашылығына:

Ыңғайлылық - кез келген жерде, кез келген өзіне ыңғайлы уақытта жылдам дайындалу мүмкіндігі.

Параллельдік - маман ретінде өсуі, жетілудің қатарлылығы. **Үнемділік** - оқу аудандары мен техникалық және жеткізу құралдарын қолайлы пайдалану.

Технологиялық - әлемдік постиндустриалды ақпараттық кеңістікте адам қозғалысын жылдамдататын ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың жаңа жетістіктерін білімдендіру үдерісінде қолдану.

Әлеуметтік тең құқылылық - студенттің материалдық және элитарлық, денсаулық жағдайы, тұратын орнына қарамастан тең білім алу мүмкіндігі.

Халықаралық - білім нарығында әлемдік жетістіктерді импорттау және экспорттау.

Икемділік - студенттер көп жағдайда лекция, семинар түріндегі сабақтарға қатыспайды. Әркім өзі тандап алған мамандықты қажетті деңгейде игеру үшін өзіне керекті мөлшерде білім алады.

Модульділік. Қашықтықтан оқыту бағдарламаларының негізіне модульдік принцип саналады. Студенттер игеретін әрбір пән немесе пәндер жүйесі белгілі бір ғылым саласы туралы тұтас ұғым қалыптастырады. Ал, мұның өзі бір-біріне тәуелсіз оқу курстарынан жеке немесе топтық талаптарға жауап беретін оқу жоспарын құруға мүмкіндік береді.

Алыстан қызмет көрсету мүмкіндігі - студентпен білім беретін мекеме арасындағы қашықтық (байланыс жүйелері жұмысының сапалылығы жағдайында) тиімді білім беру үдерісіне кедергі болмайды. ҚОЖ жүйесінде оқытындар саны шектеулі параметрге жатпайды.

Қамту - бұл ерекшелікті кейде «көпшілікті қамту» деп атайды. Олардың көптеген оқу ақпараттары көздеріне (электрондық кітапханалар, ақпарат базалары) ену мүмкіндіктері бар, сондай-ақ олар бір-бірімен және оқытушымен байланыс жүйелері немесе басқа да ақпараттық технологиялар құралдары арқылы байланыса алады.

Рентабельділік - қашықтықтан оқытудың бұл ерекшелігі оның экономикалық тұрғыдан тиімділігімен айқындалады. Студенттердің сапалы білім алуын іскерлігі мен дағдысын қалыптастыруда және ұлттық рухани мұраларынан хабардар болуын көксеген ұлттық төл оқулықтар, карта, атластар, сондай-ақ картографиялық, аэроғарыштық есептер мен қажетті оқу-әдістемелік және көмекші құралдар қарастырылуда.[3]

Жаңарған білім жүйесінің ерекшелігі - тек біліммен қаруландырып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып үздіксіз өз бетінше ізденуіне мүмкіндік тудыру.

Оқыту технологияларымен жұмыс жүргізу 5 саты арқылы қалыптасады. Олар: оқып меңгеру; тәжірибеде қолдану; дағдылану, шығармашылық бағытта дамыту; нәтиже.

Технологиялардың танымал түрлерінің бірі - модульдік оқыту. Ол тұлғаның мүмкіндігіне даярлық деңгейін бейімдейді, ал дамыта оқыту оқушының жеке тұлғасын, оның біліктерін көтеруге ықпал етеді.

Қазір оқу-тәрбие үрдісінде телекоммуникациялық технологияларды қолданудың 2 жолы бар: білім алушылар мен мұғалімдерді желімен жұмыс жасауға, дайын телекоммуникациялық жобалармен жұмыс жасауды ұйымдастыру, пәндік-әдістемелік Web-сайттар, Web-бетін құру болып табылады [6].

Аталған технологиялардың әр қайсысының оқу-тәрбие үрдісінде қолдану ережелері, талаптары мен сипаттары әр түрлі, бірақ сыртқы белгілеріне қарай жүйелеуде ұқсастықтар бар. Оны В.П. Беспальконың пікіріне сәйкес мұғалім мен білім алушының қарым-қатынасы (оқытуды басқару) тұйықталмаған және ырғақты (оқытушы мен білім алушылар арасында тұрақты түрде тура және кері байланыс орнаған); шашыранды (жаппай және топтық) және бағытталған (жеке); қолмен (вербальды) және автоматтандырылған (жасанды түрде қондырғылармен басқарылатын) болып бөлінеді.

Зерттеушілер аталған технологиялардың педагогикалық үрдісте жеке дара қолданылмай, үйлесімді түрде нәтиже беретіндігін сипаттаған, ол технологиялар:

Құрылымдық-логикалық оқыту технологиялары (оқу-тәрбие үрдісінің барлық құрамдас бөліктерін іріктеп алу негізінде бірінен бірі туындайтын логикалық бірізділікті қамтамасыз ету арқылы дидактикалық міндеттерді жүзеге асыру);

Құрамдасқан технологиялар (өлшемі әр түрлі деңгейлі білім мен іскерлік-дағдылар мен іс-әрекеттерді құрамдастыруды қамтамасыз ететін жүйелер);

Ақпараттық-компьютерлік технологиялар

(ақпараттық, жаттығу, бақылау тағы да басқа әр түрлі оқыту бағдарламаларын пайдалануға негізделген дидактикалық жүйелер);

Сұхбаттық технологиялар (субъект - субъективтік деңгейдегі сұхбаттық ойлау негізінде оқу іс-әрекетінің ынтымақтасуы ретінде ұйымдастырылады).

Қазіргі кезде білім жүйесіндегі оқытудың кең таралған бірнеше модельдері бар:

- Пассивті - білім алушы оқытудың басты «объектісіне» айналады (тыңдайды, қарайды);
- Активті - білім алушы оқытудың «субъектісіне» айналады (дербес тапсырмалар, шығармашылық тапсырмалар);
- Интерактивті - өзара байланыс. [7]

Қорытынды: Міне осыдан келіп жаңа оқыту технологияларымен ақпараттық технологиялар негізінде оқыту жүйесін ұйымдастырудың тиімділігін сипаттау қолайлы. Кейінгі оқыту технологияларының негізгі құралы болып отырған мультимедия-құралдары әр түрлі ақпараттарды өңдеуге мүмкіндік беретін ең соңғы үлгідегі прогрессивті техникалық инновацияларды пайдалану жаңа деңгейдегі білім беру технологияларын енгізуге мүмкіндік береді деуге болады. Қазіргі заман талабына сай білім алушылардың сапалы да саналы білім алуына ықпал етуші құралдарды пайдалануда ғылыми-техникалық прогрестен қалыспай, жаңа педагогикалық инновацияларды орынды дер кезінде қабылдап, өңдеп, нәтижелі пайдалана білу – әрбір ұстаздың негізгі міндеті болып табылады. [8] М. Әуезов «Халықты халықпен, адамды адаммен теңестіретін - білім» - деп атап көрсеткеніндей, білімді, саналы, дарынды, іскер, ойшыл болашақ ұрпақты даярлауда ең алдымен білім қажет. Жас ұрпақтың рухын оятатын, елін, жерін құметтейтін, мәдени ұлттық қажеттілікке жараған білім – ең мықты білім. Әрбір ұстаз алдындағы басты мақсат – сапалы білім мен саналы тәрбие беру, тұлғаның заман талабы мен ағымына сай қалыптасуына ықпал ету екендігін бәріміз білеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ә.Жүнісбек «Жаңа технология негізі – сапалы білім» // Қазақстан мектебі. – 2008. - №4. – Б.1-2.
2. Тапаева А.П. Оқушыларға сапалы білім берудегі озық инновациялық технологиялардың тиімділігі // Молодой ученый. – 2014. - №20. – Б. 43-48.
3. А.Даменова «Жаңа педагогикалық технологиялардың жіктелуі және ерекшелігі»

// «Қазақстан мектебі». – 2012. - №2. – Б. 1617.

4. Э. Раджерс «Инновация туралы түсінік» // Қазақстан мектебі. – 2006. - №4. – Б. 2.

5. Т.П. Сенаторова «Мультимедиа. Возможности использование в учебном процессе» // Информационно-методический материал. – Казань: 2001. – Б. 4.

6. Кудесова Г. «Сабактарда – ақпараттық технологиялар» // Қазақстан мектебі. – 2013. - №10. – Б. 27-29.

7. Ж. Досова «Жаңа технологияны оқытуда қолдану» // Педагогикалық кеңес. – 2009. - №4. – Б. 16-25.

8. Каплиева А. «Инновациялық технологиялар-білім сапасын арттыру құралы» // Қазақстан мектебі. – 2013. - №12. – Б. 6-8.

ӘОЖ 343.985

ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТІ РЕТІНДЕ ТІНТУДІ ЖҮРГІЗУДЕ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ТАКТИКАНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нурбаева Б.Е.

Ғылыми жетекшісі: Е.Ж. Беисов, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент)

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: beisov_erbol@mail.ru

Бұл ғылыми мақалада бүгінгі таңда өзекті болып табылатын қылмыстарды тергеу кезінде криминалистикалық әдістемелерді қолдану барысында тінту тактикасын қолданудың құқықтық өзекті мәселелері қарастырылған.

Кілтті сөздер: *тергеу, тінту, криминалистикалық тактика.*

В данной научной статье рассмотрены правовые актуальные проблемы тактики обыска для расследования преступлений используя методы расследования преступлений криминалистики.

Ключевые слова: *следствие, обыск, криминалистическая тактика.*

This scientific article discusses the legal topical problems of search tactics for investigating crimes using forensic crime investigation methods.

Key words: *investigation, research, forensic tactics.*

Тінтудің тактикалық әдістері тергеу әрекетінің кенеттен, тосыннан жүргізілуіне негізделеді. Сондықтан тінтуге керекті деректер жиналысымен және дайындық жұмыстары бітісімен, кешіктірілмей дер кезінде жүргізілуі тиіс.

Тосыннан, күтпеген жерден жүргізілген тінту арқылы ғана іс бойынша пайдалы және маңызды деректер, дәлелдемелер тауып алуға болады. Сондықтан тергеуші, әр түрлі тактикалық әдістер қолдану арқылы, тінтетін үйге күтпеген жағдайда, кенеттен кіру тәсілін ойластыруы керек. Үйге кіргеннен кейін тінтілетін адамды тінту жөніндегі қаулымен таныстырып, іске байланысы бар объектілерді тергеу орнына өз еркімен беру тінтілетін адамның міндеті екені айтылады.

Тергеушінің бұл талабы бойынша олар кейбір заттарды өз еркімен беруі де мүмкін. Бірақ тергеушінің жұмысы осы берген заттармен ғана шектелмейді. Өйткені дерек заттар үй астына ма, шатырға ма, әйтеуір қарауға ыңғайсыз бір жерлерге тығылып қойылуы мүмкін [1, 78].

Бұдан кейін жүргізілетін жұмыс – тінту нысанын жалпы шолып қарау, ауланы,

бөлмелерді бақылап, дайындық үстінде алған бағдарлық мәліметтерге сәйкес пе, жоқ па, соны тексеру. Егер бұдан бұрын алынған мәліметтерге қазіргі жағдай едәуір сәйкес келмесе, тінту жоспарына, нақты жаңа жағдайларға байланысты, қосымша өзгерістер енгізіледі. Егер тінтілетін адам аса қауіпті қылмыскер болып, оның қару қолдануы мүмкін болса, алдымен оның өзінің жеке басын тінту керек.

Жеке басты тінтудің өзі екі кезеңге бөлінеді. Әуелі, жалпылай тінтіп, бойында қару бар ма, жоқ па соны қарап, содан кейін басынан төмен қарай киімін, денесін ұқыпты, мұқият тексеріп шығу қажет. Қалтасынан табылған құжаттар, заттар арнайы алдын ала дайындалған жерге қойылып, кейін хаттамаға енгізіледі.

Тінтуді, әрине сол тінтілетін адаммен бір жынысты адам жүргізуі тиіс. Тінтілетін адамның денесінде бинттелген, байланған жер болса оны шешіп көру үшін медицина мамандары қатыстырылып, бинтті шешу соларға жүктеледі.

Жалпылай шолудан кейін жеке объектілерді қарау кезеңі басталады. Тінтудің ойдағыдай табысты аяқталуы, оның белгілі бір тәртіппен, бағытпен жүргізілуіне, объектілерді қарау кезегін сақтауға, тағы басқа да тактикалық әдістердің толық және дұрыс қолданылуына байланысты.

Тінтуге кірісер алдында тергеуші нені іздеу керектігіне, қайдан іздеу керектігіне және қалай іздеу керектігіне айрықша назар аударады. Не іздеу керек екенін тергеуші тінтуге келер алдында анықтап, шешіп алады. Ал, қайдан іздеу керектігі тінтілетін нысанды (үйді, бөлмені) жалпы шолып қарағанда анықталады.

Не іздеу керектігін анықтаудың маңызы зор. Айталық, ізделетін нәрсе үлкен зат па, құжат па, ақша ма? Айғақ ізделетін жердің көлемі үлкен, іздеу жұмысы көпке созылатын болса, тінтуді сол ізделетін зат табылады-ау деген жерден бастау керек. Мысалы, тінтуге келген объект бір жеке тұрған көп бөлмелі, ауласы, қорасы, жанында участкесі бар үй болса тінту жұмысын, іздейтін заттың неғұрлым болуы мүмкін жерінен бастаған дұрыс. Айталық, жасырын көміп қойылды деген өлікті іздеуді қорадан, үй жанындағы участкеден бастаған жөн, ал құжат, ақша, қымбат бұйымдарды іздеуді тұрғын бөлмелерден бастау керек. Әрине, соңғыларын гаражға, басқа да жерлерге тығып қоюы мүмкін. сондықтан олар да қаралады. Бірақ мұндай заттар көбінесе үйде тығылатындықтан іздеу жұмыстарын тұрғын бөлмелерден бастаған дұрыс.

Тінтуге келгенде үйде қанша адам болса, бәрі де тінту біткенше орнында болуы тиіс, кетуге рұқсат етілмейді.

Тек жұмыс бабымен келген адамдарға, айталық, укол салуға келген медбикеге, хат тасушыға, жөндеу жұмыстарын жүргізуге келген шеберге, өзінің кәсіби қызметіне байланысты келген тағы басқа адамдарға, олардың құжаттарын, куәліктерін тексергеннен кейін үйден кетуге рұқсат беріледі. Отбасы мүшелеріне, үй-іші, бала-шағаларға бір белгілі жер бөлініп (мысалы, жеке бөлме) тінту біткенше сол орында отыруды талап ету керек. Бірнеше бөлме болса, қай бөлмеден тінту бастау керек екені бірден шешіліп, анықталуы тиіс. Кей жағдайда тергеуші өзі бір бөлмені тінтісе, екінші бөлмені тінту өзімен бірге келген полиция қызметкеріне тапсырылады.

Тінтетін нысан тек бір бөлме болса іздеу есіктен басталып, қабырға бойымен бір бағытта оңнан солға, не керісінше жүргізіліп, одан кейін бөлменің ортасында тұрған объектілер қаралады. Табылған заттар алдын ала арнайы белгіленген, айталық, арнайы жеке үстелге кезек-кезегімен қойылады.

Тінту үстінде тінтілетін адамның көңіл-күйін, іс-әрекетін, психологиялық құбылысын бақылап, осының бәріне сын көзбен қарау керек, себебі мұндай жағдайда тінтілетін адам асып-сасып, заттың тығылған жерін өзі білдіріп қоюы мүмкін.

Мысалы, бір іс бойынша тінту жүргізілгенде үйде жалғыз тұратын, бір сатушы әйел басында ашуы келіп, асып-сасып абдырай берген еді. Тінту ортасында бөлменің бір бөлігі тексерілгеннен кейін оның көңіл-күйі көтеріліп, тінтіп жатқан адамдармен қалжыңдаса бастады.

Тергеуші тінтілуші әйелдің көңіл-күйінің өзгеруін байқап қалып, дер кезінде оған мән береді, тексерілген нысандарды тағы бір мұқият қарап шығуды жөн көреді, әсіресе, осы әйелдің тапжылмай тұрып алған төсек-орын тұсы сезік келтіреді. Айтқандай, қайта тексергенде төсектің алмалы арқалығының қуысынан толған ақша, тергеуге қажет жалған құжаттар табылады. Міне, сөйтіп тергеуші тінтіліп жатқан адамның психологиялық көңіл күйіне дер кезінде дұрысмән беруінің нәтижесінде іске керекті нысандарды тауып, тінтуді табысты аяқтайды. Сондай-ақ тінтуде бір нәтиже беретін тактикалық, психологиялық әдіс – "ауызша барлау". Бұл тактикалық әдістің мәні тергеуші өзінің көмекшілеріне нұсқау берген болып немесе ақылдасқан болып, ауызша тінтілушіге естіртіп, қай жерлерді, қай нәрсені, нендей нысанды мұқият қарау керек екендігін айтады. Сонымен бір мезгілде тінтілетін адамның психологиялық көңіл-күйін бақылайды. Затты тыққан жері аталғанда, өзін қанша ұстамды ұстаса да, тінтілетін адам көбіне қобалжыған көңіл-күйін білдіріп қояды, құты қашып асып-сасып қалады [2, 67].

Керекті затты қай жерден іздеу керек екенін табу үшін тергеуші бірден өзін тінтілетін адамның орнына қойып, мен өзім қайда тығар едім деп өзіне-өзі сұрақ қойып, ойлап, болжап көруі керек. Жиіркеніп, толық қарамас деп, ізделетін затты қылмыскер қоқсықтың арасына, сыпырынды жәшікке, тағы басқа бір лас жерге тығуы да мүмкін. Мұны да тергеуші есінен шығармауы керек. Егер құпия, жасырын жер еденде болса, оны да зер салып, мұқият тексеру арқылы табуға болады. Мысалы, еденге жаңадан қағылған немесе жаңадан сырланған тақтай не шеге, еден тақтайларының арасындағы саңылаулар шындықты ашуға көмектеседі. Сондықтан осындай сезік келтіретін белгілер болса осы жерді үстірт қарамай, неғұрлым зер салып, қолдағы бар техникалық құрал-саймандарды пайдалана отырып қарау керек.

Жасырын, құпия жерді іздегенде тінтілетін адамның мамандығын, оның кәсіби қабілетін де ескерген жөн. Сонымен қатар, тығылатын затты қоятын құпия жер, ол заттың қандай зат екеніне және оның көлеміне де байланысты. Егер ізделіп жатқан заттай дәлелдеме, айталық, жалған құжат, хат болса оны кітаптың арасына тығуға болады. Тұрғын үйді тінтіп болғаннан кейін ауланы, қораны қарау керек. Бұл жерге кезек келгенше оны қарап тұруға полиция қызметкерін күзетке қою керек. Қорада, сарайда ағаш, көмір болса олардың бәрін аударып, ағаштарды екінші жерге қойып, арасын, астын мұқият қарау қажет.

Төсек тартып жатқан ауру адамның, не ұйықтап жатқан баланың төсегін де тексеруге тура келеді. Әрине, мұндайда сырқаттың да, баланың да жағдайына нұқсан келтірілмеуі тиіс. Кейде қылмыскерлер заттарды тығатын арнайы құпия орындар жасауы да мүмкін. Осындай құпия орындар, қабырғада, терезенің ернеуіндегі табанша тақтайдың астында, жылу құбырының араларында, т.б. қалтарысты жерлерде болуы мүмкін.

Қабырғадағы қуыс балғамен қаққан кезде күңгірт дыбыс береді, ол құлаққа естіледі. Жаңадан сырланған, жаңадан тұсқағаз жабыстырылған жер болса осы жерді аса ұқыптылықпен қарау керек, қабырғадағы суреттер де алынып қаралады. Металдан жасалған асыл бұйымдарды іздеуге арнаулы құрал-жабдықтар пайдаланылады.

Өйткені бұл іске қатысты өте маңызды, не аса қымбатты заттарды сақтап қалу, сөйтіп болмашы, арзан заттармен алдарқатып құтылып кету үшін қылмыскерлер әр түрлі айдалар қолдануы мүмкін. Сондықтан мұны естен шығаруға болмайды.

Ұйымдастыру тәсіліне орай тінту екі түрге – қайтара тінту және топтасып тінту түріне бөлінеді.

Алғашқы тінту қолайсыз жағдайда жүргізіліп ойдағыдай нәтиже бермеген, тінтуші жұмысқа жедел тартылып, оның қолында қажетті құрал-жабдықтар жеткілікті болмай, тінтуге көмектесетін арнаулы мамандар немесе басқа да қатысушылар жетіспей тінтудің сапасына нұқсан келтірілген алғашқы тінту кезінде кейбір жерлердің назардан тыс қалып немесе асығыс тінтіліп, тергеу ісіне нұқсан келтірген, сондай-ақ алғашқы тінту кезінде оқиғаға қатысты заттай дәлелдемелер болмаған, оны жаңадан іздестіру қажеттігі туған немесе қылмыскер алғашқы жасырып қалған заттарын кейін бұрынғы орнына қойған

жағдайларда тінту қайтара жүргізіледі.

Кейде бір іс бойынша бірнеше жерде бір мезгілде тінту жүргізуге тура келеді. Өйткені бір қылмыскердің бірнеше пәтері, саяжайы, қызмет бөлмелері болуы мүмкін, бір іс бойынша бір адамның емесе бірнеше адамның қатар қылмысқа қатысушы ретінде сезік келтіруі, сондай-ақ қылмыскер немесе сезік келтірушінің бірнеше туысқандары, дос-жарандары болып, заттай дәлелдемелерді солардың тұрған жерлеріне жасырылуы мүмкін. Мұндай жағдайда топтасып тінту жүргізбейінше, заттай дәлелдемелерді, деректерді дер кезінде қолға түсіру қиын.

Топ болып тінту кезінде операцияны бір мезгілде, үйлесімді жүргізудің маңызы айрықша. Бұл қылмыскерлердің бір-бірімен байланыс орнатып, әр түрлі айла-әрекеттер қолданып, жазадан құтылып кетудің жолын кеседі.

Тінтуді топтасып жүргізген кезде де оған дайындық және оны өткізу жеке-жеке жүргізіледі. Алайда, олардың бәрі бір жоспарға бағындырылып, бір жетекшінің басшылығымен ұйымдастырылады. Операцияның жетекшісі оның барлық қатысушыларына нұсқау беріп, тінтудің басталар мезгілін белгілеуге, аяқ астынан туған шараларға, айталық, тінтуді қайтара жүргізу қажет болған кезде, қосымша күш бөлуге міндетті [3, 112].

Заттай дәлелдемелер тиісті заңдылыққа сәйкес алынуы тиіс. Ол көп жағдайда мекемелердің, ұйымдардың, кәсіпорындардың көлігіндегі заттарды алғанда қолданылады. Заттар, құжаттар оның нақты иесінің немесе ол жұмыс істейтін мекеме, ұйым, кәсіпорын өкілінің қатысуымен алынады. Ал, арнаулы орындарда сақталған құнды заттар осы заттарға тікелей жауапты адамдардың қатысуымен ғана тіркеледі.

Мұндай жұмыстарды жүргізу үшін тергеуші іске қатысты нысанмен, құжаттармен, заттармен, алдын ала танысады. Айталық, тергеушінің тиісті мекеменің деректерін, есеп-кисап құжаттарын зерттеуі, іске қажеттісін іріктеуі үшін дайын бұйымдармен, заттармен танысуы жиі кездеседі. Кейде осы мақсатта арнаулы мамандар (есепшілер, технологтар, т.б.) тартылады. Міне, осылардан кейін мәселе анықталған соң ғана тергеуші нені алу жөнінде өз қаулысын шығарады.

Егер азамат іске қажетті заттай дәлелдемелерді бергісі келмесе ол күшпен алынады. Ал, ол заттар саналы түрде жасырылса, оны дереу іздеп, тінту үшін қаулы шығарылады. Заттар, құжаттар табылған жерлерінде тексеріліп, алынады. Егер анықтау ісі күрделі болып, бұған көп уақыт талап етілсе, тінтушілердің бір тобы бұған арнайы бөлінеді. Жеке тергеу ісі жүргізіледі.

Тінтілушіні немесе оның от басының кәмелетке толған мүшелерінің өз орнынан табу үшін тінту орнына шығу жоспарын дұрыс алдын-ала ойластырып қою керек. Кейбір жағдайда тергеу тәсілінің мәніне байланысты тінтілушінің оперативтік қызметкерлері тінтілу басталар алдында тінту орнына әкелулері мүмкін.

Іздестіру әрекеті жүргізілер алдында тінту орнымен танысып алынады, іздестіру әрекетінің көлемі анықталады, аса көңіл бөлінетін орындар белгіленеді, тергеу тобының арасында жұмыс учаскелері бөлінеді. Тергеуші мен оның жанындағы тұлғалар тінту орнына келгендігін, тінтілушіге байқатпағаны дұрыс.

Тінтілетін ғимаратқа немесе тінтілетін аумаққа кіру өте жауапты кезең. Мұны айтып отырғанымыздың себебі, әртүрлі күтпеген жағдайлар болуы мүмкін.

Айталық, барлық тінту тәртібін сақтай отырып, тергеу тобы тінту орнына келеді бірақ, оларды тінтілетін ғимаратқа кіргізбейді, сондықтан шұғыл шаралар қолдануға тура келеді, есік терезелерді сындырып немесе шатыр арқылы кіреді. Әрине бұл жағдайда тінтуге қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және мүліктерге мүмкіндігінше аз зиян келтіруге тырысу керек [4,59 б].

Құлыптарды бұзу еденнің астын ашу және басқа да мүліктердің бүтіндігін бұзу мынандай жағдайларды заңды деп есептеледі, егер:

- оперативтік жұмыстың материялында сол не басқа біржерде құпия орын бар деп

көрестірілген болса;

- байқау немесе сөйлесу кезінде тінтіліп отырған үйдің иесінің өзін өзгеше ұстауы байқалса;

- приборлар құпия орынның бар екенін көрсетсе;

- құпия орынның анық белгілері табылса – қабырғаға мықтап бекітілмеген кірпіш жаңадан қазылған жер т.е.е.

Тінтуді аяқ астынан жасаудың әсері зор. Ол үшін тінтілетін орынға оперативтік топ тінтілу жүргізілетін тұлғаға мүмкіндігінше сездірмей келулері керек. Қажетті жағдайда, тергеуші, тергеу әрекеті жасалатын орынның келетін және кететін жолдарына тосқауыл қояды. Егер тергеушіге тінтілуші қаруланған немесе қарсылық көрсетуі мүмкін деген мәліметтер болса, ол оперативтік құрамының күшімен мұндай қауіпті жоятын шаралар қолданады, тек содан кейін тінту орнына тергеу әрекетіне қатысушыларды шақырады [5, 309 б].

Тінту орнына келген кезде (аяқ астынан келген дұрыс) мыналар орындалуы керек:

1. Көліктерді тінту орнынан біраз қашықтықта қалдыру.

2. Тінтілушіге немесе оның от басының мүшелеріне танысадамды анықтап шақыру себебі оған олар еш қарсылықсыз есік ашады.

3. Тінтілуші немесе оның от басының мүшелері жоқ болыпшықса оларға не себептен екенін айтпай, шақырып алу шараларын қолдану.

4. Бірден терезелер мен есіктерге бақылау қоюды қамтамасыз ету.

5. Тінту орнына кірген кезде тергеуші тінтілушіге немесе оның орнындағыларға өзінің куәлігі мен тінту қол қоюы арқылы бекітуді талап етеді.

5. Оперативтік қызметкерлерге тінту орнында кімдердің бар екендігін анықтауды және олардың кейбіреуінің тығылып қалмауын бір нәрселерді жасырып немесе жойып жіберілуін қадағалауды тапсырады.

Қызмет тәжірибесінде мынандай жағдайлардың кездесуі сирек емес, тінтілушілер тергеушіні және оның қасындағыларын үйге көп уақыт бойы кіргізбей, іздестірілудегі заттарды жойып жіберетін жағдайлар.

Тінту екі кезеңге бөлінеді [6, 41]. Біріншісі-шолып шығу кезеңі, мұнда мынандай әрекеттер жүргізіледі, тінтуші:

- ғимаратты немесе алаңды аралап шығады;

- нақты жағдаймен тікелей танысады;

- жұмыс жоспары белгілейді;

- тінтуге қатысатын көмекшілерінің жұмыс тәртібін белгілейді. Екіншісі - нақты тінту кезеңі мұнда тінтілетін орынның тиісті бөлімдері бірінен соң бірі тексеріледі. Жалпылай тінту кезінде барлық бөлмелер немесе белгіленген ашық алаң түгелдей тексеріледі. Тінтуші спираль бойынша жүреді сыртынан ішіне қарай немесе тінтілетін алаңның бөлінген алқаптардың бойымен жүреді. Тінтілушілер бірнешеу болған жағдайда олардың әрқайсысына алаңның немесе ғимараттың белгілі бір бөлшектері бөлініп беріледі. Ортақ қолданылатын орынды көп уақытқа дейін бөлектеуге болмайды, сол себептен оны бірінші кезекте тексеру керек.

Барлық ғимараттар қызметтік тұрғын және шаруашылық құрылыстар деп бөлінеді. Қызметтік бөлме - бұл айыпкердің жұмыс орны. Егер қызметтік бөлме туралы сөз болып отырса, онда мұндай бөлмеге тінту жүргізу аса қиындық туғызбайды себебі тексерілетін орындар өте аз. Бірінші кезекте жұмыс столы, сейфтер, шкафтар қаралады.

Тінтудің мақсаты әртүрлі құжаттармен паралық заттар (ақша, ішпіндіктер, бағалы заттар және т.е.е.) Қызметтік бөлмелерде әдеттегідей, құпиялылық орындар жасалмайды көбінесе іздестірілетін заттарды кітаптармен, папкалармен, қағаздармен бастырып қояды, кейбір құжаттарды басқа нәрсеге арналған құжаттардың арасына салып қояды.

Егер құжаттар іздестірілетін болса, оларды қоқысқа арналған контейнер қағазға арналған корзинадан іздестіру керек. Егер қызмет бөлмесінде бірнеше адам жұмыс істеп

отырған болса, олардан өздерінің жазу столдарын, сейфтерін және т.е.е. тексеріп шығуды сұрауға болады. Тергеуші олардан айыпкер қай жиһазбен қолданатынын маңызды құжаттарды қай жерде сақтайтынын білуіне болады. Бұл жайдың байыбын анықтауға мүмкіндік береді.

Өндірістік ғимараттарды тінту әлде қайда күрделі, мысалы, дайын өнімдер қоймасы, цехтың өндірістік бөлімі. Бұл жағдайда, құпия орындарды жасауға ыңғайлы көп нысандардың болуы, тінтуді сдәуір қиындатады.

Тінтілетін ғимаратқа тез және кедергісіз кіру үшін қандайда-бір сылтауды пайдаланған дұрыс, мысалға байланыс бөлімінің немесе қоғамдық ұйымдық қызметкері дегендей. Егер мұны тінтілушіге күмән туғызбайтын оның танысы істесе тіпті жақсы болады. Ғимаратқа кіргеннен кейін лауазымды тұлғалар өздерін таныстырады, қызметтік куәліктерін көрсетеді және келу мақсаттары туралы хабардар етеді. Сонымен қатар тінтілуші тінту жүргізу туралы қаулымен танытады және осыған байланысты одан қолхат алынады. Осы кезде тергеуші бөлмелердің жеке бастарын анықтайды, бөлменің ішіне көз жүргізіп шығады, оның себебі, белгі беру телефонмен байланысу қандайда-бір тергеу ісіне қажетті заттарды жасырып қалу мүмкіндіктеріне дер кезінде тосқауыл қою үшін.

Тергеуші, қатысып отырғандардың барлығына өздерінің құқығы мен міндеттерін түсіндіріп болғаннан кейін, қандай заттарды табу үшін, тінту жүргізіліп отырғаны туралы, тінтілушіге хабарлайды және оларды өз еркімен беруді талап етеді. Бірақ заттарды өз еркімен беру, тергеушіні тінтуден бас тартуға міндеттемейді - деп ескертеді В.И. Попов. Бұл мынаумен түсіндіріледі, тінтілуші заттардың бір бөлігін ғана беруі мүмкін немесе тергеушіге білгілі барлық заттарды бере тұра, тергеу ісіне белгісіз басқа дәлелдік заттарды жасырып қалуы мүмкін [7,18].

Тұрғын үйді тінту сонда тұратын кәмелетке толған тұлғалардың қатысуымен жүргізіледі, егер олардың қатысуы мүмкін болмаған жағдайда, жергілікті атқару органының өкілдері шақырылады. Ұйымдық ғимараттарда тінту, соның әкімшілігінің қатысуымен жүргізіледі.

Барлық іздестіру екі кезеңге бөлінеді.

Шолып шығу кезеңінде тергеуші тінту жүретін орыннан іздестірілетін нысандар туралы жалпы мағлұматы бола тұра айналадағы жағдаймен тікелей танысып шығады:

- бөлмелердің орналасуымен (ғимараттың планы);
- қандай жиһаздар бар және олардың орналастырылуы;
- ғимараттың жалпы жағдайына көңіл аударады;
- ауладағы құрылыстар мен олардың орналасуына;
- ауладағы өсімдіктерге көңіл аударады.

Осылардың бәрін талдай келе тергеуші жасалған тінту жоспарына, қажетті деген өзгерістерді енгізеді. Іздестіру әрекеттерінің кезектігін анықтайды, іздестіру нысандарын мүмкін деген жасыратын орындарын белгілейді, көп күш жұмсайтын іздестіру учаскелерін анықтайды, егер қажет болса іздестіруге қатысушылар арасында тінту қажет болса жұмыстарын қайтадан бөліп береді.

Тергеушінің алдында мынандай міндетті мәселе тұрады - ол тінтілуші мен оның от басының мүшелерін бақылауды ұйымдастыру. Кейбір жағдайда, тінтудің бірінші кезеңінде, тұлғаны жеке тінту қажеттігі туындауы мүмкін, ол тек іздестірудегі затты табу мақсатында ғана емес, Сонымен қатар, тінтушілерді тінтілушілер жағынан шабуыл жасаудан қорғап қалу үшін.

Ғимаратты жоспарлы түрде зерттеу тәсілін таянап алумен қатар, тінтуді оңтайлы жағдайда жүргізуді қамтамасыз ету керек. Демек, тінту орнын дұрыс қабылдау үшін қолайлы жағдай, жақсы жарық керек. Қандайда-бір іздестіру әрекетіне кіріскен кезде, мынандай ережені басшылыққа алып отырып істеу керек:

- жалпыдан жекеге;
- үлкеннен кішіге;

- жоғарыдан төменге.

Бұл тінтілетін ғимаратты жоспарлы түрде зерттеуге мүмкіндік береді.

Ғимараттың бөлмелерін тінту кезінде тергеуші тек бір бағытта жүруі керек, яғни сағат тілінің бағытымен спиральдық бағытпен. Қабырғаларды зерттеу оның қандай материалдардан жасалған және құпия орындарды орналастыру мүмкіндігін анықтаудан басталады.

Қабырғалардың қалыңдығы планда көрсетілген қалыңдықпен салыстырады. Ол үшін, әрбір қабырғаны іші-сыртынан өлшеп шығады, сол арқылы екі қабатты қабырғаны, ал олардың арасына орналастырған құпия орын анықталуы мүмкін. Шкафтың ішіндегі киімдер, басқада заттар толығымен тексеріледі, кітаптардың барлық беттері қаралып шығады, іші толып тұрған ыдыс-аяқтар, сұққыштар арқылы тексеріледі.

Тінту кезінде бір орынды толық қарап шықпай екінші жерге ауысуға болмайды. Қабырғаларда орналастырылған құпия орындар, тоқылдату арқылы да анықталдады, себебі бітеу жермен, қуыс жерлердің дыбысы әртүрлі болады. Қабырғаларды қарау кезінде қисық-мисық, томпайған, тереңдетілген жаңа жапсырылған қаптаулар байқалуы мүмкін. Мұндай жерлерге аса көңіл аударған жөн, себебі бұл жерлерде құпия орындар немесе қылмыс іздері жасырылуы мүмкін.

Медеу ауданының тергеу ісінде, жақын арада М. Рогозин деген азаматтың үйінде тінту жүргізілгені туралы көрсетілген. Тергеушінің көзіне қабырғаға жапсырылған түс қағазға үқсас түс қағаздың бір бөлігі түседі, бірақ оның бұрынғыдан әлде-қайда кейін жапсырылғаны байқалып тұрады, оны қабырғадан ажыратып алған кезде, қабырғадан қанның ізі табылады.

Қабырғаны тексерген кезде, қабырғаға ілінген бірде-бір зат қараудан тыс қалмауы керек: бра, суреттер, эстамптар, киімдер, кітап полкалары. Олардың артында құпия орындар, ойықтар, есіктер болуы мүмкін. Осыларды ескере отырып, қабырғаға ілінген барлық заттар алынуы керек. Қабырғаларды тексеріп болғаннан кейін, еденді тексеруге кірісу керек.

Еденді зерттеу кезінде, оның тақтайларына көңіл аудару керек. Сонымен қатар еденнің қандай материалдардан жасалғанын анықтаудың мәні, осыларға қарап, оның астында құпия орындар жасау мүмкіндігі туралы, қорығтынды жасауға болады. Кейбір жағдайларда еденді тексерудің, атап айтқанда олардың сақтауларын тексерудің айтарлықтай мәні бар, ол қылмыс ісінің іздерін тауып алу мүмкіндігі.

Үйдің төбесі мен шатырының жабылуы зер салынып қаралады, төбенің жабындысы мен құймаларының әр жерінің қалыңдығы өлшенеді. Үйдің төбесінің мәткелерінің құрлымы да тексеруге жатады. Егер үйдің шатыры қаңылтырмен, шифрмен жабылған болса, онда олардың қиылысқан жерлеріне іздестіріліп отырған қағаздар, құжаттар жасырылып қоюы мүмкін екендігін естен шығармау керек.

Ғимаратты тінту әрекетіне, балконды, веранданы, перде ілгіштерді, дәліздерді, мансарданы тексеруде жатады. Оларды ішкі және сыртқы жақтарынан қарап шығады. Ошақтардың, тұқылдырықтарда, мұржаларда құпия орындарды орналастыру жиі кездеседі.

Тергеушінің іздестіру шеберлігі оның нақты жағдайларды, дұрыс аңғаруында, мақсатына жетуге тырысуы мен ұстамдығында.

Алдынан шыққан бірінші сәтсіздіктен кейін, оның кері шегінуге тінтудің табысты аяқталатынына сенімін жоғалтуға "ыңғайсыз" орындарды (табалдырық, үй асты орындары) тексеруден бастартып, кір жүғатын (шаң-тозаң, күл-қоқыс т.б.) жұмыстардан жиіркенуіне қақысы жоқ. Тергеушіні абыржыту мақсатында, тінтілушілердің арандатуларына әдейі шығарған ұрыс-керістеріне, қосылып кетуге болмайды. Кез-келген жағдайда өзін-өзі ұстау мен сабырлық өте маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Б.Қ. Төлеубекова, Қ.Ж. Қапсәламов, Б.Қ. Шынарбаев, Д.Қ. Бекішев. "Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Ерекше бөлім. – Алматы. – 2008. -165-б.
2. Порубов Н.И. Курс криминалистики, Минск, 2010. – 356 с.

3. Криминалистика: Учебник (Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юр.лит., 1984. – 348 с.
4. Криминалистика және сот сараптамасы сұлба нысанында: Оқу құралы / Ә. Исаев, А. Шакенов.- Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 232 б.
5. Криминалистика. Учебник под ред. Васильева А.И. – М.: 1998. – с. 152.
6. Потапов С. Принципы криминалистической идентификации. / Советское государство и право. – М.: - 1940.- 269 с.
7. Криминалистика негіздері: Жоғары және орта кәсіптік білім беретін оқу орындарына арналған оқулық / Жалпы редакциясын басқарған Россинская Е.Р.- Алматы: «Мектеп», 2007.- 272 б.

ӘОЖ 159.91

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Нұржанова Т.Т. п.ғ.к., доцент, **Оразова Б.К.** п.ғ.м., оқытушы

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: Akbayan_Kuatovna@mail.ru

Мақалада қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі балалар тобымен жұмыс жүргізудің әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық шарттары мен ерекшеліктері туралы қарастырылды.

Тірек сөздер: мүмкіндігі шектеулі бала, әлеуметтік педагог, педагог-психолог, ата-ана тәрбиесі, әлеуметтік бейімдеу, арнайы оқыту мекемелері, оңалту мекемелері

В статье рассмотрены социальные, психолого-педагогические условия и особенности работы с группой детей с ограниченными возможностями в обществе.

Ключевые слова: ребенок с ограниченными возможностями, социальный педагог, педагог-психолог, родительское воспитание, социальная адаптация, специальные учебные заведения, реабилитационные учреждения

The article deals with social, psychological and pedagogical conditions and features of working with a group of children with disabilities in society.

Key words: child with disabilities, social pedagogue, educational psychologist, parenting, social adaptation, special educational institutions, rehabilitation institution

Әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар қоғамның тіршілік әрекетінде жағымды өзгерістермен қатар балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтенуінде көрініс тауып жатқан қоғам өмірінің сан алуан саласындағы жағымсыз жағдайлардың пайда болуына алып келуде. Соның ішінде, мүмкіндігі шектеулі балалар санының көбеюі. Сондықтан бүгінгі таңда мүмкіндігі шектеулі балалар да басқа барлық оқушылар сияқты сапалы, әлеуметтік бейімделуге, қоғамда өз орнын табуға толық жағдай жасайтын білім алуға тиісті екендігін айту қажет. Арнайы білім беру мекемелеріндегі жағдайлар мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамнан, әлеуметтік ортадан бөлектеніп қалуына әкеліп отыр. Олардың қоғамның басқа бөлігімен қарым-қатынас жасау мүмкіндіктері өте аз.[5]

Мүмкіндігі шектеулі балалар деп- туа біткен немесе белгілі бір жарақаттың салдарынан пайда болған физикалық және психикалық дамуында кемістігі бар балалар тобын айтамыз.[8]

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050»

Стратегиясының «Әлеуметтік саясаттың жаңа принциптері – әлеуметтік кепілдіктер мен жеке жауапкершілік» деп аталатын басымды бағытында: «Біздің елімізде мүмкіншілігі шектеулі тұлғалардың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескеру, оларға мемлекеттік қолдауды қамтамасыз ету» - деп қорғау мәселесіне аса назар аударды [1].

Бұл тұжырымды ой бала тағдырының мемлекет үшін маңызды мәселе екенін ескере отырып, қоғамдық және отбасылық тұрғыдан нақты қадамдар жасаудың, соған сай іс - шараларды қарастырудың қажеттілігін көрсетеді.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу үдерісі қоғамдық талап, сондықтан осы ғылымның дамуының негізін қалағандар: зиятында ауытқушылықтары бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесін зерттеген ғалымдар: Л.С. Выготский, Л.В. Занков, А.Н. Граборов, Г.М. Дульнев және т.б; қазіргі уақытта зиятында ауытқушылықтары бар балаларға ерте жастан түзетушілік көмек көрсету мәселесін зерттеушілер Е.А. Стребелева, Ю.А. Разенкова және т.б., мектеп жасына дейінгі зиятында ауытқушылықтары бар балаларды арнайы оқыту, тәрбиелеуді Л.Б. Баряева, О.П. Гаврилушкина, А.А. Аксенова, М.Н. Перова және т.б., ал зиятында терең ауытқушылықтары бар балаларды оқытудың жаңа технологияларын әзірлеу мәселесімен айналысатын ғалымдар Г.В. Цикото, А.Р. Маллер, А.А. Еремина және т.б [10].

Ал Қазақстандағы арнайы балалар үйі мен мектеп-интернаттарда тәрбиеленетін балалардың дамуы мен тарихын Ж.И.Намазбаева [4], А.К. Сатова, М.Ж. Смайлова арнаулы балалар үйі мен мектеп-интернаттарда білім беру мен тәрбие берудің теориясы мен әдістемесін дамытуға өз үлестерін қосса, ал Р.А. Сүлейменова, Қ.Қ. Өмірбекова, К.Ж. Бектаева, А.Д. Шарапиева, И.Г. Терехова, Г.М. Коржова, Г.А. Аужанова, А.Н. Аутаева, А.А. Махметова, А.А. Байтұрсынова, Халыкова Б.С. сынды ғалымдар Қазақстандағы ең кенже саналатын арнайы педагогиканың дамуына ықпал жасады. [10]

Сол себепті арнайы білімнің өзекті мәселелерінің бірі - арнайы мекемелердің санын арттыру емес, сол мекемелердегі білім беру қызметінің сапасын көтеру, жетілдіру. Бұл деген, әлемдегі білім беру саясатымен ұштасады, яғни, мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру және тәрбиелеу үрдісіне біріктіруге жол ашады.

Қазіргі таңда дүние жүзі бойынша көптеген психологтарды ерте балалық шақ мәселесі қызықтыруда. Бұл қызығушылық кездейсоқтық емес. Бала өмірінің алғашқы жылдары сол кезеңнің қарқынды даму сатысына жатады. Баланың физикалық дамуы, психологиялық және денсаулық деңгейінің негізі саналады. Осының нәтижесінде мүмкіндіктер ағымы қалыптасады, баланың болашағы айқындалады. [4]

Әлі туылмаған бала - ол адамның қалыпты тіршілік иесі. Ананың әлі туылмаған баланың дамуына қатынасы тікелей маңызды. Жүкті болғаннан кейінгі ананың балаға қатынасы, махаббаты оның туылуымен байланысты. Ананың жатырдағы баламен қатынасқа түсуі, баланың психикасының дамуына ықпал етеді. 1983 жылдың шілдесінде доктор Верни бес жүз әйелге сауалнама жүргізді, ондағы көрсеткіш бойынша әрбір үш әйелдің біреуі көтеріп жүрген баласының психикасы туралы ойланбаған. Осы жағдайда дүниеге келген балада жүйке жүйесінің бұзылғандығы байқалған. Мұндай балалар нәресте кезінде басқа балалардан көбірек жылайды. Сондай – ақ олар бейімделу кезінде де қоршаған ортаға үйрене алмай, қиындықтар көрген. Нәресте кезінде балаға өз уақытындағы мүмкіндікті қалыптастыру мен психологиялық сапаны көтеру қажет. [3]

Кемістік әлеуметтік жағдайда ғана болатын ғана емес, сонымен қатар ол күш- қуат, қабілеттілік екендігін психолог-педагогтар қорытқан тәжірибелері бойынша ғылыми тұрғыдан негізделіп заң ретінде қалыптасқан пікірлер бала соқыр болса да, көруге ұмтылады, саңырау болса естуге ұмтылады, тіл кемістігі болса оны түзетіп сөйлегісі келеді. Осы органикалық кемістіктерді анықтау жолында психологиялық әрекет келешекте жүзеге асырылатын маңызды істің бірі болып табылады. Адлер адам бойындағы жетіспеушіліктің диалектикалық өзгеруіндегі психологиялық заңдылық оның өздігінен сезініп, сол кемістіктерінің орнын толықтыруға ынталану әрекеттерін түсіндіріп береді. Бұл көзқараста психологияны

биологиямен, әлеуметтік ғылыммен жақындастыру ниеті айқын байқалады. Кез келген организмнің тіршілігі биологиялық жағдайға бейімделген. Ал адамның тіршілік бейнесі әлеуметтік жағдайдың талаптарына бағытталған. Осы орайда Адлер «Біз - көздеген мақсатымызға жету үшін ойланып толғанамыз, сезіп- білуіміздің бәрі де қажеттігімізді қанағаттандыру болып саналады» - дейді. [5]. Жалпы кемістіктің орнын толтыруда жеке мүшелердің атқаратын қызметі жайында ертеден қалыптасқан биологиялық теріс түсініктерден арылту. Мұндай түсініктер жекелеген сезім мүшелері кеміс мүшелердің қызметін қатар атқарып кетеді деген пікірге тоқталады. Мысалы, сипау сезімі мен есту сезімі көрмей қалған көздің қызметін атқарып, оны толықтырады дейді. Бала кемістігін толықтырудың екі түрлі ерекшелігі бар. Оның бірі бала психикасының даму шамасына орай жасалынатын әдіс – тәсілдер және оның кемістігін толықтырудағы өз бойындағы мүмкіншіліктері. Осы жайтты ескеріп, олармен санасып отырғанда оған кеміс балалардың бойындағы олқылықтарды толықтырудың әдіс- тәсілдерін қарастырып, оларды жүзеге асыру жолдары іздестіріледі. Психологияда балалардың кемтарлығы жайындағы өзекті мәселені әлеуметтік маңызды мәселе ретінде қарастырып, оны әдеттегі екінші кезектегі іс деп санамай, адам тіршілігіндегі басты мәселе ретінде бағалауды қажет етеді. Біздің алдымызда тұрған ең маңызды мәселе - дене кемістігі жайында ғылымға жат түсініктерден арылуымыз керек. Жалпы бір сөзбен айтқанда психологиялық тұрғыдан мүмкіншілігі шектелген балалар мінез-құлқын дамыту жұмыстарының принциптері дені сау балалармен бірдей болып келуі де ықтимал. Кеміс балаға тек ауру жағынан ғана қарау біздің теориямыз бен практикамызды теріс бағытқа бұрып жібереді. Біз кемістікті жан- жақты алып мұқият тексереміз. Күрделі кемістігі бар балалардың ерте жастан отбасында тәрбиеленуі өте маңызды. Отбасында баланың мінезіне көп көңіл бөлінген жөн. Бала мінезінің тұйық болуының себептері өте көп. Біріншіден, баланың психологиялық ерекшелігіне, жан дүниесінің нәзіктігіне, ішкі әлемінің тереңдігіне, физикалық кемістігіне байланысты болуы мүмкін. [2] Мұндай бала жалғыздықты қалайды, ол жалғыз өзі ғана істейтін жұмыстарды орындайды. Мұндай жағдайда ата-аналары баласына аса сақ және мұқият болуы керек. Сондықтан «оған бірдеңе болды, бір жері ауырып жүр» деп қауіптенбеңіз. «Тәрбиелеймін» деп, оның нәзік әлеміне қол сұғып, дамуына зиян келтіруіңіз мүмкін. Баланың тұйық мінезі бір жұмыстан қалжырағанына, әлсіздігіне, сырқатына, жақын досымен ренжісіп қалуына, арадағы түсініспеушілікке байланысты болса, бұл – басқа жағдай. Мұндайда ата-аналар бала көңіл -күйінің кенеттен не себепті өзгергенін баламен сөйлесіп анықтап алуы қажет, егер қолыңыздан келсе, бұл кезеңнің ешбір ауыртпалықсыз, қайғырусыз өтіп кетуіне көмектесіңіз. Отбасында жалғыз тәрбиеленген бала көбінесе тұйық мінезді болады. Үнемі жалғыз өзі ойнайды, ешкіммен араласпайды. Ата-анасының да туысқандарымен тек телефон арқылы ғана хал-жағдай сұрасқанын, арада тығыз, жақын байланыстың жоғын көрген бала болашақта өздігінен айналасындағылармен қарым-қатынас орнатуға талпынбайтын болады. Мүмкін, баланың мұндай мінезінің қалыптасуына ата-ана, сіз себеп болған шығарсыз. Балаңызға жеткілікті көңіл бөлесіз бе? Жұмысыңыз көп, балаңызбен бірге ойнауға, жай ғана әңгімелесуге, тіпті оның сізге айтқысы келген әңгімесін тыңдауға уақытыңыз жоқ шығар. Әлде серуендеп жүргенде балаңыз жерден бір әдемі тас тауып алып немесе құрастырмалардан бір машина жасап, пластилиннен аңның бейнесін сомдап, соны сізге көрсетуге асығып, қуанып, көзі жайнап жүгіріп келгенде, сіз оны жақтырмай, қабағыңызды шытып, бұзып, лақтырып, тіпті теледидар көріп отырған сіздің көңіліңізді бұзғаны үшін айқайлап жіберген кезіңіз болған шығар. Әдетте, отбасы мүшелерінің біреуі үнемі оның бір әрекетін немесе қиялынан шығарған (балаларға тән қылық қой) әңгімелерін жақтырмай, күлкі етіп, балаға үнемі бәрін дұрыс емес істейтіндігін айтып (өте қатты (жай) сөйлейсің, өте жылдам (асықпай) қимылдайсың, олай жүрмейсің, былай отырмайсың...), бетіне басады. Балаға бұл қатты әсер етіп, бойында тұйық мінез қалыптасады. Балаңыздың тұйық мінезінің себебін нақты анықтау үшін кішігірім психологиялық тест жүргізіп көріңіз. Оған өз отбасының суретін салуды ұсыныңыз. Әрбір ата-ана баласы өмірге келгеннен кейін, оның денсаулығы мықты болғанын қалайды. Ата-анасы баланың жасаған әр бір қимылына, оның жүзінің жадырағанын, басқан әр бір қадамын,

алғашқы шығарған дыбысына, айқан сөзіне қуанады. Әр бала қоршаған ортаның қамқорлығын қажет етеді. Бірақ кейбір балалар қоршаған ортадан алыстап, өз әлемінде өмір сүреді. Олар әр жаңа нәрсеге қызықпайды, оны танып-білуге қызығушылығы болмайды. Осындай балалар қарым-қатынас жасауда, әлеуметтік ортаға бейімделуде, ата-анасымен сөйлесуде қиындықтарға кездеседі. Мүмкіндігі шектеулі балаларға ерте түзете-дамыта көмек беру әртүрлі арнайы білім беру ұйымдарында жүзеге асады: психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, оңалту орталықтары, жалпы типтегі және арнайы мектепке дейінгі мекемелер, сонымен бірге осы берілген топ балаларына білім беру және әлеуметтік қызметтер атқаратын үкіметтік емес мекемелер. Білім берудегі түзету педагогикалық жұмыстың осы бағытының мақсаты - мүмкіндігі шектеулі ерте жастағы баланың жоғары деңгейде дамып, білім беру үдерісі мен әлеуметке енуі үшін жағдайлар жасау және де ата-аналарды осы іске тарту. [5]

Ерте түзете көмек беру туғаннан 3 жасқа дейінгі балаларға көрсетіледі. Түзете-дамыта оқыту курсының соңында бала 3 жасқа келгенде қызмет көрсетудің келесі кезеңі мектепке дейінгі бөлімге ауыстырылады.

Жеке түзете-дамыту бағдарламасына сәйкес топ мүшелері келесі іс-шараларды орындайды:

- емдік-сауықтыру іс-шаралары (дәрі-дәрмектік және физиотерапиялық ем, емдік дене шынықтыру, массаж, тағы басқа.);
- түзете-дамыту сабақтары;
- әлеуметтік-құқықтық жүйелер туралы, мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуы, оған жағдай жасау мен емдеу туралы сұрақтары бойынша ата-аналарға кеңес беріледі. [7]

Зиятында бұзылысы бар баламен ата-анасының өзара қарым-қатынас ерекшеліктеріне мән беру өте маңызды. Зерттеулер көрсеткендей ата-аналар баласының даму мүмкіндіктерін ескере отырып, туындап отырған мәселенің өзектілігін түсінулері керек. Ф.Ф. Рау және Н.Ф. Слезина зерттеулері мынаны көрсетеді: дамуында қиыншылығы бар балаларды жанұяда дұрыс тәрбиелеудің бірнеше түрлерін ажыратты:

- ата-ана баласына көп уақыт көңіл бөлмей, баланы өз еркіне көп қалдырады. Бұл баланың дамуына кедергі келтіріп, жағымсыз реакцияларын тудырады;
- ата-ананың шамадан тыс баланы еркелетуі. Баланы аяп, еркелетіп, қиындықтарға жолатпай, ол үшін бәрін өздері жасауға тырысулары. Мұның бәрі баланы әлсіз, бос етіп және дамуына үлкен кедергілер әкеледі.

Зиятында бұзылысы бар баламен ата-ана қарым-қатынасының түрлері келесідей:

- ата-ана баласының кемістігіне қатты күйініп, уайымдайды. Оны аяп, тым қатты көңіл бөледі. Бұл баланы өз бетінше әрекет етуіне, өмірдің қиын жақтарына төзе білуіне кері әсер етеді;
- баланың зиятында бұзылысы бар екенін ескермейді, ата-анасы оның кемістігін байқамайды;
- ата-ана баласының кемістігінен ұялып, намыстанып, адамдарға көрсетпейді, қоғамдық орындарға апармайды. Сондықтан бала баяу дамиды, тұйық, енжар болады;
- бала жанұяда «өгей бала» тәрізді бөлектетіледі және оның кемістігін бетіне басып, оны мазақтап, келемеждеп, ренжітеді. Бала ызақор, тік мінез болып өседі;
- ата-ана баласына мүлдем көңіл бөлмей, тәрбиелеуді мектепке итеріп қояды. [8]

Жүктілік және босану кезіндегі патологиялық жағдайлар, алғашқы өмір жылдарында созылмалы аурулармен ауыруы, тұқымқуалаушылық себептер, тәрбиенің теріс әсерлері баланың зиятының бұзылуына әкелетін себептер болып табылады. Көптеген ата-аналар баланың дамуындағы ауытқушылықты медицина тұрғысынан, яғни дәрі-дәрмектерді қолдана отырып емдеуге ғана болады деп, балаға дұрыс тәрбие арқылы және арнайы жаттығулар көмегімен де кемістікті түзетуге, жоюға болатынын ескере бермейді. Ерте жастағы зиятында бұзылысы бар баланың әлеуметтік бейімделуі ата-ананың тәрбиесіне байланысты болатыны белгілі. Мұндай баланың дүниеге келуі ата-анасының эмоциясына күшті әсер етіп, жағымсыз қарым-қатынас туындатады. Жағымсыз қарым-қатынас тәрбиесі балада түрлі екіншілік

кемістік тудыруы мүмкін. Зиятында бұзылысы бар бала тәрбиелеп отырған жанұяға психологиялық мінездеме беруге болады. Зиятында бұзылысы бар бала дүниеге келген жанұя психотравмалық жағдайда болады. Мысалы: анасына зиятында бұзылысы бар бала туылғаны жөнінде хабарлағанда 65,7% аналарда өте қатты эмоционалдық бұзылыстар, истерикалық бұзылыстар көрініс береді. Зиятында бұзылысы бар баланың дүниеге келуі ата-ананың дағдарысын туғызып, осыған байланысты болатын қарқынның 4 негізгі фазасымен ажыратылады, фаза тұңғышқа түсу, қорқыныш, көмексіз сезінуімен сипатталады. Ата-ана алдында осы сұрақ туындайды: «бұл жағдай неге дәл менімен болды?» Болған жағдайды қабылдауға дайын болмау көріністері жиі кездеседі. Қойылған диагнозға келіспеу, қарсылық көрсету 2-фазаны сипаттайды. Кейбір ата-аналар диагнозбен келіскенімен, баланың даму мүмкіндігін емдеу арқылы тез арада жоюға болады деп түсінеді. Бұл түсініктері уақытша болады, кейіннен ата-ана баласының диагнозын тереңнен түсінгеннен кейін, олар одан әрі қатты қайғырады. Ата-ананың жабығуы мен қамығулары шынайылықпен сипатталып, 3-фазаға ұласады. Бұл синдром «элеуметтік бейімделмеуі» оның психикалық және дене кемістігі екенін ата-ана түсіне бастайды.[6]

Мүмкіндіктері шектеулі бала үшін отбасы бір жағынан тіршілік қоршауы болса, екінші жағынан – тәрбиелік орта. Баланың алғашқы өмір сүруі мен қалыптасуы қадамы отбасында өтеді.

Мүмкіндіктері шектеулі баланың ата-аналармен жұмыстың мазмұны келесі бағытта болуы тиіс:

- денсаулығын дамыту, кемістіктің салдарын жою, азайту;
- адамгершілік тәрбиесіне көңіл бөлу, адам арасындағы қарым-қатынастарға, жағымсыз қылықтарды ажыратуға үйрету;
- баланың отбасындағы жағдайын тексеру, жанұясындағы ішкі қарым-қатынастарды психологиялық-педагогикалық түзетуге көмектесу;
- ата-анасын мектеппен бірге жұмыс жасауға шақыру.
- “ашық есік” күндерін өткізу;[6]

Ата-аналар жиналысы – мектеп ата-аналардың байланысының негізгі түрі. Оларды мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесін талқылау мақсатында өткізеді. Нақты тақырыптағы жиналыстар оқу жылында кем дегенде 4 рет өткізілуі тиіс.[9]

Жалпы бұл жұмыстың негізгі бағыты ата-аналарда баланың даму мүмкіндіктеріне сендіру, білім беру, тәрбиелеу, түзету міндеттерін шешуге көмекші болуға үйрету.

Біздің елімізде алғашқы арнайы балабақшалар өткен ғасырдың 60-шы жылдарында ашылды.

Мектепке дейінгі арнайы білім беру мекемелердің кеңейген жүйесі:

- бөбекжай
- балабақша
- мектепке дейінгі балалар үйлері
- сонымен бірге жалпы балабақшадағы арнайы топтар.

Мектепке дейінгі арнайы мекемелердің қағидалары:

- арнайы мекемелерді дамуындағы жетекші бұзылуына сай іріктеп жинақтау. Осыған сай келесі мектепке дейінгі мекемелердің типтері бар:

- есту қабілеті бұзылған (естімейтін және нашар еститін балалар),
- көру қабілеті бұзылған (көрмейтін және нашар көретін амблиопиясы бар балалар),
- сөйлеу қабілеті бұзылған (тұтықпасы, жалпы тілінің дамымаушылығы бар балалар),
- зияты зақымдалған (ақыл-ойы кемтар),
- тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға арналған, арнайы балабақшалардағы топтардың жалпы балабақшаларымен салыстырғанда толықтыруының аздығы (15 балаға дейін);
- мектепке дейінгі арнайы мекемелерге қосымша олигофренопедогог, сурдопедогог, тифлопедогог, медициналық қызметкерлердің штатын енгізу;

- дефектологтар мен тәрбиешілердің сабақтарын қайта бөлу, тіл дамыту сабақтарын математикалық ұғымдарды қалыптастыру сабақтарын тәрбиешілер емес, дефектологтардың жүргізуі;
- сабақтарының арнайы түрлерін ұйымдастыру (есту қабілетінің қабылдауын дамытуға, көру қабілетін дамытуға, кеңістікте бағдарлау сабақтары);
- мекемелер қызметінің тегін болуы.[9]

Қорытындылай келе, ерекше көмек қажет ететін балаларға көмек беруді ұйымдастыру психикалық және дене кемістіктері бар және осындай даму қаупіндегі балалар тобын анықтаудан басталады. Неғұрлым мүмкіндігі шектеулі бала кемістігін, кемістік құрылымын, себептерін ертеден, уақытында анықтап, ерте кезден бастап қажетті түзету жұмыстары көрсетілсе, соғұрлым мүмкіндігі шектеулі баланың бойындағы кемістіктер түзетіліп, бала қоршаған, әлеуметтік ортаға бейімделіп, жоғары деңгейде өмір сүре алады.[7]

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Қазақстан - 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. //Ақиқат. №1, 2013. – 5 - 27 бб.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 384 с.
3. Выготский Л.С. Основы дефектологии. М.; 1995 ж.
4. Майлз С. и др. Школы для всех. Включение детей со спецнуждами в образование /С.Майлз, Ш.Миллер, И.Льюис, М.Крофт, Лондон, Фонд «Спасите детей - Великобритания».- 2002
5. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. Л. Сластенина. - М., Академия, 2005. -200с.
6. Жаназарова З.Ж. Социальная работа с семьей /Учеб. пособие Алматы, «Қазақ Университеті», 2003. – 172 с.
7. Сүлейменова Р.А. Система ранней коррекционной помощи детям с ограниченными возможностями в Казахстане: проблемы создания и развития. –Алматы, 2001.
8. Байтұрсынова А.А. Арнайы педагогика: проблемалар мен даму болашағы. Оқу құралы.Алматы, 2008.- 265б.
9. Халыкова Б.С. Организационно-технологические основы обучения детей дошкольного возраста с ограниченными возможностями в условиях реабилитационного центра. автореф. дисс. канд.пед.наук. – Алматы.; 2003.
- 10.Сулейменова Р.А. Специальное образование детей за рубежом: проблемы и решения. – Алматы, 1997. – 93 с

ӘОЖ 37.036.5

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ ТУ МӘСЕЛЕСІ

Нұрпейсов Қ.Б. магистрант

Ғылыми жетекші: п.ғ.к, доцент Шүжебаева А.И.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: gnzh1661@mail.ru

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекетінде шығармашылық қабілеттерін дамыту мүмкіндіктері қарастырылады. Психологиялық-педагогикалық әдебиетті оқу негізінде "шығармашылық" және "шығармашылық қабілет" ұғымдары

анықтамалары көрсетіледі.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін табысты дамытуға жағдай жасауға ерекше көңіл бөлінеді. Баланың шығармашылық дамуы өнермен, оның ішінде музыкалық өнермен тығыз байланысты деген ой негізделеді.

Тірек сөздер: шығармашылық қабілеттер, бастауыш мектеп оқушысы, музыкалық қабілеттер.

В статье рассматриваются возможности развития творческих способностей младших школьников в учебной деятельности. На основе изучения психолого-педагогической литературы раскрываются понятия «творчество» и «творческая способность».

Особое внимание уделяется созданию условий для успешного развития творческих способностей младших школьников. Обосновывается мысль о том, что творческое развитие ребенка теснейшим образом связано с искусством, в частности с музыкальным искусством.

Ключевые слова: творческие способности, младший школьник, музыкальные способности.

The article considers the possibilities of developing the creative abilities of younger students in educational activities. Based on the study of psychological and pedagogical literature, the concepts of "creativity" and "creative ability" are revealed.

Special attention is paid to creating conditions for the successful development of creative abilities of younger students. The author substantiates the idea that the creative development of a child is closely connected with art, in particular with the musical art.

Key words: creative abilities, junior high school student, musical abilities.

Қазіргі білім берудің мақсаты баланың жеке тұлғасын дамыту, оның шығармашылық мүмкіндіктерін анықтау, дене және психикалық денсаулығын сақтау болып табылады. Қазіргі білім беруде оқушыларды оқытуға педагогикалық тәсілдердің түрлі нұсқаларының қалыптасуы, педагогтарда шығармашылық ізденіс үшін еркіндік пайда болуы сияқты және т.б. көптеген оң үрдістер орын алуда.

Баланың толыққанды дамуының қайнар көздері болып келесі екі қызмет түрі табылады [1]:

1) бала адамзаттың өткен тәжірибесін меңгеруіне қарай заманауи мәдениетке баулу арқылы дамиды. Бұл процестің негізінде баланың қоғамдағы өмірге қажетті білім мен білікті меңгеруіне бағытталған оқу іс-әрекеті жатыр.

2) Бала даму процесінде шығармашылық қызметінің арқасында өз мүмкіндіктерін өз бетінше іске асырады. Оқу іс-әрекетінен айырмашылығы шығармашылық іс-әрекеті белгілі білімді меңгеруге бағытталмаған. Ол балада өз өнерлерін көрсетуге, өзін-өзі көрсетуге, өзінің жаңа идеяларын іске асыруға ықпал етеді.

Сондықтан бала қазіргі жылдам өзгеріп жатқан жағдайларға оңай бейімделіп, шығармашылық қабілеттерін дамыту мақсатында іздену-шығармашылық міндеттерді шеше алатындай болу үшін мектепте мұғалім шығармашылық қызметке көп көңіл бөлуі қажет. Психологтардың айтуынша, балалардың шығармашылық бастауын мүмкіндігінше ерте дамыту керек және бастауыш мектеп жасы шығармашылық белсенділікті дамыту үшін ең қолайлы кезең болып табылады. Сондықтан бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі маңызды мәнге ие болады. Бастауыш мектепте қалыпты емес жұмыс жасау біліктері ең тиімді қалыптасады [2].

Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін олардың шығармашылық тапсырмаларды орындай білуін дамыту, шығармашылық қызметін ұйымдастырудың эвристикалық және алгоритмдік әдістерін қолдану, олардың субъективті тәжірибелеріне

сүйену қажет [2]. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту әртүрлі шығармашылық іс-әрекет процесінде жүзеге асырылады, онда олар қоршаған ортамен және басқа адамдармен өзара әрекеттеседі. Демек, жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту бойынша мақсатты жұмыс қажет.

Шығармашылық, шығармашылық қабілеттерді дамыту проблемасы әрдайым өзекті болды. Әртүрлі тарихи кезеңдерде бұл проблемамен Платон, Аристотель және басқалар айналысты.

Ежелгі грек философтары өз оқыту жүйелерінде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытатын әдістерді қолдануға тырысты. "Алға жүрмеу – демек артқа бару" деп антикалық ойшылдар айтқан болатын. Бұл ой балалардың ақыл-ой дамуына, шығармашылық қабілеттерінің дамуына әсер ететін дамыта оқыту негізінде жатыр, олардың бастауында психологтар Л.С. Выготский, В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн және т.б. болды.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру және дамыту педагогикалық процестің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Оқушыларға өз қабілеттерін толық көрсетуге, бастамаларын, дербестігін, шығармашылық әлеуетін дамытуға көмектесу - заманауи мектептің негізгі міндеттерінің бірі.

Педагогтер мен психологтар балалар білім пен дағдыларды игеретін оқытудың тиімділігін арттыру жолдарын іздейді, ал қабілеттілікті қалыптастыру жанама нәтиже ретінде қалады. Зерттеулерде қазіргі уақытта оқытудың дамытушы әсерін қалай арттыру керек, яғни шығармашылық қабілеттерді мақсатты түрде қалыптастыру және дамыту мәселесі маңызды орын алады.

Психологиялық-педагогикалық әдебиетте шығармашылық ұғымы көбінесе шығармашылық қабілеттер (мүмкіндіктер) ұғымымен байланысады және жеке-тұлғалық сипаттама ретінде қарастырылады [3].

Көптеген зерттеушілер шығармашылықты тұлғаның қасиеттері, оның қабілеті арқылы анықтайды.

Шығармашылық - бұл жоғары психикалық функциялардың дамуына негізделген, шығармашылық дағдысы ретінде қызметтің, мінез-құлықтың, қарым-қатынастың, ортамен қарым-қатынастың көптеген түрлеріне қосылатын тұлғалық сапа деп анықталады.

Шығармашылық жаңа көзқарасты, жаңа шешімді, жаңа тәсілді, яғни қабылдаудың, ойлаудың және мінез-құлықтың үйреншікті стереотиптерінен бас тартуға дайындығын білдіреді. Ата-аналар мен мұғалімдер әлемді шығармашылықпен қабылдау сезімі баламен қалып одан әрі дамитындай етіп жұмыс жасауы тиіс. Шығармашылықтың арқасында эмоционалдық өмір байытылады, адамның бейімділігі, қабілеті ашылады. Балалар мұндай жағдайда сезімдерін, ойларын, ұмтылыстарын білдіреді. Қиялдың жарқын бейнелерінен алынған әсер тереңірек болған сайын, оны өз шығармашылығында беруге деген қажеттілік соншалықты күштірек болады [2]. Сондықтан әдістемелік тұрғыдан алғанда, егер әр түрлі, қызықты, шығармашылық сипаттағы жаттығуларды үнемі қолданса, шығармашылық қабілеттердің даму деңгейін айтарлықтай арттыруда музыка сабақтары ең қолайлы болып табылады. Музыка сабақтары бастауыш сынып оқушысының эстетикалық тәрбиесі бірыңғай жүйесінің бөлігі болып табылады.

Л.Л. Бочкарев өзінің «Психология музыкальной деятельности» атты кітабында кейбір зерттеушілер қабілет проблемасымен музыкалық іс-әрекетке жарамдылық проблемасын теңестіріп, қабілеттер деп жеке тұлғаның қасиеттерін, эмоциялық сфераның ерекшеліктерін, сипатын қоса алғанда, қызметті табысты жүзеге асыру үшін қажетті кешенді түсінеді – деп жазады [4].

Оқушылардың музыкалық мәдениетін тәрбиелеу олардың музыкалық қабілеттерін дамытумен қатар жүреді, ал олар өз кезегінде музыкалық қызметте дамиды. Ол белсенді және әр түрлі болған сайын, музыкалық даму процесі тиімді өтеді, демек, музыкалық

тәрбиенің мақсатына қол жеткізіледі.

Б.М. Теплов айтуынша қабілеттердің даму шегі жоқ [5], бірақ бұл ретте, қабілеттердің дамуы тура жүрмейді деп айтылады.

Сонымен, шығармашылық қабілеттер - бұл субъект үшін немесе қоғам үшін маңызы бар жаңа өнім нәтижесі болып табылатын қандай да бір қызметті табысты орындауға жататын жеке-психологиялық ерекшеліктері.

Шығармашылық қабілеттерді дамыту - бұл баланың өз бастамасын, музыкалық талантын көрсетуге ұмтылысын қалыптастыру: жаңа, өзіндік, ең жақсысын жасауға ұмтылу, ой-өрісін кеңейтуге ұмтылу, өз танымының жаңа мазмұнымен толтыруға ұмтылу [6].

Музыкалық қабілеттер - бұл музыкалық қызметте дамитын жалпы қабілеттердің бір бөлігі. Іс-әрекет барысында музыкаға эмоционалдық ықыластық, музыкалық-есту түсініктерін қолдану сияқты музыкалық қабілеттер жалпы шығармашылық қабілеттерінің дамуына да әсер етеді. Демек, мұндай музыкалық қабілеттер музыкалық-шығармашылық болады.

Психологтардың көпшілігі шығармашылық қабілеттерді дамытудың екі топ шарттары бар деп санайды: психологиялық жағдайлар (интеллектуалды және тұлғалық факторлар) және әлеуметтік-психологиялық. Баланың шығармашылық қабілеті оның ортамен өзара әрекеттестігі барысында, оқыту мен тәрбиелеудің ықпалымен дамиды.

Л.С. Выготскийдің пікірінше, шығармашылықпен қайта құруды талап ететін, жаңа өнертабыспен байланысты барлық нәрсе, міндетті түрде қатысуды, қиялды қажет етеді, сонымен қатар қиял эмоционалдық өмірмен де, зияткерлік өмірмен де байланысты функция ретінде қарастырылуы тиіс.

Қиялда бала өз болашағын болжайды, демек, оның құру мен жүзеге асыруға шығармашылықпен жақындайды.

Бастауыш мектеп жасындағы балаларға бастапқыда таланттылық тән. Оқытудың бастапқы кезеңі әсемдікке тартуда маңызды болып саналады. Музыка мұнда баланың ішкі әлемін қалыптастыратын эстетикалық және адамгершілік тәрбиенің әмбебап құралы ролінде болады [6].

Зерттеуші ғалымдар бала мектепте болған алғашқы күннен бастап музыкалық қабілеттерінің дамуын, музыкалық мәдениетінің негіздерін қалыптастыруды дарыту қажет - деп санайды.

Қазіргі ғылыми зерттеушілер музыкалық дамудың баланың жалпы дамуына үлкен әсер ететінін көрсетеді: эмоционалдық сфера қалыптасады, ерік, қиял оянады, қабылдау күшейеді, ақыл-ойдың шығармашылық күштері белсендіріледі.

Бастауыш мектеп жасындағы балаға мынадай қызмет түрлері тән: оқу, қарым-қатынас, ойын және еңбек. Білім алуда табысты болу үшін баланың мінез-құлқының коммуникативтік қасиеттері: қарым-қатынас, қайырымдылық және батылдық, сондай-ақ ерік-жігер қасиеттері: табандылық, мақсаткерлік, табандылық маңызды.

Шығармашылық қабілеттерді қалыптастыруға ықпал ететін жағдай жасау балалардың шығармашылық дамуының маңызды факторларының бірі болып табылады. Шығармашылық қабілеттерді қалыптастыру мәселесіне арналған жұмыстарды, атап айтқанда, Дж. Смит, Б.Н. Никитин, Л. Кэррол жұмыстарын талдау негізінде балалардың шығармашылық қабілеттерін табысты дамытудың негізгі шарттарын бөліп көрсетуге болады:

- балаға іс-әрекетті, істердің ретін таңдауда, қандай да бір іспен айналысу ұзақтығын, әдістерін және т. б. таңдауда үлкен еркіндік беру. Сонда баланың тілегі, оның қызығушылығы, эмоциялық көтерілуі ақыл-ойының күш-жігері шаршауға әкеп соқтырмайтынына кепілдік береді және балаға пайдалы болады.

- Үлкендердің ақырын, ақылмен, мейірбан көмегі;
- отбасы мен балалар ұжымындағы жылы достық атмосфера.

Баланы шығармашылыққа үнемі ынталандыру, оның сәтсіздігіне деген құштарлығын көрсету, тіпті шынайы өмірде беймәлім идеяларға шыдамдылықпен қарау маңызды.

Зерттеу тақырыбы бойынша психологиялық-педагогикалық, әдістемелік, өнертанулық әдебиеттерді зерделеп, біз балалардың шығармашылық дамуы қазіргі педагогикалық практикадағы маңызды мәселе болып табылады деп болжадық. Баланың шығармашылық дамуы өнермен, оның ішінде музыкалық өнермен тығыз байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лазарева С.Ю., Фатеева Е.Ю. Развитие творческих способностей ребенка младшего школьного возраста. <https://urok.1sept.ru/>
2. Козина В.А., Кузьменко И.В. Формирование творческих способностей детей младшего школьного возраста на уроках технологии. // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 10. – С. 175-176.
3. Юдина Н. В. Особенности развития творческих способностей младших школьников на уроках литературного чтения. // Теория и практика образования в современном мире: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, май 2013 г.). — СПб.: Реноме, 2013. — С. 117-119.
4. Бочкарев Л.Л. Психология музыкальной деятельности. -М.: «Классика-XXI», 2008. – 352 с.
5. Творчество младших школьников на уроках музыки: учебно-методическое пособие для учителей начальной школы/ Авторы – составители: И.М. Салпыкова, Л.Р. Миркашева. – Казань: ИФИ КФУ, 2011. – 32 с.
6. Юшкова А.А. Развитие творческих способностей у младших школьников на уроках музыки. // Материалы VIII Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <http://scienceforum.ru/2016/article/2016022963>.

ӘОЖ 373.5.016.02:004:004.775

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТА ҚОЛДАНЫЛАТЫН АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ

Өтебай А.О., магистрант

Ғылыми жетекші: Ошанова Н.Т. п.ғ.к.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы

E-mail: nurzhamal_o_t@mail.ru, oralbaevnaa@mail.ru

Мақалада "Ақпараттық технологиялар", "ақпараттандыру" ұғымдары қарастырылады. Әлеуметтік жұмыс жөніндегі маманның қызметінде ақпараттық технологияларды қолдану құралдары, клиентке қызмет көрсету сапасын жетілдіруге қабілетті компьютерлік бағдарламалардың мүмкіндіктері сипатталған.

Тірек сөздер: ақпараттық технологиялар, ақпараттандыру, әлеуметтік жұмыс бойынша маманның қызметі, электрондық-желілік әлеуметтік жұмыс.

В статье рассматриваются понятия «информационные технологии», «информатизация». Описаны средства применения информационных технологий в деятельности специалиста по социальной работе, возможности компьютерных программ, которые способны усовершенствовать качество предоставления услуг

клиенту.

Ключевые слова: информационные технологии, информатизация, деятельность специалиста по социальной работе, электронно-сетевая социальная работа.

This article discusses the concept of «information technology», «informatization». We describe a means of applying information technology in the specialist social work, the possibility of computer programs that can improve the quality of service to the client.

Key words: information technology, information, activities specialist in social work, electronic community social work.

Қазіргі қоғамның әлеуметтік саласын ақпараттандыру тарихи, тез дамып келе жатқан әлеуметтік үдеріс, және де ол жаңа ақпараттық өмір сүру салтының ерекшелігі болып табылады.

Ақпараттық технологиялар соңғы жылдары өндірісті, білімді, тұрмысты, бос уақытты, әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруды және жеке тұлға мен топтарды әлеуметтік бейімдеу мен әлеуметтендіру тәсілдерін түбегейлі өзгертуде.

Әлеуметтік салада ақпараттық технологияларды белсенді, мақсатты пайдалану үшін жағдайлар қалыптастырылып келеді. Осы орайда елімізде өңірлік мақсатты бағдарламалар, басым ұлттық жобалар, ақпараттық заңнама шеңберінде әлеуметтік инфрақұрылымды ақпараттандыру бойынша бірқатар іс- шаралар іске асырылуда.

Ақпараттық технологияларды әлеуметтік жұмыста пайдалану тұрғысынан, мәтін, статикалық және анимацияланған графика, сөйлеу түрінде ақпарат алмасу бөлігінде электрондық-желілік мүмкіндіктері кеңінен қолданылып келеді. Әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман мен клиент интерактивті режимде бірнеше метрден бірнеше мың километрге дейінгі қашықтықта ақпарат алмасуы мүмкін, бұл нақты уақыт ауқымында немесе асинхронды болуы мүмкін. Бұл жағдайда оқу материалын қабылдау монитордың экранынан немесе қатты көшірмесінен (қағаздағы басып шығару) визуалды түрде жүргізіледі. Электрондық-желілік әлеуметтік жұмыста жұмыс, клиент оған ыңғайлы жерде, ыңғайлы уақытта, ыңғайлы қарқында бола алатын, жаппай жекелендірілген қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ол деректер базасына анықтама алуға, басқа мамандармен және клиенттермен қарым-қатынас жүргізуге, сондай-ақ кеңес беру қызметтерін ала алады.

Сонымен қатар, әлеуметтік жұмыста қолданылатын ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктері әлеуметтік жұмыстың кез келген ұйымының жұмысы үшін маңызды, өйткені дәл осындай қызметтерде клиентке көмек көрсету туралы мәселелер бірінші орында тұр.

Офистік бағдарламалық жобалар тобының жаңа нұсқаларында әлеуметтік жұмыс жөніндегі маманға бағдарланған, жеке өнімді жұмыс, ақпаратты топтап өңдеу мүмкіндігін қамтамасыз ететін қосымшалар, Интернет технологияларын қолдайды және пайдаланушыларға икемді корпоративтік Internet-шешімдер жасауға арналған дайын құралдарды ұсынады.

Әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман мәтіндік процессорлар (Microsoft Word), электрондық кестелер (Microsoft Excel), тұсаукесерлерді дайындау және көрсету құралдары (Microsoft PowerPoint) және ұйымда (мысалы, Microsoft Outlook), Интернетке (Microsoft Outlook Express) және ДББЖ құралдары (мысалы, Microsoft Access) үшін бірыңғай ортаға біріктірілген ең танымал кеңсе-қосымшаларды тиімді пайдалануы тиіс.

Осылайша, бұл ақпараттық технологиялар халықты әлеуметтік қорғау ұжымының күнделікті жұмысын тиімді ұйымдастыру үшін интерфейс ретінде пайдаланылады. Кірістірілген электрондық пошта контактілер тізімін, кездесулер мен оқиғалар кестесін, күнтізбені, тапсырмалар тізімін және т. б. сақтауға мүмкіндік береді. Мамандардың жүйелі және дербес қызметін ұйымдастыру үшін қажетті барлық құралдар ақпаратты талдау құжаттарымен ұжымдық жұмыс істеу үшін, нақты маманның қажеттіліктеріне

бағдарланған бірегей тиімді ұйымдастырушылық шешімдерді ыңғайлы және жылдам жүзеге асыру үшін бірыңғай кешенде жинақталған, бұл ішкі (жергілікті) және интернетке шығу арқылы тармақталған интернет-желілерді құруға септігін тигізеді. Мұның бәрі келісімділікті, қызмет көрсетуде жоғары өнімділігін және нәтижелерді жылдам алуды қамтамасыз етеді.

Әлеуметтік жұмыс барысында белсенді қолданылатын ақпараттық технологиялар атап көрсетуге болады:

1. Серверлерді көп мақсатты пайдалануды дамыту үшін шебер-агенттер жүйесін және сараптамалық жүйелердің құралдарын пайдалана отырып, әлеуметтік жұмыс жөніндегі маманның ең қиын ақпараттық міндеттерін шешуде консалтингті қамтамасыз ететін, қазақ, орыс, ағылшын тіліндегі көмектің (сөздіктің) дамыған жүйесі.

2. Қажетті ақпаратты қамтамасыз ететін көмекшілер (мысалы, Office Assistant) қандай да бір әрекетті қалай орындау керектігін кеңес береді, олар сондай-ақ, қосымшаларда қажетті бағдарламалық құралды табады. Пайдаланушының іс- қимылдарын мұқият қадағалай отырып, бағдарламалық офис көмекші қажет болған жағдайда ұйымдық және басқару міндеттерін шешудің ең қарапайым және тиімді жолын ұсынады, сондай-ақ серверлерді көп мақсатты пайдалануды дамыту және жұмыс үдерісінде жаңа құралдарды тез игеру мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

3. Хаттардың стандартты элементтерін (мысалы, пішімдеу және мекенжайды көрсету) жасау үдерісін автоматтандыра отырып, уақытты үнемдейтін хаттар шеберлері (Letter Wizard).

4. "Шебердің" жалпы атауымен құрал-саймандық құралдар маманға арнайы жұмыстар кезінде ақпараттық жайлылықты қамтамасыз етеді.

5. Кестелерді талдау үшін шеберлер (Table Analyzer Wizard) мәліметтер бар жазық кестені қуатты реляциялық деректер базасына автоматты түрде түрлендіреді және бірнеше өзара байланыс кестесін автоматты түрде жасайды.

6. Офис-пакеттерге салынған бағдарламалау тілдері ақпараттық менеджменттің арнайы міндеттерін орындауға бағытталған қосымшаларды тез жасайды.

7. Жариялау құралдары әлеуметтік жұмыс жөніндегі маманның web-серверінде корпоративтік Web-серверде немесе Интернет желісінің басқа да серверлерінде жұмыс процестері туралы ең жаңа ақпаратты динамикалық түрде көрсететін тірі интерактивті беттерді ұйымдастыра отырып, деректер базасынан (кестелер, таңдаулар, нысандар, есептер) кез келген ақпаратты жариялайды. Бұл беттер қажетті деректерді сұрауға, кестелердің жеке жолдарын өңдеуге немесе интернет ресурстарын қарау арқылы бар базаға ақпаратты қосуға мүмкіндік береді.

8. Офистік жүйелерді презентациялау құралдары (мысалы Power Point Animation Player for ActiveX) web беттерінде анимация, дыбыстық әсерлер, гипермәтіндік сілтемелер және арнайы әсерлер бар мультимедиялық презентацияларды жариялауға мүмкіндік береді.

Бірқатар бағдарламаларда ақпараттық технологияның күрделі алгоритмдік байланысты операциясын орындауға кепілдік беретін функционалдық кешендер, агенттер-бағдарламалар пайдаланылады.

Ақпараттық технологиялар бүгінгі күні адамдар арасындағы ақпараттық өзара іс-қимылды қамтамасыз етуде, сондай-ақ бұқаралық ақпаратты дайындау және тарату жүйелерінде айрықша маңызды рөл атқарады.

Әлеуметтік саладағы ақпараттандыру - бұл келесі бағыттар бойынша үлгілік ақпараттық-есептеу жүйелерін әзірлеу және енгізу мәселелерін шешеді:

- халықты әлеуметтік қорғау;
- халықты жұмысқа орналастыру және жұмыспен қамту;
- денсаулықты қорғау;
- халық білімі;
- қоршаған ортаны қорғау;

- қоғамдық пікір мониторингі.

Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды әлеуметтік салада қолдану аумақтық басқару органдары мен олардың қызметтерінің, кәсіпорындар мен ұйымдардың шешімдерді қабылдау үшін қажетті деректерді жинау, есепке алу, іздеу, өңдеу және жіберу секілді іс-әрекеттерді автоматтандыру есебінен жұмыс тиімділігін арттырады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ошанова Н.Т., Өтебай А.О. Әлеуметтік жұмыс түрлеріндегі ақпараттық технологиялардың орны. Е.Қ. Жұбановтың 90 жылдығына арналған «Жұбанов тағылымы» атты дәстүрлі X халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, Ақтөбе, 2019ж., 231-235б.;

2. Фокин, В.А. Электронно-сетевая социальная работа: реальности, возможности и перспективы [Текст] / В.А. Фокин, И.В. Фокин, В.В. Соломатова // Социальные технологии, исследования. – 2008. – № 1. – С. 69 – 84.

ӘОЖ 9(571) 333.16

ХАЛЫҚ ҰҒЫМЫН СИПАТТАЙТЫН ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕР

Садықова Т. магистрант

Ғылыми жетекші: Сантаева К.Т.т.ғ.к., доцент

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: samgat_aneka@mail.ru

Мақалада қоғамдағы демография ғылымының орны қарастырылды. Халықтың санының, құрылымының өзгеруінің негізгі себептері, бұл өзгерістердің қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлі қандай болатындығына тоқталады.

Тірек сөздер: халық, демография, миграция, иммиграция

В статье рассматривается роль демографии в обществе. Основные причины изменения численности, структуры населения, роль этих изменений в социально-экономическом развитии общества.

Ключевые слова: народ, демография, миграция, иммиграция

The article discusses the role of demography in society. The main causes of changes in the number and structure of the population, the role of these changes in the socio-economic development of society.

Key words: people, demography, migration, immigration

Қоғамдағы кез-келген әлеуметтік процесс адамның қатысуынсыз іске аспайды. Барлық әлеуметтік процесстерге адамзат баласының тікелей ықпалы бар. Демек, өмір сүріп отырған халықтың құрамын, құрылымын, атап айтқанда ең алдымен санын, сапасын реттеу арқылы қоғамдағы жүріп отырған әртүрлі әлеуметтік процесстердің бағыт-бағдарына, жылдамдығына, ауқымдылығына белгілі бір мақсатта ықпал жасауға болады.

Ал, осы өмір сүріп отырған халықтың құрамын, немесе санын, сапасын реттеп отыру демография ғылымының ең негізгі міндеті болып табылады. Әсіресе, соңғы кездері демографияның маңыздылығы бүкіл дүниежүзінде артып отыр. Оған мына фактілердің өзі-ақ дәлел бола алады: Біріккен Ұлттар Ұйымының берген мәліметтер бойынша жер шарында төртінші миллиард адам 1976- жылы 28 наурызда дүниеге келген екен.

Одан 11 жыл уақыт өткен соң, яғни 1987 жылы 11 шілдеде планетамыздың халқы бір миллиард адмаға көбейген, яғни бесінші млрд. адам дүниеге келген. Тағы да 12 жылдан соң, дәлірек айтқанда 1999 - жылы 12 қазанда планетамыздың халқы және бір рет бір млрд. адамға көбейді, яғни алтынша млрд адам өмірге келді. Бүгінгі таңда жер шарының халқы 6,5 млрд- қа жетіп үлгерді. Жалпы, осы келтірілген фактілерге сүйене отырып, статистиктер мен демографтар мынандай қорытынды жасаған: «жер шарында жарты жүзжылдықтың ішінде демографиялық жарылыстың болғаны рас, дегенмен дәл бүгінгі таңда планетадағы халық санының арту жылдамдығы бірден төмендеп кетті» [1].

Яғни, қарап отырсақ, қоғамдағы демография ғылымының орны айрықша екені рас. Өйткені, халықтың санының, құрылымының өзгеруінің негізгі себептерін, бұл өзгерістердің қоғамның әлеуметтік- экономикалық дамуындағы рөлі қандай болатындығын тек қана осы демография ғылымы анықтап бере алады.

Басқаша айтқанда, қоғамдық өмірдің ең маңызды жағын- адамзат ұрпағының жалғасуын тоқтатса, қоғамның өмір сүруі де тоқтайтыны ешқандай дәлелдеуді қажет етпейді.

Сондықтан да демографиялық білім, біріншіден, қоғамның өмір сүруі мен өзгеруі заңдылықтарын үйрену үшін қажет болса, екіншіден, жақын және алыс болашақта қоғамға қандай сандағы адам баласы қажет болатындығын алдын ала болжау үшін және қоғамның өзі осы қажеттілікті қаншалықты өтей алатындығын алдын ала көріп білу үшін қажет болып табылады [1, 116.].

Мысалы, демографияның өте кең ауқымдылығын мынандай сұрақтарды да қамтитындығынан байқауға болады: «зейнеткерлердің зейнеақы көлемі қандай болуы тиіс, ер адамдардың орташа өмір сүру ұзақтығына байланысты зейнеткерлік жасын 63 жастан 60 жасқа төмендету қажет пе? т.с.с.».

Жалпы, осы сияқты қоғамның өмір сүруіне қажетті сұрақтардың барлығын демография ғылымы жауап бере алады. Және дәл осы соңғы айтылған сөйлемнің өзі «не үшін демографияны үйрену керек» деген сұрақтың толыққанды жауабы бола алады.

Ненің есібіне халық санының өсуі немесе азаюы (туудың азаюы, өлім – жітімінің артуы, миграциялық процесстер тағы басқа) жүріп отыратындығын демографтар ғана түсіндіре алады. Халықтың ұлттық діни, жыныстық-жастық, әлеуметтік құрылымын үйрену қоғамның дамуы үшін өте қажет [2,356.].

Көріп отырғанымыздай демография ғылымының адамзат баласы үшін, оның өмір сүруі болашағы үшін қызметі орасан үлкен. Соған сәйкес демография ғылымы өте кең өлемді қамтып, қоғамның кез-келген саласымен тығыз байланыста болуына тура келеді, сондықтан да демография ғылымы күрделі бағыт болып табылады.

Дегенмен, халықтың туу көрсеткішіне, өлім- жетімге, тағы басқа процесстерге қаншалықты мән берілмесін, бәрі бір демографиялық феномендерді басқару мүмкіндіктерінің аясы тым тар болып келетіндігін мойындауымызға тура келетіні шындық.

Сондықтан да демографияны бағыттап дамыту көбінде мүмкін бола бермейді. Өйткені, демографиялық процесстердің дербестігі, оның ішінде экономикадан, әлеуметтен, рухани және саяси салалардан автономдығы дүние жүзілік тәжірибеден айқын байқалған.

Салыстырмалы түрде алғанда миграциялық феномендер басқару икеміне келетіні рас. Бірақ, миграциялық процесстерді, яғни көші-қонды белгілі түрде басқаруға болатынымен, реттеу нәтижесі тым мардымсыз болып келеді, оның үстіне миграциялық процесстерді реттеуді экономикалық шығын өте көп.

Соған қарамай, Қазақстан үшін миграция, соның ішінде иммиграция феномені маңызды рол атқарады. Иммиграция дегеніміз (латынша *im-migare* – көшіп келу) – қоныстанушылық, келімсектік, бір мемлекет азаматтарының екінші бір мемлекетке тұрақты немесе уақытша (Қазақстан заңнамасы бойынша алты айдан көп мерзімге) тұру үшін көшіп келуі. Иммиграция субъектілері: шетелдіктер – басқа мемлекеттердің азаматтары, қос азаматтығы бар адамдар, азаматтығы жоқ адамдар, олардың отбасылары

немесе қоныс аударуға тілек білдіруші ұжымдық қоғамдастықтарды айтамыз. Иммигранттардың негізгі бөлігі – Қазақстан Республикасының аумағына Өзбекістан, Монғолия, Қытай, Түрікменстаннан келген этникалық қазақтар[1,126.]. Алайда елімізде заңсыз иммигранттар да өте көп. Олар, негізінен Өзбекстан мен Қырғыстаннан келген қара жұмысшылар.

Негізінен мақта, темекі, жүзім, техникалық дәнді дақылдарды баптап бағушылар. Сонымен қатар құрылыс, тиеу жұмыстарында көптеп кездеседі. Мұндай мигранттардың демографиялық жағдайымызға ешқандай қосар үлесі жоқ. Керісінше осындай иммигранттардың кесірінен еліміздегі төменгі тап өкілдері, яғни қарапайым халық жұмыссыз қалуда.

Сондықтан демографиядағы халық ұғымы, оның санын, құрамын, құрылымын, сипаттайтын негізгі көрсеткіштері жайлы сөз қозғайтын болсақ, онда ең алдымен демографияның тарихына кішкене тоқтала кеткен жөн болар. Жалпы демография қашан пайда болды деген сұрақ әлі күнге дейін пікір таластар тудырып келеді. Сонда да көбінесе демографияның атасы деп 1620-1674 жылдары өмір сүрген Джон Граунт танылады [6].

Дәлірек айтқанда, 1662-жылы 25 қаңтарда шыққан 90 беттік брошюрасы демография ғылымының бастамасы болып есептеледі. Ол брошюраның аты – «Табиғи және саяси ақылау». Джон Граунт өзінің осы 90 беттік еңбегінде Лондон тұрғындары жайлы кең ауқымды мәліметтер беріп кетеді[2,276.].

Қоғамның дамуы үшін мынадай сұрақтарға жауап беруді маңызды деп санайды: «Халық санының есебін білу әйелдер мен еркектердің сандық арақатынасын білу, некеге тұрғандармен жалғыз бастылар санын анықтау, ажырасқан әйелдер саны қанша, әскери қызметкерлердің саны қанша, Лондон халқының саны қанша, ол қалай көбеюде, тағы басқа сұрақта». Осындай сұрақтарға жауап іздегеніне қарап Джон Граунттың демография ғылымының атасы деуге әбден болады. Содан бері қанша ғасыр өтсе де демография ғылымы өз мәнін жоғалтқан жоқ керісінше арта түсуде.

Халық санының өсуі тікелей табиғи өсімге байланысты. Халықтың табиғи өсімі – бала туу деңгейінің өлім-жітім деңгейінен артуы, яғни белгіленген уақыт кезеңінде туылғандар мен өлгендер арасындағы айырым. Халықтың өсу қарқынының жалпы сипаттамасы болып қызмет етеді, негізінен халықтың табиғи өсімінің бір жылға 1000 адам шаққандағы коэффициентпен өлшенеді. Халықтың теріс табиғи өсімі мемлекетте туылғандарға қарағанда өлгендердің көп болғанын білдіреді (яғни халықтың табиғи кемуі). Табиғи өсім промилледегі (%) коэффициентпен өлшенеді, ол санның мыңнан бір үлесіне немесе пайыздың оннан бір үлесіне сәйкес келеді. Яғни табиғи өсім (кему) коэффициенті – 8,5 % –0,85 %-ға, ал 36,8 %-дағы табиғи өсім коэффициенті +3,68 %-ға сәйкес келеді. Ал оның ішінде бала туу деңгейі – халық өсімінің қарқынын айқындаудың басым факторы. Табиғи өсімнің жоғары көрсеткіштері 2002 жылдан бастап 2002-2011 жылдары туылғандардың жоғары санының аясында болды[3]. Бала туу халықта жаңа мүшелердің пайда болуын сипаттайтын халықтың ұдайы өндірісінің оң көрсеткіші болып табылады. Бүгінгі күні өліммен бірге бала туу негізгі демографиялық процес болып табылады. Бала туу деңгейін өлшеу үшін демографияда көрсеткіштер жүйесі қолданылады. олардың ішінде анағұрлым қарапайымы - бала туу коэффициенті, яғни халықтың орта жылдық санының 1000 адамға шаққандағы күнтізбелік жылда тірі туылғандардың саны.

Демографиялық көрсеткіштердің бірі өлім-жітім. Өлім-жітім және өмір сүрудің орташа ұзақтығы бағалау өлшемі ретінде. Өлім-жітім деңгейін өлшеу үшін, туудағыдай көрсеткіштер жүйесі қолданылады, оның ішіндегі ең қарапайымы – өлімнің жалпы коэффициенті — күнтізбелік жылда өлгендердің саны халықтың орта жылдық санының 1000 адамына шаққанда есептеледі[4].

Ішкі көші-қонда демографиялық көрсеткіштердің бірі. Демографиялық процестердің өзгерісі елдегі көші-қон саясатын анықтайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қазақстанның өңірлеріндегі демографиялық ахуал біркелкі емес және бұдан

былай халықтың табиғи өсіп-өнуі мен халықтың көші-қонының қалыптасқан үрдістерінің әсерімен дамиды болады. Қалыптасқан демографиялық трендтер ішкі және сыртқы көші-оны процестерінің бағыттары мен ағыстарына маңызды әсер етеді және жоспарлы дамуына сәйкес басқарылатын түзетуді қажет етеді.

Сыртқы көші-қон демографиялық көрсеткіштердің бірі. Соңғы жылдары сыртқы көші-қон ағыстарының қарқындылығы едеуір төмендеді. Халықтың иммиграция және эмиграция процестерінің тежелуде. Ауыспалы нарық реформалары кезінде 1990 жылдан 1999 жыл бойы елден халықтың 11% кетті. Сыртқы миграцияның теріс балансы Қазақстанда 2003 жылға дейін сақталды. 2004 жылдан ахуал өзгерді және сыртқы көшіқон айырмасы оң салаға ауысты[5,346.].

Демографиялық көрсеткіштерді анықтауда этникалық көші-қон маңызды рол атқарады. Этникалық көші-қон мемлекеттің сипатына да маңызды әсер етеді. Халықтың этникалық құрылымындағы маңызды өзгерістер Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан соң, мемлекет этникалық қазақтарды тарихи отанына қайтару саясатын мәлімдегеннен кейін басталды. 1997 жылғы желтоқсанда «Халықтың көші-қоны туралы» заң қабылдауының нәтижесінде иммиграциялық саясат бірінші кезекте қазақ этносының мүдделерін қозғады. Қазақстан аумағындағы ағымдағы демографиялық және көші-қон үрдісінде қазақтар, өзбектер, ұйғырлардың этникалық топтары өсуде, бұл ретте орыстар, украиндықтар, татарлар мен немістердің саны қысқаруда. Қорыта айтқанда халықтың өсуін демографиялық көрсеткіштер айқындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Қазақстан Республикасының демографиялық болжамы: негізгі трендтер, сын-қатерлер, практикалық ұсыныстар» тақырыбына аналитикалық баяндама Астана, 2014 ж. 66 б.
2. Картаева Т.Е. Тарихи демография. – Алматы: Нур-пресс, 2008. –154 б.
3. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2030: барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» атты Қазақстан халқына Жолдауы //Егемен Қазақстан. 11 қазан, 1997.
4. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан – 2050: Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы //Егемен Қазақстан. 14 желтоқсан, 2012.
5. Демографическая ситуация // Статистическое обозрение Казахстана, 2006, №4. 34-35 бет.

УДК 541.124

СУЩНОСТЬ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА

Севериненко А.Н. магистрант

Научный руководитель: Жолтаева Г.Н. к.п.н., доцент

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: severinenko.alena@mail.ru

В статье раскрываются особенности познавательного интереса к учебной деятельности детей младшего школьного возраста. Анализируются различные научные позиции ученых, факторы, влияющие на формирование стремления ребенка к познавательной деятельности. Описывается влияние познавательного интереса на познавательную активность.

Ключевые слова: интерес, познавательный интерес, деятельность,

самостоятельная деятельность, заинтересованность ученика, развитие психических процессов.

Мақалада бастауыш сынып оқушылардың оқу іс-әрекетіне танымдық қызығушылық ерекшеліктері қарастырылды. Баланың танымдық іс-әрекетке ұмтылысын қалыптастыруға әсер ететін факторлар ғалымдардың түрлі ғылыми ұстанымдары талданады. Танымдық қызығушылықтың танымдық белсенділікке әсері сипатталады.

Тірек сөздер: Қызығушылық, танымдық қызығушылық, қызмет, дербес қызмет, оқушының қызығушылығы, психикалық процестердің дамуы.

The article discusses the features of cognitive interest in the education activities of children of primary school age. Various scientific positions of scientists are analyzed factors that influence the formation of a child's desire for cognitive activity. The influence of cognitive interest on cognitive activity is described.

Key words: Interest, cognitive interest, activity, independent activity, the interest of the children, development of mental processes.

В настоящее время общество по-новому осознает основные цели образования. В послании народу говорится: «Во-первых, прежде всего должна измениться роль системы образования. Наша задача- сделать образование центральным звеном новой модели экономического роста. Учебные программы необходимо нацелить на развитие способностей критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации. Учителя должны в первую очередь заботиться о формировании, что обеспечит индивидуальную интеграцию в национальную и мировую культуру». Поэтому перед системой образования, в том числе и школой, стоит острая проблема повышения качества знаний. В связи с этим преподавание и практика дисциплин ориентированы на диагностику уровня познавательных интересов младших школьников. [1].

Когнитивный интерес является наиболее важным аспектом личностного развития. В интеллектуальной деятельности, на которую влияет познавательный интерес, происходит активный поиск, угадывание, поиск исследования, а также желание решить проблему. Важной особенностью познавательного интереса также является то, что его центром является познавательная задача, требующая поиска и творческой работы ребенка. Личность формируется в деятельности, поэтому большое внимание уделяется включению учащихся в различные практические занятия. В рамках этой программы в задачи психолого-педагогического образования входят развитие когнитивной мотивации, интереса, умственных способностей, личностно-творческих способностей каждого человека, формирование стремление к обогащению современных знаний.

Развитие проблем познавательного интереса в педагогической науке всегда было и остается одним из важнейших направлений научных исследований в современной теории и практике образования. Проблема диагностики уровня познавательного интереса младших школьников к образовательной деятельности приобретает особое значение в контексте реформирования системы образования с целью дальнейшей демократизации системы образования, а также в контексте приоритетного личностно-ориентированного подхода в воспитании младших школьников. [2, 176с.]

По мере развития интереса формируется у учащихся наблюдательность, трудолюбие, настойчивость, умение преодолевать трудности, самостоятельность, стремление к поиску и др. Благодаря познавательному интересу деятельность младших школьников становится плодотворной. Интерес к деятельности побуждает человека к дальнейшей деятельности, содействует её длительности и продуктивности. В результате познавательный интерес оказывает существенное влияние на все психические процессы: мышление, память, внимание, воображение.

Интерес играет огромную роль в воспитании младших школьников. Для того, чтобы образовательный процесс был эффективным, необходимо вовлекать детей в эту деятельность и мотивировать их на обучение. Поэтому в образовательном процессе важна познавательная деятельность, направленная на совершенствование образовательной деятельности учащихся.

Во многих вопросах, направленных на улучшение процесса обучения, вопросы развития познавательного интереса весьма актуальны. Это помогает найти способы привлечения учащихся к положительному состоянию учебного процесса. В результате этого сила познавательного интереса состоит в том, что это все придает учению силу, легкость, интенсивность, быстроту и смысл познавательной деятельности, снимает негативное состояние участников (устомление, инертность, равнодушие и т.д.), придает всей учебной деятельности благоприятный, продуктивный и эмоциональный тонус.

Как показал анализ психолого-педагогической литературы, понятие «познавательный интерес» встречается в трудах многих великих ученых в разные исторические эпохи. Исследуемая нами проблема нашла свое отражение в фундаментальных работах С.Л. Рубинштейна, Б.Г. Ананьева, В.В. Давыдова, Г.И. Щукиной, Л.И. Божович, Д.Б. Эльконина, Е.Н. Ильина, В.А. Сухомлинского и др., а также в современных исследованиях ученых: Ю.Е. Водопьяновой, А.В. Хуторского, Т.А. Мясода и др.

Многие ученые Казахстана в настоящее время занимаются исследованием проблемы диагностики уровня познавательного интереса младших школьников, которые способствуют повышению мотивации и вовлеченности участников в процесс обучения. Например, Н.Д. Хмель, К. Устемиров, А.М. Абдыров, Т.К. Мусалимов, Б.А. Абдыкаримов, Ш.А. Кирабаева и др.

Так, аль-Фараби считал, что путь человеческого познания, процесс весьма сложный. В этом процессе человек все глубже постигает, познает сущность явлений окружающего мира. Познание окружающей действительности является актом не только ощущения, но и мышления. Теория познания аль-Фараби связана с его учением о человеке, как субъекте по отношению к внешнему миру — объекту. Центром, управляющим процессом познания, является душа человека. Душе присущи различные силы, которые поддерживают жизнь в теле человека и способствуют его общению с внешним миром. [2, 415с.].

Ж. Аймауытов подчеркивал, что ведущее место в процессе обучения младших школьников отводит учителю, по его мнению, задача учителя заключается в пробуждении у учащихся интереса к знаниям, в развитии у них любознательности, формировании мотивов учения. По этому поводу он пишет, что только «увлеченный учитель пробуждает любознательность своих учеников, утоляет их жажду познания, приучает к самостоятельному поиску и сосредоточенности. Сосредоточенность — это умение сконцентрировать мысли на одном предмете, отбрасывая лишнее и второстепенное. Для того чтобы заложить прочные знания, надо научить сосредоточивать внимание на изучаемом предмете.

В педагогическом словаре Г.М. Коджаспировой, А.Ю. Коджаспирова, интерес рассматривают как форма проявления познавательной потребности, обеспечивающая направленность личности на осознание целей деятельности и тем самым способствующая ориентировке, ознакомлению с новыми фактами, более полному и глубокому отображению действительности. [4,567 с.]

Анализируя различные взгляды ученых и педагогов, мы пришли к выводу, что, значительная часть явления интереса - это познавательный интерес, предметом, которого является познание человеком окружающей его действительности как с целью биологическом и социальном направлении в действительности. Так и в существенном отношении человека к миру, а именно - в желании познать его разнообразие, выражать в своем сознании значимые стороны, закономерности, противоречивость, причинно-

следственные отношения.

Педагогический закон гласит: прежде чем ты хочешь призвать ребенка к какой-либо деятельности, заинтересуй его ею, позаботься о том, чтобы обнаружить, что он готов к этой деятельности, что у него напряжены все силы, необходимые для нее, и что ребенок будет действовать сам, преподавателю же остается только руководить и направлять его деятельность». Познавательный интерес выражен в своём развитии различными состояниями. Условно различают последовательные стадии его развития: любопытство, любознательность, познавательный интерес, теоретический интерес. И хотя эти стадии выделяются чисто условно, наиболее характерные их признаки являются общепризнанными.

Таким образом, познавательный интерес младших школьников представляет с собой важный фактор учения и в то же время является жизненно необходимым фактором становления личности. Для развития познавательных интересов важно соблюдать принцип: чем младше учащиеся, тем активнее и интереснее должно быть обучение.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Елбасы Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. Четвертый приоритет – улучшение качества человеческого. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g].
2. Щукина Г. И. Актуальные вопросы формирования интересов в обучении. Учебное пособие. – М.: Просвещение, 1984.-176с.
3. Бабанский Ю. К. Педагогика / и др. ; под ред. Ю. К. Бабанского. 2-е изд., доп. и перераб. М. : Просвещение, 1988.-479с.
4. Коджаспирова Г.М. Педагогика : учебник / Г.М. Коджаспирова.- М.: КНОРУС, 2010.-744с.

ӘОЖ 372.851

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ТІЛ КЕМІСТІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ТҮЗЕТУ ОҚЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ СИНКВЕЙНДІ ҚОЛДАНУ

Серікжан М. студент

Ғылыми жетекші: Жакипбекова С.С. PhD докторы

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, 4 курс студенті

E-mail: madina.982705@mail.ru

Мақала да мектепке дейінгі тіл кемістігі бар балаларды түзету оқыту құралы ретінде дидактикалық синквейнді қолдану қарастырылады. Қазіргі таңда балалардың сөйлеуінің дамуын реттей алатын көптеген әдістер кеңінен таралған. Солардың бірі – «Синквейн» стратегиясы.

Синквейн стратегиясы – бес жолды өлең, ой толғау кезеңінде қолданылады. Синквейн әдісін педагогтар балабақша мен мектептерде сабаққа жиі пайдаланады. Мектепке дейінгі жасынан бастап, балаларға синквейнді ойын арқылы құрастыруды үйретуге болады.

Тірек сөздер: Синквейн, стратегия, сюжетті сурет, гаджеттер, технология, галамтор.

В статье рассматривается использование дидактического синквейна как средства коррекционного обучения детей дошкольного возраста с нарушениями речи. В настоящее

время широко распространены различные методы, которые способны регулировать развитие речи детей. Одна из них – стратегия «Синквейн».

Стратегия Синквейн- это стихотворение, состоящее из пяти строк. Методику Синквейн часто используют на занятиях. Развитие речи детей дошкольного возраста можно развивать с использованием методики «Синквейн» через игру.

Ключевые слова: Синквейн, стратегия, сюжетный рисунок, гаджеты, технология, интернет.

The article discusses the use of didactic cinquain as a means for remedial training of children of preschool age with speech disorders. Currently, various methods are widely used that can regulate the development of children's speech. One of them is the strategy of «Cinquain».

Strategy «Cinquain» is a poem consisting of five lines. Methodology Sinquan often used in the classroom. The development of speech of preschool children can be developed using the methodology of «Cinquain» through the game.

Key words: Cinquain, strategy, plot drawing, gadgets, technology, Internet.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде көкейтесті мәселелерінің бірі – білім сапасын арттыру, жас ұрпақтың тұлғалық дамуына қолайлы жағдай жасау, сөйлеу тілінің дұрыс қалыптасуына назар аудару. Осыған сәйкес бүгінгі күн талабы — баланың ақыл-ойын дамыту, ойлау қабілетін жетілдіру, өзіндік іскерлік қасиеттерін қалыптастыру, тілін дамыту.

Сөйлеу проблемаларын шешу - мектепке дейінгі жастағы өзекті тақырып. Балабақшада жұмыс атқаратын логопед мамандар мен тәрбиешілердің айтуынша, технологияның дамылсыз дамып жатқан шағында ХХІ ғасырдың балаларын гаджеттер мен ғаламторсыз елестету мүмкін емес екені баршамызға аян. Осындай жайттар белең алғандықтан, отбасында, отбасы мүшелерінде, ата-ана мен бала ретінде қарым-қатынас мүлде жоқтың қасы десек артық айтпас едік. Мұның бірден-бір себебі сөйлеу тілінің дұрыс қалыптаспауына әкеп соғады. Басты мәселенің бірі – ол тіл байлығының төмендігі, балалардың сурет бойынша әңгіме құрай алмауы, өлең шумақтарын жаттауда қиындыққа ұшырауы [1, 16].

Баланың сөйлеу тілі туа біткен процесс емес екенін көптеген авторлар дәлелдеген. Ол онтогенез барысында адамның әлеуметтік дамуымен байланысты. Сөйлеу тілінің дамуы мидың орталықтарының және оларды жалғайтын жолдарының қалпына, баланың ой-өрісі мен дене дамуына байланысты болады.

Баланың сөйлеу тілі дамуын зерттеген ғалымдардың көпшілігі А.Н. Гвоздев, Г.А. Розенгард-Пупко, А.Н. Леонтьев екі негізгі кезеңге бөледі: сөйлеу тілі шыққанға дейінгі яғни, баланың туылған кезінен бір жасқа дейін және сөйлеу тілі шыққан кезең сондай-ақ бір жастан кейін.

Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілінің жалпы жағдайынан түсінік алу үшін қарапайым жеңіл әңгімесу өткізіледі. Атың кім? Әкеңнің аты кім? Анаңның аты кім? Қайда тұрасың? Әпкең, қарындасың, сіңлің, інің, ағаң бар ма? Олар туралы айтып бер. Балабақшада кіммен достасып жүрсің? Бұл жерге немен келдің? Тағы қандай көлікті білесің? Сен хайуанаттар паркінде болдың ба? Қандай аңдарды көрдің? Солардың ішінде саған көбірек ұнағаны қандай аң болды? және т.б.

Әңгімені тек қана сұрақ-жауаппен шектеп жүргізуге болмайды. Балаға бейнелі сурет бойынша қысқа әңгімені ауыз екі айтып беруді ұсынады. Берілетін тапсырманың түрі мынандай болуы керек. «Мына бейнедегі суреттелген көріністерді айтып бер». Бала оқиға желісін еркін әңгімелей алатындай етіп сюжетті суреттер баланың жас ерекшелігіне сай арнайы іріктеліп алынады.

Дидактикалық құралдарына сонымен бірге нақты бір оқиғаның желісіне құрылған жалғасқан бірнеше сюжетті сурет болуы керек. Әрбір сюжетті сурет оқиға желісінің

үзіндісін көрсетеді. Ілеспелі сюжетті суреттер баланың алдына рет-ретімен жайып салынады немесе қалай болса солай ретсіз тасталынады. Бала оларды оқиға желісіне лайықтап реттейді де тізіп жаяды, сосын оларға қарап отырып өз сөзімен қиыстырып, бүгін бір әңгіме құрастырып айтып шығады. Жалғасқан бейнелі суреттерді оқиға желісінен реттеп тізіп жаюына қарап, олардан салихалы әңгіме құрап, өз сөзімен айтып беруіне қарап, баланың ақыл-ойының деңгейін шамалауға болады. Сюжетті сурет бойынша әңгімелеумен бірге, ертегі немесе бала өзі күнделікті естіп жүрген қарапайымдылығымен ерекшеленетін жеңіл әңгімені айтқызу тәсілін қолдану қажет.

Сұраққа жауап беру, бейнелі сурет бойынша әңгімелеу, ойға тоқыған әңгімесін еркін сөйлеп беру кездерінде логопед баланың сөйлеу тіліндегі дыбыстардың айтылуында ақаулықтың бар-жоқтығын және сөйлеу тілінің жалпы анықтылығын, оның шапшандығын, жатықтығын, естіген әңгімесін өз сөзімен қайталап айтып бере алатындығын, әңгімелеу кезінде сөйлемнің қандай түрлерін пайдаланатындығын, сөйлем құрастыруда, сөз тандауда оларды орнымен қалай дұрыс пайдаланатындығын, сөйлемнің грамматикалық құрылысында аграмматизмнің бар жоғын, сонымен қатар баланың ой-өрісінің дамуы туралы да, мағлұмат алынып, болжау жасалады.

Баламен алдын-ала әңгімелесу кезінде оның дыбыстарды айтуын қаншалықты меңгергенін және қандай ақаулықтардың бар екенін алдын ала білуге мүмкіндік береді. Бірақ сөйлеу тіліндегі дыбыстардың айтылуындағы ақаулар ерекшеліктерін дәл анықтау үшін оларды арнайы және егжей-тегжейлі қадағалау қажет[2, 24,27,326].

Қазіргі таңда балалардың сөйлеуінің дамуын реттей алатын көптеген әдістер кеңінен таралған. Сөйлеу тілін қалыптастыруда, дамытуда, түзетуде соның бірі - «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту». Әр кезеңнің өзіндік ерекшеліктері бар, бірақ олар өзара тығыз байланысты. Сонымен бірге, әр кезеңнің тиімді стратегиялары қарастырылған. Солардың бірі – «Синквейн» стратегиясы.

Синквейн стратегиясы – бес жолды өлең, ой толғау кезеңінде қолданылады. Синквейн әдісін педагогтар балабақша мен мектептерде сабаққа жиі пайдаланады. Мектепке дейінгі жасынан бастап, балаларға синквейнді ойын арқылы құрастыруды үйретуге болады.

Бастапқыда синквейн АҚШ-та өлең түрінде пайда болды. Оны 20 ғасырдың басында американдық ақын Аделаида Крэпси жапон поэзиясына сүйеніп шығарған. Дәстүрлі синквейн бес жолдан тұрады. Бізді, яғни логопед мамандарын және тәрбиешілерді қызықтыратыны, ол - дидактикалық синквейн, оқу және жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау технологиясын қабылдау.

Синквейн - рефлексия кезеңінде сыни ойлауды дамытудың әдісі.

Синквейн - бұл эмоционалдық әсерлер мен сезімдерді, жалпы ойды сипаттау үшін пайдаланылатын кішігірім өлең пішіні.

Синквейн - белгілі бір жоспарға сәйкес жазылған бес жолдан тұратын тақырыпты сипаттайтын шағын әдеби шығарма.

Француз тілінен аударылған «синквейн» сөзі белгілі бір ережелерге сәйкес жазылған бес жолдан тұратын өлеңді білдіреді[3, 16].

Мектеп жасына дейінгі балаларға логопедия сабағында синквейнді қолданудың ерекшеліктері:

- сөйлеу тілін жақсартады;
- сөйлеу тілін қалыптастырады;
- сөздік қорын байытады;
- қысқаша мазмұндауға үйретеді;
- ой-пікірді қалыптастыруға үйретеді;
- бәрінің қолынан келеді.

Синквейн жазу ережелері төмендегідей:

- бірінші жолда бір сөз - зат есім жазылады. Бұл қадам синквейн тақырыбы болып

табылады;

- екінші жолда синквейн тақырыбын ашатын екі сын есім жазылады;
- үшінші жолда синквейн тақырыбына қатысты әрекеттерді сипаттайтын үш етістік жазылады;

• төртінші жолда - бірнеше сөзден тұратын сөйлем, тұтас сөйлем, ол арқылы бала тақырыпты толығымен сипаттайды, тақырыпқа өзінің көзқарасын білдіреді. Мұндай сөйлем тақырыбы мәнімен баланың өзі құрастырған қанатты сөзі, мақалы немесе сөз тіркесі болуы мүмкін;

- бесінші жолда - тақырыптың жаңа түсініктемесін ашатын сөз жиынтығы, сөз бірлестігі, баланың тақырыпқа жеке көзқарасын білдіреді.

Синквейнмен жұмыс жасау барысында дидактикалық ойындарды нақтылайды, әр түрлі лексикалық тақырыптарға сай сөздік қорын толықтырады және мұғалімнің көмегімен жұмбақтар құрастырады.

Қазіргі таңда логопедия ғылымы бала тілін дамыту жұмыстарын жетілдіру бағытында заман талабына сай әрдайым белсенді ізденіс үстінде. Педагогика, психология және медицина ғылымдарының байланыс аймағы болып тұрған логопедия өз тәжірибесінде дәстүрлі емес әдістерді өз саласына бейімдеп қолдана бастады.

Дидактикалық синквейнді логопедиялық түзету сабақтарында тиімді пайдалану балалардың сөйлеу тілін дамытуда жақсы нәтиже берері сөзсіз. Синквейн баланың талдау қабілетін қалыптастыруда көп пайда келтіреді. Синквейн жазу сабақ уақытын үнемдейді, сонымен қатар баланың зиятын, қиялын, шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Синквейн жазу түсініктерді және оның мағынасын меңгерту үрдісін әжептәуір жеңілдетеді, баланы өз ойын қысқа, әрі дәл айтуға үйретеді, сөздік қорын байытуға себептігін тигізеді:

- өткен лексикалық тақырып бойынша синквейн жаз;
- бір тақырыпқа сурет сал, сурет бойынша синквейн жаз;
- синквейн тақырыбы бойынша қысқаша әңгіме құрастыр;

Синквейн жазуды топпен немесе жеке сабақ кезінде де өткізуге болады.

Үй жұмысы ретінде берілген синквейн ата-ананың да шығармашылық жұмысқа қатысуына себептігін тигізеді. Сонымен қатар, сөздерді мағынасына қарай жинақтай алады, сөздік қорын байытады:

- сөйлем құра білуі маңызды;
- сөйлемдегі сөздерді байланыстыра білуі;
- сөз мағынасын дұрыс түсініп, сұрақ қоя білуі;
- жинақтай білуі;
- тақырып бойынша сөздік қордың қажетті деңгейде болуы;

Мысалдар көрсеткендей, синквейнді дұрыс жазу үшін: Жыл мезгілі, Мен қысты жақсы көремін, Тоңдырады, үсіреді, шынықтырады. Аязды, суық, қыс, ойыншық, менің аюымның түсі ақ, тыңдайды, ұйықтайды, отырады, сүйкімді, әдемі, аю, үй жануары, лақ ешкінің төлі, жүгіреді, секіреді, сүзеді, кішкентай, пысық лақ.

Мысалы, тек тіл байлығына ғана емес, баланың дамуына кешенді түрде есте сақтау қабілетінің, зейінінің, ойлау қабілетінің дамуына әсерін тигізеді:

- мұғалімге өткен материалды баланың қандай деңгейде игергенін бағалауға мүмкіндік беретін диагностикалық құрал бола алады;
- баланың сөздік қорын байытуға, белгілі бір түсініктің мазмұнын айқындауға себептігін тигізеді;
- синквейнді пайдалану тіл дамуының бұзылуын түзетудегі жүргізілетін негізгі жұмысқа қайшылық келтірмейді, керісінше ол жұмысты қорытындылауға мүмкіндік береді;

-логопедия ғылымы педагог жұмысын ізгілендіріп, жаңа тиімді технологияларды іздестіріп, тәжірибеде пайдалануды іске асырады;

-жаңа технология- жаңа мүмкіндіктерге жол ашады;

Логопедиялық түзету сабақтарында дидактикалық синквейнді пайдаланудың өзектілігін қарастырсақ: бұл балалардың сөздік қоры шектеулі, сөйлемде сөздерді дұрыс байланыстыра алмайды, өз ойын анық және дәл жеткізе алмайды. Тәжірибе көрсеткендей балалардың сөйлеу тілінің дамуын түзету жұмысын жүргізгеннен кейін де, олар өз ойын жеткізуде ұзақ ойлануды қажет етеді. Сондықтан, сөз қорын байытумен қатар, баланың белсенді сөйлеуіне мүмкіндік беру маңызды. Бұл бағытта түзету сабақтарында дидактикалық синквейнді пайдалану жақсы нәтиже беріп келеді[4, 837-839 б].

Тілді, оның дамуы мен жеке адамның қалыптасуындағы ролін зерттеу - адамның бүкіл таным қызметінің қалыптасуын қарастыруда ерекше маңызға ие болып отырған ғылымның басты мәселесіне айналды. Ал танымдық қызмет баланың таныс емес ортамен қарым-қатынас жасауы, яғни ұрпақтан-ұрпаққа бұрынғылардың тәлімі мен тәрбиесі, іс-тәжірибесінің берілу үрдісінде қалыптасады. Балғын шақтан есейіп, ересектер қатарына өту барысында баланың психикалық дамуының негізгі бір формасы - өзара сөйлесу, пікірлесу арқылы өзгелердің іс-тәжірибесін бойына сіңіру екені белгілі. Баланың қалыптасып, дамуындағы тілдің ролін, олардың сөйлесу қызметін зерттеу, логопедия ғылымның басты міндеттерінің бірі болып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Гаджеттердің балаға тигізетін зияны мен пайдасы. egnur.kz.
2. Логопедия. Оқулық: Жоғарғы педагогикалық оқу орындарының дефектология бөлімдерінің студенттеріне арналған оқулық (Қ. Қ. Өмірбекованың редакциясымен) – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011.- 495 бет.
3. Синквейн әдісі. <https://goo.kz/content/view/134/22098>.
4. Дидактический синквейн как средство коррекционного обучения дошкольников с общим недоразвитием речи. Молодой учёный. Международный научный журнал № 13 (1 17) / 2016.

ӘОЖ 373.3

АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МӘНІ

Суанбай М. магистрант

Ғылыми жетекші: Баженова Э.Д.

1. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

E-mail: madeka_altynym@mail.ru

Ақпараттық технологиялар-бұл ақпаратты алу, түрлендіру, беру, сақтау және пайдалану әдістері мен құралдары. Ақпараттық технологиялардың пайда болуы келесі жетістіктермен байланысты: ақпаратты жинақтаудың жаңа құралдарының пайда болуы, байланыс құралдарының дамуы, ақпаратты компьютер көмегімен автоматтандырылған өңдеу мүмкіндігі.

Тірек сөздер: *ақпараттық технологиялар, білім берудің жаңартылған мазмұны, оқушы, мұғалім, білім беруді ақпараттандыру*

Информационные технологии - это методы и средства получения, преобразования, передачи, хранения и использования информации. Возникновение информационных технологий связано со следующими достижениями: появление новых средств накопления информации, развитие средств связи, возможность автоматизированной переработки

информации с помощью компьютера.

Ключевые слова: информационные технологии, обновленное содержание образования, ученик, учитель, информатизация образования

Information technologies are methods and means of obtaining, converting, transmitting, storing and using information. The emergence of information technologies is associated with the following achievements: the emergence of new means of storing information, the development of communication tools, the possibility of automated processing of information using a computer.

Key words: information technologies, updated content of education, student, teacher, Informatization of education

Ақпараттық технологиялар-бұл ақпаратты алу, түрлендіру, беру, сақтау және пайдалану әдістерімен құралдары.

Ақпараттық технологиялардың пайда болуы келесі жетістіктермен байланысты: ақпаратты жинақтаудың жаңа құралдарының пайда болуы, байланыс құралдарының дамуы, ақпаратты компьютер көмегімен автоматтандырылған өңдеу мүмкіндігі.

АКТ-ға компьютерлер, бағдарламалық қамтамасыз ету және электрондық байланыс құралдары жатады. Көбінесе АКТ-ға басқарушылық кеңес беру және бизнеспен әкімшілік процестерді жобалау технологиялары жатады, өйткені жобалау нәтижелері әдетте компьютерлермен электрондық байланысты пайдалануды білдіреді.

Ақпараттық технологиялар үш топқа бөлінеді: жинақтаушы, ұтымды және құрастырушы (шығармашылық). Ақпараттық технологиялар еңбекті, уақытты және материалдық ресурстарды үнемдейді (принтер, сканер, ксерокс).

Тиімді ақпараттық технологиялар-бұл автоматты іздеу жүйесі және тапсырыс (кітапханалардағы кітаптарды іздеу жүйесі).

Жаңа ақпараттық технологияларға адам ақпаратпен жұмыс істеу процесіне кіреді (мәтіндік редактор) [1].

Ақпараттық технологияларды олардың функционалдық мақсаты бойынша жіктеуге болады. А.В. Дворецкая ақпараттық технологиялардың келесі түрлерін атап көрсетеді: презентациялар, оқыту ойындары және дамыту бағдарламалары, дидактикалық материалдар, бағдарлама - тренажерлер, виртуалды эксперимент жүйелері, электрондық оқулықтар, электрондық энциклопедиялар.

Презентациялар-демонстрациялық материалдарды ұсынудың ең кең тараған түрі. Презентациялар-бұл электрондық диафильмдер, бірақ әдеттегі диафильмдерге қарағанда, олар анимацияны, аудио – және видео фрагменттерді, интерактивті элементтерді қамтуы мүмкін, яғни пайдаланушының әрекетіне реакция қарастырылуы мүмкін. Презентациялар, әсіресе, оларды компьютермен жұмыс істейтін кез келген мұғалім жасай алады. Олар оқушы жобаларын ұсыну үшін белсенді қолданылады.

Оқыту ойындарымен дамыту бағдарламалары мектепке дейінгі және бастауыш сыныпқа қушыларына бағытталған. Бұл түрге ойын сценарийі бар интерактивті бағдарламалар жатады. Ойын барысында әртүрлі тапсырмаларды орындай отырып, оқушылар жұқа қозғалыс дағдыларын, кеңістіктік қиялды, логикалық ойлауды дамытады және пернетақтада жұмыс істеу кезінде қосымша дағдыларды алуы мүмкін.

Дидактикалық материалдар - есептер, диктанттар, жаттығулар жинақтары, сондай-ақ электронды түрде ұсынылған рефераттар мен шығармалардың мысалдары файлдық мәтіндерді қарапайым теру түрінде.

Бағдарлама-тренажерлер дидактикалық материалдар қызметін орындайды. Қазіргі заманғы тренажер - бағдарламалар шешім барысын бақылап, қателіктер туралы хабарлай алады.

Виртуалды эксперимент жүйелері - білім алушыларға қауіпсіздік, қаржылық ойлар бойынша мүмкін болмайтын эксперименттер жүргізуге мүмкіндік беретін бағдарламалық

кешендер.

Электрондық оқулықтар мен оқу курстары жоғарыда сипатталған оқыту бағдарламаларының барлық немесе бірнеше түрін бірыңғай бағдарламалық кешенге біріктіреді [2].

Электрондық энциклопедияларда демонстрациялық және анықтамалық материалдардың функциялары біріктірілген. Өз атауына сәйкес олар қарапайым анықтамалық-ақпараттық басылымдардың электрондық аналогы болып табылады. Өзінің қағаз аналогтарынан өзгеше, мұндай энциклопедиялар қосымша қасиеттері мен мүмкіндіктеріне ие: негізгі сөздер мен ұғымдар бойынша іздеудің ыңғайлы жүйесін, гиперсілтеме негізіндегі навигацияның ыңғайлы жүйесін, аудио және бейнефрагменттерді қосу мүмкіндігін қолдайды.

Бастауыш сыныптарда көрнекілік сияқты оқыту құралы қолданылады. Көрнекілік-оқытуда жетекші құрал. Көрнекілік құралдары қандай да бір бейненің, ұғымның толық қалыптасуын қамтамасыз етеді және сол арқылы білімді терең меңгеруге, ғылыми білімнің өмірмен байланысын түсінуге ықпал етеді. Көрнекілік оқушылардың хабарланған білімге эмоциялық-бағалау көзқарасын қалыптастыруға ықпал етеді, білімге деген қызығушылығын арттырады, оларды меңгерудің неғұрлым жеңіл процесін жасайды, баланың назарын қолдайды. Көрнекіліктің келесі түрлері бар.

Суретті және Суретті-динамикалық көрнекілік-бұл суреттер, суреттер, фотосуреттер, диапозитивтер, кино.

Функция-фактілермен, заттармен, құбылыстармен оларды бейнелеу арқылы таныстыру.

Дыбыс көрнекілігі(грамжазбалар, магнитофон жазбалары, радио); функция - дыбыс бейнелерін ойнату. [2 , 23 б].

Аралас көрнекілік-оқу, дыбыс кинофильмі; функция-әрекетті толық тірі бейнелеуді қайта жасау.

Оқу кинофильмдері мен кинофрагменттері - олар білімді жүйелеу және жинақтау үшін қызмет етеді. Фильмді көрсету сабақтың органикалық бөлігі болып табылады және оқытудың, оқушылардың өзіндік жұмысының басқа әдістерімен үйлеседі.

Оқу диафильмдері-бұл бірыңғай сюжеттік сызықпен біріктірілген және осыған байланысты тақырып материалын берудің белгілі бір реттілігі бар пленкадағы статикалық бейнелер. Диафильмдер оқу процесінің барлық кезеңдерінде қолданылуы мүмкін.

Оқу диапозитивтері-бұл пленкадағы фотографиялық оң сурет, ол арнайы картон немесе пластмасса рамкаға салынған. Олар оқушылардың білімін тексеру үшін және ауызша және жазбаша шығармаларды жүргізу үшін материал болып табылады.

Грам жазбалары үзінділер, музыкалық шығармалардан пластиктер пайдаланылады. Арнайы жазбалардың астында таңғы гимнастиканы өткізуге болады.

Теледидар-оқу үрдісінде қолданылатын телебағдарлама. Олар оқу бағдарламаларын ескере отырып құрылған оқу үрдістерін құрайды; олар сабақта қолданылады, сабақтан тыс жұмыста қолданылады.

Г.М. Коджаспирова техникалық құралдарды педагогикалық процесті жетілдіру үшін қызмет ететін құрылғылар мен аспаптар ретінде, аудиовизуалды құралдарды көрсету арқылы оқытудың тиімділігі мен сапасын арттыруды түсінеді.

Оқыту құралдары меңгеру пәні функциясына жатады. Оқушылардың алғашқы танысуы кезінде дисплейді, басқа техниканы зерттеуге көп көңіл бөледі. Бірінші сабақтың тиімділігін арттыру үшін, Баженованың пікірінше, оқушыларды жаңа құралдармен жұмыс істеуге, ақпаратты қабылдау мен есте сақтауға, нұсқау беруге, танымдық тапсырма беруге, жұмысқа дайындығын тексеруге және жұмыстың мақсатын, бағалау мен бақылау объектілерін нақты анықтауға арнайы үйрету қажет. Қазіргі бала өсіп келе жатқан ортаның жарқын компоненттерінің бірі ақпараттық технологиялар деп аталады. Бұл сөз бұқаралық коммуникация құралы (компьютерлік жүйелер, теледидар, радио баспа және т.б.)

терминінің аналогы ретінде қолданылады. Бала қандай да болмасын, осы құралдардың барлығы күн сайын оның өмірінде болады, оның әлем туралы түсінігін қалыптастыруға үлкен көңіл бөледі, оны адамгершілік және эстетикалық тұрғыдан дамытады. Бұл саладағы біздің зерттеулеріміз қазіргі заманғы медиа балалардың оқуы біздің өмірімізде бұқаралық коммуникация құралдарының жұмыс істеуі мен рөлі туралы түсініктерді қалыптастырып қана қоймай, ең алдымен баланың өзін дамытудың бірегей құралын береді. Медиатекстпен (фильммен, телехабарлармен) жұмыс істеу барысында балалардың басқа өнер түрлерімен айналысуда алған көптеген дағдылары мен іскерліктері белсендіріледі, эмоциялық ықыластылық, көңіл бөлу, талдай білу, өз эмоцияларын сөз арқылы дұрыс білдіру қабілеті дамиды. Осының барлығы оқушылардың медиабілім жасауы оқу үрдісінде жаңа технологияларды ғана емес, сонымен қатар білім мен біліктерді жүйелендіруге, синтездеуге, оқушылардың медиакультурасын қалыптастыруға мүмкіндік береді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мектеп балаларды қазіргі қоғамдағы өмірге дайындауға міндетті, демек, оқытуды компьютерлендіру мәселесі оқу-тәрбие процесінде жетекші болуға тиіс. Оқушы компьютер ауруының психикалық кедергісін жеңуі керек. Бұл міндетті шешу үшін балаларды экскурсиялар мен ойындар деңгейінде емес, тұрақты сабақтар түрінде компьютермен ерте таныстыру қажеттілігі туындайды. Пайдаланылатын бағдарламалар тиімді, тиімді және негізгі оқу жоспарымен үйлесімді болуы тиіс. Компьютер баланың жеке дамуының барлық салаларын қозғап қана қоймай, онда әрбір нақты педагогтың әдістері мен тәсілдеріне сәйкес келетін бағдарлама қойылады. Демек, мұғалім өзіне қажетті бағдарламалық құралдарды әзірлеуге өзі қатысуы тиіс. Т.Соколованың айтуынша, жалпы көмекші үдерістің сапасын арттырудың маңызды шарттарының бірі болып табылады, оның ішінде балалардың білімді табысты игеруі, олардың іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыру, оқытудың ақпараттық-техникалық құралдарын қолдану болып табылады. Сонымен қатар, оқытудың ақпараттық-техникалық құралдары (ИТО) сезім органдарына кешенді ықпал етуге, ойлау қабілетін дамытуға, шығармашылық қабілеттерін жандандыруға, сабаққа деген қызығушылығын тәрбиелеуге, жалпы қоғамымыздың білімді азаматтарын тәрбиелеуге және қалыптастыруға мүмкіндік береді [4].

Ең тиімді және ең эмоциялық әрекет етуші құрал - кино. Оқу кинофильмдері мен бейнефильмдері білімді жүйелеу мен жинақтауға қызмет етеді, тақырыптың жекелеген сұрақтарын баяндайды, түсініктерді қалыптастыру үшін нақты материалды қамтиды. Оқу кино-бейнефильмдерін көрнекі иллюстрацияның тәсілі ретінде қарастырмау керек, ол оқу ақпаратына ие болады. Компьютер-адамның психикасына әсер етудің қуатты құралы. Қазіргі заманғы техниканың арқасында әр түрлі көру иллюстрациялары мен дыбыстық сүйемелдеуді жасау бүгінде компьютерде балаға әлем және т. б. бойынша "саяхатқа" мүмкіндік беретін қызықты балалар энциклопедиялары пайда болады.

Оқыту құралдарының барлық түрлері оқушылардың тарихи өткенінің тұтас суретін жасауға, білімді тереңдету мен жүйелендіруге, іскерлікті қалыптастыруға, оқу процесін оңтайландыруға ықпал ете отырып, әртүрлі дидактикалық жүктемені көтереді. Әр түрлі оқыту құралдарын, дәстүрлі және жаңа технологияларды пайдалану бастауыш мектепте оқыту үдерісіне елеулі қолдау көрсете алады, Оқушылардың оқу сапасын арттырады [4, 56 б].

Оқытудың техникалық құралдары бұрыннан біздің білім беру мекемелеріне кіріп, XIX ғасырдың екінші жартысында кеңінен таралды. Тарих бойынша тақырыптық электронды басылымдар, энциклопедиялар, альбомдар, оқулықтар, Мультимедиялық презентациялар жинақтары жарыққа шығады. Мұндай материалдар электрондық тасымалдауыштарда негізделеді және мультимедиялық проектордың көмегімен экранға жобаланады. Мультимедиа-компьютерлік жүйеде мәтінді, дыбысты, бейнені, графикалық суреттер мен анимацияларды біріктіруге мүмкіндік беретін заманауи компьютерлік технология.

Қазіргі адамзат ақпарат деп аталатын жалпы тарих процесіне қосылды. Қоғамның осы даму кезеңінде ақпарат өндіру қызметінің негізгі түріне айналады және компьютерлендіру осы процестің бір бөлігі ретінде әрекет етеді. Ақпарат әлемдік қоғамдастықтың ғылыми-техникалық дамуы мен әлеуметтік-экономикалық дамуының басты ресурсы болып табылады. Білім беру саласындағы оқытудың жаңа ақпараттық-техникалық құралдары (НИТО) жеке тұлғаны қалыптастырудың жетекші факторларының бірі болып табылады.

Ақпарат ұғымы осы процесте негіз қалаушы болып табылады. Есептеу техникасының қазіргі заманғы құралдарының пайда болуымен ақпарат Ғылыми-техникалық процестің маңызды ресурстарының бірі ретінде әрекет ете бастады. Ақпарат ұғымы барлық салаларда қолданылады: ғылым, техника, мәдениет, әлеуметтану және күнделікті өмір

ӘДЕБИЕТТЕР:

1.Б.Х. Ахмадуллаева"XXI ғасырдағы білім беру және тәрбие жүйесінің дамуының басым бағыттары" атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. - Шымкент, 2001. - С. 239-241.

2.Комарова, И. білім беру жүйесін жетілдіруде ақпараттық технологияларды қолдану./ И. Комарова. // Халықтық білім беру. - 2006. - №2. - С. 157 - 159.

3.Қазақстан Республикасында білім беруді ақпараттандыру тұжырымдамасы. Жоба.- Алматы, 2000.- 37 б. (бірілескен авторларда:Б. Б. Баймуханов, Ж. А. Караев, Р. А. Ермеков, Б. К. Тульбасова, С. Абуова, З. А. Бекбаева, Г. С. Жарасова).

4.Соколова, Т. Е. Тәрбие бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылықтарын құралдарымен, жаңа ақпараттық технологиялар/Б. Е. Соколова // Бастауыш мектеп. - 2004. - №3.-С. 21-23.

УДК 541.124

МОДЕЛИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ КАК КРИТЕРИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Сыдыкбекова М.А. к.п.н., **Тулепова С.И.** магистр, старший преподаватель.,

Мамилина С.К. магистр, старший преподаватель.

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: tuliepova.saltanat.80@mail.ru

Мақалада педагогикалық білім беру құрылымындағы болашақ педагогтың коммуникативтік құзыреттілігінің мәні, педагогикалық қарым-қатынастың моделдері (ақпараттық, сендіретін, экспрессивті, суггестивті, дәстүрлі) коммуникативтік құзыреттіліктің критерийлері ретінде қарастырылады.

Тірек сөздер: *құзыреттілік, педагогикалық білім беру, педагогикалық қарым-қатынастың модельдері, педагогикалық қарым-қатынастың тренингі, коммуникация.*

В статье рассматриваются сущность коммуникативной компетентности будущего педагога в структуре педагогического образования, модели педагогического общения (информационная, убеждающая, экспрессивная, суггестивная, ритуальная) как критерии коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: *компетентность, педагогическое образование, модели педагогического общения, тренинг педагогического общения, коммуникация.*

The article considers the essence of the future teacher's communicative competence in the structure of pedagogical education, models of pedagogical communication (informational, persuasive, expressive, suggestive, ritual) as criteria of communicative competence

Key words: competence, pedagogical education, models of pedagogical communication, training of pedagogical communication, communication.

В современном обществе компетентность в сфере общения стала одной из главных из составляющих высокого профессионального уровня. Это относится практически ко всем профессиям в системе человеческих отношений - врачам, менеджерам, психологам, специалистам по связям с общественностью, работникам сферы сервиса и др. Для профессии же педагога коммуникативная компетентность является ведущей профессиональной характеристикой от которой зависят персональный успех, конкурентоспособность и личная удовлетворенность[1, 5с.].

Педагогическое образование - базовое, оно предполагает не только расширение той или иной компетентности - овладение знаниями, умениями и навыками, способами профессиональной деятельности, развитие логического мышления, но и погружение в культуру, выработку системы ценностей и смыслов, развитие чувств, отношений и умений управлять ими.

Теоретический анализ литературы соответствует о том, что понятие «компетентность» в разных проявлениях своей сущности и независимо от терминологического оформления зародилось еще в античности. Выделение Платоном высшей ступени обучения, идеалы Аристотеля о высшем образовании на базе сочетания широкого общего образования с изучением профессии, воплощение в средневековых университетах идеи организации профессионального образования на рационалистической основе, развитие в новое время принципа реализма светской высшей школы, становление современного многоуровневого высшего образования-все эти поступательные исторические изменения свидетельствуют о поиске подходов к выпуску вузов конкурентоспособных, профессионально компетентных специалистов.

В социологии компетентность рассматривается как атрибут профессионализма. В отечественной социальной психологии термин компетентности приобретает пояснительные определения: компетентность общения, коммуникативная компетентность, межличностная компетентность, где под коммуникативной компетентностью понимается способность устанавливать и поддерживать контакты с другими людьми.

Судить о наличии компетентности предлагается по характеру результата труда человека. Каждый работник компетентен в той степени, в какой выполняемая им работа отвечает требованиям, предъявляемым к конечному результату данной профессиональной деятельности: оценка или измерение конечного результата- это единственный научный способ судить о компетентности. Неправомерно судить о компетентности не по результату, а по тому, что вкладывается в его достижения, например старания человека. Компетентность-качественная характеристика субъекта, приобретаемая им в процессе профессионального обучения[2, 81 с.]. В результате самостоятельной работы она постепенно трансформируется в профессионализм, который является высоким мастерством, характеризует глубокое овладение профессией, выражается в умении творчески пользоваться усвоенной в процессе обучения информацией. Готовность к деятельности в психолого-педагогической литературе рассматривается как предстартовое состояние. Это наличие образа определенного действия и постоянной направленности на его выполнение. Это некий механизм ориентации на выполнение профессиональных функций.

Феномен коммуникативной компетентности имеет следующее отличие: если будущие педагоги хотят добиться эффективности общения, то они должны научиться

следовать моделям педагогического общения, не противоречащим их личностным особенностям и вместе с тем адекватным конкретным ситуациям общения. А.П. Панфилова в своем труде «Тренинг педагогического общения» [3,151-153с.] выделяет модели педагогического общения которые входят в структуру коммуникативной компетентности педагога. «Помимо владения функциями общения каждому педагогу для эффективного взаимодействия с аудиторией необходимо владеть всем многообразием существующих моделей общения. В коммуникации выделяют информационную, убеждающую, экспрессивную, внушающую [суггестивную] и ритуальную модели общения.

Информационная модель педагогического общения. Такая модель обычно применяется для передачи и получения информации, для ее анализа, интерпретации и комментирования.

Информационная модель общения обычно предполагает доклад, сообщение, лекцию или урок, беседу, консультацию, просмотр видео- и телевизионных обучающих передач, а также письменные работы-рефераты, контрольные, курсовые, дипломные, проектные работы, позволяющие оценить степень освоения теории вопроса, собеседования в виде вопросов и ответов для активного обмена информацией.

Убеждающая модель педагогического общения. Убеждающая модель позволяет сделать участников общения своими единомышленниками, выйти из той или иной ситуации с наибольшей продуктивностью. Однако убеждение-это сложный коммуникативный процесс и не каждому удастся использовать ее с максимальной отдачей.

В литературе описаны базовые принципы, влияющие на эффективность убеждения. Перечислим их.

- для усвоения информации и реального согласия позитивные обращения в целом более эффективны, чем негативные;

- устные сообщения убеждают, как правило, лучше, чем печатные, но если сообщение или информация сложные, то целесообразно сочетать устное слово и письменный источник информации;

- эмоциональные и тревожные обращения к собеседникам наиболее эффективны лишь тогда, когда их меньше всего интересуют или беспокоят обсуждаемые проблемы;

- для высокообразованной, профессиональной аудитории логические обращения с использованием фактов и цифр подходят лучше, чем эмоциональные обращения;

- альтруистические потребности человека могут быть сильным мотиватором наряду с личной заинтересованностью;

- оратор, вызывающий интерес своей коммуникативной компетентностью, привлекает большее внимание к сообщению[4, 52с.].

Экспрессивная модель педагогического общения.

Своей целью она имеет формирование у участников педагогического взаимодействия психоэмоционального настроя, передачу чувства, переживания, побуждение к необходимому социальному действию, вовлечение в конкретные акции. У этого вида коммуникации свои требования: например в публичном выступлении [лекции, речи] необходимо использовать разнообразные и не только вербальные и невербальные коммуникативные техники, но и аудио-, видео- и другие иллюстративные средства.

Вместе с тем именно на уроке или учебной лекции, на совещании или на конференции нельзя увлекаться этой моделью. Педагог должен постоянно следить за эмоциональным накалом занятия, управлять им, чтобы споры и разные точки зрения не переросли в неприязнь и отторжение.

Суггестивная модель педагогического общения.

Это внушающая модель общения [от лат.suggestio-внушение] Искусство внушать, а не просто рассказывать широко распространено в педагогической практике, например, на деловых совещаниях [педсоветах, заседаниях кафедры], в беседах с отдельными персонами [студентами, коллегами], нуждающимися в мотивационной коррекции. Такая модель

общения принята также на отдельных презентациях, где для демонстрации тех или иных возможностей используется наряду с рассказом о них и показом преимуществ реклама-ей надлежит помимо информационной цели формировать определенные установки, осуществлять внушение. Суть внушения состоит в воздействии на чувства человека, а через них на его разум и волю. Суггестивность устного сообщения в процессе педагогического взаимодействия может основываться на его содержании или на форме, или на том и другом одновременно.

Ритуальная модель педагогического общения.

В профессиональной педагогической деятельности к ней обращаются тогда, когда необходимо закрепить и поддержать конвенциональные отношения в деловой среде, обеспечить регуляцию социальной психики в больших и малых группах людей, сохранить ритуальные традиции организации, связанные с ее корпоративной культурой и миссией, а также создавать новые праздники и обряды, например презентация новых образовательных услуг.

Рассмотренные модели общения не охватывают все возможности деловой коммуникации, но позволяют определить специфику взаимодействия, особенности собеседника и грамотно использовать жанр, коммуникативные средства и технологии, получить планируемый [прогнозируемый] результат.

В педагогическом общении, как правило, могут использоваться все перечисленные модели, а их выбор зависит от индивидуальных особенностей и профессионализма тренера, хотя существенное влияние на их выбор оказывают и сами участники, а также складывающаяся ситуация.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Сейтешев А.П. Теория и практика современного профессионального образования. - Алматы., 1999.-310с.
2. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. – М., Дело, 2004-216с.
3. Панфилова А.П. Тренинг педагогического общения. Москва 2009 г.
4. Профессиональная педагогика\под. Ред. С.Я.Батышева.- М., Профессиональное образование, 2008.- 904с.

УДК 071.1

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ В УСЛОВИЯХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Тажинова Г.А. магистр, старший преподаватель, **Тян Е.** студент
Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: Gulnara.a@mail.ru, zhenya-tyan99@mail.ru

Инклюзивное образование – это особый подход к выстраиванию общего образования, который предполагает доступность образования для каждого ребёнка, независимо от его особых потребностей и нужд. Данный вопрос является одной из главных проблем родителей, общества и государства в целом.

Основная проблема «особого» ребёнка заключается в ограничении его связи с миром, бедности контактов со сверстниками и взрослыми, а иногда и к элементарному образованию. А так же проблема негативного отношения к детям с ограниченными возможностями со стороны сверстников, наличия физических и психических барьеров, мешающих повышению качества образования детей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: младший школьник, инклюзия, инклюзивное образование, образование для всех, особые образовательные потребности.

Инклюзивті білім беру-бұл жалпы білім беруді құрудағы ерекше тәсіл, ол әрбір бала үшін оның ерекше қажеттіліктері мен мұқтажыдытарына қарамастан білім алуға қолжетімділікті көздейді. Бұл мәселе ата-аналардың, қоғамның және жалпы мемлекеттің басты проблемаларының бірі болып табылады.

"Ерекше" баланың негізгі проблемасы оның әлеммен байланысын, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынастың кедейлігін, кейде қарапайым білім алуға байланысты шектеуден тұрады. Сондай-ақ құрдастары тарапынан мүмкіндігі шектеулі балаларға жағымсыз қарым-қатынас, мүмкіндігі шектеулі балалардың білім сапасын арттыруға кедергі келтіретін физикалық және психикалық кедергілердің болуы проблемасы.

Тірек сөздер: кіші сынып оқушы, инклюзия, инклюзивті білім беру, барлығына арналған білім беру, ерекше білім беру қажеттіліктері

Inclusive education is a special approach to building General education, which assumes that education is accessible to every child, regardless of their special needs and needs. This issue is one of the main problems of parents, society and the state as a whole.

The main problem of the "special" child is the restriction of his connection with the world, the poverty of contacts with peers and adults, and sometimes to elementary education. As well as the problem of negative attitudes towards children with disabilities from their peers, the presence of physical and mental barriers that prevent improving the quality of education for children with disabilities.

Key words: primary school student, inclusion, inclusive education, education for all, special educational needs.

Инклюзивное образование – это особый подход к выстраиванию общего образования, который предполагает доступность образования для каждого ребёнка, независимо от его особых потребностей и нужд. Данный вопрос является одной из главных проблем родителей, общества и государства в целом.

Огромный период система образования делила детей на обычных и детей с особыми образовательными потребностями, которые не имели возможности получить образование, а также реализовать свои возможности. Их не брали в учреждения, где обучаются нормальные дети. И несправедливость этой ситуации очевидна. Дети с особыми образовательными потребностями должны иметь равные возможности с другими детьми. Отсюда и возникла потребность в создании инклюзивного образования.

В конвенции ООН «о правах ребенка» представлена статья, в которой говорится о том, что неполноценный в умственном или физическом отношении ребенок должен вести полноценную и достойную жизнь в условиях, которые обеспечивают его достоинство, способствуют его уверенности в себе и облегчают его активное участие в жизни общества.

Основная проблема «особого» ребёнка заключается в ограничении его связи с миром, бедности контактов со сверстниками и взрослыми, а иногда и к элементарному образованию. А так же проблема негативного отношения к детям с ограниченными возможностями со стороны сверстников, наличия физических и психических барьеров, мешающих повышению качества образования детей с ограниченными возможностями.

В идеале каждого ребёнка с ограниченными возможностями должен сопровождать тьютор. Тьютор- это логист образовательного процесса, человек со специальным психолого-педагогическим образованием, но не родители. У этих поддерживающих ребенка взрослых разные задачи в процессе обучения. Участие родителей в таком образовании просто необходимо. Родители должны понимать, что инклюзия подразумевает двустороннюю ответственность. Тут нельзя просто «сдать» ребёнка в школу и ждать результатов. Родители

должны сотрудничать с педагогом, совместно решать какие-либо задачи развития ребёнка с ограниченными возможностями здоровья.

К счастью, в наших школах Казахстана сделаны первые шаги к тому, чтобы школьники с проблемами здоровья чувствовали себя комфортно. Построены пандусы для инвалидов-колясочников, оборудованы кабинеты для начальных классов на 1 этаже, приобретен многофункциональный опорный ортопедический комплекс со специальными регулируемыми креплениями, предназначены для формирования правильной посадки детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата, оборудована туалетная комната со специальными поручнями.

Учителя проходят курсы повышения квалификации в образовательных учреждениях, обеспечивающих распространение организационно-правовых моделей успешной социализации детей с ограниченными возможностями здоровья и детей-инвалидов.

Задача учителя - индивидуализировать процесс обучения, максимально приближая его к возможностям ребенка.

Первое с чего начинается работа- это собрание с родителями класса в котором предстоит обучаться ребёнку с особыми образовательными потребностями.

Существует 8 основным принципов инклюзивного образования:

1. ценность человека не может зависеть от его способностей и достижений;
2. абсолютно каждый человек способен чувствовать и думать;
3. каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным;
4. все люди, несомненно, нуждаются друг в друге;
5. полное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений;
6. все люди нуждаются и в поддержке и дружбе ровесников;
7. для всех обучающихся достижение результата скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, что не могут;
8. разнообразие усиливает абсолютно все стороны жизни человека.

Второе: урок 1 сентября для родителей и первоклассников должен быть посвящён людям с ограниченными возможностями.

Третье: предоставлять рекомендации для родителей по воспитанию и обучению детей с особыми образовательными потребностями:

1. в семье необходимо сохранять доброжелательную обстановку, надо проявлять заботу, терпение;
2. конечно же, важно поддерживать здоровый образ – это: ежедневные прогулки, полноценное питание, соблюдение режима дня;
3. дома проверять материал, пройденный в классе.

Инклюзия означает раскрытие каждого ученика с помощью образовательной программы, которая достаточно сложна, но соответствует его способностям. Инклюзия учитывает потребности, так же как и специальные условия, и поддержку, необходимые ученику и учителям для достижения успеха.

В инклюзивной школе принимают каждого и считают важным членом коллектива, это дает особому ребенку уверенность.

Воспитывает в детях отзывчивость, понимание. Ученика с особыми потребностями поддерживают сверстники и другие члены школьного сообщества для удовлетворения его специальных образовательных потребностей.

Что дает инклюзивное образование?

- новый социальный подход к инвалидности;
- поддерживает разнообразие;
- рассматривает различие между людьми как ресурс, а не как проблему;
- развивает личностные качества и социальные навыки;
- развивает самостоятельность, самоопределение;
- развивает равные права, а также возможности вместо дискриминации.

Инклюзивные школы предоставляют возможность обучения в атмосфере сочувствия, равенства, социальной справедливости, сотрудничества, единства и положительного отношения. Дети, взрослые, учащиеся, а также педагоги, получают пользу от доброжелательной и благоприятной обстановки, в которой ценятся межличностные отношения и ощущение совместной работы ради общего блага.

Инклюзивные школы расширяют профессиональные знания педагогов. Такое образование требует новых и более гибких способов преподавания, разработки учебных программ, которые бы были максимально эффективны для всех учащихся. Накопление профессионального опыта, который дает работа в этих школах, поощряет непрерывное совершенствование специалистов.

Принцип инклюзивного образования означает, что все дети должны быть с самого начала включены в образовательную и социальную жизнь школы. Задача инклюзивной школы – построить систему, которая удовлетворяет потребности каждого в инклюзивных школах, где все дети, обеспечиваются поддержкой, которая позволяет им добиваться успехов, ощущать безопасность, ценность совместного пребывания в коллективе.

Инклюзивные школы нацелены во многом на иные образовательные достижения, чем те, что чаще всего признаются обычным образованием. Цель такой школы – дать всем учащимся возможность наиболее полноценной социальной жизни, наиболее активного участия в коллективе, местном сообществе, тем самым обеспечить наиболее полное взаимодействие, помощь друг другу как членам сообщества.

Отношение детей друг к другу, особенно в начальной школе, опосредованно отношением взрослых, то есть учителей. Отношения должны строиться:

во – первых, на правде;

во – вторых, на продвижении учителем идеи.

хотя все и находятся в одном классе, каждый движется по своей траектории, в том темпе, в котором может двигаться. Поэтому в отдельные моменты кто-то обязательно отстает, кто-то опережает других. Так на место конкуренции заступает ценность движения каждого по своей индивидуальной траектории. Ошибки и трудности начинают рассматриваться как неизбежные спутники нормального образовательного процесса.

И в этом есть огромный воспитательный потенциал. Дети начинают сравнивать себя не друг другом, а с самим собой. Главное не побеждать в конкуренции с соседом по парте, а одержать победу над собой, преодолевать свои собственные учебные трудности, ликвидировать собственные пробелы, реализовывать свои интересы, а не утверждаться за счёт унижения других. Именно такой психологический климат значительно здоровее и полезнее для всех участников образовательного процесса без исключения.

Таким образом, инклюзивное образование говорит о том, что каждый ученик — особенный. Особенный своими интересами, способностями, потребностями и увлечениями, который требует индивидуальный подход в процессе обучения и гибкости в разработке учебных программ, учитывающих эти особенности, поэтому индивидуальный подход требует от учителя высокого профессионализма, включающего в себя такие качества, как этичность, гибкость, деликатность, умение услышать и понять другого.

Особенностью инклюзивного образования является то, что учитель учитывает разнообразие детей в классе, их особенности, возможности, интересы. Поэтому учителям важно использовать эффективные технологии работы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие / Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. — Казань: изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2013. — 255с.
2. <http://special-edu.kz/index.php?do=static&page=nprbase>
3. Самсонова Е.В. Основные педагогические технологии инклюзивного

образования // Инклюзивное образование: результаты, опыт и перспективы: сборник материалов III Международной научно-практической конференции. 2015. С. 85.

4. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения/ В.А. Сухомлинский-М: Просвещение, 1980.-258с.

ӘОЖ 911:33(574-25)

ҚЫТАЙ НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНЕ СИПАТТАМА

Тоғаева А.Т. магистрант

Ғылыми жетекшісі: Сарқытқан Қ.
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

E-mail: togaeva95@inbox.ru

Мақалада Қытай Халық Республикасының нарықтық экономикаға өтуінің қысқаша тарихы және кезеңдері мен әр кезеңнің ерекшеліктері айтылған. Қытайдың геосаясаттағы бағыты және нарықтық экономикаға өткеннен бергі даму жағдайы сандық мәліметтермен көрсетілген. Соңында жақын кездегі экономикалық, халықаралық қатынастардағы даму мәселелері қарастырылған.

Тірек сөздер: нарықтық экономика, даму кезеңдері, геосаясат, халықаралық қатынастар.

В статье написана краткая история перехода Китайской Народной Республики в рыночную экономику, а также этапы и особенности каждого периода. Представлены статические данные развития и геополитическая ориентация страны. В конце мы рассмотрим вопросы развития экономических и международных отношений в ближайшем будущем.

Ключевые слова: рыночная экономика, этапы развития, геополитика, международные отношения.

The article contains a brief history of the transition of the People's Republic of China to a market economy, as well as the stages and features of each period. Static data of development and geopolitical orientation of the country are presented. In the end, we will consider the development of economic and international relations in the near future.

Key words: market economy, stages of development, geopolitics, international relations.

Қытай – аумағы жағынан дүниежүзіндегі үшінші мемлекет. Қытайдан Моңғолия, Қазақстан, Ресей, Украина арқылы Тынық мұхиттан Еуропаға тікелей өтуге болады. Қытайдың теңіз жағалауында орналасуы тиімді, оның ішкі аудандары Янцзы өзені арқылы (2,7 мың км бойы кеме қатынайды) теңізге шыға алды. Қытай әкімшілік-аумақтық тұрғысынан 22 провинцияға, 5 автономиялық ауданға және орталыққа бағынатын 4 қалаға бөлінген. Сонымен бірге арнайы әкімшілік ауданға Гонконг және Макао аумақтары кіреді. Оларды Ұлыбритания пен Португалия Қытайға 1997-1999 жылдары қайтарып берді. Ал дербес мемлекеттік құрылым – Тайвань аралын ҚХР өзінің жеке провинциясы ретінде есептейді [1].

Қытай Халық Республикасы қазіргі замандағы әлемдегі АҚШ-тан кейінгі экономикасы дамыған ел. Өзінің тұрақты сыртқы саясаты бар ел.

1- Кесте ҚХР сыртқы саясатының басым бағыттары:

Реті	Бағыты	Қамтыйтын аумағы
1	Глобалды	ҚХР - АҚШ қарым-қатынасы; Батыс пен ҚХР қарым-қатынасы; БҰҰ және халықаралық сауда, геоэкономикалық мәселелер; Азия-Тынық Аумағындағы (АТА) ҚХР стратегиясы
2	Азия	Қытай-Үндістан, Қытай-Пәкістан қарым-қатынастары; ҚХР-Оңтүстік-Шығыс Азия мен Оңтүстік Азия; ӨХР - Солтүстік-Шығыс Азия; Қытай мен Орта және Таяу Шығыс.
3	Евразия	Қытай-Ресей қарым-қатынастары; Орта Азиядағы Қытай стратегиясы; Евразиядағы өзгеде энергетикалық, коммуникациялық жобалар.

Қытай Халық Республикасына 1978 жылғы ҚКП Орталық комитетінің он бірінші кезекті, үшінші пленумы үлкен өзгерістер алып келді. Осы пленумнан кейін Дэн Сяопиннің басшылығымен біртіндеп халықтың мүддесін қорғайтын экономикалық реформалар жүргізіле бастады. Бұл реформаларды төмендегідей кезеңге бөліп қарастыруға болады.

2- Кесте-Қытай нарықтық реформасының кезендері

Кезендері	Уақыты	Бағыты
1-кезең	1979-1986 жж.	ауыл шаруашылығын негіз еткен кезең
2-кезең	1987 –1991 жж.	өнеркәсіпті нұқталы еткен кезеңі
3-кезең	1992-1997жж.	Батыс экономикалық ауданды игеру кезеңі
4-кезең	1998-2002 жж.	Оңтүстік-шығыс азия дағдарысы кезеңі
5-кезең	2002-2008жж.	әлемдік нарыққа шығуы кезеңі
6-кезең	2008-2015 жж.	жан-жақтылы дамыған кезеңі
7-кезең	2015 жж.-қазір	біртіндеп тоқырау кезеңі

Бұл реформада Мемлекет деңгейінде дарындыларға көңіл бөлу, білім сапасын көтеру сол арқылы “төртті осы замандандыру” керек деген үндеу тасталды. “Төртті осы замандандыру” дегеніміз– ауыл шаруашылығын, өнеркәсіпті, ғылым мен техниканы және мемлекет қорғанысын мамандандыруды білдіреді. Аталмыш төртті мамандандырудың ішінде ғылым-техниканы мамандандыру жетекші орында тұрды. Ғылым-техниканы мамандандырудың алғышарты есебінде оқу-ағартуға реформа алып барды. Әрі білім берудің беталысын дұрыстап, ұзақ жылдық даму бағдарламасын жасады. Соның нәтижесінде 1990 жылдардың басында “Білім заңы” және “Оқытушылар заңы” қабылданды [2].

Жиналыста шаруашылық басқару мен дамытуда мынадай пікірлер ортаға салынды:

- экономикалық құрылым реформасын алып бару;
- жергілікті орындардың құқықтық мәртебесін өсіру;
- кәсіпорындардың шаруашылық басқару құқығын өздеріне беру;
- әр дәрежелі әкімшілік шаруашылық құрылымдарын барынша сұрыптау;
- экономикалық заңдылықтар негізінде жұмыс жасау. Аталған пікірлер сол кездегі

Қытай экономикасының дұрыс жолға түсуіне, қиындықтан арылуына, халық тұрмысы мемлекет қуатының артуына үлкен әсер еткені даусыз[3].

Ауыл шаруашылығын реформалауда, өндіріс жауапкершілік түзімі мен көп түрлі шаруашылықты өрістетуге жетекші орынға қойылды. Сонымен бірге мемлекет ауылшаруашылық өнімдерін сатып алудың заңдық негізін жасап, өндірілген өнімді қымбат бағада сатып алу арқылы шаруалардың белсенділігін жоғарлатты. Өнеркәсіп саласында, ішкі салыстырмалық қатынасты реттеу өзекті мәселе ретінде қарастырылып, 6 мыңнан артық кәсіпорындарға сынақ ретінде алғашқы қадамда мемлекет жоспарынан тыс базар нарықтық қатынастарда жұмыс істейтін мүмкіндіктер берді.

ҚХР Тайвань мәселесімен қатар Гонконг (Сянган) және Аомыньды қайтарып алу мәселелеріде басты күн тәртібінен орын алды. Келісім бойынша 1997 жылдың 1 шілдесінде Гонконг, 1999 жылдың 20 желтоқсанында Аомыньның иелік құқығы Қытайға қайтарылды[4]. Бұлардың иелік құқығының Қытайға қайтуы, Қытай нарықтық экономикасының дамуына зор үлес қосты. Себебі, бұл екі аймақта әлемдік деңгейде дамыған жерлер еді. Мәселен, Гонконг Азиядағы жаңа индустриялы елдердің қатарындағы көлік, информация және туризм бойынша дамыған аймақ болып, Оңтүстік Шығыс Азиядағы “4 барыстың” бірі. Қаржы саласы бойынша 185 халықаралық, 1950 жергілікті банктер жұмыс істейді. Әлемге Лондун, Нью-Йорк, Цюрихтан кейінгі 4-ші орында тұратын тарихы ұзақ алтын базары бар. Сыртқы сауда бойынша әлемдегі 5-ші ірі орталық, Әлемдегі 200-ге жуық елмен сауда байланысы бар. Гонконгта кісі басына тиесілі ұлттық табыс 23020 АҚШ доллары болып, Азияда Жапониядан кейінгі 2-ші орында. Ал Қытайға бағыттаған инвестициясы Қытайға келген жалпы инвестицияның 60 пайызын құрайды. Аомынь Шығыстың “Құмарханасына” аталған әлемдік нарыққа тоқыма бұйымдар, киім-кешек, балалар ойыншығы қатарлы тауарларды экспорттайтын аймақ. Оның үстіне туризм саласы мен су жолы көлік қатынасы дамыған жер. Аомынь Қытайдың нарығына инвестиция салуда Гонконг, Тайуан, АҚШ және Жапониядан кейін 5 орында, инвестициясы 4млрд. 300 млн. АҚШ доллары [5].

Иелік құқықтары Қытай Халық Республикасының қарастылығына өткен Гонконг пен Аомынь “Ерекше экономикалық аймақтар” болып құрылды. Алайда шаруашылық басқару, әлеуметтік құрылымы, заң-ережелері өзгеріссіз қалды. Тек қорғаныс жағы Қытай үкіметіне қарасты. Бұл келісім 50 жылға дейін өзгермейді. Алайда, 2019 жылы маусым айында ҚХР-ның Гонконгта қылмыс өткізгендерді Қытайға қайтару жөніндегі шешімі аймақ тұрғындарының жалпы Қытайға қарсы күресін өршітіп жіберді. Бұл қарсылық іс-шаралар аймақ экономикасына, тұрақтылығына аса үлкен зардап әкелді. ЖІӨ соңғы 10 жыл көлеміндегі ең төменгі деңгейге түсіп, 1,2 пайызды көрсетті. Бұл көрсеткіш 2018 жылы 3 пайыз болған [6]. Тек, Қытайда тараған корона вирусының салдарынан қарсылық әрекеттері саябырлап қалды.

ҚХР-дың 1987 жылы өткен 13 кезекті халық құрылтайында экономиканы өркендету үш саты бойынша дамытылатын болып белгіленді. Бірінші сатыда, халық шаруашылығының жалпы ішкі өнімін 1980 жылдан бір еселеу, сол арқылы халықты қоңыр қалта тұрмысқа жеткізу. Екінші қадамда 20 ғасырдың соңында халық шаруашылығы жалпы ішкі өнімін және бір еселеп, халықтың тұрмысын дөңгелек дәулет деңгейіне жеткізу. Үшінші сатыда келесі 21 ғасырдың ортасында кісі басына тиесілі жалпы ішкі өнім мөлшерін орташа дамыған елдер биігіне шығару, халық тұрмысын барынша жақсарту [7].

Қытай Халық Республикасында реформа 1980 жылдардың басында басталғанымен нақты нарықтық экономикаға 1990 жылдардың басында атқарыла бастады. Осы жылдардан бастап реформа бұрынғыдан да тереңдеп, дами түсті[8]. Нәтижесінде, экономика тез дамыды (8-кесте), бұған бүкіл әлем таңданыс білдірді. Мысалы, Қазақстан Республикасының сол кездегі сыртқы істер министрі Қ.К.Тоқаев мырза: “Қытай бүгінгі жүргізіп отырған экономикалық реформасының нәтижесінде әлемдік алпауыт мемлекетке айналып отыр. Жалпы ішкі өнімнің жылдық өсімі 1980-1997 жж. 9 пайыз бойынша дамытып келді. Егер де Қытайдың 30 провинциясын бір-бір мемлекет деп қарастыратын болсақ, 1978-1995 жж. қарқынды дамып отырған 20 мемлекетті осы провинциялар ғана

құрар еді” дейді [9].

Қытай үкіметі сыртқы қатынастарды онан әрі дамыту, шетел инвестициясын тарту үшін географиялық орны жағынан тиімді шығыстағы теңіз бойындағы бес қаланы 1995 жылы “Арнайы экономикалық аймақ” етіп жариялады. Арнайы экономикалық аймақ дегеніміз—белгілі әкімшілік аумақ көлемінде айрықша саясат белгіліп, түрлі жеңілдіктер тағайындап, шетелдерге қарата ашық бағыт ұстанған, әрі инвестиция салуға, кәсіпорын құруға ынталандыратын аймақ. Олар Шэньжень, Сямень, Жухай және Шаньютоу қалалары еді, кейін бұл қатарға Хайнан қосылды[10]. Аталмыш аймақтарға елдің өзге аймақтарына берілмеген жеңілдіктер мен еркіндіктер берілді. Салықсыз сауда өрістетілді. Басты мақсат ретінде:

- өндіріс технологиясын жақсарту арқылы тауар экспортын дамыту;
- халықты жұмыспен қамту деңгейін жоғарлату арқылы халықты байыту;
- шетел капиталын тарту арқылы еңбек өнімділігін арттыру.

8-кесте Қытай ЖІӨ өсудинамикасы 2002-20018 жж.

Жылдар	ЖІӨ құны «млн. юань»	Өсімі көрсеткіші «пайыз»
2002	12,171,740	9.1
2003	13,742,200	10.0
2004	16,184,020	10.1
2005	18,731,890	11.4
2006	21,943,850	10.1
2007	27,009,230	11.4
2008	31,924,460	9.7
2009	34,851,770	9.4
2010	41,211,930	10.6
2011	48,794,020	9.6
2012	53,858,000	7.9
2013	59,296,320	7.8
2014	64,128,060	7.3
2015	68,599,290	6.9
2016	74,006,080	6.7
2017	82,075,430	6.8
2018	90,030,900	6.6

Соңғы уақыт 2015-2019 жж. арасында Қытай экономикасында тұрақсыздық байқалды. Оның басты себебі, АҚШ-тың долл. бағамын біртіндеп төмендету саясаты мен екі ірі ел арасындағы сауда соғысының болуы. Бұл үрдіс өз кезегінде Қытай экспортының механизмі мен құрылымын өзгертудің қажеттілігін туындатты. Бұған қатысты 33 елге жасалған сараптаманың нәтижесі юань 10 пайызға қымбаттаса, экспорт 12 пайызға төмендейді екен. АҚШ тарапы 300 млрд АҚШ долл. тұратын Қытай тауарлары мен өндіріс өнімдеріне кедендік салықты 2019 жылдың бірінші қыркүйегінен бастап 10 пайызға өсіретін болған еді. Оған қарымта ретінде, Қытай тарапы ұлттық валютасы юаньды құнсыздандырды. Тамыздың 22 күні АҚШ-тың 75 млрд. АҚШ долларлық құнға ие тауарына кедендік салықты 10 пайызға көтерді әрі АҚШ-тың автокөлік қосымша бөлшектері мен ауылшаруашылық өнімдерін елге кіргізуге тыйым сала бастады [11]. Осылайша ұшыққан "Сауда соғысы" 2019 жылдың соңына таман бір уәделестікке келгендей болды. Ол туралы Доналд Трамп өзінің тивиттердегі парақшасында жазды: We have agreed to a very large Phase One Deal with China. They have agreed to many structural changes and massive purchases of Agricultural Product, Energy, and Manufactured Goods, plus much more. The 25% Tariffs will remain as is, with 7 1/2% put on much of the remainder[12]. Бұл

реткі екі ірі ел арасындағы сауда және қаржылық қақтығыс Қытай экономикасының әлсіз тұстарын көрсетті. Оның үстіне қазіргі етек алып отырған корона вирусының Қытай экономикасына кері әсер етіп отыр. Халықаралық "Oxford Economics" агенттігінің сараптауынша 2020 жылға жоспарланған ЖІӨ-нің 5,6 пайыздық өсімі биыл Қытай үшін 4 пайызға жетпейтінін көрсетіп отыр. Әлемдік 2- экономика санайтын ҚХР-ның осы екі реткі соққыдан соң біршама әлсіреп қалғаны анық. Ал болашағы қалай болатынын уақыт көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сарқытқанұлы Қастер. Қытай Халық Республикасының оқу-ағарту саласындағы жаңа бетбұрыс. (сборник: Суверенный Казахстан и Социально-экономическая география) Алматы: АГУ имени Абая,—123 с. 79 с.
2. Сарқытқанұлы Қастер. Қазақстан үшін Батыс – бағыт, Шығыс – шырай. Жаратылыстану пәндерін оқытудың әдістемесін жетілдірудің жәй-күйі мен алдағы міндеттері Халықаралық конференция материалы, Алматы: Абай атындағы АлМУ-2003. 273 б.
3. Дэн Сяорин. Таңдамалы шығармалар. Пекин: Ұлттар, бірінші том, 317 б. (қытай тілінде)
4. Ван Цяолун. Возвращение Аомэня. Пекин: Межконтинентальное издательство Китая 1999.87 с. 24 с.
5. Джоу Цинуй. Даму стратегиясындағы Батыс. Пекин: Ұлттар, 2011.—335 бет, 13 б.
6. <http://www.xinhuanet.com/gangao/2020-02/03/c>
7. Жеңіс Әмірбекұлы. Қытай экономикалық реформа тәжірибелері// Хабаршы. 1999. №1 74-78
8. Цзян Цзэминь. ҚКП 14 съезд материалдары. Пекин: 1992. 12 б.
9. С.Ж. Сапанов. Қазақстан-Қытай: Жаңа геосаясат. (сборник статей: Значение науки и культуры Востока и Запада) Алматы: 2012.—165 с. 82 с.
10. Цян Жунжун. Қытайдың шаруашылық географиясы. Пекин: Білім, 2014.—320 бет, 263 б.
10. Lauren Mack, Four Special Economic zones of China. www.thoughtco.com 04.02.2019
11. Сарқытқан Қастер. Сауда соғысының соңы өркениеттер қақтығысына ұласыма? www.Abai.kz 27.08.2019
12. <https://twitter.com>. December 13, 2019

УДК 377.5

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ДЕФЕКТОЛОГОВ В РАБОТЕ ПО РАЗВИТИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО КОНТАКТА С ДЕТЬМИ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Тойболдиев А.А. магистрант, **Рамазанова А.Б.** магистрант

Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган

E-mail: toiabz@mail.ru, azhar_0503@mail.ru

В статье, на основе изучения научно-педагогических исследований по проблеме подготовки будущих педагогов-дефектологов в работе по развитию эмоционального контакта учащихся с особыми образовательными потребностями, обосновывается важность развития эмоционального контакта данной категории детей для успешной социализации и адаптации в условиях общеобразовательного учреждения.

Рассматриваются вопросы, посвященные актуальной проблеме в системе специального образования - анализу уровня готовности студентов дефектологического профиля в работе по развитию эмоционального контакта учащихся с особыми образовательными потребностями.

Представлены аналитические данные анкетирования студентов-дефектологов. Описываются методы исследования, которые используются для определения организации и системы подготовки будущих дефектологов к коррекционной работе.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, артпедагогика, дефектолог.

Мақалада ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың эмоциялық байланысын дамыту бойынша жұмыста болашақ педагог-дефектологтарды дайындау мәселесі бойынша ғылыми-педагогикалық зерттеулерді зерделеу негізінде жалпы білім беру мекемесі жағдайында табысты әлеуметтендіру және бейімдеу үшін балалардың осы категориясының эмоциялық байланысын дамытудың маңыздылығы негізделеді. Арнайы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселеге арналған сұрақтар қарастырылады - ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылардың эмоциялық байланысын дамыту бойынша жұмыста дефектологиялық бейіндегі студенттердің дайындық деңгейін талдау.

Дефектолог-студенттер сауалнамасының аналитикалық мәліметтері ұсынылған. Түзету жұмыстарына болашақ дефектологтарды дайындау жүйесі мен ұйымдастыруды анықтау үшін қолданылатын зерттеу әдістері сипатталады.

Тірек сөздер: инклюзивті білім беру, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, артпедагогика, дефектолог.

The article, based on the study of scientific and pedagogical research on the problem of training future teachers-defectologists in the development of emotional contact of students with special educational needs, substantiates the importance of developing emotional contact of this category of children for successful socialization and adaptation in a General educational institution. Addresses a topical issue in special education - analysis of the level of readiness of students defectologists in the work to develop emotional contact of pupils with special educational needs.

Analytical data of the survey of students-defectologists are presented. The research methods that are used to determine the organization and system of training future defectologists for correctional work are described.

Key words: inclusive education, children with special educational needs, artpedagogy, special education teacher.

Инклюзивное образование требует поиска новых путей решения дидактических задач обучения. Также оно стремится к разработке подходов к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении. Как известно, что особые образовательные потребности - это потребности в условиях, необходимых для оптимальной реализации когнитивных, энергетических и эмоционально-волевых возможностей ребенка с ограниченными возможностями в процессе обучения. Важной составляющей особых образовательных потребностей является, эмоционально-волевые потребности, направленные на развитие активности ребенка, познавательной мотивации, возможности сосредоточения и удержания внимания.

Одним из таких подходов может являться, если во время обучения и воспитания уделять больше внимания на установление эмоционального контакта с детьми с особыми образовательными потребностями. Так как, он способствует более эффективной коррекционной деятельности в работе с детьми данной категории, главным образом, развивается устойчивость эмоционального общения детей со сверстниками.

Однако, как показывает практика, педагог-дефектолог, и начинающие специалисты, имеющие тесную связь с детьми с особыми образовательными потребностями в коррекционной работе, сталкиваются с определенными трудностями, относительно установлению эмоционального контакта с детьми. Отмечается, что эмоциональный контакт - единство и созвучие чувств человека с переживаниями других людей. Также это предполагает собой двусторонние отношения, основанные на принципе партнерства - понимания и принятия каждым из них друг друга как личностей. Объективной основой такого контакта являются психологические механизмы заражения и подражания, в результате которых достигается высокий уровень идентификации, отождествления себя с другим, возможность разделить с ним свои переживания, в результате чего у человека наступает психологическая разрядка - облегчение. Эмоциональный контакт формируется через осознание оппонента уровня профессионализма специалиста. Чем выше профессиональный уровень и компетентность специалиста, тем больше надежд и доверия он внушает другому [1].

Принимая во внимание итоги изучения ученых в сфере специального образования и для более подробного изучения данной проблемы, нами была проведена беседа и анкетирование со студентами специальности «Дефектология» на базе Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.

В ходе опытно-экспериментального исследования участие приняли студенты 1-2 курсов, обучающихся по специальности «Дефектология», количество которых составило 13 человек. Анкетирование проводилось с целью определения уровня готовности будущего педагога-дефектолога и его отношения к первому контакту с ребёнком с особыми образовательными потребностями. Задачами анкетирования являлись - выявить особенности и трудности, сталкиваемые при первой встрече с ребёнком с особыми образовательными потребностями и осуществить диагностику сформированности представлений о профессиональной деятельности педагога-дефектолога.

С целью определения исходного уровня готовности будущего педагога-дефектолога и его отношения к первому контакту с ребёнком с особыми образовательными потребностями было проведено анкетирование по следующим вопросам, таким как, «Кто такие дети с особыми образовательными потребностями?; Как вы считаете, от чего зависит успех деятельности педагога-дефектолога?; Перечислите личностные качества, которыми должен обладать педагог-дефектолог; Как вы думаете, насколько важна установка и развитие эмоционального контакта?; Что вы думаете о первой встрече с ребенком с особыми образовательными потребностями? Должна ли она детально спланированной?; Испытывали ли Вы психологический или эмоциональный дискомфорт в работе с детьми?; Были ли трудности при подготовке и проведения коррекционно-развивающего занятия или при совместной деятельности?».

Анализ статистических результатов анкетирования показал, что наибольшее количество студентов не имеют четкого представления о планировании первой встречи с ребёнком, и какую роль играет первый эмоциональный контакт в профессиональной деятельности педагога-дефектолога. Некоторые студенты проявили свои знания в таком формате своих ответов как: «Дети с особыми образовательными потребностями – это очень большая группа детей, которые в разной степени нуждаются в определенном виде помощи и поддержки, относительно обучения и образования», и их процент составил - 41.9 %. Среднее количество студентов (32,5%) отметили, что «Успех коррекционной работы с ребёнком зависит в большей степени от мастерства педагога-дефектолога, и от его отношения к своей профессии». Оставшееся количество студентов (25.6%) отмечали и аргументировали трудности при проведении коррекционно-развивающего занятия – незнанием особенностей детей с овз, и затруднением распределения времени в работе с ребёнком с нежелательным поведением.

Однако на вопросы «Как вы думаете, есть ли у Вас необходимые для профессии

педагога-дефектолога умения и качества? Какие?», «Есть ли у Вас качества, не соотносимые с профессией педагога-дефектолога?» студенты затрудняются ответить либо указывают «моральное устойчивое, доброта», «любовь и желание помочь детям». У большинства студентов в налаживании контакта и удержании внимания ребенка отмечались затруднения при ответах и эмоциональный дискомфорт, связанный с незнанием определенных методов и приемов обучения. В связи с полученными результатами анкетирования можно сделать следующие выводы: студенты имеют недостаточные представления о методах и приемах, об особенностях установления и развития эмоционального контакта с детьми с особыми образовательными потребностями.

Исходя из анализа полученных данных проведенного анкетирования, нами было предложено следующее, акцентировать внимание на том, что, способ совмещения теоретических знаний студентов с получением прикладных навыков должна быть тесно взаимосвязанной и должна осуществляться разными способами. Также способ получения обратной связи о качестве подготовки студентов от реальных работодателей играет большую роль и является определенным стимулом для студентов. Практикующие студенты также получают ценную информацию касательно того, какие навыки им следует развивать, чтобы в дальнейшем быть востребованными, и осуществлять на высоком уровне свою деятельность.

В связи с низкой способностью детей с особыми образовательными потребностями к приему и обработке информации при установлении эмоционального контакта должны применяться наглядные и практические методы, которые широко используются в процессе специального образования. Мы полагаем, что отбор и композиция методов и приемов обучения и воспитания в артпедагогике должны способствовать, главным образом, развитию художественно-эстетическому (т.е. формированию художественной культуры, художественно-творческих способностей, художественно-творческой деятельности), с другой — отвечать особым образовательным потребностям учащихся и специфике коррекционно-педагогической работы.

Проанализировав все функции артпедагогике, мы адаптируемся на основные 4 функции, которые по нашему взгляду, безусловно, являются важными при установлении и развитии эмоционального контакта, а также даёт эффективные результаты по развитию познавательной деятельности и успешному формированию коммуникативных навыков у детей с особыми образовательными потребностями.

1. Культурологическая функция – она обусловлена тем, что связана с объективной культурой личности как системой ценностей и с развитием личности на основе освоения им художественной культуры, становясь ее творцом;

2. Образовательная функция – она направлена на развитие личности и освоение ею действительности посредством искусства, которая помогает, обеспечивая необходимыми знаниями в разной деятельности;

3. Воспитательная функция – она же формирующая, то есть развивает ценностно-нравственные, эстетические, а также коммуникативно-рефлексивные основы личности, тем самым способствуя социокультурной адаптации с помощью искусства;

4. Коррекционная функция – которая содействует профилактике, коррекции и компенсации недостатков в развитии.

В целом использование артпедагогических методов и технологий помогают не только детям с особыми образовательными потребностями, но и развивают педагогическое мастерство специалиста. Эти функции составляют сущность артпедагогике, которая состоит в воспитании и обучении, развитии лиц с особыми образовательными потребностями, формировании у них основ художественной культуры и овладении практическими умениями в разных видах художественной деятельности, в том числе развитие и коррекция коммуникативных, социальных навыков, познавательной деятельности. Из этого и протекает, основная цель артпедагогике: художественное

развитие детей с особенностями и социальная адаптация личности средствами искусства.

На практике, мы полагаем, что в работе с детьми младшего и старшего дошкольного возраста с ООП, необходимо в основном использовать в качестве основного метода артпедагогики – метод показа взрослым манеры действия с материалом или совместные действия взрослого и ребёнка, что немало важную роль играет и в установке эмоционального контакта.

Специалист – главная, фигура коррекционно-развивающего процесса, в том числе и художественного воспитания по артпедагогике. Являясь носителем художественной культуры, владея методикой артпедагогики, он организует деятельность детей так, чтобы она была содержательной, эмоционально насыщенной, чтобы художественная деятельность способствовала формированию определенных навыков в обучении, и давало необходимые представление о правилах общения и постепенно «переходила» в самостоятельное поведение детей. А ведущей в этом процессе должна стать совместная деятельность взрослого и ребенка [2].

В современной методической литературе представлен широкий спектр коррекционных технологий, с помощью которых необходимо обеспечить не только решение общих задач, принятых в системе образования, но и обеспечение общего развития категории детей с особыми образовательными потребностями, коммуникативных способностей, норм поведения, личностных качеств. Коррекционная деятельность, направленная на социализацию воспитания в зарубежных странах, определяется термином «терапия». Понятие терапии в этом смысле заключается в системе коррекционно-педагогических действий, направленных на социализацию данной категории детей.

В это входят методы нетрадиционной формы проведения: арттерапия, иппотерапия, музыкатерапия и др. Использование таких методов воспитания, как методы обучения, имеет свою специфику. Средства изобразительного искусства занимают важное место не только в восприятии знаний об окружающем мире, но и в развитии эмоциональных органов, эмоций учащихся. Ручной труд как вид декоративно-прикладного искусства способствует формированию у детей с ограниченными возможностями моторики, координации движения, трудовых навыков, приобщает к культуре, народному искусству, корректирует речь, обогащает словарный запас [3].

Воспитание и обучение детей с особыми образовательными потребностями — работа актуальная и требует особого подхода. Главным образом, мы полагаем, что совместное прохождение времени, должно подходить не только ребенку, но и специалисту необходимо быть заинтересованным в деятельности. Никогда не поздно изменить свое поведение и отношение, чтобы наладить эмоциональный контакт с ребенком. Даже когда вам кажется, что ребёнок вас отталкивает, на самом деле он хочет, чтобы вы были рядом и смогли ему помочь.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арсанусова Л.Ю. Словарь по биомедицинской этике для студентов всех факультетов высших медицинских учебных заведений. – Ставрополь, изд-во СтГМА, - 2011
2. Медведева Е.А., Левченко И.Ю., Комиссарова Л.Н., Добровольская, Т.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: учеб.для студентов сред. и высш. пед. учеб. Заведений, Academia, 2009. – 246 с.
3. Лисина, М.И. Формирование личности ребенка в общении / М.И. Лисина. – СПб.: Питер, 2009. – 320 с.

УДК 373.1

ВОПРОСЫ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ШКОЛЕ

Фиалко Е.В., студент

Научный руководитель: *Беляева О.А.*, к.пс.н, доцент
ФГБОУ ВО «Ярославский государственный педагогический университет
им. К.Д. Ушинского» г. Ярославль

E-mail: natali-fialko@yandex.ru

Мақалада негізгі жалпы білім беру деңгейіндегі бастауыш мектеп оқушылары мен оқушылардың сабақтан тыс іс-әрекетін ұйымдастырудың жеке аспектілеріне қатысты эмпирикалық зерттеу материалдары берілген. Сабақтан тыс компонент міндеттерін іске асыруда сабақтастық идеяларын қамтамасыз ететін жұмыстың негізгі бағыттары анықталды; кіші оқушылар мен кіші жасөспірімдердің сабақтан тыс сабақтарды қабылдау ерекшеліктері сипатталған; оқушылардың білім беру қызметінің осы түріне қарым-қатынасының нашарлауына әсер ететін негізгі мәселелер анықталды.

Тірек сөздер: сабақтан тыс Қызмет, бастауыш жалпы білім беру, негізгі жалпы білім беру, сабақтастық.

В статье представлены материалы эмпирического исследования отношения к отдельным аспектам организации внеурочной деятельности обучающихся начальной школы и учащихся на уровне основного общего образования. Определены основные направления работы, обеспечивающие идеи преемственности в реализации задач внеурочного компонента; описаны особенности восприятия внеурочных занятий младшими школьниками и младшими подростками; выявлены ключевые проблемы, влияющие на ухудшение отношения учащихся к данному виду образовательной деятельности.

Ключевые слова: внеурочная деятельность, начальное общее образование, основное общее образование, преемственность.

The article presents the materials of an empirical study of the attitude to certain aspects of the organization of extracurricular activities of primary school students and students at the level of basic General education. The main directions of work that provide ideas of continuity in the implementation of tasks of the extracurricular component are defined; the article describes the features of perception of extracurricular activities by younger students and younger teenagers; the key problems affecting the deterioration of students' attitudes to this type of educational activity are identified.

Key words: extracurricular activities, primary General education, basic General education, continuity.

Внеурочная деятельность выступает обязательным компонентом образовательного процесса в современной школе, самостоятельной сферой деятельности, строящейся на соблюдении ряда принципов и выполняющей специфические функции, имеющей свои содержательные и организационные задачи и особенности[3]. Внеурочная деятельность учащихся строится на основе вариативной составляющей базисного учебного (образовательного) плана, организуется участниками образовательного процесса и реализуется в формах, отличных от применяемых в урочной системе обучения. Среди ее ключевых задач – содействие решению вопросов воспитания и развития школьников, а

важнейшими содержательными ориентирами организации внеурочных занятий выступают следующие: расширение представлений детей о взаимодействии общества и природы, создание условий для соединения теоретических знаний с жизнью, формирование профессиональных интересов школьников, развитие их творческих способностей, устойчивого интереса к отдельным областям знаний. Рост заинтересованности общеобразовательных учреждений в организации внеурочного времени объясняется в том числе новым взглядом на совокупность образовательных результатов школьника, определяемых не столько предметным, сколько метапредметным и личностным контекстом его развития.

Одним из ключевых требований к построению целостного учебно-воспитательного пространства в образовательной организации выступает реализация идей преемственности на всех уровнях общего образования. Проблема преемственности в образовательной практике обсуждается достаточно давно, но тем не менее остается актуальной; более того в связи с появлением различных моделей обучения, ростом вариативности методов, форм, появлением новых технологий обучения появились и нарушения преемственности между разными уровнями образования [2]. Преемственность имеет объектный и всеобщий характер, проявляется как в урочной, так и во внеурочной деятельности и предполагает плавный переход и передачу культурных ценностей и норм социального поведения, но в контексте нашего исследования мы обратим внимание на преемственность как процесс и условие непрерывного образования и личностного развития ребенка на уровне начального и основного общего образования [4,5].

Исследование, проведенное в течение трех лет на базе МБОУ «Гимназия № 2» города Инта, Республики Коми, и базирующееся на анализе нормативной документации школы и диагностике отношения к внеурочной деятельности обучающихся вторых, четвертых, шестых классов позволяет нам сделать ряд выводов о реализации идей преемственности в построении внеурочной деятельности на двух уровнях образования – начальном (НОО) и основном (ООО).

Первое, на что, необходимо обратить внимание, это единство в представлении цели организации внеурочной деятельности в начальной и основной школе, которая определяется как создание условий для развития способности к саморазвитию, самореализации, профессиональной ориентации учащихся, социальных связей в местном сообществе, воспитание и социализация личности, применяющей на практике освоенный опыт деятельности во внеурочной деятельности.

Проанализировав и сравнив личностные и метапредметные результаты, заложенные в программах внеурочной деятельности на этапах НОО и ООО, можно заметить, что просматривается четкая закономерность в наращивании и усложнении ожидаемых результатов, заключающаяся в преобразовании и обогащении ранее полученных умений и навыков в начальной школе и добавлении более сложных и более структурированных результатов, возможных лишь на новом возрастном этапе. На уровне НОО самая «дробная» представленность результатов, связанная с ситуативным проявлением отдельных действий, которые реализуются с помощью педагога, на следующем уровне преобладают внеситуативные, универсальные способы деятельности по решению возникающих задач [1].

Если сравнить методы и приемы, применяемые во внеурочной деятельности, то можно заметить, что все они направлены на развитие потенциальных и уже имеющихся возможностей обучающихся. Широко используются словесные методы (беседа, рассказ, сообщение, объяснение, диалог), наблюдение (экскурсии), объяснительно-иллюстративные, частично-поисковые, проектные методы и прочие. Следует отметить идентичность используемых средств и технологий работы со школьниками, но в основной школе наблюдается их расширение: помимо уже существующих (технологии сотрудничества, работы в группе, критического мышления, проблемного обучения,

коллективного творческого дела и пр.) появляются технологии полного усвоения, инновационные лаборатории, различные тренинги, лекции с обратной связью, дискуссии и др.

В соответствии с полученными результатами проведенной нами диагностики с помощью методики А.А. Андреева на выявление уровня удовлетворенности учащихся школьной жизнью можно заметить, что на протяжении обучения в начальной школе выявляется определенный рост удовлетворенности детей своим положением в учебном заведении, а в младшем подростковом возрасте удовлетворенность снижается. При этом в целом эмоционально-оценочное отношение обучающихся к школе может рассматриваться как стабильное, удовлетворительное, способствующее развитию позитивного отношения и определенной заинтересованности школьной жизнью, но, в то же время, выявляющее некоторые проблемы в отношениях между одноклассниками. Также отметим, что значимым аспектом удовлетворенности учащихся и 4-х, и 6-х классов являются взаимоотношения учеников с классным руководителем и степень свободы в возможности высказывания собственного мнения. Несомненную роль в данном аспекте играют внеурочные занятия, организуемые в школе.

При оценке отношения школьников к отдельным направлениям внеурочной деятельности нами выявлено, что к 4 классу у учащихся складывается позитивная эмоциональная оценка спортивных занятий, занятий творческой направленности и занятий в рамках психолого-педагогического сопровождения, а вот на занятиях в рамках отдельных предметных областей преобладающими становятся негативные чувства, что говорит о снижении интереса к общеинтеллектуальному направлению. При переходе в среднее звено оценка внеурочных занятий меняется: общеинтеллектуальное, спортивно-оздоровительное и общекультурное направления в равной мере вызывают позитивный отклик, а занятия в рамках психолого-педагогической области вызывают меньший интерес учащихся и получают негативные оценки.

Анализ полученных данных однозначно позволяет утверждать, что на внеурочных занятиях различных направлений учащиеся испытывают широкий спектр эмоций, что способствует непрерывности формирования эмоционально-оценочного компонента личности на этапах младшего школьного и младшего подросткового возраста. Внеурочные занятия отличаются от урочных большей эмоциональной отдачей и более позитивным отношением учащихся, что может играть важную роль в компенсации интеллектуальной и эмоциональной нагрузок, испытываемых учениками на уроках. При этом, прежде всего, спорт и творчество способствуют большей эмоциональной раскрепощенности и эмоциональному самовыражению школьников, выполняя своеобразную релаксационную функцию в образовательном процессе.

Выявлены отличия в восприятии учениками взаимоотношений с педагогами, ведущими уроки, и педагогами, ведущими занятия внеурочной деятельностью. К последним – более позитивное отношение, связанное, вероятно, с особыми условиями организации внеурочных занятий (их меньшей регламентированностью и большей свободой самовыражения).

Таким образом, нами доказано, что внеурочная деятельность играет важную роль в создании определенной атмосферы в детском коллективе, в создании психологического комфорта класса, влияет на общую удовлетворенность учащихся школьной жизнью. Наблюдается тенденция снижения интереса к внеурочной деятельности при переходе из начальной в основную школу, связанная, с нашей точки зрения, с недостаточной вариативностью и ригидностью в подборе и использовании форм, приемов и методов работы на занятиях. При такой ситуации в осуществлении задач внеурочной деятельности выраженность интереса школьников получает регрессивное направление, что отражается и на уровне удовлетворенности всем процессом обучения. Однако, в целом, внеурочные занятия вызывают позитивный эмоциональный отклик и способствуют формированию

положительного отношения учащихся к школе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ансимова Н.П., Беляева О.А. Метапредметные образовательные результаты школьников как основа формирования универсальных компетенций студентов // Ярославский педагогический вестник = Yaroslavpedagogicalbulletin : научный журнал. – Ярославль :РГО ЯГПУ, 2018. – № 5. – 419 с. – С.57-70.
2. Асмолов, А.Г., Бурменская, Г.В., Володарская, Н.А., Карабанова, О.А., Салмина, Н.Г., Молчанов, С.В. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя [Текст]/ [А.Г. Асмолов, Г.В. Бурменская, И.А. Володарская и др.]; под ред. А.Г. Асмолова. – М. : Просвещение, 2008. – 151 с.
3. Беляева О.А., Фиалко Е.В. Особенности отношения учеников начальной школы к внеурочной деятельности // Дошкольное и начальное образование: многообразие подходов: материалы научно-практической конференции «Чтения Ушинского» / под науч. ред. Н.Н.Иванова. – Ч.1. – Ярославль: РГО ЯГПУ, 2019. – С. 181-184.
4. Волков В.В. Внеурочная деятельность - неотъемлемая часть образовательного процесса. [электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.metod-kopilka.ru/vneurochnaya_deyatelnost-_neotyemlemaya_chast_obrazovatel'nogo_processa.-34269.htm (дата обращения 28.10.2017).
5. Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования: Приказ Минобрнауки России от 06.10.2009 N 373. – М.: Просвещение, 2010. – 31 с.
6. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования : Приказ Минобрнауки России от 17.12.2010 N 1897. – М.: Просвещение, 2011. – 48 с.

УДК 541.124

ТЕРМОДИНАМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАЗОВЫХ РАВНОВЕСИЙ В ДВУХКОМПОНЕНТНЫХ СИСТЕМАХ

Цой Р., ученик 12 класса

Научный руководитель: **Кунабаева А. С.**, учитель химии

Назарбаев интеллектуальная школа физико-математического направления г. Талдыкорган

Научный консультант: **Тусупбекова А. С.**, к.х.н., доцент КазНУ им. Аль-Фараби

E-mail: romatsoy26@gmail.com

Зерттеу жұмысында екікомпонентті жүйелерді термодинамикалық тұрғыдан талдап, жүйелерде байқалатын фазалық тепе-теңдіктерді сапалық түрде дұрыс сипаттайтын балқу диаграммаларын тұрғызу жұмыс жасалынды.

Тірек сөздер: екі компонентті жүйелер, термиялық анализ, фазалық тепе-теңдік

В исследовательской работе проведен термодинамический анализ двухкомпонентных систем и построены их диаграммы плавкости, характеризующие и отражающие фазовые равновесия сплавов.

Ключевые слова: двухкомпонентные системы, термический анализ, фазовые равновесия

In the research work, a thermodynamic analysis of two-component systems was carried

out and their melting diagrams were constructed that characterize and reflect the phase equilibria of the alloys.

Key words: two-component systems, thermal analysis, phase equilibria

Мировая практика свидетельствует, что масштабы потребления сплавов определяют научно-технический прогресс таких ведущих отраслей, как транспорт, машиностроение, строительство, электротехника, пищевая промышленность и т.д. Однако, экспериментальное построение фазовых диаграмм требуют значительных материальных затрат и времени. Многообразными и сложными становятся составы сплавов и функциональных материалов, расширяется диапазон условий, в которых они должны работать, что приводит к многократному увеличению затрат на исследования. В связи с этим, большую актуальность приобрели теоретические исследования фазовых превращений и разработка методов расчета фазовых диаграмм многокомпонентных систем. Актуальны исследование природы возникновения фаз и особенностей протекания фазовых превращений, а также разработка методов качественной и количественной оценки фазового состава и структуры сплавов.[1] Кроме того, актуальной является задача создания научно-информационной системы, которая позволит аккумулировать литературные, справочные и экспериментальные данные по диаграммам состояния и расчетные программы, чтобы сделать исследование фазовых диаграмм более рациональным и эффективным [2]. Поэтому целью моей исследовательской работы было использование термодинамического анализа для получения расчетным путем диаграмм плавкости, адекватно описывающих фазовые равновесия в двухкомпонентных системах. Предварительно мной были изучены литературные данные о физико-химических характеристиках металлических систем, затем проведена экспериментальная часть, в которой исследованы фазовые равновесия в сплавах на основе расчетного и термического анализов.

Использованный в работе термический анализ является одним из основных методов физико-химического анализа, который позволяет исследовать всевозможные превращения простых и сложных систем по сопровождающим эти системы тепловым эффектам. [3,4]

При осуществлении этого метода широкое развитие получил метод построения кривых нагревания (охлаждения), причем чаще пользуются кривыми охлаждения.

Для расчета диаграмм плавкости было использовано уравнение идеальной кривой ликвидуса- уравнение Шредера –Ле-Шателье:

$$\left(\frac{d \ln x_A}{dT} \right)_p = \frac{\Delta_{пл} H_A}{RT^2}$$

Для расчетов используется его интегральная форма:

$$\ln x_A = \frac{\Delta_{пл} H_A}{R} \left(\frac{1}{T_{кр,A}} - \frac{1}{T} \right),$$

Где x_A - мольная доля компонента А,

$\Delta_{пл} H_A$ - теплота плавления компонента А,

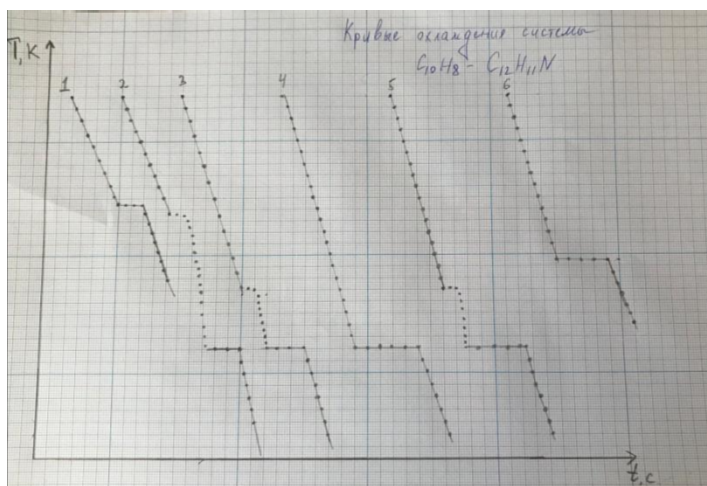
$T_{кр,A}$ - температура плавления компонента А

В качестве переменных в уравнение идеальной кривой ликвидуса - Шредера-Ле-Шателье подставляются энтальпия плавления и температура плавления чистого компонента А, а переменными служат – температура кристаллизации расплава, n – мольная

доля компонента A в жидком растворе, находящемся в равновесии с его кристаллами, т.е. концентрация компонента в насыщенном растворе.

В работе были исследованы двухкомпонентные конденсированные системы: $C_{10}H_8$ - $C_{12}H_{11}N$, Au- Si, Pb – Sb, Sn–Zn, Bi–Cd, Cu–Sb, Cu–Al, Cu–Zn, Cu–Fe.

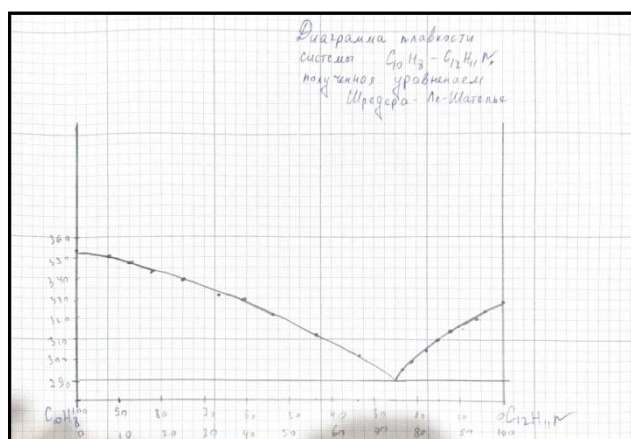
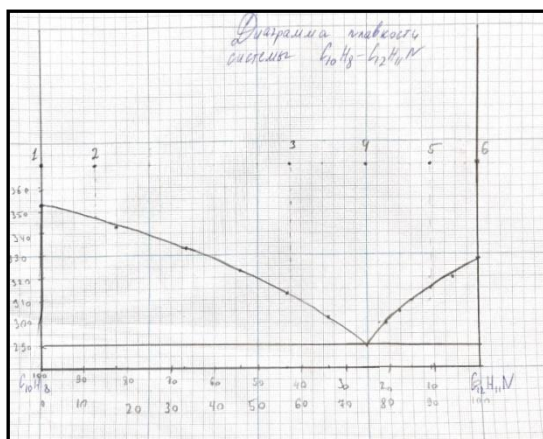
Диаграмма плавкости системы $C_{10}H_8$ - $C_{12}H_{11}N$ была получена двумя способами: экспериментально и расчетным путем, результаты расчетов приведены в таблице 1. На рисунке 1 представлены диаграммы плавкости этой системы.

№	$C_{10}H_8$			$C_{12}H_{11}N$		
	T, K	lnX	X	T, K	lnX	X
1	343.42	-0.19	0.83	320.5	-0.066	0.936
2	333.42	-0.39	0.67	315.5	-0.115	0.89
3	323.42	-0.61	0.54	310.5	-0.165	0.85
4	313.42	-0.84	0.43	305.5	-0.22	0.80
5	303.42	-1.08	0.34	300.5	-0.27	0.76

1a.

16.

Как видно из рисунка 1а, б полученные диаграммы полностью идентичны. Этот факт свидетельствует о том, что диаграммы плавкости систем, компоненты которых химически не взаимодействуют и образуют твердые растворы, можно получить расчетным путем.

В дальнейшем были рассчитаны диаграммы состояния систем Au- Si,Pb – Sb, Sn-Zn, Bi-Cd, сплавы которых находят широкое применение в промышленности. Необходимые данные для проведения расчетов взяты из справочника [4].

Для всех представленных систем Au- Si,Pb – Sb, Sn-Zn, Bi-Cd характерна диаграмма плавкости с одной эвтектикой. Для всех этих систем диаграммы, полученные экспериментально и расчетным путем одинаковы. Этот факт еще раз подтверждает возможность применения расчетного метода для получения фазовых диаграмм систем, в которых нет химического взаимодействия и не образуются твердые растворы.

Были рассчитаны диаграммы плавкости систем, одним из компонентов которой является медь. Ниже представлены результаты расчетов диаграмм систем Cu-Sb, Cu-Al, Cu-Zn, Cu-Fe. Для данных сплавов экспериментально полученные не совпадают с расчетными по уравнению Шредера-Ле-Шателье. Эти системы являются сложными, в системе Cu-Sb образуются твердые растворы и химическое соединение, в системах Cu-Al, Cu-Zn, Cu-Fe – прерывный ряд твердых растворов. Такие фазовые системы невозможно проанализировать расчетным методом, поэтому целесообразно применять термический метод анализа.

В результате исследования методом термодинамического анализа фазовых равновесий в двухкомпонентных системах различной природы и сопоставления диаграмм плавкости, полученных экспериментальным и расчетным путем с имеющимися в литературе данными были сделаны следующие выводы:

1. В системах (Au-Si,Pb-Sb, Sn-Zn, Bi-Cd), компоненты которых не взаимодействуют между собой и не образуют твердые растворы, рассчитанные по уравнению Шредера-Ле-Шателье и полученные экспериментально кривые ликвидуса совпадают.

2. Для систем, между компонентами которых имеет место химическое взаимодействие или образуются твердые растворы (Cu-Sb, Cu-Al, Cu-Zn, Cu-Fe), рассчитанные по уравнению Шредера-Ле-Шателье и полученные экспериментально кривые ликвидуса не совпадают.

3. Расчетным путем можно получить диаграммы плавкости для двухкомпонентных систем, компоненты которых растворимы в жидком состоянии неограниченно, нерастворимы в твердом состоянии и химически не взаимодействуют.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Уильямс А., Гелат Ч., Конноли Дж. и др. Диаграммы фаз в сплавах. – М.: Мир, 1986. - 272 с.
2. Банних О. А., Будберг П.Б., Алисова С. П. Диаграммы состояния двойных и многокомпонентных систем на основе железа. и др. Металлургия, 1986 г.
3. Розенберг Е.С. Построение фазовых диаграмм систем $AF_2 - LnSF$ ($A = Mg, Ca, Sr; Ln = La - Gd$), установление фазовых равновесий в системе $MgF_2 - La_2S_3 - MgS$, структура и характеристики соединений $ALn_2S_2F_4$: Автореф. дис. ... канд. 7. Краткий справочник физико-химических величин. /Под редакцией Мищенко К.П., Равделя А.А. Л.: Химия, 2003. 236 с.
4. Стромберг А.Г. Физическая химия / А. Г. Стромберг, Д. П. Семченко. - Москва: Высшая школа, 2006. - 527 с.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

Баймырзаев Қ.М. АЛҒЫ СӨЗІ.....	3
Абсеметов А.А. ТОПОНИМО - ОНОМАСИЛОГИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ И СВЯЩЕННЫХ МЕСТ КАРАТАЛЬСКОГО РАЙОНА	4
Абылкакова Д.А., Ауесханова М.М., Есмолда Е.Қ. ЕРЕКШЕ ҚАЗЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫМЕН ДЕФЕКТОЛОГТЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ-БАҒЫТТАЛҒАН ӨЗАРА ӨРЕКЕТІ.....	7
Алдабергенов И.А. ТЕРГЕУ ӨРЕКЕТТЕРІН ЖҮРГІЗУДЕ КРИМИНАЛИСТИКА САЛАСЫНДАҒЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	12
Алихан С.Б., Қоскелова Г. ОҚУШЫЛАРДЫ ҚОЗҒАЛЫСҚА АРНАЛҒАН МӘТІНДІ ЕСЕПТЕРДІ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ӘДІСПЕН ШЕШУГЕ ҮЙРЕТУ.....	18
Аман АА., Жакипбекова С.С. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ ТЕТІГІ.....	23
Асенов А.А. ИЗУЧЕНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ АВТОТРАНСПОРТА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ТАЛДЫКОРГАНА)	26
Әскербаева Ж. СЫН ТҮРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ОҚУ ҮРДІСІНЕ ЕНГІЗУ.....	32
Байгулжа Д. АРЕАЛЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ВИДОВ РОДА СОССЮРЕЯ (SAUSSUREASP.) НА ТЕРРИТОРИИ ЖЕТЫСУСКОГО АЛАТАУ.....	35
Байдилданова М.С. АТА-АНАЛАР МЕН БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ ТӘРБИЕ ЖЕТІСТІГІНІҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ	40
Бекмухамбетов С.Д., Нуркеев Е.С. КӨЛДЕР ЖҮЙЕСІ – ТАБИҒИ НЫСАН ЖӘНЕ РЕСУРС	44
Ержан Г.К. БАЛА ТІЛІНІҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ БИЛЛИНГВАЛЬДІ ҚАТЫСЫМДА ТІЛДІК АҚАУЛЫҚТАР МӘСЕЛЕСІ	47
Есботанова Л.У., Байтокова Г.А., Туткабаева С.С. ЖАҒАРУ –ТАБЫСТЫ БОЛУ КЕПІЛІ	52

Жаменкеев Е.К., Кулназарова Г.Ж. ЖЕТЕГІ БӨГЕТСІЗ СУТУРБИНАСЫ БОЛАТЫН ҚОС ИІНДІ ПОРШЕНДІ СУСОРҒЫСЫНЫҢ НЕГІЗГІ КИНЕМАТИКАЛЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРІН АЛУ.....	56
Жук Д.В. ПРЕДСТАВЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ О ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВАХ ПЕДАГОГА	60
Жумабекова З.Б. ЭПИКАЛЫҚ ТУЫНДЫ: КЕШЕ, БҮГІН (ІЛИАС ЖАНСҮГІРОВТІҢ ТУЫНДЫЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)	63
Жұмаш Г. ЖАНАМАСЫ ПАРАБОЛА НЕМЕСЕ ЛОГАРИФМДІК ФУНКЦИЯ БОЛАТЫН ҮШ ЕСЕП	67
Иген Н.Е. ОРТА АЗИЯДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ БАЛНСҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РӨЛІ.....	73
Иса Р. МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ	77
Кайкибаева А.С., Даукенова АА. УПРАВЛЕНИЕ В LABVIEWШАГОВЫМ ДВИГАТЕЛЕМ ДЛЯ РАСТЯЖЕНИЯ ТОНКИХ ПЛЕНОК С ПОЛУЧЕНИЕМ ДИАГРАММЫ ДЕФОРМАЦИИ.....	80
Кайнышева М.Қ. ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ БОЙЫНША ОҚИҒА БОЛҒАН ЖЕРДІ ҚАРАУ ТАКТИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	86
Қалиахмет К.Н. СӨБИЛЕРМЕН ЕРТЕГІНІ МӘНЕРЛЕП ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	93
Калышева Н.Б. МЕДИЦИНСКИЙ СЛЕНГ КАК КОМПОНЕНТ ЯЗЫКА МЕДИЦИНЫ.....	98
Карибаев Н.А. ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫМЫЗДЫ БАҒАЛАУДЫ ҮЙРЕТУ	102
Карипбаева Р., Сердалин А. АНАТОМИЧЕСКОЕ СТРОЕНИЕ ГОДИЧНЫХ ПОБЕГОВ ДИКОРАСТУЩЕЙ СМОРОДИНЫ МЕЙЕРА (<i>Ribes Meyeri Maxim.</i>) НА ПОПЕРЕЧНЫХ СРЕЗАХ.....	104
Кәрім А.О. БАЛАНЫҢ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ.....	109

Қопабаева Р.О., Искакова Р.Т.

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ НЫСАНДАР АТАУЛАРЫНА ТОПОНИМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ..... 112

Куличенко К.И.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ..... 115

Курманбаев А.А., Әбділдаев М.Д., Нұрмолда Б.БОЛАШАҚ ҰСТАЗДАРДЫ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНА БАУЛУ
НЕГІЗДЕРІ..... 118**Курманбаева Р.М.**ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІ
НАСИХАТТАУ..... 124**Қазиева А.Қ.**

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫҢ ДҮНИЕГЕ КЕЛУІ..... 129

Лепп И.ЭКО-ДИЗАЙН, КАК ПЛАТФОРМА ДЛЯ СОЗДАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ
ОБЪЕКТОВ И ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ..... 132**Мажитов М.Ж.**ҮІ - Х ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ТҮРКІ ТАЙПАЛАРЫ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІНІҢ
ТҮРЛЕРІ МЕН ЖІКТЕЛУІ МӘСЕЛЕСІ..... 136**Махметқанова Е.Е.**ИНФОРМАТИКА ПӘНІ БОЙЫНША НЕГІЗГІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ
ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІН ДАМУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ..... 140**Молдашева А.К., Сыздыкова К.Ж.**ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ЮВЕЛИРНЫХ УКРАШЕНИЙ НОВЫМ
ПОКОЛЕНИЕМ КАЗАХСТАНА 144**Мұратбаева Б.С., Дюсенбекова А.С., Жексембаева Ж.Р.**БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 148**Нурбаева Б.Е.**ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТІ РЕТІНДЕ ТІНТУДІ ЖҮРГІЗУДЕ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ
ТАКТИКАНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ 153**Нұржанова Т.Т., Оразова Б.К.**МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ 160**Нұрпейсов Қ.Б.**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ
ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ МӘСЕЛЕСІ..... 165

Өтебай А.О. ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТА ҚОЛДАНЫЛАТЫН АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ	169
Садықова Т. ХАЛЫҚ ҰҒЫМЫН СИПАТТАЙТЫН ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕР	172
Севериненко А.Н. СУЩНОСТЬ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА	175
Серікжан М. МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ТІЛ КЕМІСТІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ТҮЗЕТУ ОҚЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ СИНКВЕЙНДІ ҚОЛДАНУ	178
Суанбай М. АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МӘНІ	182
Сыдыкбекова М.А., Тулепова С.И., Мамилина С.К. МОДЕЛИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ КАК КРИТЕРИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА	186
Тажинова Г.А., Тяг Е. ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ В УСЛОВИЯХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ	189
Тоғаева А.Т. ҚЫТАЙ НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНЕ СИПАТТАМА	193
Тойболдиев А.А., Рамазанова А.Б. ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ- ДЕФЕКТОЛОГОВ В РАБОТЕ ПО РАЗВИТИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО КОНТАКТА С ДЕТЬМИ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ	197
Фиалко Е.В. ВОПРОСЫ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ШКОЛЕ	202
Цой Р. ТЕРМОДИНАМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАЗОВЫХ РАВНОВЕСИЙ В ДВУХКОМПОНЕНТНЫХ СИСТЕМАХ	205

«XXI ҒАСЫР: ҒЫЛЫМ МЕН ИННОВАЦИЯ»
атты жас ғалымдар мен білімгерлердің
республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

3-4 сәуір

МАТЕРИАЛЫ
республиканской научно-практической конференции
молодых ученых и студентов
«XXI ВЕК: НАУКА И ИННОВАЦИЯ»

3-4 апреля

Компьютерлік қалыптаушы – Мұқанова А.Н.
Мұқабының дизайні – Дубекова Н.М.

(Тапсырыс беруші файлынан басылды)

Басуға қол қойылды 07.04.2020 ж.
Әріп түрі «Times New Roman». Қалыбы 60x84/8. SvetoCopy қағазы
Таралымы 50 дана. Ш.т.б. 26.63. Тапсырыс № 00283
Баспа бөлімі І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а

(Распечатано с файла заказчика)

Подписано в печать 07.04.2020 г.
Гарнитура «Times New Roman». Формат 60x84/8. Бумага SvetoCopy.
Тираж 50 экз. У.п.л. 26.63. Заказ № 00283
Издательский отдел Жетысуского государственного университета им. И. Жансугурова.
040009, Талдықорған, ул. Жансугурова, 187а